

REVISTA DE CATALUNYA

VOLUM I

**Revista de Catalunya
(1924-2024)**

Juliol - desembre
1924

**Una revista d'idees per
a una cultura normal**

Joan Vergés Gifra, Lluïsa Julià, Enric Pujol (eds.)

REVISTA DE CATALUNYA
(1924-2024)

UNA REVISTA D'IDEES PER A
UNA CULTURA NORMAL

Joan Vergés Gifra
Lluïsa Julià
Enric Pujol
(eds.)

CIP 050(467.1)"19/20" REV

Revista de Catalunya (1924-2024) : una revista d'idees per a una cultura normal / Joan Vergés Gifra, Lluïsa Julià, Enric Pujol (eds.). – Girona : Documenta Universitaria : Oficina Edicions UdG, novembre de 2025. – 298 pàgines ; cm. – (Publicacions de la Càtedra Ferrater Mora) (Noms de la filosofia catalana ; 22)

Actes del Simposi Trias: "Una revista d'idees per a una cultura normal. Revista de Catalunya, cent anys (1924-2024)", organitzat per la Càtedra Ferrater Mora (UdG), amb la col·laboració de l'Institut d'Estudis Catalans, el Memorial Democràtic i la Fundació Revista de Catalunya, el dimecres 19 i dijous 20 de juny de 2024 i celebrat a la Sala Nicolau d'Olwer de l'IEC

ISBN 978-84-8458-725-5 (Oficina Edicions UdG),
ISBN 978-84-9984-710-8 (Documenta Universitaria)

I. Vergés Gifra, Joan, 1972- editor literari II. Julià, Lluïsa, 1958- editor literari III. Pujol, Enric, 1960- editor literari IV. Càtedra Ferrater Mora de Pensament Contemporani V. Simposi Trias: "Una revista d'idees per a una cultura normal. Revista de Catalunya, cent anys (1924-2024)" (2024 : Barcelona, Catalunya) 1. Revista de Catalunya (1924) 2. Revistes catalanes – Història – S. XX 3. Cultura catalana – Revistes

CIP 050(467.1)"19/20" REV

Generalitat de Catalunya

Fundació Girona
Regió de Coneixement

Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la UdG
Cambra de Comerç

Direcció de la col·lecció: Joan Vergés Gifra
Correcció del text original: El Corrector
Disseny de la coberta: Documenta Universitaria
Il·lustració de la coberta: Revista de Catalunya
© del text i de les imatges: els seus autors
© de l'edició: Universitat de Girona – Edicions UdG
© de l'edició: Documenta Universitaria*

ISBN
978-84-8458-726-2 Oficina Edicions UdG
978-84-9984-711-5 Documenta Universitaria

DOI
10.33115/b/9788499847115

Girona, novembre de 2025

Aquesta obra està subjecta a una llicència de Creative Commons (CC BY-NC-SA 4.0). La llicència completa es pot consultar a:
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Documenta
Universitaria

@DocUniv
documentauniversitaria.com

ÍNDEX

Prefaci.....	9
JOAN VERGÉS GIFRA	
Història de la <i>Revista de Catalunya</i> per a neòfits: als cent anys de la seva aparició (1924-2024).....	13
ENRIC PUJOL CASADEMONT	
Pensament cultural i ideari estètic a la <i>Revista de Catalunya</i> en el període d'entreguerres (1924-1934)	35
VINYET PANYELLA I BALCELLS	
La <i>Revista de Catalunya</i> i el teatre: tradició, crítica i modernitat (1924-1938)	47
FRANCESC FOGUET I BOREU	
El tractament de la literatura catalana vuitcentista en la primera etapa de la <i>Revista de Catalunya</i>	71
RAMON PINYOL I TORRENTS	
Mercè Rodoreda i la <i>Revista de Catalunya</i>: relats i poemes	97
LLUÏSA JULIÀ CAPDEVILA	
La col·laboració de Baltasar Samper a la <i>Revista de Catalunya</i>: modernitat i exili del noucentisme musical.....	111
AMADEU CORBERA JAUME	

Melcior Font i Marsà en la seva etapa com a redactor de la <i>Revista de Catalunya</i>.....	123
--	------------

PAU VINYES I ROIG

Figures angleses a la <i>Revista de Catalunya</i> (1925-1938): Conrad, Dickens, Chesterton i Meredith.....	131
---	------------

SÍLVIA COLL-VINENT

Joan Sacs (Feliu Elias), l'ideòleg de les temàtiques d'art i patrimoni de la <i>Revista de Catalunya</i> entre els anys 1924-1931.....	141
---	------------

MARIONA SEGURANYES BOLAÑOS

La Guerra dels Segadors i Pau Claris a la <i>Revista de Catalunya</i> (anys vint i trenta del segle xx).....	151
---	------------

ANTONI SIMON TARRÉS

Contribució de la <i>Revista de Catalunya</i> a la moral de resistència en temps de guerra.....	165
--	------------

JOSEP M. CASASÚS I GURI

El deixant de la Societat Catalana de Filosofia (1923) a la <i>Revista de Catalunya</i>: una voluntat de continuïtat i persistència a través del periodisme.....	173
---	------------

JOSEP MONSERRAT

IGNASI ROVIRÓ

CONRAD VILANOU

El pensament medieval a la <i>Revista de Catalunya</i>: un <i>status quaestiones</i>. 247	
--	--

MARIA CABRÉ DURAN

El sentit de la mort	265
-----------------------------------	------------

MIQUEL OSSET

Joan Crexells a la <i>Revista de Catalunya</i>	277
---	------------

NORBERT BILBENY

Quina ciència ha reflectit la <i>Revista de Catalunya</i>?	285
---	-----

FERRAN SABATÉ I CASELLAS

L'art en els cent primers números de l'etapa nova de la <i>Revista de Catalunya</i>	291
--	-----

FRANCESC FONTBONA

Cronologia de la <i>Revista de Catalunya</i> (RdC)	301
---	-----

PREFACI

JOAN VERGÉS GIFRA

Universitat de Girona

El llibre que el lector té a les mans és resultat del Simposi Trias que la Càtedra Ferrater Mora va voler dedicar a la *Revista de Catalunya* amb motiu dels cent anys de l'aparició del seu primer número. Era el primer cop que la càtedra dedicava unes jornades a una revista específica en comptes de fer-ho a una personalitat determinada de la història del pensament català modern, tal com ha fet des del 2002. Motius per fer una excepció, en aquest cas, n'hi havia de sobres. Em limitaré a assenyalar-ne tres. En primer lloc, la *Revista de Catalunya* s'ha caracteritzat per ser una revista d'idees, una revista de pensament en un sentit ampli. Ha estat, sens dubte, una revista oberta a tota una colla de disciplines, des de la història fins a l'art, des de la geografia fins a la ciència, des de la filosofia fins a la literatura o la política. Tanmateix, l'enfocament dominant dels centenars d'articles que en configuren la trajectòria ha estat sempre el de la reflexió i l'assaig. La *Revista de Catalunya* ha estat i és una revista d'idees en un sentit generós i ampli. La Càtedra Ferrater Mora, des dels seus inicis, també entén el pensament en aquest sentit, generós i ampli. La simpatia, doncs, ja es donava d'entrada. Un segon motiu pel qual la càtedra va voler fer una excepció, en el cas de la *Revista de Catalunya*, és que als Països Catalans disposem de pocs exemples de publicacions periòdiques que aspirin a fer un servei al país i a fer-lo, sobretot, mitjançant una reflexió acurada en l'expressió, rigorosa en l'argumentació i fonamentada en la informació. La *Revista de Catalunya* va ser i és un exemple d'*alta cultura* en aquest sentit, un exemple que la càtedra té molt present. Finalment, l'ocasió —el centenari de la revista— era magnífica per recordar que la cultura d'un país no és una cosa que s'improvisa, que aparegui de sobte per art de màgia o que es faci sola. La història convulsa, però tossuda, de la *Revista de Catalunya* ens ajuda a veure que un país fa cultura de qualitat quan els seus intel·lectuals es comprometen institucionalment i públicament —sovint, amb riscos per a la seva pròpia persona— amb

les circumstàncies que viu el poble en un moment determinat. Això sí, sense oblidar mai que al món hi ha altres pobles i altres cultures, tant o més interessants que la nostra. La història de continuïtat, perseverança, lleialtat a la llengua i capacitat d'adaptació de la *Revista de Catalunya* és realment admirable i excepcional. N'és tant que resulta gairebé excusable que els seus seguidors més incondicionals caiguin, de vegades, en l'error sinecdòtic d'identificar les vicissituds per les quals ha passat la històrica capçalera amb les vicissituds i la història del país durant aquest últim segle, com si la *Revista de Catalunya* fos alguna cosa més que una mera revista i en fos, en canvi, un mirall.

Efectivament, les vicissituds i els entrebancs que la *Revista de Catalunya* ha hagut de superar són formidables. Només cal fixar-se en les etapes o els períodes pels quals ha passat. Fou fundada el 1924 pel periodista i polític tarragoní Antoni Rovira i Virgili (1882-1949) i tenia la redacció al passeig de Gràcia, número 34. El propòsit fundacional era crear una revista d'assaig, compromesa amb el país, però amb una clara voluntat internacionalitzadora —tant en el sentit de fer conèixer els escriptors catalans a fora com en el sentit de fer conèixer els escriptors estrangers als catalans. El primer número va aparèixer en plena dictadura de Primo de Rivera. Des de bon principi, la direcció de la revista va poder comptar amb la col·laboració d'algunes de les figures més destacades del panorama cultural català: Carles Rahola, Josep Pla, Feliu Elias, Carles Riba, Prudenci Bertrana, J. V. Foix, Joan Crexells, Tomàs Garcés, etcètera. El 1929 va patir una breu crisi, que quedà superada amb l'embranchida que li va infondre de nou Ferran Soldevila (1894-1971), historiador i referent intel·lectual, també, com Rovira i Virgili, del partit Acció Catalana. Aquesta connexió amb Acció Catalana i la desfeta electoral del partit en les votacions d'abril de 1931 expliquen en bona part que la revista, de cop, s'aturés.

La capçalera, tanmateix, va tornar a fer acte de presència el 1934, aquest cop sota la direcció del poeta J. V. Foix i sota el patronatge de la Conselleria de Cultura de la Generalitat. D'aquesta etapa en sortiran cinc números, tan sols, perquè els Fets d'Octubre del 1934 obligaran a tancar-la un altre cop. No obstant això, en restarà la imatge moderna que Foix volia donar a la publicació, per exemple, mitjançant el disseny que en va fer el dibuixant i grafista Josep Obiols. La represa de la revista tindrà lloc en plena Guerra Civil, a finals del 1937 i de la mà, principalment, d'Armand Obiols, pseudònim de Joan Prat (1904-1971). Encara avui resulta admirable que, en aquelles circumstàncies tan complicades per culpa del conflicte bèl·lic apareguessin, durant el 1938, dotze números d'un vigor intel·lectual i d'una potència creativa envejables.

La següent fase de la *Revista de Catalunya*, és clar, és la més convulsa, fràgil i pobra. Correspon al període que protagonitzen la dictadura franquista i les duríssimes condicions de l'exili. Tanmateix, els vuit números que apareixen, en diferents llocs i en diferents moments, aconseguiran mantenir la continuïtat i faran sobreviure la capçalera. Se n'encarrega la Fundació Ramon Llull, sigui des de Mèxic amb el mallorquí Antoni M. Sbert (1943); des de París amb Armand Obiols (1947); des de Sao Paulo amb una coordinació orquestrada des de Barcelona per part de Max Cahner, Albert Manent i Joan Triadú (1956), o un altre cop des de Mèxic, per mitjà d'Albert Manent, Joaquim Molas i Rafael Tasis (1967).

L'última etapa, en la qual encara es troba, afortunadament, la revista s'inicia el 1986 quan Max Cahner (1936-2013), primer conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya en el període democràtic, impulsa, al costat de Teresa Rovira (1918-2014), filla de Rovira i Virgili, la creació de la Fundació Revista de Catalunya, que, a partir d'aquell moment, se'n fa càrrec. Cahner va dirigir els primers 235 números d'aquesta nova etapa. Aleshores va passar la direcció de la revista a Albert Manent. Després d'ell, n'han estat directors Jordi Amat, Jordi Manent, Josep Maria Roig Rosich, Quim Torra, Agustí Pons i Lluïsa Julià. Recentment, hi hagué un nou canvi en la direcció i, actualment, la porta Frederic J. Porta.

El llibre no segueix l'ordre de les comunicacions que tingueren lloc durant el simposi. Tampoc no està estructurat ben bé per seccions temàtiques, però sí que hi ha una certa coherència en l'ordre que hem volgut donar als capítols. Podríem dir que hi ha cinc blocs. En primer lloc, trobem el text de l'historiador Enric Pujol i que, en aquest cas sí, correspon a la conferència amb què s'inaugurà el simposi. El capítol de Pujol és d'una gran eficàcia per entendre la formació i les vicissituds per les quals ha passat la revista al llarg d'aquests cent anys. A continuació, vindrien vuit capítols centrats en l'estudi d'un aspecte específic o d'un col·laborador concret de la *Revista de Catalunya* durant el període anterior a la desfeta del 1939. Des del text de Vinyet Panyella sobre l'ideari estètic de la revista en el període d'entreguerres fins al recull i anàlisi de les publicacions que signà Joan Sacs (Feliu Elias) al voltant de qüestions d'art i patrimoni cultural. Francesc Foguet ens parla del teatre que s'hi tractà; Ramon Pinyol analitza els articles sobre la literatura vuitcentista que hi aparegueren; Lluïsa Julià ressegueix les col·laboracions de Mercè Rodoreda pel que fa a relats i poemes; Amadeu Corbera recorda les de Baltasar Samper pel que fa a crítiques musicals; Pau Vinyes rememora la tasca com a redactor de la revista de Melcior Font i Marsà i Sílvia Coll-Vinent repassa el tractament que s'hi feu de tota una sèrie d'escriptors anglesos. Tot seguit, trobem dues intervencions de caràcter

històric, la d'Antoni Simon sobre la manera com s'abordà la Guerra dels Segadors des de la revista i la de Josep M. Casasús sobre tres peces periodístiques de «moral de resistència en temps de guerra». El següent bloc correspon a quatre textos sobre la història del pensament en clau filosòfica. El capítol que signen Josep Monserrat, Ignasi Roviró i Conrad Vilanou és el més llarg de tots. Depassa el que és d'esperar en un capítol d'un llibre col·lectiu. No obstant això, l'hem inclòs íntegrament en aquest volum perquè és d'una qualitat més que notable i perquè respon a la voluntat de tres comunicadors de presentar un sol text, en comptes de fer-ne tres de separats: són tres en un, per dir-ho així. El capítol de Maria Cabré fa un repàs al tractament que s'ha fet a *Revista de Catalunya* del pensament medieval; Miquel Osset se centra en l'assaig que Josep Ferrater Mora, el 1947, va publicar-hi sobre el sentit de la mort; per la seva banda, Norbert Bilbeny evoca la figura de Joan Crexells i les seves contribucions a la revista. Els dos últims capítols del llibre responen a la voluntat de parlar d'una qüestió específica abordada en la *Revista de Catalunya*, però, sobretot, en la seva última fase, l'etapa nova iniciada el 1986. Ferran Sabaté se centra en les publicacions sobre ciència i Francesc Fontbona en les quals han treballat l'art.

El Simposi Trias sobre la *Revista de Catalunya* va ser coorganitzat amb Memorial Democràtic i sempre va comptar amb la col·laboració de la revista. Es va titular «Una revista d'idees per a una cultura normal. *Revista de Catalunya*, cent anys (1924-2024)» i tingué lloc els dies 19 i 20 de juny de 2024 a la Sala Nicolau d'Olwer de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Volem expressar el nostre agraïment a Lluïsa Julià, directora de la revista aleshores, al Memorial Democràtic, i a l'IEC per tot el suport que ens proporcionaren i pels ànims que ens infongueren.

HISTÒRIA DE LA REVISTA DE CATALUNYA PER A NEÒFITS: ALS CENT ANYS DE LA SEVA APARICIÓ (1924-2024)

ENRIC PUJOL CASADEMONT

Universitat Autònoma de Barcelona, Institut d'Estudis Catalans

PER QUÈ ÉS UNA REVISTA EMBLEMÀTICA?

La *Revista de Catalunya* (RdC), fundada el 1924 per l'escriptor, historiador i polític Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), ha fet enguany els cent anys. Al llarg de tot aquest temps, ha passat inevitablement per interrupcions i prohibicions de tota mena, a remolc del convuls segle xx. No en va, l'escriptor, historiador i polític (i col·laborador de la revista) Lluís Nicolau d'Olwer escriví una carta, el 1947, a Armand Obiols (que en fou redactor en cap, de la RdC, en diferents moments) i li digué, amb un to d'ironia amarga: «La vida, tan accidentada de la *Revista* és un reflex, no pas massa encoratjador, dels daltabaixos del nostre poble» (Torra, 2024, p. 332). Un historiador actual, Jaume Sobrequés, en l'aproximació que feu a la història de la revista, arribà a aquesta conclusió: «Va ser una publicació d'alta cultura, pluralista, pluridisciplinària, rigorosa i ben feta, d'esperit obert i universalista, amatent sempre a la realitat i a les necessitats col·lectives del país» (Sobrequés, 2012, p. 87). Per això, Josep M. Figueres l'ha qualificat de «tribuna cultural d'un país» (Figueres, 2012, p. 67).

La RdC posseeix, doncs, una representativitat històrica innegable. Nascuda durant la dictadura de Primo de Rivera (1924-1930), va viure l'emergència de l'etapa republicana (1930-31 i 1934), va poder mantenir-se, el 1938, en les difícils circumstàncies de la guerra civil del 1936-1939; patí el llarg exili antifranquista (1939-1967) i reaparegué finalment altre cop el 1986, amb la Generalitat autònoma restablerta. D'aleshores ençà, ha continuat ininterrompudament fins avui. Podem dir, doncs, que relliga les grans etapes històriques del segle xx: el primer terç de segle, el període bèl·lic i revolucionari, l'exili i la represa postfranquista fins ben entrat el nou segle xxi.

Constitueix un fenomen insòlit en el nostre panorama cultural. Segurament cap altra publicació en català no ha assolit una continuïtat similar. Això sí, amb interrupcions, alguna de ben llarga, com ja veurem seguidament. Des de la seva aparició i fins al final de la dictadura franquista (és a dir, al llarg del període 1924-1967), va poder treure cent cinc números de més de cent pàgines. I en l'etapa més recent, del 1986 al 2024 (amb nova numeració), n'ha tret 326. En total, 431 números. Si fem un càlcul aproximatiu de les pàgines publicades, superen les seixanta mil.¹ Gairebé és com una enciclopèdia dels segles xx i xxi (pel seu volum i per la profunditat dels escrits). La continuïtat de la capçalera i la quantitat de pàgines publicades no deixa de ser un mèrit, però, en aquest cas, cal dir (i això és un argument de pes) que han anat acompanyades de la fidelitat a la llengua pròpia (sempre amenaçada) i d'una exigència màxima en la redacció dels articles i temes tractats.

L'objectiu bàsic de la publicació, des dels seus inicis, va respondre a un criteri d'exigència i a una voluntat de normalització cultural. El context històric d'abans (i d'ara) no era gens propici a una normalització lingüística, cultural i política, i per això es va haver de remar sempre a contracorrent i fer com si realment aquesta normalitat hagués estat assolida. Carles Riba ho explicà en una editorial de la revista del 1956: «És manifestant-nos com si l'anormalitat no existís que entenem mostrar més eficaçment el que hem estat i el que som, el que aspirem a esdevenir...». De fet, podem dir que la RdC responia al lema de «Fer de Catalunya un poble normal», que un dels seus directors, Ferran Soldevila (1894-1971), havia adoptat com a criteri rector de la seva obra pròpia (Pujol, 1995). Aquest és un mot d'ordre que podem fer extensiu als diferents equips que elaboraren la revista. No en va era, en el fons, el propòsit del «nucli dur» de la intel·lectualitat catalana que protagonitzà la institucionalització política i cultural del primer terç del segle xx, que feu la resistència cultural al franquisme i que abordà la represa cultural de després de la dictadura (Pujol, 2003).

Els antecedents de la RdC no cal cercar-los, òbviament, en altres publicacions anteriors que portin el mateix nom o un de similar, com podria ser la *Revista de Catalunya*, de Salvador Moreno, del 1862-1863, o la

1 La desglossa seria aquesta. Durant l'etapa 1924-1929 van publicar-se unes 6.000 pàgines. Al llarg de l'etapa republicana, guerra inclosa (1930-1938), unes 4.600. A l'exili (1939-1967), unes 1.438 pàgines. Així, doncs, al llarg de tota l'etapa 1924-1967, segons els càlculs fets per Rafael Tasis (Tasis, 1967), aparegueren unes 12.000 pàgines. Pel que fa a l'etapa iniciada el 1986 i fins als nostres dies, la xifra, amb 326 números, es quadruplicaria i arribaria aproximadament cap a les 48.900 pàgines. En total, doncs, parlem d'un total de 60.900 pàgines.

que impulsà, amb aquest mateix nom, Josep M. Rabassa, el 1896-1897. En canvi, sí que constituí un precedent la revista que impulsà, el 1912, també amb el mateix nom, Antoni Rovira i Virgili, i que arribà a treure tretze números. En aquest cas, el vincle és obvi, per ser el mateix promotor, però també perquè fou en aquelles dates inicials del segle xx que es configurà tot un equip intel·lectual que feu possible una publicació i l'altra.

L'EQUIP HUMÀ I ELS SEUS VINCLES POLÍTICS I IDEOLÒGICS

¿D'on sorgí, el 1924, aquest equip intel·lectual capaç de dur a terme una empresa de l'ambició de la RdC i, per extensió, del gran impuls experimentat, paradoxalment, per la cultura catalana durant la dictadura, anticatalana i antiobrera, del general Miguel Primo de Rivera? Bàsicament, sorgeix de la primera experiència d'institucionalització política i cultural que fou la Mancomunitat de Catalunya. D'ençà del segle xviii no havia existit cap organisme polític autòcton. La Mancomunitat, que no era cap autonomia política, sinó la refosa de les quatre diputacions provincials del Principat de Catalunya, adquirí, per voluntat i encert dels seus dirigents, la dimensió simbòlica d'un autogovern. Això fou possible per la maduresa adquirida pel catalanisme polític d'inicis del segle xx, que fou capaç de conquerir un espai de poder polític com la Diputació de Barcelona, gràcies al triomf de la Solidaritat Catalana del 1907 (una coalició de diferents partits polítics, de dreta i d'esquerra, que tenia com a objectiu principal assolir un reconeixement polític pel Principat). Des d'aquest organisme, i amb Enric Prat de la Riba com a president, es van començar a bastir uns equipaments i serveis que semblaven propis d'un estat.

La Mancomunitat no es constituí oficialment fins al 1914, però ja des del 1907 la Diputació de Barcelona va exercir com una mena d'autogovern *de facto*, per més que amb atribucions molt limitades. Pel que fa a la cultura, fou aleshores que, per exemple, es fundà, el 1907, l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i la Biblioteca de Catalunya, dues peces cabdals en el tram cultural mancomunitari. Primer amb la diputació barcelonina i després ja amb la Mancomunitat constituïda, es va poder bastir, amb finançament públic, durant tot el període 1907-1923, una ambiciosa institucionalització cultural que va permetre la modernització de la cultura catalana de l'època, amb organismes mínimament dotats, i va poder abordar el magne problema de la normativa lingüística i de la normalització del català. El domini de la llengua pròpia era una qüestió *sine qua non* perquè pogués existir un mercat editorial en català. I la

mateixa Mancomunitat estimulà la creació d'aquest mercat, amb un seguit de publicacions i d'ajuts, que permeteren l'emergència d'una intel·lectualitat mig professionalitzada i que aspirava a tenir el mateix nivell que l'europea de la seva època, amb la qual va arribar a tractar «de tu a tu». «Sense el poder polític, contra el poder polític, no era possible una cultura normal», com assenyalà en el seu moment Jordi Castellanos (Castellanos, 1984).

No ha de sobtar, doncs, que algunes de les figures capdavanteres de la RdC del període inicial participessin del teixit administratiu de la Mancomunitat (com era el cas del mateix Antoni Rovira i Virgili o de Carles Soldevila) o bé estaven vinculats a institucions que en depenien, com l'IEC (on hi havia, com a membre, l'esmentat Lluís Nicolau d'Olwer i, com a jove secretari redactor, Ferran Soldevila).

Era un equip humà que podríem englobar en el si del noucentisme, però que s'allunyava molt de la formulació que n'havia fet Eugeni d'Ors i que políticament s'erigí contra la Lliga Regionalista, que havia estat el partit hegemònic de tota l'etapa de la Mancomunitat. Foren la base intel·lectual d'un nou partit, Acció catalana (AC), sorgit el 1922, inspirat per dues figures intel·lectuals de primera fila: Josep Carner i Jaume Bofill i Mates (Guerau de Liost). Políticament, Acció Catalana se situà en el que ara en diríem el centre esquerra i criticà durament la Lliga per la seva tebior nacional i el seu alineament en favor de la patronal en uns moments de gran tensió social. Així, agafà elements que sortiren de la mateixa Lliga (descontents amb la política del partit) i d'altres que provenien de les fileres del republicanisme catalanista.

Fou considerat, des d'un primer moment, com el partit dels intel·lectuals. I si això no acabà d'afavorir els seus interessos electorals de grup, sí que li va permetre tenir una gran incidència en el món cultural i periodístic dels anys vint i trenta. Així, va poder disposar de plataformes afins tan importants com el diari *La Publicitat* (a partir de la seva catalanització, el 1922), la mateixa RdC, el setmanari *Mirador* (fundat el 1929), *La Nau* (només en part, fundada pel mateix Rovira i Virgili el 1927 quan marxà del partit) o el setmanari satíric *El Be Negre* (1931). El grup intel·lectual d'AC constituïa, segons Quim Torra, «l'autèntica selecció nacional catalana, empeltada de noucentisme, a la qual tot feia preveure que l'arribada de la República seria, indubtablement, el seu moment» (Torra, 2024, p. 32). Sobta que a hores d'ara no s'hagi fet un estudi aprofundit d'aquest partit i l'única monografia existent sigui de fa quaranta anys (del 1984).

Inicialment, doncs, la RdC naixia amb el suport d'un partit, AC, al qual aleshores pertanyien els dos «homes forts» de la publicació, el fundador Antoni Rovira i Virgili i Ferran Soldevila, que arribà a fer un volum de pàgines signades major que el del director (Pujol, 2012). Tanmateix, des del primer moment, la revista s'obrí a diferents sectors del catalanisme polític i no ha de sorprendre trobar-hi també figures d'un marcat caràcter conservador com Antoni Rubió i Lluch (historiador eminent, fill del Gaier del Llobregat i primer president de l'IEC) o Ferran Valls i Taberner, també historiador i dirigent polític de la Lliga.

L'evolució política del país, però, no fou favorable a AC durant el final de la dictadura primoriverista i això contribueix a explicar la crisi que patí també la RdC. Els problemes econòmics i els polítics van anar estretament lligats. Ja abans, amb la sortida d'Antoni Rovira i Virgili del partit, el 1927, hi hagué una primera crisi que va dur al tancament del 1929. La represa del 1930-1931, dirigida per F. Soldevila i promoguda per sectors afins a AC, es va veure afectada pel fracàs electoral d'aquell partit en les decisives eleccions de l'abril del 1931. A partir del número de desembre d'aquell any 1931, va haver de tornar a interrompre la seva publicació. Aquesta data marca el final de la vinculació entre el partit AC i la RdC.

La revista va poder tornar a sortir al carrer el 1934, però això va ser possible gràcies al finançament de la Generalitat republicana (amb ERC com a partit hegemònic del govern), cosa que li conferí un caràcter institucional i segurament també encara molt més obert als diferents sectors del catalanisme polític del moment. Aquesta vinculació feu que deixés de publicar-se arran dels fets d'octubre del 1934 i que, com a contrapartida, tornés a sortir a la llum pública el 1938, en plena Guerra Civil. I aquest caràcter institucional explica també que pogués intentar diferents represes importants al primer decenni de l'exili. D'aquesta manera, a partir del 1934, a la RdC s'aplegà l'equip intel·lectual que va sostenir ideològicament la Generalitat republicana durant la guerra civil i bona part de l'exili (fins al 1947). Inclouia certament gent que era afiliada (o ho havia estat) a AC, però també personalitats vinculades a la governamental ERC (el mateix Rovira i Virgili s'afilià al partit), i a la Unió Socialista de Catalunya (que fou l'aliada del partit republicà fins al 1936), i naturalment a molts independents catalanistes d'afinitats polítiques i ideològiques diverses.

La Generalitat era ben conscient que la RdC constituïa «un símbol i un llegat» que calia preservar, com a mostra de l'existència mateixa d'una cultura catalana de nivell, equiparable a les europees més desenvolupades de l'època. Aquesta fou sempre la voluntat dels qui impulsaren la publicació des de la seva mateixa fundació. Per això, la Generalitat es va veure amb l'obligació ètica i política d'assumir la revista el 1934 i en els

moments més difícils de la guerra i l'exili. Aquest bloc intel·lectual que sostingué la Generalitat varià amb les diferents conjuntures polítiques i fou més complicat mantenir-lo durant la guerra i l'exili, per més que sí que hi va haver un «nucli dur» molt ampli que es mantingué tot aquell temps i que, en bona part, encara participà en els darrers números del 1956 i 1967. En el primer exemplar de la RdC aparegut a l'exili, a París, el 1939, hi figura un llistat de col·laboradors que arriba a la vuitantena. Hi trobem gairebé tots els escriptors vinculats a la Institució de les Lletres Catalanes (ILC), al PEN Club i a la Fundació Ramon Llull, creada expressament, per Antoni M. Sbert, per donar empara legal a la política cultural de la Generalitat (Tasis, 1967, p. 23).

La desvinculació de la Generalitat a l'exili de la publicació de la RdC (a partir del 1947, però sobretot d'ençà de l'elecció de Josep Tarradellas com a president de la institució, el 1954) motivà que fossin membres de la resistència cultural de l'interior (ben connectats amb l'exili) els que assagessin els infructuosos intents de represa del 1956 i 1967. Hem d'esmentar, en aquest sentit, Rafael Tasis (mort 1966) i Albert Manent. Fou aquest darrer el que personalment va poder rellegir aquella etapa amb la de la represa moderna, no produïda fins al 1986.

Amb la Generalitat autonòmica ja instituïda, doncs, la RdC es va poder tornar a publicar a partir del 1986 sota la direcció de Max Cahner i amb suport financer de la Generalitat. El vincle institucional tornava a ser clau per a l'existència i la continuïtat de la publicació.

ELS GRANS PERÍODES HISTÒRICS I LES DIFERENTS ETAPES DE LA REVISTA

En la llarga trajectòria de la publicació, podem distingir tres grans períodes històrics que marquen també els de la revista, cadascun dels quals estaria dividit en diferents etapes.

Un primer gran període comprendria els anys vint i trenta del segle xx, que aniria des de l'any de l'inici de la publicació, el 1924 (amb la dictadura de Primo de Rivera), fins al 1938 (a l'etapa final de la Guerra Civil). Amb diferents etapes marcades pels canvis de director. I, naturalment, amb l'excepcionalitat que constituí el període bèl·lic i revolucionari del 1936-1939. Un segon gran període històric (i de la revista) correspondria a l'exili, amb un primer número ja en el primer any d'expatriació, el 1939, i que aniria fins al darrer exemplar aparegut

durant l'exili i la dictadura franquista, el 1967. I un tercer gran període, seria l'iniciat el 1986, ja amb la Generalitat restablerta, i que arriba fins als nostres dies.

La dictadura de Primo de Rivera (1924-1929)

Al llarg dels anys vint i trenta, la revista passà per diferents etapes marcades pels moments de continuïtat i els d'interrupció de la seva publicació. Així, va tenir continuïtat des de l'any de la seva fundació, el 1924, fins al 1929, moment en què va haver de suspendre la publicació a causa de problemes econòmics (i polítics). En aquest lapse de temps, sota la direcció del seu fundador Antoni Rovira i Virgili, va reeixir a treure seixanta números i es convertí en símbol de catalanitat, de valors democràtics i de puixança d'una llengua i cultura que aleshores era perseguida pel règim dictatorial del general Primo de Rivera (Ferré, 2012) (Roig i Rosich, 2024). La seva vinculació amb Acció Catalana no li va impedir donar entrada a tothom que fes part del catalanisme polític, fos del partit que fos. I aquesta amplitud de mires fou un altre dels factors del seu èxit.

Des del primer moment, definí un model de revista que, *grosso modo*, s'ha mantingut fins ara, una revista d'alta divulgació cultural amb articles de considerable extensió signats per intel·lectuals de relleu i amb un to més assagístic que erudit. I amb unes seccions fixes, signades, que sí que han variat força en les diferents èpoques de la revista. Pel que fa a la forma, també s'han mantingut unes característiques molt similars de mides (ara és gairebé igual), amb lloc, i disseny auster. Una línia de continuïtat que afecta també l'extensió (per bé que sí que en altres moments s'han superat, de vegades amb escreix el centenar de pàgines que tenia en els moments inicials). En la primera etapa del 1924-1929, el disseny de la coberta era només tipogràfic i els exemplars eren susceptibles de ser enquadrats, amb tapa dura on ja apareixien uns dofins que constituïren un dels grans emblemes de la revista fins després de la guerra civil. En gairebé tot aquest període inicial, del 1924-1929, el seu fundador, Antoni Rovira i Virgili, fou el *deus ex machina* de la publicació, però molt ben assistit per un jove Ferran Soldevila que arribà a escriure, com hem dit, més articles i més pàgines signades que el mateix Rovira.

Xavier Ferré, en el seu aprofundit estudi sobre l'aportació de Rovira i Virgili en la primera etapa de la revista, va assenyalar que «la idea fixa de Rovira i Virgili, pel que feia a la necessitat de construir una nació cultural independent, es veié reflectida en l'organització d'un referent de socialització d'idees que vinculés l'assaig —a manera d'actualització intel·lectual i de

prospectiva— amb els referents intel·lectuals, periodístics, europeus» (Ferré, 2012, p. 142). I ell mateix reporta la definició de Domènec Guansé, que considerarà la publicació com «la primera revista ideològica que hem tingut». Així mateix, Ferré feu, en el seu escrit, una taula de les matèries tractades i arribà a aquesta conclusió: «Pel que fa a la secció general de matèries, els temes predominants —per ordre de nombre d'articles— són història, literatura, art, política, cultura i filosofia. Amb tot, les tres primeres agrupacions temàtiques són les que se separen amb claredat de la resta de propostes de reflexió i informació. El fet que es produeixi aquesta jerarquització és a causa de l'objectiu humanista de la revista i de la predominança coetània d'aquests àmbits dins la literatura assagística» (Ferré, 2012, p. 150).

Per la seva banda, J. M. Roig i Rosich, en un exhaustiu estudi en curs de publicació sobre aquesta etapa històrica de la qual n'és el principal especialista, ha assenyalat que la consolidació de la revista no fou fàcil, però sí que reeixí a definir una nova concepció de l'intel·lectual: «Va plantejar la dignificació de l'intel·lectual, li va donar protagonisme de cara a la Catalunya del present i del futur, i va donar idees i ideals més enllà de la quotidianitat diària. En aquest període, en aquests àmbits i en aquestes plataformes culturalment compromeses sota la dictadura, neix la simbiosi entre l'intel·lectual i el polític, que s'autoexigirà una tasca cívico-política, que es manifestarà de manera molt perceptible durans els anys de la Segona República» (Roig i Rosich, 2024).

L'etapa republicana (1930-1934)

Posteriorment, la RdC s'edità en moments força breus. El 1930-1931, a l'inici de l'etapa republicana, sota la direcció de Ferran Soldevila, va treure setze números. El 1934, dirigida per J. V. Foix, en va treure cinc. I el 1938, en plena guerra civil, sota el patronatge de la Institució de les Lletres Catalanes, en va treure dotze, amb una direcció col·legiada i amb Armand Obiols com a redactor en cap. Pel que fa a la seva qualitat intel·lectual, aquesta etapa republicana, en el seu conjunt (és a dir, en tot el període 1930-1938), fou potser la més brillant de la seva història.

La represa del 1930, feta davant la imminència de la caiguda de la dictadura del general Primo de Rivera, va ser presentada pel nou director, en Ferran Soldevila, com una represa després d'una interrupció de vuit mesos, tal com es deia en l'exemplar de presentació de la nova etapa. Soldevila, malgrat que sí que mantingué formalment moltes de les característiques anteriors, feu alguns canvis importants, com ara manifestar una clara voluntat que hi fossin representades totes les terres

de parla catalana (i habilitar seccions i col·laboradors perquè això fos possible). També introduí una secció nova, «Polèmiques», que va tenir un gran èxit. I ell va assumir (a contracor segons confessió pròpia) la crònica política d'aquests moments tan trepidants del canvi de règim, on sostingué la necessitat d'una «concòrdia interna»; és a dir, d'una política unitària de les forces catalanistes en aquells temes fonamentals com l'autogovern o la defensa de la llengua i cultura pròpies. La diversitat temàtica dels diferents àmbits de la cultura es mantingué, així com la preeminència de la història i la literatura. La revista, però, s'obrí a la creació literària i especialment a la poesia, amb una secció en què els poetes més distingits del moment escollien les seves tres millors poesies (no en va Soldevila era aleshores un poeta reputat) (Pujol, 2012).

Rafael Tasis, a la seva història de la revista, reconeixia que aleshores adquirí «una major vivacitat, un desig més evident d'adherir-se a l'actualitat, de reflectir el pensament i la vida de Catalunya» (Tasis, 1967, p. 15). El mateix Tasis també remarcà una altra característica novadora d'aquell moment: «És en l'aspecte de la història *on the making*, com en diuen els anglesos, és a dir, en els seus episodis registrats, si no dia per dia [...], mes darrera mes, que aquesta etapa de la *Revista de Catalunya* dirigida per Ferran Solevila té un pes considerable en la bibliografia catalana moderna» (Tasis, 1967, p. 15). L'exemplar monogràfic dedicat a la proclamació de la República que aparegué en el número 69 del maig de 1931 en seria una bona prova, ja que Soldevila hi assajà de fer una síntesi, molt reeixida, entre la feina de cronista de l'actualitat i la d'historiador; el que avui en diem «història del present» (però a un nivell d'ambició i rigor que ara mateix es troba molt a faltar).

La intervenció de Soldevila en la configuració de la revista era potser encara major (pel que fa al travat del conjunt) que el que feu Rovira en l'etapa anterior. Els problemes econòmics, segurament lligats a la crisi d'Acció Catalana (que era qui emparava la publicació), la van dur al tancament.

La breu represa del 1934 fou possible pel suport que va rebre de la Generalitat instituïda el 1931 i concretament per la voluntat del conseller de Cultura, Ventura Gassol. Certament, era una paradoxa que una revista que havia fet una actuació tan lluïda durant la dictadura de Primo de Rivera i en l'etapa inicial de la Generalitat republicana ja no es publicués quan existia un autogovern català. Això possibilità la conversió, que ja hem apuntat, de ser una publicació vinculada a un partit catalanista de prestigi, Acció Catalana, a ser una revista amb suport institucional. La direcció efectiva, per bé que no constava enlloc, anà càrrec de Josep Vicenç Foix. Ell mateix no signà articles de fons, tot i que, com ha assenyalat Vinyet Panyella, «la seva mà i la seva manera de fer

s'entreveuen a cada pàgina» (Panyella, 1988, p. 137). Això ja es notà des de la mateixa portada.

Foix fou molt conscient de la importància que havia de tenir l'aparença de la revista i el mateix disseny, per transmetre una idea de modernitat. La portada era de tot un color sense la notícia del contingut, ni del nom dels autors ni dels títols de l'article. A sota de la capçalera, amb les lletres «Revista de Catalunya», que ocupaven gairebé la meitat de la pàgina, hi havia, al mig, un dibuix amb tres dofins estilitzats, de color negre, que saltaven per damunt de les onades, realitzat per Josep Obiols. El dofí esdevingué, durant molt de temps, el símbol de la revista (Ponsatí-Murlà, 2024). No en va, Foix, adscrit a l'avantguarda artística de l'època, volia que, com feia també en les seves altres realitzacions més personals (com en els llibres de poesia o a *L'Amic de les Arts*), la revista participés, en certa manera, d'aquella estètica. La tipografia i el disseny de l'interior també eren molt acurats i incorporaven fotografies i il·lustracions abundants (que contrastaven força amb la sobrietat gràfica de les etapes anteriors).

El vincle amb la Generalitat, que havia d'assegurar la continuïtat de la publicació, fou, en el context dels fets d'octubre del 1934, la causa principal de la seva momentània suspensió (com la del mateix govern català).

La guerra i la revolució (1938)

La seva reaparició, el gener de 1938, es produí en un altre context també molt difícil: el de la guerra i revolució del 1936-39. El seu vincle amb la Generalitat republicana fou el que, en aquest cas, li va permetre iniciar aquesta nova etapa que es perllongà durant tot el 1938 i li va possibilitar de treure dotze números d'alta qualitat, fins al número 93, corresponent al mes de desembre d'aquell any.

La Conselleria de Cultura, regida primer per Antoni M. Sbert (del desembre de 1936 al juny del 1937) i després per Carles Pi Sunyer (fins al 1939), impulsà la creació de la Institució de les Lletres Catalanes, com a organisme propi els escriptors catalans i com a eina que havia de garantir la creació i difusió de les seves obres. Maria Campillo, per remarcar la importància que aquesta institució tingué, ha reportat el judici de l'escriptora Anna Murià, que en va formar part: «De tots els actes del període revolucionari, la creació de l'Institut de les Lletres Catalanes és el més decisiu pel retrobament complet de la nostra personalitat» (Campillo, 1994, p. 258). I la mateixa Maria Campillo ha afirmat que la principal acció pública d'aquesta institució fou la publicació de la *Revista de Catalunya*, que es convertí en el seu «vaixell insígnia».

La Secció de Revistes de la ILC era formada per Antoni Rovira i Virgili, Jaume Serra Húnter i Ferran Soldevila. De manera no explícita, com ha precisat Jordi Manent, el Comitè de Redacció era integrat per Josep Pous i Pagès (president de la ILC), Carles Riba, Antoni Rovira i Virgili, Antoni M. Sbert, Jaume Serra Húnter i Ferran Soldevila (Manent, 2017). Però la figura clau que va possibilitar que la publicació assolís un gran nivell i una puntualitat d'aparició insòlita fins aleshores fou el seu secretari de redacció Armand Obiols (nom de ploma de Joan Prat i Esteve). Rafael Tasis, en la seva història de la revista, ja valorà repetidament la feina d'Obiols, de qui lloà la seva «tenacitat inimaginable» i el seu lliurament absolut a la revista, en les feines menys vistoses de cara al públic, ja que com el mateix Tasis remarcava, no va aparèixer signada «ni una sola ratlla» seva al llarg dels dotze números que aparegueren en el període considerat. (Tasis, 1967, p. 21). Darrerament, la figura intel·lectual d'Obiols no ha parat de créixer i actualment assistim a una recuperació de la seva personalitat com a escriptor i promotor cultural (Torra, 2024).

La idea de represa de la publicació, però, inicialment no era gaire clara, com ha explicat Ferran Soldevila en els seus dietaris. Així, el 29 novembre del 1937 anotà: «Reunió de la Institució de les Lletres. He sostingut el títol de “Revista de Catalunya” per a la revista que editarem (en sonaven d'altres), També hi he sostingut la continuació de la numeració anterior. En Nicolau m'ha ajudat. En Coromines també. En Rovira, que era partidari del títol, no ho era de la numeració. Finalment ha estat acceptat el meu punt de vista. Ho celebro. Encara que amb algunes interrupcions, tindrem una revista que haurà travessat una colla d'anys i que haurà passat dels primers números. Quan serà la pròxima interrupció? És llunyana? És a la vora? Penso que ningú no ho sap» (Soldevila, 1972, p. 406). El gener del 1938 va aparèixer el primer exemplar de la nova etapa, el número 82. El format era similar al del 1934 (17 × 23 cm), però amb més pàgines, 144. La coberta a dues tintes tenia també un dofi, al mig, obra de Josep Obiols, i la capçalera ocupava gairebé la meitat de la pàgina.

La circumstància de la guerra i del procés revolucionari que suscità va reduir el nombre de potencials col·laboradors, com ha explicat Guansé: «La prudent abstenció ben comprensible d'alguns especialistes, la dispersió de molts intel·lectuals i l'estat larvàric en què alguns es mantenien, reduïa la possible varietat de temes i minvava la nòmina de col·laboradors» (Guansé, 1974, p. 29). El compromís antifeixista dels intel·lectuals, del qual ha parlat Maria Campillo, no era, doncs, gens fàcil perquè implicava molts perills en cas de perdre: mort, empresonament, exili, ostracisme professional... (Campillo, 1994).

En el primer número, a títol de presentació, aparegué un article de Lluís Nicolau d'Olwer, «Un altre front», inevitablement marcat per les circumstàncies bèl·liques en què la revista reapareixia i per la necessitat de relligar la causa catalana al triomf de la República espanyola, el govern de la qual aleshores s'havia instal·lat a Barcelona. En aquella presentació, el contingut polític sobre el moment era allò dominant, però al final de l'escrit sí que apareixien les característiques pròpies de la nova etapa de la publicació:

«Revista d'idees i de lletres, només la tècnica, l'especialització i el pur reportatge en restaran exclosos. Assaigs literaris, filosòfics, històrics, econòmics àdhuc científics, hi faran costat a la creació literària. No és una revista de guerra, però no vol ésser tampoc una “evasió” de la guerra. La guerra, la guerra per la República i per Catalunya, està tothora present en el nostre esperit.»

Aquell primer número marcà l'esquema que seguiren els números posteriors, no tan sols per la proporció entre els articles de fons i les seccions fixes, sinó també per la inclusió, entre els primers, de peces literàries de creació, en una mena de retorn al criteri que havia encetat Ferran Soldevila durant la seva direcció. La part literària, doncs, hi tingué, com en les etapes anteriors, un paper molt rellevant, per bé que la política i la història hi tingueren també un paper destacat.

Rafael Tasis feu aquest balanç global de la revista durant el període bèl·lic:

«La sensació de plenitud intel·lectual, de vasta informació, de varietat de preocupacions formals, de seriosa crítica, d'anàlisi ponderada, que donen aquests dotze fascicles, que formen tres gruixuts volums de prop de set-centes pàgines, cada un amb l'índex detallat, és la d'una obra completa en si, feta en una total normalitat i costaria, si no fos per alguna al·lusió, de trobar-hi la cruel realitat —guerra, fam, bombardeigs, desfeta— en què s'inscrivía» (Tasis, 1967, p. 21).

Per la seva banda, Domènec Guansé apuntà:

«[...] cada número de la [revista] que estructurava Obiols comença i acaba en ell mateix. Amb un únic delit: el de l'obra perfecta. Amb un propòsit obsessiu: fos quin fos el resultat de la guerra, donar testimoni de la voluntat de Catalunya de perdurar amb la seva configuració moral i física, l'empremta de la història, la pròpia llengua i el propi esperit. Per això els escriptors van continuar treballant fins al darrer moment» (Guansé, 1974, p. 29).

L'exili (1939-1967)

El període històric de l'exili republicà iniciat el 1939 marcà també l'etapa d'exili de la revista. Durant el 1939-1940, editada a París per la Fundació Ramon Llull (impulsada per la Generalitat a l'exili i amb un protagonisme destacat del conseller Antoni Maria Sbert), va poder treure cinc números. L'ocupació nazi posà fi de manera sobtada a aquesta primera etapa d'exili. El 1943, també a càrrec de la Fundació Ramon Llull, publicà un sol exemplar a Mèxic. El 1947, aparegueren tres números més publicats a París per la mateixa fundació, en els quals brillà l'actuació d'Armand Obiols com a director efectiu, que ja havia tingut un paper destacat en la revista del període bèl·lic i del primer exili del 1939-1940.

En els moments inicials d'aquesta primera etapa d'exili (1939-1940) es va voler evidenciar la continuïtat amb l'etapa bèl·lica anterior seguint el mateix format, per bé que el dofi de la publicació del 1938 (fet també per Josep Obiols) fou substituït per la creu vermella de Sant Jordi, emblema de la Fundació Ramon Llull. Maria Campillo ha constatat que el consell de direcció incloïa una gran part dels titulars de la Institució de les Lletres Catalanes (i també de la nova Fundació Ramon Llull, afegim nosaltres), amb algunes absències naturals (com el cas de Jordi Rubió, que era a Barcelona) i «afegits polítics» (com podia ser el cas de Pau Casals) (Campillo, 2012, p. 182-183). En aquesta etapa del 1939-1940, Obiols no sembla que tingués, en l'elaboració de la revista, el mateix paper actiu que tingué durant la guerra i en la represa del 1947. I fou Antoni M. Sbert qui exercí el paper capdavanter.

Tasis, en la relació del que considerava els principals articles publicats al llarg del període, donà molta importància a la «Presentació» del primer número, sense signar (però que s'ha pogut atribuir a Carles Riba), ja que, més enllà d'una declaració de principis de la publicació, contenia una crida a la reconciliació nacional : «No importa, doncs, a quina banda de la lluita han estat els catalans; vencedors o vençuts, tots com a catalans es senten avui vençuts; tots com a catalans han de refer llur esperança, cercar les noves formes de llur afirmació i de llur cooperació.» Segons Tasis, aquella presentació, vint-i-set anys més tard (ell escriví el seu article el 1967), mantenia encara aleshores una plena vigència. Més modernament, Jaume Medina va poder fixar l'autoria d'aquest article de manera irrefutable, ja que el mateix Riba explicà que ell n'era l'autor en una carta a Elizabeth i Joan Gili, del novembre del 1939 (Medina, 1987). Segons Medina, l'escrit «ha passat a la història com un dels documents contemporanis als fets que amb més cert en presenten la síntesi».

Arran de l'ocupació de París pels nazis, uns quants dels responsables van quedar a la capital francesa, uns altres van passar a l'anomenada «zona lliure» (regida pel govern col·laboracionista de Vichy) i uns tercers, entre els quals A. M. Sbert, van arribar a Amèrica, majoritàriament a Mèxic (gràcies a la bona acollida oferta per les autoritats del país). Des d'allà, amb el mateix propòsit de mantenir la continuïtat de la publicació van treure un número triple (núm. 99-100 i 101), de 212 pàgines, corresponent als mesos gener-febrer i març de 1943. La iniciativa, però, no va tenir continuïtat. L'editorial, anònim, sembla que fou redactat pel mateix A. M. Sbert (així ho apunta R. Tasis), on es feia un balanç de les vicissituds passades des de la sortida de París el 1940 fins a l'arribada a Mèxic el 1943. Sobre la no continuïtat de la publicació, Rafael Tasis va escriure:

«No sembla pas aventurat d'atribuir-ho a unes discòrdies polítiques agudes, a la proliferació simultània de periòdics i revistes que defensaven posicions i tàctiques contradictòries, potser també a dificultats financeres, agreujades per aquelles discòrdies» (Tasis, 1967, p. 32).

En els anys immediats a l'alliberament de la capital francesa, es tornà a publicar a París mateix, també sota el patronatge de la Fundació Ramon Llull. Van poder aparèixer tres volums trimestrals entre l'abril i el desembre del 1947. El Consell de Redacció era format per Pompeu Fabra, Josep Carner, Just Cabot i J. Torres-Ibern. El redactor en cap, en funcions directives, tornà a ser Armand Obiols, que aconseguí una revista d'un nivell similar als períodes més brillants de la publicació (una valoració que comparteixen tant Rafael Tasis com Maria Campillo o, més recentment, Quim Torra).

En el primer número va aparèixer una editorial de Josep Carner, segons el qual l'exigència era un dels grans criteris que havien de regir la nova publicació: «Si la nostra Revista ha d'ésser l'expressió dignificada de tota la nostra qualitat possible, caldrà que ella se sotmeti a normes rigoroses de selecció [...]. L'excel·lència no és pas fàcilment abastable, però tot ço que no en mostri una guspira serà insignificant i ventís.» I reblava: «Sense aqueixa tenacitat seríem un butlletí de la decadència.» Tasis feu una valoració de conjunt dels tres números que sumaven un total de 464 pàgines: «Sembles dignes dels de 1938 i dels que més densos de contingut i més interessants d'estil i d'idees van sortir a la primera època de la RdC.» Fins i tot en aquell període s'arribà a establir una connexió amb l'interior: Carner feia de delegat de la revista a Bèlgica i Jordi Rubió, Carles Riba i Ferran Soldevila, amb el suport del grup que edita la revista *Ariel*, es constituïren en comitè a Barcelona per recollir i trametre originals.

L'Institut Francès de Barcelona també hi col·laborà amb la distribució de tres-cents exemplars (Torra, 2024, p. 337).

Pel que fa a les raons de la interrupció de la revista, el mateix Tasis assenyalà: «No era possible que la revista es sostingués amb recursos propis. Si ja amb una distribució normal a Catalunya [abans de la guerra] l'empresa requeria el mecenatge, amb més motiu havia de necessitar-lo quan les circumstàncies n'entorpien la difusió.» Tenim dades de les vendes de la revista: 320 exemplars a França, 400 a Catalunya i 130 a Amèrica (Torra, 2024, p. 344). Tanmateix, Maria Campillo ha apuntat, seguint Maria Capdevila i Francesc Vilanova, raons de caràcter polític que van precipitar la seva interrupció:

«El finançament de la publicació va acabar lligat gairebé exclusivament a una política de subvencions que va fallar amb la crisi del govern Irla (iniciada el novembre del 1947 amb una carta de dimissió de Carles Pi Sunyer, que embarcà cap Amèrica, i culminada el 22 de gener del 1948 amb l'anunci del President de dissoldre el govern de la Generalitat a l'exili), i això representà la sentència de mort de la revista» (Campillo, 2014).

La desaparició de les expectatives d'un derrocament de la dictadura franquista després de la Segona Guerra Mundial marcà, a finals dels anys quaranta i sobretot a principis de la dècada dels cinquanta, un punt d'inflexió per a l'exili i per a tota l'oposició antidictatorial, i això dificultà la possibilitat d'assegurar un mínim de continuïtat de la publicació. Només va poder treure un número a Sao Paulo (Brasil) el 1956 (Manent, 2012) i un altre, el 1967, a Mèxic, després d'un intent frustrat de negociació amb les autoritats del règim per tal que sortís amb una certa normalitat a l'interior de Catalunya (Sobrequés, 2012). En aquests dos darrers números hi tingueren una participació destacada Albert Manent i Rafael Tasis (que morí sobtadament el 1966). La Generalitat a l'exili ja no la finançà i fou, doncs, obra de membres de la resistència interior ben connectats amb personalitats de l'exili, que la confeccionarien a Catalunya mateix, però que la publicaren a fora. En total, al llarg de l'etapa d'exili només va publicar onze números. Pot semblar poca cosa, però va tenir molt de mèrit, per la dificultat de les circumstàncies en què foren gestades i per la categoria dels resultats obtinguts.

Del final del franquisme a l'actualitat

Al final del franquisme i amb el restabliment de la Generalitat de Catalunya, la revista va tornar a sortir el 1986, en un context més bo gràcies a la iniciativa de Max Cahner (1936-2013), que la dirigí i en fou el principal valedor. Fou la represa que ens porta al moment actual.

Amb el suport financer de la Generalitat, el vincle institucional tornava a ser clau per a l'existència i la continuïtat de la publicació, amb el vistiplau de Teresa Rovira, filla d'Antoni Rovira i Virgili, que s'integrà al projecte. El mateix Cahner ha explicat aquesta vinculació institucional (per bé que es feu a través d'una fundació):

«Un dels darrers encàrrecs que vaig rebre de Jordi Pujol com a president de la Generalitat de Catalunya fou el gener del 1986 quan es va constituir, amb el suport del Govern, la Fundació Revista de Catalunya, amb la finalitat de reprendre l'edició d'aquesta publicació que havia fundat Rovira i Virgili l'any 1924. Jordi Pujol, una vegada més, em va confiar la gestió d'aquell projecte, el qual, passats més de vint anys encara tinc el goig de dirigir» (Cahner, 2009, p. 84).

Cal recordar que Cahner havia estat conseller de Cultura de la Generalitat amb un govern de Convergència Democràtica de Catalunya (i abans una figura capdavantera en la represa cultural sota el franquisme). I que Albert Manent, una altra figura clau en aquesta represa, fou assessor del president Pujol en temes d'història i cultura (i director del Centre d'Història Contemporània). Aquesta vinculació institucional fou vista amb reticència per alguns intel·lectuals de l'època, com Jordi Castellanos, que arribà a plantejar si la represa de la RdC no era només la recuperació d'un símbol incapaç de tornar a generar una consciència col·lectiva i a encarar els grans reptes plantejats aleshores a la cultura i la llengua autòctones, com correspondria a una revista que vol ser un referent nacional. Lluïsa Julià ha sabut recollir bé aquell moment:

«La RdC apareixia en el context d'una nova fornada de revistes de gran repercussió entre els estudiants universitaris [...]. Calia analitzar i donar resposta a de quina manera el context demogràfic, econòmic i social dels anys 80, radicalment diferent al dels anys vint i trenta [...] requeria una mirada i una actuació distinta» (Julià, 2024).

Malgrat aquesta reticència inicial, Cahner va saber donar-li una gran amplitud política i ideològica, dins del catalanisme polític. Ell tenia molts contactes amb la intel·lectualitat catalana del moment per projectes com Gran Enciclopèdia Catalana o pel fet de ser editor amb molt de recorregut. En el moment de l'aparició, Cahner encarregà una enquesta

a trenta-nou personalitats (amb dinou preguntes) per veure el camí que hauria de prendre la revista. De fet, havia de respondre a la idea de renovació en la continuïtat. Revista d'humanitats (en un sentit molt ampli), centrada en la llengua i cultura pròpies, oberta al món... és a dir, els ideals fundacionals posats al dia. Disseny renovat, però semblant amb les etapes anteriors: mides similars, disseny sobri i elegant (fet per Josep Palàcios), maquetació clara amb marges blancs... I, com a novetat, aparició de fotografies de colors, en paper blanc setinat, sobretot en la secció dedicada a l'art. Un disseny que s'ha mantingut força igual a excepció de la portada, que, de més cap ençà, va adoptar un disseny nou fet a partir de les lletres dels principals col·laboradors del número. També des d'un primer moment recuperà la periodicitat mensual, que es mantingué del 1986 al 2012 (Marco Palau, 2024) (Julià, 2024).

Julià ha assenyalat que «Cahner va dissenyar l'estructura organitzativa que va comptar sempre amb l'ajut institucional: Patronat, Consell de Redacció i Assessors (professionals dels distints àmbits i disciplines). Entre els noms més destacats de la represa: Albert Manent, Joan Guitart, l'advocat Josep M. Puig Salellas, l'historiador de la literatura Martí de Riquer i l'arqueòleg Miquel Tarradell, amb els quals es formà el primer Patronat» (Julià, 2024).

Així mateix, Cahner introduí la defensa de la noció de «Països Catalans» (implícit només en l'etapa Soldevila) i va saber aplegar noms destacats d'un catalanisme polític ampli que abastaria tot el sobiranisme i fins i tot l'independentisme (més obert quan més ens acostem als nostres dies). No en va, el mateix Cahner seguí una evolució política que el distancià de CDC, per crear partit propi i acostar-se a una ERC que havia assumit la reivindicació de la independència. Així doncs, no sobta trobar-hi escrits d'Eva Serra, de Josep-Lluís Carod-Rovira o de Quim Torra, director de la revista i posteriorment president de la Generalitat de Catalunya i cap d'un govern independentista en moments molt difícils.

Amb la nova numeració iniciada a la segona meitat dels vuitanta, ha publicat un total de 326 números (cosa que triplica amb escriu la xifra de cent cinc que aparegueren des del 1924 fins al 1967). El mateix Cahner va dirigir-ne 235, de números (d'aparició mensual), però el 2008, per qüestions de salut, va passar la direcció efectiva a l'Albert Manent, que reeixí a treure trenta-quatre números del 2008 al 2011. Posteriorment, n'assumiren la direcció *de facto* Jordi Amat (quatre números del gener al juny de 2011) i Jordi Manent (dos números dobles del juliol al desembre de 2011). El 2012 sí que Josep M. Rosich fou nomenat director de manera oficial i arribà a treure tretze números durant l'etapa 2012-2015. Val a dir que aquell any 2012 la revista passà de ser mensual a trimestral (com ara) i a treure dos números

monogràfics l'any. El juliol del 2015 s'encarregà de la direcció Quim Torra, que, en ser nomenat president de la Generalitat el maig de 2018, va haver de deixar aquesta responsabilitat.² El substituïí Agustí Pons fins al 2022, moment que fou nomenada Lluïsa Julià, l'actual directora (i primera dona que arribà a ocupar aquest càrrec en tota la història de la revista).

Les etapes més recents sempre són les menys estudiades i les que costen més d'historiar (és una de les limitacions objectives a l'hora de fer història del present). En el debat posterior a la lectura d'aquesta intervenció (en el marc de les jornades organitzades aquest 2024 per la Càtedra Ferrater Mora i la mateixa RdC), vam aprofitar la presència de Josep M. Roig i Rosich i Quim Torra perquè parlessin de l'experiència de la seva direcció. Dit molt sintèticament, Roig i Rosich va explicar la situació precària en què es trobava la revista en el moment que n'assumí la direcció (2012-2015), tant pel que fa a la situació financera com pel que fa a l'orientació que havia de seguir en el futur. Fou possible assolir una estabilitat econòmica gràcies a subvencions, al canvi de periodicitat (passà a ser trimestral, però es potenciaren els números monogràfics) i a una reestructuració interna (en què, per exemple, es van escurçar els articles). Torra, per la seva banda, va remarcar que la revista, sota la seva direcció (2015-2018), es va voler alinear amb el moment polític que es vivia i col·laborar-hi. Volia que hi arribessin «les palpitations dels temps», per bé que va reconèixer que la publicació encara patia «una certa indefinició» que ha arrossegat fins avui. Ara la veu com una publicació molt centrada en les lletres, que ha de connectar més bé amb «l'explosió de les xarxes socials» i que no hauria de dependre tant de les subvencions públiques.

M'aturo aquí. A tall de conclusió, deixeu-me reportar les paraules que Joan Josep Isern va dir en el seu parlament de l'acte inaugural del centenari de la revista fet al Palau Robert de Barcelona el passat 3 d'abril de 2024: «No parlem d'un llegat tancat i barrat, sinó d'una tribuna d'expansió i defensa de l'alta cultura que surt al pas dels lectors cada tres mesos, que es reinventa cada tres mesos, i que cada tres mesos pren el pols al nostre temps i als nostres Països. Això fa —continua Isern— que cada número sigui un maó més, i amb personalitat pròpia, en el gran mur que es va començar a construir el juliol del 1924» (Isern, 2024, p. 10).

2 La relació de directores i responsables de la *Revista de Catalunya* des del 1924 fins al 2015 es pot trobar a Manent, 2017.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CAMPILLO, Maria (1994). *Escriptors catalans i compromís antifranquista*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CAMPILLO, Maria (2012). «Armand Obiols i la *Revista de Catalunya* a l'exili». A: *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, vol. XXII, p. 181-192.
- CAMPILLO, Maria (2014). «Sobre “la nostra qualitat possible”: La *Revista de Catalunya* durant la guerra i l'exili». A: *90 anys de la Revista de Catalunya (1924-2014). Jornada acadèmica*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 20-33.
- CAHNER, Max (2009). «Catalunya amb C de Cultura». A: *L'home, l'amic, el president. Homenatge a Jordi Pujol*, a cura de Jordi Manent. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 80-85.
- CASTELLANOS, Jordi (1984). «Noucentisme». A: M. Costa-Pau. *Ulisses. Enciclopèdia de la Recerca i la descoberta*. Vol. XI: *Els Països Catalans*. Barcelona: Ed. Ulisses (Planeta), p. 163-168.
- CASTELLANOS, Jordi (1987). «La represa de la *Revista de Catalunya*». *Quaderns d'alliberament*, núm. 13, 146-151.
- FERRÉ, Xavier (2012). «La *Revista de Catalunya* i Rovira i Virgili (1924-1929)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics (BSCEH)*, núm. XXIII, 141-155.
- FIGUERES, Josep M. (2012). «La *Revista de Catalunya*, tribuna cultural d'un país». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIII, 67-74.
- GUANSÉ, Domènec (1974). «La *Revista de Catalunya* i l'esperit de l'època (1924-1938)». *Serra d'Or*, núm. 178, juliol 1974.
- ISERN, Joan Josep (2024). «*Revista de Catalunya*: 100 anys de resistència i rigor». *Revista de Catalunya*, núm. 326 (abril-juny), 5-12.
- JULIÀ, Lluïsa (2025). «La *Revista de Catalunya* en la contemporaneïtat. Realitats i reptes». A: *Antoni Rovira i Virgili i la Revista de Catalunya*, Tarragona: Publicacions de la URV, pàg. 103-113.
- MALÉ, Jordi (2014). «La represa de la *Revista de Catalunya* per obra de Max Cahner». A: *90 anys de la Revista de Catalunya (1924-2014). Jornada acadèmica*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 34-45.

- MANENT, Albert (2012). «Epíleg a les Jornades de la *Revista de Catalunya*», *Butlletí de la societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIII, p. 239-240.
- MANENT, Jordi (2017). «Quadre de directors i responsables de la *Revista de Catalunya* (1912, 1924-1967 i 1986-actualitat)». *Revista de Catalunya*, núm. 300 (octubre-novembre-desembre), 110-121.
- MARCO PALAU, Francesc (2024). «La represa de Max Cahner (1986-2010)». A: *Història de la Revista de Catalunya (1924-2024)*, Barcelona: Edicions de la Revista de Catalunya, pàg. 161-198.
- MEDINA, Jaume (1987). «Carles Riba, autor de la presentació de la *Revista de Catalunya* (època de París)». *Revista de Catalunya*, núm. 4 (gener), 162-163.
- PANYELLA, Vinyet (1988). «J.V: Foix i la *Revista de Catalunya*: perspectives intel·lectuals adients a la realitat». *Revista de Catalunya*, núm. 20 (juny), 133-144.
- PONSATÍ-MURLÀ, Oriol (2024). «La llum vivificadora del pensament català i els dofins de Josep Obiols: la *Revista de Catalunya* en temps de guerra». *Revista de Catalunya*, núm. 326 (abril-juny), 67-84.
- PUJOL, Enric (1995). *Ferran Soldevila i els fonaments de la historiografia catalana*. Catarroja/Barcelona: Ed. Afers.
- PUJOL, Enric (2003). *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*. Catarroja/Barcelona: Ed. Afers.
- PUJOL, Enric (2012). «Ferran Soldevila i la *Revista de Catalunya* (1924-1939)». *Butlletí de la societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIII, 157-180.
- ROIG I ROSICH, Josep M. (2014). «La *Revista de Catalunya*: Reptes del present i propòsits de futur». A: *90 anys de la Revista de Catalunya (1924-2014)*. *Jornada acadèmica*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 46-51.
- ROIG I ROSICH, Josep M. (2024). «La *Revista de Catalunya* sota la dictadura de Primo de Rivera». A: *Història de la Revista de Catalunya (1924-2024)*, pàg. 36-70.
- SOBREQUÉS, Jaume (2012). «La *Revista de Catalunya*. Aproximació a la seva història». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXII, 75-89.
- SOLDEVILA, Ferran (1971). *Al llarg de la meua vida*. Barcelona: Edicions 62.

- TASIS, Rafael (1967). «Història de la *Revista de Catalunya* (1924-1956)». *Revista de Catalunya* [Mèxic], núm. 106 (setembre), 8-38. (Reeditat a *Revista de Catalunya*, núm. 250, maig 2009, 113-151).
- TORRA, Quim (2024). *Armand Obiols, d'una fredor que crema. L'intel·lectual que es va perdre*. Barcelona: Empúries.

PENSAMENT CULTURAL I IDEARI ESTÈTIC A LA REVISTA DE CATALUNYA EN EL PERÍODE D'ENTREGUERRES (1924-1934)

VINYET PANYELLA I BALCELLS

Societat Catalana de Literatura, Societat Catalana d'Estudis Històrics,
Institut d'Estudis Catalans

LA REVISTA DE CATALUNYA EN EL PANORAMA CULTURAL DELS ANYS D'ENTREGUERRES

«La història de la *Revista de Catalunya* és un reflex de la història de Catalunya i, potser per això, ha esdevingut l'expressió més clara de la voluntat de persistència d'una cultura» (Cahner, 1986).

L'aparició de la *Revista de Catalunya* el 1924 marca un punt d'inflexió en el pensament cultural de la Catalunya d'entreguerres. La seva aparició marca l'inici de la premsa cultural de l'època més enllà de l'aposta pel periodisme cultural que caracteritza *La Publicitat* arran de la seva catalanització i reorientació, el 1922, i més enllà, també, de la continuïtat de *La Revista*, apareguda el 1915 i dirigida inicialment per Joaquim Foguera i des de 1919 per J. M. López-Picó. Ideada, projectada i dirigida inicialment pel periodista, escriptor i polític Antoni Rovira i Virgili, constitueix un indicador fiable i comprovat del canvi sociopolític i cultural que s'esdevé a partir de la crisi del noucentisme. És una crisi on conflueixen diversos problemes «domèstics», com la mort de Prat de la Riba el 1917, la ruptura i fuga d'Eugeni d'Ors, els problemes interns a la Mancomunitat de Josep Puig i Cadafalch i els problemes polític sobrevinguts com l'adveniment de la dictadura, que acabarà desmantellant e manera provisional, però contunden la Mancomunitat, en una amarga premonició del que sobrevindria el 1939. Tampoc no en són factors aliens els esdeveniments del panorama polític europeu determinat per la Revolució Russa de 1917, l'armistici que posa fi a la Gran Guerra el 1918 i la creació de les nacions a partir de la desfeta de l'imperi austrohongarès, no sense tensions de diversa tipologia; l'adveniment de la Societat de Nacions i els canvis en la correlació i la polarització de forces polítiques

de la dreta i l'esquerra europees assenyalen el ritme dels esdeveniments i dels nous idearis en els quals s'inspiren.

El 1924 quedava prou allunyat de l'esperit tan sòlid com plàcid de *La Revista* que entre 1915 i principis de 1919 havia ideat i dirigit Joaquim Folguera en plena «era del crim» xpressió generalitzada per Joan Salvat-Papasseit des d'una altra revista breu, però d'intens i compromès contingut com va ser *Un enemic el poble*. El poeta J. M. López-Picó, director nominal de *La Revista* fins a la mort del poeta Folguera, en va heretar una publicació consolidada, prestigiada i enfortida per l'acció editorial de les «*Publicacions de La Revista*», la col·lecció que juntament amb la publicació constitueix el més significatiu compendi de l'ideari i la praxi cultural noucentista més àmplia i més enllà dels dictats del *Glosari* d'Eugeni d'Ors des de *La Veu de Catalunya*. El 1924, el perfil de *La Revista* havia assolit un estatus en l'ecosistema cultural que li permetia projectar una continuïtat sense trasbalsos, combinant literatura i pensament, oberta als nous aires estètics europeus, però sense radicalitats, incloses les aportacions del tàndem que formaven J. V. Foix i Joaquim Folguera, des d'una posició propera al «retorn a l'ordre» propugnat per Jean Cocteau; un ordre del qual no s'havia distanciat gaire, per no dir gens.

L'aparició de la *Revista de Catalunya* va significar un canvi conceptual sobre el model de publicació, un concepte de direcció professionalitzada, una immersió de ple en els canvis ideològics i geopolítics de l'Europa del moment, una configuració d'equip redactor marcat pel canvi generacional i protagonista, al seu torn, de la renovació cultural de la Catalunya d'entreguerres, oberta a tots els vents que planaven per Europa. Tot plegat era orquestrat per part de Rovira i Virgili amb la voluntat de liderar l'opinió pública catalana assumint les problemàtiques del moment i orientant-les cap a la renovació i el progrés intel·lectual i social del país. L'eclosió, la plenitud cultural i intel·lectual dels anys de la República i de la Generalitat, d'aquells escassos cinc anys de reconstrucció institucional i cultural, van tenir el seu fonament en molt bona part en les aportacions de la *Revista de Catalunya* i dels seus protagonistes i col·laboradors.

El propòsit de la comunicació anunciada amb el títol de *Pensament cultural i ideari estètic a la Revista de Catalunya en el període d'entreguerres: Aportacions i transmissions (1924-1934)* s'inscriu en una recerca de més ampli abast sobre el pensament cultural del noucentisme. Amb motiu del centenari de la *Revista de Catalunya* va semblar oportú esbossar-ne una síntesi que abastés la darrera etapa de normalitat cultural del país. Per aquest motiu, el present text s'ajusta a l'etapa fundacional dels cinc primers anys, dirigida per Antoni Rovira i Virgili; a la continuïtat de la direcció de Ferran Soldevila entre 1930 i 1931, i als cinc mesos de 1934 en què va ser

publicada a expenses de la Conselleria de Cultura de la Generalitat gràcies a Ventura Gasol, en què la publicació va ser dirigida pel poeta i periodista cultural, J. V. Foix. Va ser una dècada el resultat de la qual transmet dues de les constants de la *Revista de Catalunya*: la voluntat de ser el «carril central del catalanisme» i «la idea de l'excel·lència carneriana», segons expressió de Quim Torra.¹ Hi afegiria una tercera característica que pertany als més arquetípics pressupòsits del noucentisme, i és la de la voluntat d'esdevenir el referent de «les palpitations del temps» en relació amb els esdeveniments de l'època, i esdevenir, alhora, el registre de la memòria per transmetre al futur. La presència constant d'articles d'història i els diversos relats biogràfics, necrològics inclosos, obeeixen a aquest propòsit. En l'enunciat del simposi dedicat a la *Revista de Catalunya*, amb motiu del seu centenari, *Una revista d'idees per a una cultura normal*, els substantius «idees» i «cultura normal» perpetuen i consoliden les esmentades característiques fundacionals.

He optat per enfocar el present l'article des d'una perspectiva generalista plantejant alguns dels aspectes bàsics, com són el pensament cultural adscrit a l'àmbit de les idees i l'existència d'un ideari estètic en tant que un important component d'una cultura normalitzada equilibrant aquests dos pols des de dos altres vessants: el de les aportacions principals de la publicació en cadascuna de les seves tres etapes i el de les transmissions en tant que generació d'idees i de continguts que la revista genera i consolida. Tot plegat amb la voluntat de contribuir a la revisició i posada en més valor de la *Revista de Catalunya* des de la perspectiva actual, cent anys més tard del seu inici.²

Aquest text abasta, doncs, els anys de «normalitat» de la cultura catalana (Tasis, 1967; García-Sedas i Martínez, 2024; Roig i Rosich, 2024b; Guansé, 1974). Una normalitat anormal i precària pel que fa al període dirigit per Antoni Rovira i Virgili, dels primers seixanta números apareguts entre 1924 i 1929; una normalitat relativa sota la direcció de Ferran Soldevila que transcorre entre els números 61 i 76, corresponents als anys de 1930 i 1931 i, finalment, una normalitat plena i de caràcter institucional que fins i tot n'assegura el finançament el 1934, amb els cinc números dirigits nònimamen per J. V. Foix (Panyella, 2025). Aquesta normalitat, que va

1 Verbalitzades durant el debat a continuació de la ponència de Josep Maria Casasús (18 de juny 2024), Contribució de la *Revista de Catalunya* a la moral de resistència en temps de guerra, IEC, simposi *Una revista d'idees per a una cultura normal. Revista de Catalunya, cent anys (1924-2024)*.

2 Entre la celebració del simposi de 2024 i la redacció d'aquest text han aparegut diverses publicacions sobre la *Revista de Catalunya* que m'ha semblat imprescindible consultar i citar: Roig, 2024a; García-Sedas i Martínez, 2024.

tenir bastant de precària, va ser objecte de dues suspensions per raons econòmiques el 1929 i el 1931. La suspensió de 1934 va ser causada per raons polítiques a conseqüència del sis d'octubre. La continuïtat posterior va tornar a ser fruit de la voluntat i la precarietat entre la Guerra Civil i l'exili. Fins que el 1986 la *Revista de Catalunya* va retornar des d'una altra normalitat institucional gràcies al polític i intel·lectual Max Cahner, el primer conseller de Cultura de la Generalitat un cop recuperada.

TRES DIRECTORS, TRES PERFILS INTEL·LECTUALS PER A UNA «REVISTA D'IDEES»

1924-1929. Antoni Rovira i Virgili: la «revista catalana d'idees»

«Serà eien les propagande una revista d'idees a l'alçada de les millors revistes europees» (Guansé, 1974).

«Unint en un esforç de voluntat la satisfacció d'una necessitat espiritual de la cultura catalana i l'assoliment d'una vella il·lusió personal estem ja a punt de fer sortir la *Revista de Catalunya*»
(*La Publicitat*, 14 de juny de 1924).

Periodista, polític i historiador, Rovira i Virgili va posar en marxa la *Revista de Catalunya* poc temps després d'haver pres part en la Conferència Nacional Catalana (1922) i en la formació d'Acció Catalana com a partit polític, i d'haver estat foragitat del seu lloc de treball com a cap de premsa de la Mancomunitat en plena dictadura per obra del president Alfons Sala. Preocupat i motivat, com tants altres, per la supervivència del catalanisme enfront dels embats dictatorials, considerava que una manera de resistència i, alhora, d'enfortiment passava per la construcció d'un pensament polític sòlid, informat i crític. És així com va concebre la *Revista de Catalunya*, com un compendi de l'ideari catalanista contemporani on tenien cabuda, alhora, l'opinió, la història, la política, l'assaig, el patrimoni, la filosofia i la memorialística (Cahner, 1986; Roig i Rosich, 2024a). Amatent a l'actualitat i el vocacionalment informat del que s'esdevenia arreu, es va inspirar en els models d'altres cultures fortes i consolidades, com la britànica *The Nineteenth Century Review* o la francesa *Revue des Deux Mondes*. Però l'espectre on s'emmirallava era més ampli i s'estenia a molts dels títols que es publicaven a l'Europa del moment o als que sorgien d'estructures nacionals incipients arran de la victòria de 1918, que feien de la cultura estandard de la realitat i la visibilitat nacionals. En el moment fundacional,

Rovira considerava que a Catalunya no hi havia referents del model que havia ideat a *Revista* tenia un caràcter marcadament literar i la direcció de López-Picó no era precisament un model d'innovació a seguir. Segons l'escriptor i assagista Rafael Tasis (Tasis, 1967), els anys fundacionals de la publicació són indispensables per a la història del pensament català tal com mostra el contingut de la revista, però la seva consolidació va patir clivelles insalvables a causa de l'esclat de la guerra a l'Estat espanyol i a Europa; a Catalunya, el triomf del franquisme van liquidar tot vestigi del que havia estat qualsevol voluntat de construcció cultural.

Del període inicial, fundacional, daten la pluralitat geogràfica de col·laboradors, procedents de l'ampli espectre dels Països Catalans; la mentalitat eclèctica que, tot i la vinculació de Rovira amb *La Publicitat* —on va continuar col·laborant i amb Acció Catalana—, no li va impedir reclutar un interessant nomenclàtor. Per bé que el perill de la censura planava incessantment sobre les publicacions en llengua catalana i de tendència catalanista, no es va estar de dotar la revista del doble caràcter de «revista catalana d'idees» i, alhora, segons Domènec Guansé, de «talaia vigilant d'Europa». Hi va afegir les necessàries cròniques d'actualitat sobre teatre amb Prudenci Bertrana; lletres, on Tomàs Garcés escrivia sobre poesia; arts, amb la constant presència de Joan Sacs, «un franc tirador de gran categoria», segons Francesc Fontbona (Fontbona, 2012); i el que va denominar «alta cultura» en tant que erudició i pensament, que va confiar al noucentista J. Farran i Mayoral. Entre altres col·laboradors, signaren articles de fons Josep Pla —que es va estrenar amb un article sobre la crisi d'autoritat a Catalunya i que li va valer una interessant polèmica amb J. V. Foix (Panyella, 1987; Pla, 1924; Panyella, 1989a)—; Joan Crexells, Domènec Guansé, Carles Rahola, Manuel Raventós o l'historiador Ferran Soldevila, que el va succeir en la direcció de la publicació.

Una secció important va ser la de donar a conèixer notícies comentades procedents de «periòdics i revistes d'arreu» amb noms i firmes de referència com el P. Miquel d'Esplugues, Maurras, Chesterton, Paul Valéry, Hilaire Belloc, Keynes, Clive Bell, Maurice Bourgeois, John Fletcher, Gabriel Marcel, Victor Jacobson, Antonin Perbosc, Albert Thibaudet, Manuel de la Cruz, Jacques Maritain, Josep Carner, Conrad Roure o Joaquim Ventalló. Entre els títols ressenyats hi figuraven els *Estudis de Franciscanisme*, *The Morning Post*, *Le Temps*, *L'Europe Nouvelle*, *Corriere della Sera*, *The Times*, *La Nouvelle Revue Française*, *Le Journal de Genève*, *La Revue Juive*, *Revue du Siècle*, *Oc*, *Revue Universelle*, *La Paraula Cristiana*, *El Pla de Bages*, *El Dia de Terrassa*, *La Veu de Catalunya*, la *Revista Jurídica de Catalunya*, *El Diluvio* o *Justicia Social*.

En el moment en què Rovira i Virgili va optar per tancar la publicació, hi van jugar factors diversos, com la poca sostenibilitat de la revista basada en subscripcions i també el seu interès decantat per un àmbit més obertament polític i d'opinió, marcat, entre altres coses, per la fundació del diari nocturn *La Nau* el 1927, del qual ostentava també la direcció. Però en aquells moments la *Revista de Catalunya* ja tenia un paper de primer ordre en el medi periodístic i cultural del país i el conglomerat de pensament que destil·lava el seu contingut ja formava part del pòsit cultural del país.

1930-1931. Ferran Soldevila: continuïtat amb innovacions

En el moment en què Ferran Soldevila es va fer càrrec de la continuïtat de la *Revista de Catalunya* era ja un historiador i un intel·lectual de prestigi, consolidat en l'ecosistema cultural, que passava a exercir l'ofici de periodista i que, en paraules de Josep M. Cadena, ho va fer fregant l'excel·lència (Cadena, 1971). El breu període de l'etapa sota la seva responsabilitat es va caracteritzar pel gran canvi polític de l'adveniment de la República, flanquejat per la doble crisi dels partits catalanistes de la Lliga i d'Acció Catalana. Des d'un punt de vista econòmic, aquest darrer factor va condicionar la continuïtat del projecte per manca de suport econòmic. Per bé que en el moment de la reaparició Soldevila va comptar amb més mecenatge que subscripcions —que havien baixat al final de l'etapa anterior i que només es van recuperar parcialment un any més tard—, la situació política no va permetre la continuïtat i l'augment d'aportacions privades, per bé que no deixaven d'arribar originals per a la seva publicació (Pujol, 2024).

El panorama de publicacions culturals del país era més nombrós i complex. Des de 1925 havien sorgit, entre altres, *La Nova Revista*, dirigida per Josep M. Junoy; la *Revista de Poesia*, de caràcter obertament literari; les de pensament decantat vers el cristianisme, com *La Paraula Cristiana* o *Criterion*, o l'obertament avantguardista *L'Amic de les Arts*, que el 1928 havia afavorit el llançament del *Manifest groc* de Salvador Dalí, Sebastià Gasch i Lluís Montanyà (Panyella, 2008; Quiney, 2024; Panyella, 2004). Rafael Tasis determina que, en el moment de la seva reaparició, la *Revista de Catalunya* va haver de competir per assegurar el seu espai, ja que no es tractava d'ocupar un espai buit com el 1924, sinó de mantenir-se en l'espai central de la premsa cultural (Tasis, 1967).

Malgrat les reiterades afirmacions de continuïtat en els continguts, Soldevila hi va fer innovacions que responien a la seva pròpia visió de com la revista havia de prosseguir la seva via. Va mantenir i modificar les principals seccions, afegint-hi la de música a càrrec de Baltasar Samper;

la de cinema, inicialment amb Jeroni Moragas i poc després per Guillem Díaz-Plaja, i la de cultura física a càrrec d'Ignasi i Lluís Vidal. Però el que va marcar una diferència notable amb el seu antecessor va ser l'entrada de la literatura de creació i la història, els dos vessants de la seva pròpia activitat intel·lectual. Introduint la secció titulada «Les meves tres millors poesies» a cura dels mateixos poetes, encapçalats per Josep Carner, obria pas per la porta gran als poetes consolidats i consagrats des de finals de la segona dècada del segle xx, tant els noucentistes com els que els van succeir, així com figures procedents d'etapes anteriors: una Maria Antònia Salvà, per exemple, juntament amb Guerau de Liost o amb Marià Manent, Tomàs Garcés, Agustí Esclasans o Carles Riba. Ho va reblar publicant per capítols la novel·la de G. K. Chesterton, *L'home que fou dijous*, traduïda per Pau Romeva. D'aquesta manera contradeia obertament l'opinió de Rovira i Virgili, contrària a donar pas a la creació literària a la *Revista de Catalunya*.

Observador i preocupat per donar una imatge viva d'actualitat, Soldevila va incorporar una innovació notable a la revista: la «Secció de polèmiques», que va caracteritzar bona part dels continguts de la seva etapa. Una altra novetat obeïa a la seva visió d'historiador en temps real, dedicant un ampli espai a l'adveniment i proclamació de la Segona República i als fets esdevinguts a Catalunya i altres indrets dels Països Catalans. I encara cal afegir un fet important: Soldevila va obrir la publicació a les dones escriptores, periodistes i artistes. Entre altres, Elvira Lewi o la pintora Montserrat Casanova.

L'etapa de Ferran Soldevila hauria marcat un rumb diferenciat amb la de Rovira i Virgili si no hagués estat tan breu i si no hagués mort d'inanició econòmica, però, pel que comentava el mateix historiador, la situació no es podia mantenir més.

1934. J. V. Foix: «Perspectives intel·lectuals adients a la realitat»

L'etapa de la direcció de J. V. Foix es caracteritza per la ruptura que es va produir en dos aspectes cabdals. L'un, el del finançament. La *Revista de Catalunya* va passar a ser finançada per la Generalitat, que garantia la seva continuïtat econòmica sense estar pendent de subscripcions i mecenatge. Va ser una operació en principi insòlita, però que va marcar un important precedent. L'altra, la direcció. El conseller de Cultura Ventura Gassol va confiar a l'escriptor i periodista literari J. V. Foix la direcció de la revista. A la biografia literària de J. V. Foix, aquesta breu etapa de la publicació s'afegeix a l'experiència exercida des de 1918, quan va començar a col·laborar en publicacions d'avantguarda com *Trossos* i *L'Amic de les Arts* o de política

com *Monitor*, amb el seu amic i correligionari Josep Carbonell i Gener. La consolidació de J. V. Foix com a periodista literari des de *La Publicitat* el 1922, i des de la *Revista de Catalunya* de 1934, corresponia a un important vessant de la seva vocació de publicista i escriptor que només va estroncar l'esclat de la Guerra Civil (Panyella, 1989b; 2000; Gómez i Inglada, 2010).

La direcció de J. V. Foix va ser exercida des del més conegut anonimats (Panyella, 2025; 1988) i va comportar canvis notables tant en l'aspecte físic com en l'orientació de la publicació. Pel que fa a l'anomimat, és una incògnita per desvetllar. El fet és que Foix continuava essent redactor de les pàgines de cultura de *La Publicitat*, però això no sembla que significués un impediment. Una altra causa possible és que al mateix temps que apareixia el primer número de la nova etapa —per bé que seguint la numeració anterior— es publicava una obra de caràcter polític i polèmic que J. V. Foix i Josep Carbonell i Gener havien decidit de llançar al públic, *Revolució catalanista* (Foix i Carbonell, 1934; Domènech i Panyella, 1990; Gómez i Inglada, 2009; Domènech i Panyella, 1990). Una i altra no sembla que tinguin prou força per haver induït Foix a ocultar la seva responsabilitat, que, d'altra banda, exercia sense complexos.

L'escriptor va encomanar al seu amic, el pintor i dibuixant Josep Obiols, un *logo*, o senyal gràfic. Obiols era l'autor del senyal de *La Revista*, un *logo* de caràcter marcadament noucentista que representava una noia de traç clàssic, i, en el cas de la *Revista de Catalunya*, va optar per tres dofins saltant damunt de les onades dibuixats amb el traç a manera de gravat.

Pel que fa al contingut, Foix va traslladar en part, només en part, alguns dels pressupòsits literaris i humanístics reflectits a les pàgines de *La Publicitat*. Va donar veu i espai a notables personalitats literàries que oferien tota mena de novetats al panorama literari, com a Andreu Nin, sobre literatura russa i crítica soviètica; a Martí de Riquer o Jordi Rubió i Balaguer, interessats en nous estudis que comportaven la renovació i superació de les aportacions dels prohoms de la Renaixença; a Guillem Díaz-Plaja, en els estudis literaris contemporanis; a Marià Manent, sobre nova poesia anglesa. Tampoc no abandonà les manifestacions d'idearis polítics en relació, per exemple, amb la crisi del federalisme enfront de l'estat unitari amb un article de Rovira i Virgili, «La davallada del federalisme regionalista», contestat només després pel mateix J. V. Foix amb una enquesta del Foyer d'Études Federalistes de França. Les *Notes de l'interior* donaven notícia de l'activitat cultural i científica; de l'art i arquitectura i urbanisme; PEN Club i els seus congressos, etc. Des de les *Notes de l'exterior*, J. V. Foix mostrava la importació de fets i d'idees, elements de reflexió i temes del seu interès intel·lectual al llarg dels anys trenta.

Més enllà de la línia personal, J. V. Foix va continuar la línia d'articles per a la reflexió i el debat i d'obertura constant als corrents culturals i polítics europeus a manera d'exemple i de referent a favor de la consolidació intel·lectual i cultural de la comunitat nacional catalana.

APORTACIONS I TRANSMISSIONS: UN BALANÇ D'ECLECTICISME I SOLIDESA

El balanç dels deu anys, primer, de la *Revista de Catalunya*, més enllà de les característiques assenyalades, es resumeix en dos conceptes: l'eclecticisme, pel que fa a la voluntat d'aplegar el millor i el més significatiu del pensament cultural català, i la solidesa de les seves aportacions. Des d'una necessària síntesi es pot aplegar sota els diferents punts descrits a continuació:

- La consolidació del pensament cultural al llarg del corpus general de la revista i la contribució a la configuració d'un ecosistema cultural complet i prestigiós. És un pensament de caràcter humanista, integrat per articles de fons i de seccions i temàtiques diverses, les més assenyalades de les quals són la de filosofia, amb Ramon Xirau, Joan Crexells, Eduard Nicol, J. Carreras i Artau, F. Valls i Taberner i J. Serra Hunter; la d'història i memorialística, amb Ferran Soldevila, de manera preeminent, P. Bosch Gimpera, F. Valls i Taberner, Ferran de Sagarra i Manuel Reventós; la política, amb A. Rovira i Virgili o Manuel Brunet; l'assaig i el periodisme, amb Josep Pla, Carles Soldevila i A. Esclasans; la d'economia, amb C. Pi i Sunyer; la d'arts, amb Joan Sacs; la de patrimoni, amb Joaquim Folch i Torres, C. Martinell, E. Serra Ràfols i Joan Sacs; la literatura i les lletres, i la de música, amb Baltasar Samper.
- La polèmica com a valor dialèctic —«els benifets de la polèmica», com deia Josep Pla—, generada per articles des de la mateixa publicació, com els de Pla i Foix sobre Maurras (1924); Carles Soldevila i J. Carbonell sobre revolució ideològica i pràctica política (1925); Bertrana-Rahola sobre Diego Ruiz i la publicació de *Jo*, de Prudenci Bertrana, i Elvira Lewi, a *La polèmica de l'intel·lectual a Catalunya*, sobre un article d'Esclasans, respectivament. La instauració de la «Secció de polèmiques» (1931) rebla el valor dialèctic de la polèmica, inaugurada per Elvira Lewi amb un article

sobre la vida interior com a signe de modernitat en la novel·la catalana.

- La consolidació de la figura de periodista cultural i amb el pas obert per a les dones escriptores, com la poeta i assagista Concepció Casanova, l'escriptora Elvira Lewi, la traductora i poeta M. A. Salvà o la pintora Montserrat Casanova.
- La construcció de la memòria a partir de documentació, epistolaris, necrològiques, i evocacions, de personatges especialment triats desapareguts durant la dècada: Àngel Guimerà, Rubén Darío, Joan Salvat-Papasseit, Antoni Gaudí, Joan Crexells, Santiago Rusiñol, Ramon Turró, Ignasi Iglésias o Claude Monet. Amb la dedicació d'articles, també, a personatges històrics, com Pere Coromines durant els seus anys joves, o el general sitgetà Josep de Miró i Argenter, heroi de la guerra de Cuba (+ 1925), per Martí Casanovas. En darrer terme, les converses i entrevistes contribueixen també a la construcció biogràfica, entre altres, de Joaquim Ruyra, Pompeu Fabra, Amadeu Vives, Víctor Català, J. Bofill i Mates, Josep Pla i el P. Miquel d'Esplugues, entre altres.
- La contribució a la construcció i el creixement del sistema literari propi, des de tres vessants. D'una banda, en l'obertura de la creació i a la crítica en les seccions de lletres de la literatura catalana amb Martí de Riquer, J. M. de Casacuberta o Manuel de Montoliu. És de remarcar la voluntat de superació del noucentisme i l'atenció vers la novel·la moderna. D'altra banda, amb assaigs crítics sobre literatures sorgides de noves realitats polítiques, com ara l'atenció vers la novetat soviètica per part d'Andreu Nin i de J. Carner Ribalta. En tercer lloc, amb la introducció del gènere antològic des de la secció «Les meves millors poesies», instaurada per Ferran Soldevila amb la col·laboració de Josep Carner, Guerau de Liost, Josep Maria López-Picó, Josep Lleonart, Agustí Esclasans, Miquel Ferrà, Garcés, Josep Maria Millàs-Raurell, Mínguez, Miquel Àngel Salvà, Marià Manent, Josep Maria de Sagarra, Almela i Vives i d'altres.
- La diversitat de perfils intel·lectuals entre els col·laboradors, que cada direcció tria, des de la voluntat d'inclusió de l'acadèmia, que posa en valor d'actualitat l'erudició, amb Ferran Soldevila, Joan Crexells, Martí de Riquer, Eduard Micol o Jordi Rubió i Balaguer compartint espai, convivint amb personatges de l'ecosistema cultural literari, periodístic i polític que no en formen part: Prudenci Bertrana, Domènec Guansé, Joan Sacs, Tomàs Garcés i Andreu Nin.

En resum, es pot afirmar que el llegat dels deu primers anys de la Revista de Catalunya compleix el desig que formulava J. V. Foix, de ple assoliment d'aquelles «perspectives intel·lectuals adients a la realitat» de la contemporaneïtat.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CADENA, Josep M. (1971). «Ferran Soldevila i el periodisme». *Serra d'Or*, núm. 12 (juliol), 24.
- CAHNER, Max (1986). «Seixanta-dos anys després». *Revista de Catalunya*, núm. 1, 3.
- DOMÈNECH, Joan de Deu; PANYELLA, Vinyet (1990). «Revolució catalanista, de J. V. Foix i Josep Carbonell: la història d'un llibre maleït». *Revista de Catalunya*, núm. 42, 132-138.
- DOMÈNECH, Joan de Deu; PANYELLA, Vinyet (1990). «Una polèmica literària, origen de "Revolució catalanista" de J. V. Foix i Josep Carbonell i Gener.» *Revista de Catalunya*, núm. 41, 122-133.
- FOIX, J. V. i CARBONELL I GENER, Josep (1934). *Revolució catalanista*. Barcelona: Edicions Monitor d'Estudis Polítics.
- FONTBONA, Francesc (2012). «L'art a la Revista de Catalunya». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIII, 197-211.
- GARCÍA-SEDAS, Pilar i MARTÍNEZ, Júlia (2024) *Entre temps i espais. Revista de Catalunya, 1924-1934*. Barcelona: Fundació Revista de Catalunya.
- GÓMEZ I INGLADA, Pere (2010). *Quinze anys de periodisme. Les col·laboracions de J. V. Foix a La Publicitat (1922-1936)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- GÓMEZ I INGLADA, Pere (2009) «L'origen de la revolució catalanista de J. V. Foix. "La premsa nacional": quatre articles polítics per a un moment clau de la història de Catalunya /». *Llengua & Literatura*, núm. 20, 123-138.
- GUANSÉ, Domènec (1974) «La "Revista de Catalunya" i l'esperit de l'època (1924-1938)». *Serra d'Or*, núm. 178, 443-445.
- PANYELLA, Vinyet (1987) «Josep Pla i J. V. Foix: la polèmica política de dos escriptors». *L'Avenç*, núm. 103 (abril), 18-23.

- PANYELLA, Vinyet (1988) «J. V. Foix i la “Revista de Catalunya”: perspectives intel·lectuals adients a la realitat». *Revista de Catalunya*, núm. 20 (juny), 133-144.
- PANYELLA, Vinyet (1989). *J.V.Foix. 1918 i la Idea Catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- PANYELLA, Vinyet (2000). *Josep Carbonell i Gener (Sitges, 1897-1979). Entre les avantguardes i l’humanisme*. Barcelona: Edicions 62.
- PANYELLA, Vinyet (2004) «La relació entre Dalí i Lorca des de les pàgines de L’Amic de les Arts». A: *Salvador Dalí i Federico García Lorca. La persistència de la memòria*. Barcelona: Viena: Museu d’Història de Catalunya, p. 7-94.
- PANYELLA, Vinyet (2008) «L’Amic de les Arts, l’excel·lència de l’avantguarda catalana». A *L’Amic de les Arts 1926-1929. Edició facsímil*. Vilafranca del Penedès: Andana.
- PANYELLA, Vinyet (2025) «Revista de Catalunya, 1934. La direcció anònima de J. V. Foix». *Revista de Catalunya*, núm. 329.
- PLA, Josep (1924). «La crisi d’autoritat i l’hora d’Action Française». *Revista de Catalunya*, núm. 1, 11-21.
- PUJOL, Enric (2024). «La Revista de Catalunya durant l’època republicana (1930-1939)». A: *Història de la Revista de Catalunya (1924-2024)*, editat per Josep M., Roig i Rosich, p. 71-106. Barcelona: Fundació Revista de Catalunya.
- QUINEY, Aitor (2024). *L’Amic de les arts: art i poesia a Sitges, 1926-1929*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, Museus de Sitges.
- ROIG I ROSICH, Josep M. (2024a). «La “Revista de Catalunya” sota la dictadura de Primo de Rivera». A: *Història de la Revista de Catalunya (1924-2004)*, editat per Josep M. Roig i Rosich, p. 36-70. Barcelona: Edicions de la Revista de Catalunya.
- ROIG I ROSICH, Josep M. (2024b). *Història de la Revista de Catalunya (1924-2024)*. Barcelona: Fundació Revista de Catalunya.
- TASIS, Rafael (1967). «Història de la Revista de Catalunya (1924-1956)». *Revista de Catalunya*, núm. 106, 8-38.

LA REVISTA DE CATALUNYA I EL TEATRE: TRADICIÓ, CRÍTICA I MODERNITAT (1924-1938)

FRANCESC FOGUET I BOREU

Universitat Autònoma de Barcelona

El teatre tingué una presència important a les pàgines de la *Revista de Catalunya* durant el període 1924-1938, fins al punt que s'hi publicà un centenar llarg d'articles. No és d'estranyar, ben mirat, si parem esment en el fet que els dos primers directors de la revista, Antoni Rovira i Virgili (entre 1924 i 1929) i Ferran Soldevila (entre 1930 i 1931), hi estigueren vinculats, el primer com a crític i el segon com a dramaturg. Des del primer número, una de les rúbriques de la secció «Cròniques catalanes» està dedicada a la crítica teatral —a cura del dramaturg Prudenci Bertrana— i són nombrosos els articles que, de manera directa o indirecta, versen sobre teatre. A banda d'això, entre els redactors i col·laboradors hi figuren noms relacionats amb l'escena catalana coetània com ara Carles Capdevila (director d'escena i traductor), Carles Soldevila (dramaturg), Domènec Guansé (crític teatral i dramaturg) o Ambrosi Carrion (dramaturg).

Val a dir que, tal com observà Rafael Tasis, la direcció de Ferran Soldevila mantingué el to i la qualitat de la revista, li atorgà més amplitud, vigor i varietat, i n'accentuà l'interès per l'actualitat (Torrent i Tasis, 1966; Tasis, 1967). En canvi, en l'etapa dirigida anònimament per J. V. Foix (1934), que inaugurava la segona època de la publicació sota el patronatge de la Generalitat de Catalunya, minva la presència de continguts teatrals. En plena guerra i revolució, el 1938, quan es produeix la represa de la revista a cura de la Institució de les Lletres Catalanes (amb Rovira i Virgili, Jaume Serra i Hünter i Ferran Soldevila com a directors, i Armand Obiols com a redactor en cap) el teatre torna a ser present en diversos articles —signats per Domènec Guansé, Xavier Benguerel i Rafael Tasis— que, en termes generals, reflectien la política oficial endegada en aquest àmbit per la Generalitat de Catalunya.

A grans trets, els continguts teatrals de la *Revista de Catalunya* en el període 1924-1938 giren al voltant de tres grans eixos: la reivindicació de la

tradició pròpia, el seguiment crític de l'actualitat escènica i la mirada atenta a la modernitat. Passat, present i futur, doncs, tenen un espai en les pàgines de la publicació. La suma dels articles de temàtica teatral que hi apareixen —de l'assaig a l'entrevista, passant per la recensió o el comentari— configura aquest triple interès programàtic que, d'una banda, resulta de la conjunció d'inquietuds i voluntats dels redactors i col·laboradors i, de l'altra, esdevé coherent amb la intenció de crear una revista d'alta divulgació, eclèctica i de qualitat, homologable amb les publicacions europees de prestigi (com per exemple *The Nineteenth Century and After* o *Revue des Deux Mondes*); arribar a un públic lector de cultura general, i promoure la reflexió i el debat d'idees (Guansé, 1974; Ferré, 2012).

TRADICIÓ

Des dels primers números, la *Revista de Catalunya* proposa una clara reivindicació de la tradició teatral més immediata, especialment de la vuitcentista i la modernista. En aquest sentit, destaca sobretot la sèrie divulgativa «Les grans figures del Renaixement de Catalunya» de Carles Capdevila (1924a, b, c, d; 1925), dedicada a Àngel Guimerà, Joan Maragall, Josep Anselm Clavé, Víctor Balaguer i Marià Aguiló, i adreçada a «satisfer la legítima curiositat de les joves generacions i proporcionar documents biogràfics que puguin facilitar la tasca dels que anys a venir vulguin emprendre la història crítica d'aquest període» (Capdevila, 1924a, p. 47). Condimentats d'anècdotes, els retrats biogràfics de la sèrie remarquen tant la dimensió humana i pública de les personalitats triades com la seva contribució a les lletres catalanes renaixents.

De la galeria de retrats, en sobresurt el de Guimerà, considerat «l'actual patriarca de les lletres catalanes, el poeta més popular i més universal de Catalunya» (Capdevila, 1924a, p. 47). Com a dramaturg, Guimerà suposa un punt d'inflexió en el teatre català, atès que «amb ell entra la passió al nostre teatre; ell l'universalitza donant-li un fons d'humanitat» (1924a, p. 53). Després de repassar algunes de les estrenes, entre les quals remarca l'èxit de *Mar i cel*, Capdevila subratlla la projecció internacional de *Terra baixa*. En canvi, la resta dels retrats biogràfics exposen la vinculació més tangencial —nül·la, en el cas d'Aguiló— al teatre: de Maragall, les traduccions d'obres de Goethe i la tragèdia *Nausica* (1924b, p. 168-169 i 177); de Clavé, la peça lírica *L'aplec del Remei*, estrenada al Liceu el 1858, que esdevenia «la seva aportació al futur teatre que començava a perfilar-se en l'horitzó de la literatura catalana» (1924c,

p. 397); i de Balaguer, la dedicació precoç al gènere i alguns dels seus èxits teatrals, com per exemple *Don Juan de Serrallonga* (1924d).

Amb motiu de la mort de Guimerà, escaiguda el 18 de juliol de 1924, Rovira i Virgili (1924) defensava, enfront de les crítiques desfavorables que havia rebut, la grandesa del dramaturg i poeta que, tot i la manca de profunditat i de subtilitat de la seva obra, mereixia que encara exercís influència en les lletres catalanes coetànies. El mateix Rovira i Virgili (1925) sostenia que la seva obra escènica, com la poètica o la patriòtica, estaven marcades per la «simplicitat». Posteriorment, en dedicar-li una de les seves «siluetes» —que seguia la consagrada a Verdaguer— posava èmfasi en la popularitat aconseguida per Guimerà amb les obres dramàtiques: «Ni les poesies, ni els discursos, i menys encara la seva intervenció política, no l'haurien fet, de bon tros, tan popular» (Rovira i Virgili, 1929, p. 44). No oblidem que el director de la revista era l'autor de l'opuscle *Els grans catalans del vuitcents*, en què revalorava el segle XIX català i les seves figures eminents, baula necessària per a l'aparició de Verdaguer, Guimerà o Maragall (Rovira i Virgili, 1928a, p. 7).¹

Dos altres grans noms de l'escena catalana, en aquest cas de filiació modernista, foren reivindicats des de les pàgines de la *Revista de Catalunya*: Santiago Rusiñol i Ignasi Iglésias.² Rovira i Virgili (1926) es feia ressò de la popularitat de Rusiñol arran de l'homenatge multitudinari que se li reté a Sitges el 10 de gener d'aquell any. Amb motiu de la seva mort, Capdevila (1931) assegurava que Rusiñol havia estat un dels impulsors de la modernització de la literatura catalana, a la qual havia donat, des de la seva sensibilitat barcelonina, «l'accent cosmopolita» que no tenia fins aleshores. D'altra banda, la mort d'Iglésias, el 9 d'octubre de 1928, dona peu a la revista per aplegar una tria dels articles apareguts en la premsa de l'època, entre els quals destaquen els de Rovira i Virgili (1928b), publicats al diari *La Nau*. A més d'evocar-hi la coneixença personal o el tarannà afable del dramaturg, el director de la revista feia al·lusió a l'homenatge popular

1 En el desè aniversari de la mort de Guimerà, Capdevila (1934) publicà una nota en què desfeia la confusió al voltant de l'any del seu naixement, que fou el 1845, i constava que la seva figura adquiria cada vegada més «aquella lúcida ingravidesa de les ombres immortals».

2 Melcior Font (1926b i c) dedicà dos articles a «L'obra i els homes de *L'Avenç*», en què d'alguna manera també vindicava el vessant de modernització cultural del projecte de *L'Avenç* i comentava les seves propostes en l'àmbit teatral tant d'autors catalans (Ignasi Iglésias, Santiago Rusiñol o Felip Cortiella) com estrangers (Henrik Ibsen o Maurice Maeterlinck). Font (1926c, p. 398) acabava el seu segon article amb un reconeixement agraït: «Sense l'actuació prèvia de *L'Avenç*, moltes de les nostres institucions culturals no haurien estat possibles encara.»

que —en justa correspondència— li havia retut el poble el dia del sepeli; i comparava la seva popularitat, nascuda de la identificació amb el poble, amb la de Verdaguer, Maragall o Guimerà.³

En un context ben diferent, el de la guerra i la revolució de 1936-1939, amb la revista sota el patronatge de la Institució de les Lletres Catalanes, es produeix la rememoració de dues figures rellevants del teatre prerenaixent: Josep Robrenyo (1780-1838) i Eduard Vidal i Valenciano (1838-1899). El centenari de la mort de Robrenyo servia de pretext a Josep Artís (1938) per evocar un episodi de la història teatral barcelonina poc conegut: el seu pas de l'escena amateur a la professional durant els anys de la invasió napoleònica. En canvi, el centenari de la naixença de Vidal i Valenciano emmenava Jaume Aimà (1938) a esbossar un extens retrat biogràfic del qui tenia per un dels fundadors del teatre català i una de les figures importants per a l'estudi dels orígens i la formació de l'escena indígena. Entre les fites principals que realçava Aimà hi havia l'estrena del drama *Tal faràs tal trobaràs* (Teatre Principal, 1865), una obra d'un gènere seriós amb què Vidal i Valenciano obria nous horitzons per al teatre català —el 1866, Frederic Soler donaria a conèixer *Les joies de la Roser*.

CRÍTICA

Com hem apuntat, el seguiment crític de l'actualitat teatral té un espai fix en la secció «Cròniques catalanes» —a partir de 1930, simplement, «Cròniques»— de la revista. Prudenci Bertrana n'era el titular. Reconegut crític teatral de *La Veu de Catalunya*, novel·lista i dramaturg en actiu, Bertrana combina en les seves col·laboracions la crònica i la crítica des d'una clara defensa de la qualitat artística del teatre català. En la quarantena de peces que hi publica entre 1924 i 1931, en què destria el gra de la palla sense subterfugis i amb independència de criteri, hi selecciona les estrenes de les obres dels dramaturgs que li semblen més destacables i, esporàdicament, hi fa valoracions sobre el sistema teatral del període que permeten detectar-ne els déficits estructurals.

Entre els punts febles que Bertrana assenyala del sistema teatral coetani destaquen des de la provincianització escènica per l'allau —sobretot durant la temporada estival— de companyies madrilenyes (1924a), fins

3 Com en el cas de Guimerà, la mort d'Iglésias (1928) i la de Rusiñol (1931) foren àmpliament ressenyades en la revista, que sovint també deixà constància de les commemoracions i aniversaris dedicats a aquests tres dramaturgs.

a la precarietat amb què es presentaven les companyies estrangeres als escenaris barcelonins (1926f), tot passant per la manca d'una formació adient dels actors catalans (1925d), les dificultats de les companyies per actuar en les gires d'estiu per l'interior del país (1925i) o la poca exigència i la incultura del públic (1926b).⁴ Pel que fa a les programacions, Bertrana (1928a) s'empesca el qualificatiu de «teatre de confecció» per al·ludir a les obres dels autors que, com Joaquim Montero, Avel·lí Artís o Alfons Roure, aspiraven a aconseguir èxits de taquilla amb el mínim esforç creatiu. Quan es constitueix l'Associació de Teatre Selecte, es mostra esperançat que aquesta entitat amateur contribueixi a dignificar, dinamitzar i modernitzar el teatre català i serveixi de «refugi eclèctic» per als dramaturgs com els que havien estrenat en les dues primeres sessions: Joan Puig i Ferreter, Ambrosi Carrion, el mateix Bertrana i Enric Lluelles (1929e).

En termes generals, el crític de la *Revista de Catalunya* apostava pels grans noms del teatre coetani en plena consolidació, sobretot Josep Maria de Sagarra, Carles Soldevila i Josep Maria Millàs-Raurell. Del primer, tanmateix, no n'escatimava observacions crítiques en les obres que estrenà: *Fidelitat*, *La follia del desig*, *Marçal Prior*, *La filla del Carmesí* o *La corona d'espines* (1924f; 1926a; 1926g; 1929f; 1930b). Ni tampoc s'estigué d'assenyalar-ne els descarrilaments: *Un estudiant de Vic* (1927c), *L'assassinat de la senyora Abril*, tinguda per «una error inexplicable» (1927e: 661), *La Llúcia i la Ramoneta* (1928b) o *Judit* (1929c). Sigui com sigui, li atribuïa el mèrit de la seva «inesgotable vena» poètica, «capaç de fer parlar en vers un pal de telègraf» (1926g, p. 676). A Soldevila, company de la revista, li valorava positivament les comèdies que estrenà a la dècada dels vint: *Déu hi fa més que nosaltres*, *Bola de neu*, *Leonor o el problema domèstic*, *La tia d'Amèrica* o *Mecenes* (1925l; 1927d; 1929a). En conjunt, el reconeixia com un comediògraf excepcional que sabia donar «un aire d'espontaneïtat agermanat amb un diàleg subtil i irònic, suggeridor de temes civils a discutir, sense que mai resulti petulant de concepte ni enrevessat de llenguatge» (1927d: 531), per bé que també li retreia la lleugeresa de *La creació d'Adam* (1931a). Respecte a Millàs-Raurell, tenia amb especial estima les estrenes de *La llotja*, *Els fills* i *Xandí* (1928a; 1929a; 1930a), i consignava que era un autor «ple d'inquietuds, d'ardidesa i sinceritat», que podia donar «moltes sorpreses agradables» al teatre català (1929a, p. 107-108).

Malgrat algunes reserves que explicitava en les seves crítiques, Bertrana també prenia en consideració els gèneres dramàtics d'obres com ara

4 En un article publicat al marge de la secció de crítica teatral, Bertrana (1929b) també es planyia de la manca d'un públic preparat i exigent, i, per compensar-ho, plantejava la possibilitat de fundar «un teatre destinat a perdre diners i a guanyar un públic assidu, intel·ligent i fèrvid».

L'obstacle d'Enric Lluelles (1927a), *La vall de Josafat* de Pompeu Crehuet (1927e) o *La dolorosa* de Ventura Gassol (1928b). No deixava tampoc de rebre amb bons ulls —però examinant-ne igualment les falles— les estrenes dels dramaturgs modernistes: *El foguerat*, *La verge de la nit*, *L'ombra o Pirateria* d'Ambrosi Carrion (1925j; 1926g; 1927b; 1929c); *Llegenda de boires*, *Qui no és amb mi...* o *Peter's bar* de Ramon Vinyes (1926c; 1929a; 1929f); *La caravana perduda* o *La bruixa blava* de Juli Vallmitjana (1927c; 1929c), i, entre d'altres, *La barca vella* d'Apel·les Mestres (1927d). Tot amb tot, a part de reverenciar Guimerà (1924b i c) i Rusiñol (1926a), les lloances més enceses se les endugueren les obres d'Iglésias: *La llar apagada*, la darrera estrenada en vida (1927a), i *Els emigrants* (1929f).

Així mateix, la crítica bertraniana ponderava amb pros i contres les comèdies d'una certa volada com ara *Plou i fa sol*, *El mal pagador o modistetes i estudiants*, *Bromes i veres*, *El ram d'olivera* o *Mama política* de Pompeu Crehuet (1925h; 1926d; 1926e; 1928b; 1929c); *Seny i amor, amo i senyor* i *Els cinc sentits* d'Avel·lí Artís (1925k; 1927d), i *Puput o el joc de l'amor i l'interès* i *Maria Lluïsa* de Josep Pous i Pagès (1927b; 1928b). Val a dir que, a propòsit d'Artís i Crehuet, Bertrana insisteix en dues remarques: les condicions que demostrava Artís com a saineter (1931b) i la fluctuació que evidenciava Crehuet, sense que acabés d'atestar el seu talent (1929c, p. 250).

En canvi, el crític titular de la revista era implacable amb els gèneres populars del Paral·lel per la seva manca d'exigència artística, la descara dramatúrgica i l'excés de tipisme. En són un exemple els blasmes que etziba al teatre de Lluís Capdevila, que no arribava, al seu entendre, ni al nivell del «teatre de confecció» (1928a). Sense gaires contemplacions, Bertrana bandejava els gèneres més populars —comèdies, melodrames, vodevils, sarsueles, sainets— d'autors com ara Avel·lí Artís (1924e; 1930a; 1931b), Joaquim Montero (1925a; 1926b), Pere Cavallé (1925c), Alfons Roure (1925j; 1926e), Lluís Capdevila (1925k; 1926b), Manuel Fontdevila (1926e; 1928a) o Gastó A. Màntua (1927d).

Altrament, Bertrana es mostrà demolidor amb el teatre espanyol d'un Pedro Muñoz Seca, un Manuel Linares Rivas o un Carlos Arniches, per la seva banalitat i insípidesa (1924b), mentre que valorà positivament l'obra d'Eduard Marquina (1924d). De l'escena europea, expressà les seves reticències envers l'estètica de Luigi Pirandello arran de la seva visita a Barcelona (1925a) o les estrenes de diverses obres seves als escenaris de la ciutat (1925e i g); i, en contrapartida, feu avinent les afinitats amb la dramatúrgia de Charles Vildrac amb motiu de les estrenes barcelonines de *Miquel Auclair* i *El pelegrí* (1925b). Tot i lamentar que fos muntada amb deficiències i presses, també destacà la temàtica de *Knock o el triomf*

de la medicina de Jules Romains (1925g). Elogià igualment l'actuació al Goya del Teatro dei Piccoli del titellaire italià Vittorio Podrecca (1925e); l'estrena de *Les ratés* d'Henri-René Lenormand, un dramaturg que, a parer seu, ensenyava «com, a desgrat de l'aldarull dels homes d'avançada, de tanta teoria estrafolària, la realitat segueix essent la millor inspiradora per als homes de teatre, i cal que la filosofia surti d'ella i no pas a la inversa» (1928b, p. 536); i, amb més recels, *El foc que revifa malament* de Jean-Jacques Bernard (1929d).

Pel que fa als intèrprets, les seves cròniques recollien amb satisfacció el retorn de Margarida Xirgu a l'escena catalana, tan ben acollit pel públic barceloní, amb motiu dels homenatges pòstums a Guimerà (1924d); o la reaparició de l'actriu siciliana Mimì Aguglia després de divuit anys d'absència amb l'esplèndida interpretació de *La cabeza del Bautista* de Ramón María del Valle-Inclán (1925d). De més a més, Bertrana reconeixia l'actuació de l'actriu francesa France Ellys a *Les créanciers* d'August Strindberg (1925f) i l'actriu italiana Emma Gramatica a *Medaglie de la vecchia signora* de J. M. Barrie i *L'indemoniata* de Karl Schönherr (1926f), sense oblidar els intèrprets catalans Maria Morera, Maria Vila i Pius Daví, qualificats d'«artistes de categoria» (1925g). Per altra part, molt poc amant de les novetats escenogràfiques, Bertrana (1927a) preferia els decorats de Manuel Fontanals més que no pas l'essencialització proposada per Georges Pitoëff en els seus muntatges.

Circumstancialment, Domènec Guansé —en una avinentesa— i Eduard Nicol —en tres— substituïren Bertrana en la rúbrica dedicada a la crítica teatral. Guansé (1927) se centrà en l'estrena d'*Els milions de l'oncle* de Carles Soldevila, a qui definia com un escriptor que, amb un estil diàfan, exercia una «influència benefactora» sobre el bon gust de la burgesia catalana. Nicol (1930a i b; 1931a) destinà la seva primera crònica als rumors que circulaven en la premsa estrangera sobre la represa dels Ballets Russos pel ballarí i coreògraf Serge Lifar a l'Òpera de París. En la segona, exposà la situació de l'escena barcelonina al començament de la temporada 1930-1931, amb quatre teatres que programaven en català; lamentà la poca formació del públic i la manca d'exigència dels autors; i diagnosticà que, en el fons, el problema principal de l'escena catalana era la carència de qualitat i de recursos. La darrera crònica era dedicada a l'estrena d'*El fantasma de Montcorb* de Bertrana, una adaptació del conte *El fantasma de Canterville* d'Oscar Wilde que mereixia tots els elogis, però no la representació que n'havia patrocinaada per l'Associació de Teatre Selecte.

Més enllà de la secció de «cròniques», la revista publicà alguns articles sobre dramaturgs en actiu o figures coetànies d'altres àmbits artístics més o menys vinculades al teatre. Entre els primers, l'escriptor Joaquim Ruyra

és qui despertà més interès. Carles Capdevila donà a conèixer la conferència que llegí arran de l'estrena (Teatre Novetats, 1928) de *La bona nova* de Ruyra, en la qual exposava les prevencions de l'escriptor davant del gènere teatral; i arribava a la conclusió que s'hi havia incorporat «sense abdicar res del seu art ni de la seva personalitat poderosa» (1928, p. 255). En canvi, tant Tomàs Garcés (1926a) com Josep Maria Capdevila (1938a) resseguiren bàsicament la seva trajectòria com a escriptor, per bé que, pel que fa al teatre, el primer només inclou un fragment de la seva traducció de *Fedra* de Racine i el segon —en un article extens que aprofundeix en l'estètica de Ruyra— se cenyeix a la poesia i la narrativa. Al seu torn, en una entrevista del mateix Garcés (1926c) a Víctor Català, l'escriptora empordanesa esmentava les seves peces teatrals *La infanticida* i *Quatre monòlegs*. Finalment, Guansé (1926) traçava un retrat de Bertrana, en què apuntava el seu vessant de dramaturg: al seu dir, tot i alguns èxits remarcables, com el de *La dona neta*, el seu teatre no arribava, fet i fet, a tenir la intensitat de la novel·lística.

Tocant a les figures d'altres àmbits artístics, sengles articles remarquen la vinculació al teatre del compositor Amadeu Vives i l'escenògraf Maurici Vilomara. Del primer, Garcés (1926b) recalca el seu interès pel teatre líric català i la seva proposta de seguir el patró de Schiller a Weimar, que disposà de la col·laboració de Goethe i dels grans escriptors del seu temps. Vives declarava que, abans de posar els fonaments d'un teatre líric propi, s'havia de representar, en traduccions catalanes, «Mozart, els primitius italians, Wagner i Rimsky, etc.» i «fugir de l'òpera tràgica i tirar envers l'òpera còmica» (Garcés, 1926b, p. 623). Del segon, Feliu Elies (1930) presentava els precedents escenogràfics de Maurici Vilomara —deixeble entusiasta de Francesc Soler i Rovirosa i de Francesc Pla i Vila—; n'enumerava les principals escenografies, moltes de les quals vinculades al Liceu; i el definia, ras i curt, com «un gran dibuixant i pintor d'arquitectures, un admirable perspectivista, però un mediocre paisatgista» (Elies, 1930, p. 139).

Un altre aspecte que cal tenir present és la participació d'alguns dels redactors i col·laboradors de la revista en els debats del moment sobre diverses qüestions relacionades amb el teatre. Una de les temàtiques que despertà més interès fou la situació del dramaturg, en el marc d'un debat més general sobre l'evolució de la literatura catalana i les dificultats de professionalització dels seus escriptors. Carles Soldevila hi participà amb quatre articles en què, tot emmirallant-se en les lletres europees i sobretot franceses, analitzava la problemàtica de les catalanes amb la seva perspicàcia habitual. D'antuvi, establia un contrast entre l'excessiva densitat literària de França i l'extrema pobresa de la de Catalunya, en què el nombre elevat d'escriptors no implicava que n'hi hagués gaires que mereixessin el nom de literats; a més, creia que la facilitat amb què s'assolia l'èxit literari en les lletres catalanes

resultava contraproduent per al seu prestigi i deplorava la lentitud amb què evolucionava la literatura catalana al compàs de la modernitat (Soldevila, 1925b, p. 524). Més tard, en el context de la crisi espiritual generada per la Gran Guerra, Soldevila (1927) reflexionava sobre l'evolució dels salaris de la intel·lectualitat europea i reconeixia que l'autor dramàtic coetani disposava almenys —a diferència de Molière o Racine— d'un règim que li permetia cobrar el deu o el dotze per cent de la recaptació de taquilla.

En la «nova era literària», Soldevila (1930) augurava que els literats deixarien de ser les *vedettes* de la vida pública, atès que la política tornaria a prendre tot el protagonisme que no havia pogut tenir durant la dictadura primoriverista. Partidari d'una implicació de l'intel·lectual en la *res publica*, tot i que en un discret segon terme i des de la seva independència, Soldevila (1930) afirmava que, en qualsevol cas, la principal tasca de la literatura catalana esdevenia l'ampliació del públic lector, també el de teatre: calia vetllar per la base de la piràmide, imprescindible per tal que pogués existir la cúspide. Sobre el públic concretament teatral, Soldevila (1931, p. 103) s'hi tornà a referir en un altre article en què, a banda de considerar que el teatre d'art i el comercial només es distingien en realitat per anar destinat a públics diferents, perquè tots dos estaven pendents de la taquilla, advertia que la primera obligació del dramaturg era «assegurar-se l'atenció del públic». Els procediments per a interessar al públic es reduïen a dos, tot i que més o menys combinables: «O bé l'autor davalla al nivell del públic i afalaga un per un els seus desigs, prejudicis i manies, o bé, sense que el públic se n'adoni, mitjançant un ascensor meravellós, l'eleva fins al seu propi nivell» (Soldevila, 1931, p. 105).

La importància del públic era destacada igualment per Carrion (1929), que hi afegia un matís important: la necessitat que l'escriptor català assumís el compromís ètic d'escriure per al seu poble, a fi de contribuir a formar-ne l'esperit, tal com havien fet Verdaguer, Guimerà i Maragall. Carrion (1929, p. 225) deplorava que els noucentistes, capitanejats per Eugeni d'Ors, s'haguessin allunyat tant del poble i haguessin menyspreat el teatre «per art plebeu, art inferior», a despit que era «l'única branca de la nostra literatura que va conservar un contacte amb la multitud» amb figures com Guimerà, Iglésias i Rusiñol, que n'aguantaven «una mica de caliu». Coetàniament, la literatura que s'oferia als lectors —o espectadors— catalans era, a parer seu, «igual que donar-li una metzina»: només feia «generacions de cretins, de viciosos, o de cíncics, gent que, o duran l'ànima dins d'un massís de ciment, que és com no tenir-ne, o la duran tan descordada, que ensenyaran totes les vergonyes» (Carrion, 1929, p. 228).

Una altra temàtica que fou tractada a les pàgines de la revista fou la funció de la crítica literària. Carles Soldevila (1925a) constatava que

les lletres catalanes no disposaven d'una crítica literària de caràcter professional com la que podien tenir les lletres franceses o angleses, i n'enumerava els principals obstacles que ho impediien, entre els quals posava èmfasi en la situació política, la manca i la diversitat de tribunes literàries o el poc volum de la literatura catalana. Soldevila (1925a, p. 121) concloïa el seu article amb aquesta reflexió:

Tan inútil resulta d'invocar un gran crític com d'invocar un gran novel·lista o un gran dramaturg. Però posats a llançar invocacions val més que ho fem a l'adreça d'aquests que no pas a la d'aquell, no solament per respectar la cronologia sinó perquè és molt probable que davant un bell munt de llibres d'imaginació o davant un escenari poblat de personatges intensos, el crític sorgís sense que ens n'adonéssim.

Des de la seva condició de crític en actiu, Guansé (1931) trencava una llança a favor de la crítica dramàtica, que havia estat acusada no tan sols d'«immoralitat», sinó també d'«incompatibilitat». La seva línia de defensa era clara: «El país és tan petit, som tan pocs els que ens dediquem professionalment a tasques literàries, les nostres remuneracions són tan mesquines, que, per força, ens veiem obligats, tots plegats, a fer diverses tasques, que estableixen una pila de lligams i compromisos» (Guansé, 1931, p. 39). La doble funció de crític i dramaturg podia resultar, com era el seu cas, «favorable a la producció literària i teatral»: «L'autor, en particular, amb l'exercici de la crítica, és evident que depurarà el seu art. Per altra banda, res com fer d'autor, ensenyarà tant al crític, els secrets i la tècnica de l'art que vol criticar» (Guansé, 1931, p. 39).

Més secundàriament, les pàgines de la revista acolliren algunes aportacions sobre diversos aspectes de l'escena coetània extrets de les publicacions estrangeres de l'època. Ferran Soldevila (1925) reportava un article de John Gould Fletcher, aparegut feia poc a la revista *Europe*, en què analitzava la crisi del teatre anglès en uns termes que creia aplicables al teatre català: la comercialització de l'escena i la dificultat que tenien els dramaturgs de qualitat per atreure el públic. Per la seva banda, Nicol (1931b, p. 156) reivindicava una renovació profunda de l'escena catalana seguint l'exemple francès: «A Catalunya ens caldria un Jacques Copeau, que pogués disposar d'un instrument com el Vieux-Colombier, i que exercís una influència extensa i continuada.» Finalment, després de criticar el teatre del segle XIX per l'abús que feia de la tesi, l'historicisme i el naturalisme, Carles Soldevila (1931, p. 100) mostrava la seva satisfacció pel fet que les tendències del teatre coetani coincidien a «proclamar una nova emancipació de la literatura dramàtica». La situació del teatre s'esqueia aleshores més

avantatjosa, segons la seva opinió, no tan sols pel «convenciment que la missió del teatre no és de predicar una doctrina, ni de construir un arxiu d'etnografia i folklore, ni de formar un seguit de diorames històrics», sinó també perquè «la primera matèria, és a dir, la realitat circumdant» esdevenia d'«una excel·lent qualitat» (Soldevila, 1931, p. 101).

Com hem indicat, en el període d'excepcionalitat bèl·lica, la crítica teatral de la revista es focalitza en la programació oficial, el 1938, del Teatre Català de la Comèdia sota el patrocini de la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Barcelona. Guansé (1938a) n'analitzà la primera temporada: destacà l'encert de la reposició de *Seny i amor, amo i senyor* d'Avel·lí Artís i de *Senyora àvia vol marit* de Josep Pous i Pagès, pel regust clàssic que hi havien deixat, i també el signe de continuïtat de les estrenes d'*El casament de la Xela* de Xavier Benguerel, *Poema de Nadal* de Lluís Capdevila i *En Garet a l'enramada* de Joaquim Ruyra. L'obra de Benguerel era «un bon debut per a un literat» i reeixia en el tractament de la temàtica dels suburbis i el diàleg animat per una «alenada popular» (1938a, p. 265). La peça de Capdevila denunciava, amb una certa demagògia, «la ineficàcia de tot el que la nit de Nadal significa per a la humanitat. És a dir: la persistència de la incomprensió, de l'egoisme i de la crueltat...», però fallava per causa del convencionalisme dels personatges d'inspiració bíblica (1938a, p. 265). En canvi, *En Garet a l'enramada* s'havia convertit en «la perla de la temporada»: es tractava d'un sànet, manllevat d'un dels contes de *Pinya de Rosa*, sobre «la tímidesa de l'amor», en què l'autor havia sabut trobar «tocs, pinzellades delicadíssims per pintar els sentiments dels seus enamorats» (1938a, p. 265). De totes tres estrenes, el crític feia notar que reflectien «ambients i sentiments populars» (1938a, p. 266). La valoració de Guansé conclouïa amb una constatació general: «La revolució com a matèria artística, com a experiència humana, no ha entrat encara en els nostres escenaris.» Així i tot, com suggeria al final de la seva crònica, l'obra guanyadora del Premi Teatre Català de la Comèdia de 1938, *La fam* de Joan Oliver, trencava aquesta tònica.⁵

Benguerel (1938) signà unes notes sobre l'estrena de *La fam* el 15 de juny de 1938. Membre del jurat que l'havia premiada, assegurava, de bell antuvi, que Oliver l'havia escrita «amb un propòsit deliberat molt evident: el de plantejar problemes encara inèdits en la nostra escena» (1938, p. 610). L'autor de *La fam* s'inspirava en la primera etapa de la guerra i la revolució, però presentava, de fet, «un conflicte universal: el que crea cada subversió originada pel poble» (1938, p. 610). El personatge principal

5 Guansé (1938b) també dedicà una de les seves cròniques als aniversaris i homenatges que es consagraren, en plena guerra i revolució, a Àngel Guimerà, Enric Borràs i Apel·les Mestres.

al voltant del qual gira l'acció és Samsó, una figura sense precedents en l'escena catalana, que Benguerel (1938, p. 612-613) qualificava d'«abúlic perfecte», «un meteor de totes les revolucions»; en l'escena final, demostra que, «si ha malservit la revolució, una vegada aquesta s'ha desplaçat dels carrers als organismes de govern, esclau de la falla central del seu temperament, tampoc no ha caigut en els paranys que li paraven per a trair-la». Tot i qüestionar l'«ascetisme expressiu» de l'obra i la contenció amb què parlen els personatges, Benguerel (1938, p. 615) es refermava en la seva votació favorable a *La fam*, l'estrena de la qual havia generat opinions diverses i, fins i tot, «malintencionats silencis que han pretès abandonar-la al desert», per raons eminentment polítiques (cf. Foguet, 2005, p. 380-383).

Tasis (1938c) s'ocupà de la crítica de l'estrena de *La feréstega domada* de William Shakespeare, en la traducció de Josep Farran i Mayoral, el 16 de setembre de 1938. Molt ben rebut pel públic, el muntatge excel·lia per la «dignitat literària» poc freqüent en l'escena coetània i contribuïa a l'objectiu de crear un repertori, a la manera de la Comédie Française, un dels propòsits del teatre subvencionat: «El públic ha de saber que, quan vagi al Teatre Català de la Comèdia, al teatre oficial de Catalunya, hi trobarà “sempre” un programa de qualitat literària, presentat i servit amb dignitat artística» (Tasis, 1938c, p. 329). El fet que s'hagués reduït el panorama escènic a la triada sagrada i inqüestionable de Guimerà, Iglésias i Rusiñol havia eclipsat el teatre anterior a Guimerà i les obres contemporànies dels mateixos tres dramaturgs. Tasis apostava per revisar l'obra de Frederic Soler i els seus contemporanis (Josep Maria Arnau, Francesc de Sales Vidal, Francesc Camprodon, Eduard Vidal i Valenciano, Josep Feliu i Codina) i incorporar en el repertori *Nausica* de Joan Maragall.⁶ De més a més, proposava ampliar el repertori nacional amb una nòmina considerable d'autors estrangers, que de retruc podien ser un estímul per als dramaturgs catalans: de Shakespeare a Čapek, tot passant per Molière, Goethe, Ibsen, Shaw, Maeterlinck, Hauptmann, Pirandello, Lenormand, Vildrac, Bernard i O'Neill.⁷

6 El 12 de juliol de 1938, s'havia llegit, a la Universitat de Barcelona, la tesi doctoral de Carles Riba sobre la *Nausica* maragalliana, tal com recollia Josep Maria Capdevila (1938b) en una crònica per a la revista.

7 Tasis (1938b) ressenyà també la publicació de *Shakespeare a Catalunya* (1937) de Ramon Esquerra.

MODERNITAT

Un dels col·laboradors que més directament apunta cap a les noves tendències dramàtiques és Carles Soldevila. En un article significativament intítulat «Els enemics de l'intel·lecte», l'autor de *Bola de neu* aprofundia en les causes del «decaïment de l'Esperit» a l'Europa postbèl·lica, entre les quals observava, per exemple, el creixement dels nacionalismes agressius i l'americanyització dels costums (Soldevila, 1928). Entre les novetats en l'àmbit dramàtic, ressaltava la influència que hi havien exercit les teories freudianes, generadores d'un «teatre de l'inconscient», un concepte manllevat de Lenormand; els autors d'aquesta tendència, Arthur Schnitzler, Luigi Pirandello, Georg Kaiser, el mateix Lenormand, Jean-Jacques Bernard, Walter Hasenclever i Franz Werfel, es proposaven d'«elucidar, davant del públic, el misteri de la vida interior» i trobaven en les temptatives escenogràfiques de Max Reinhardt «un preciós adjutori» (Soldevila, 1928, p. 247 i 248).

D'escreix, la modernitat s'escola lateralment en les pàgines de la revista en forma d'articles, notes o comentaris dedicats a figures de dimensió internacional vinculades al teatre. Una de les col·laboracions més interessants —i més extenses— és la de Josep Pla (1924b) sobre Luigi Pirandello.⁸ Pla (1924b, p. 547) hi definia el dramaturg sicilià com «una de les més curioses veus del nostre temps» i «infinitament representativa»:

Nodrit de la cultura del seu temps, preocupat exclusivament dels problemes del seu temps i plantejats tal com l'època els planteja, Pirandello es troba perfectament encaixat dintre el corrent dels nostres dies; [...] és un valor profundament original en el sentit que construeix amb les idees, tendències, procediments i constatacions de la cultura de la nostra època una síntesi nova.

Pla destacava *Sei personaggi in cerca d'autore* com l'obra més acostada a la seva concepció del món i, després de consignar el filòsof francès Henri Bergson com un dels precedents del dramaturg, descrivia les línies de pensament de l'època, sobretot en aspectes com ara el dualisme o la dissociació humans, que reflectia l'obra pirandelliana. Pla qualificava Pirandello d'«un humorista de la tradició de Joan Pau, del reverend Swift, de Dickens i dels grans humoristes anglesos. Pirandello de vegades

8 Pla ja havia donat a conèixer Pirandello, el 1922, a les pàgines de *La Publicidad*, en què constata el desconeixement pel públic català i espanyol de la figura i l'obra de l'escriptor sicilià, que definia com «el novelista italiano más grande de nuestros días y uno de los valores teatrales más fuertes de Europa» (Pla, 1922, p. 1). De tota manera, aleshores no en deia res, del seu teatre.

fa riure, però fa riure per no plorar» (1924b, p. 554). A més, comentava les obres *La morsa*, *Sei personaggi in cerca d'autore*, *Enrico IV* i *Ma non è una cosa seria* per concloure que, en el fons, el teatre de Pirandello tenia com a eix la impossibilitat dels homes de comunicar-se amb els altres i la solitud que se'n derivava.

Un altre dels autors que són presents a les pàgines de la revista és Rabindranath Tagore, Premi Nobel de Literatura de 1913. Josep Carner-Ribalta en traça un extens retrat biobibliogràfic, en què posa l'accent en la múltiple personalitat d'aquest escriptor hindú («poeta», «pedagog», «eloqüent predicador», «fervorós mestre en religió», «batallador polític», «roent patriota», «universalista») i la diversitat i amplitud de la seva obra (poesia, narrativa, teatre, periodisme). Quant a la faceta de dramaturg, referencia de passada l'obra teatral en els diversos períodes —per bé que només en menciona un títol: *Rudrachandra*— i, al final de l'article, dedica un comentari elogiós a *El carter del rei*, una de les peces teatrals més conegudes de Tagore: «el més bell i delicat que pot llegir-se del poeta» (Carner-Ribalta, 1925, p. 371).⁹

Encara més tangencialment, en notes o comentaris periodístics més o menys breus, les pàgines de la *Revista de Catalunya* es fan ressò d'algunes experiències del teatre estranger o de determinats dramaturgs francesos i anglesos a partir de la recepció de les publicacions internacionals, una bona mostra de la inquietud per estar al dia de les noves tendències. Pla (1924a) glossa un article sobre el teatre rus publicat per André Levinson a *Le Temps* de París, en el qual subratlla la «mania teatral» que hi hagué a Rússia al començament de la revolució, descriu les característiques de la dramaturgia d'agitprop revolucionària i fa referència a una de les figures més destacades: el director d'escena Meyerhold. D'altra banda, a les seves impressions sobre l'estada a la República dels Soviets, convidat amb motiu del bicentenari de l'Acadèmia de Ciències el 1925, Jaume Pi i Sunyer parava atenció en el canvi d'hàbits en la indumentària de les espectadores dels principals teatres de Leningrad, en les llotges dels quals, «entre els velluts i els daurats dels temps de la cort tsarista, les dones dels caps del Partit hi van amb mocador vermell al cap i un vestit que refusarien les nostres obreres més humils» (Pi i Sunyer, 1925, p. 559).

Pel que fa als autors estrangers, Melcior Font (1925, 1926d i 1927a) consagra una sèrie de comentaris a George Bernard Shaw, un dramaturg que generà molta forrolla en la premsa catalana de l'època. En el primer, glossa un article de Daniel Saurat, publicat a *Les Marges*, sobre la recepció

9 Dotze anys més tard, el 1937, *El carter el rei* es publicarà, en traducció del mateix Carner-Ribalta, a la col·lecció «Biblioteca Teatral» de la Institució del Teatre.

crítica del dramaturg irlandès en diversos països europeus. En el segon, assenyalà la publicació de *Gegen Shaw* d'Herbert Eulenberg, un assaig detractor dels plantejaments socialitzants i antimilitaristes de Shaw, i d'una recensió crítica de Maurice Muret sobre l'obra de Eulenberg, apareguda a *Journal des Débats*, en què també qüestionava durament el prestigi de l'autor de *Santa Joana*. Font conclou així el seu comentari: «Què ens resta, doncs, de Bernard Shaw si escoltem els dos crítics? Sortosament, el Bernard Shaw de sempre. Si per algú la glòria de Bernard Shaw és un fenomen inexplicable, que no es torbi massa. La glòria, al capdavant, és feta de la suma de lloadors incansables i d'impertèrrits difamadors» (1926d, p. 417). En el darrer, explicava el procés judicial al voltant dels drets d'autoria de l'opereta alemanya *Der Tapfere Soldat* ('El soldat valent'), basada en *Arms and the Man*; l'advocat i cineasta nord-americà Jesse Arnold Levinson, que n'havia adquirit els drets per fer-ne un film, volia estalviar-se la part que pertocava a Shaw; el tribunal donà la raó al dramaturg irlandès.

Oscar Wilde era el centre d'atenció de dos comentaris que consignaven episodis polèmics de la vida de l'autor de *De profundis*. Ferran Soldevila (1926) glossava un article publicat per Mario Praz a *La Fiera Letteraria* de Milà, en què abordava la impopularitat i el desinterès envers l'obra de Wilde entre el públic lector anglès per causa de la seva proposta estètica. Soldevila en salvava les comèdies i, en especial, *The Importance of Being Earnest*, i conclouia amb una insòlita rotunditat: «El seu estil resulta tan insuportable per a les orelles angleses com el pitjor i el més artificial de D'Annunzio» (Soldevila, 1926, p. 233). Per la seva part, Font (1926a) esmerçava una de les seves nòtules a posar en dubte, seguint els plantejaments del crític italià Mario Vinciguerra, la «conversió» de Wilde, en virtut de la qual es redimiria del seu passat després del seu pas per la presó.

La consagració al teatre d'altres noms de relleu internacional també mereixen al·lusions més o menys aprofundides a les pàgines de la revista. Així, per exemple, Garcés (1925) anotava que Gabriel Marcel a *L'Europe Nouvelle* suggeria que el dramaturg rus Leonid Andréiev podia considerar-se un «precursor qualificat de Pirandello». Font (1927b) extractava un estudi de l'historiador de la literatura Władysław Folkierski sobre la trajectòria del poeta i dramaturg romàntic polonès Juliusz Słowacki (1809-1849), autor d'*El rei esperit*, amb motiu del trasllat de les seves cendres del cementiri de Montmartre a terra polonesa. Agustí Esclasans (1927 i 1928) destacava l'aportació teatral d'Émile Verhaeren amb quatre peces (*Le Cloître*, traduïda i representada en català; *Philippe II*, *Hélène de Sparte* i *Les Aubes*) i, d'altra part, l'encert de Jean Cocteau a l'hora d'actualitzar obres de teatre antigues com feu a *Antigone*. Ferran Soldevila (1927 i 1928) constatava que, en la revisió del romanticisme

teatral francès (Musset, Hugo, Dumas), Alfred de Vigny havia estat ignorat (al·ludia a les seves obres *La maréchale d'Ancre* i *Chatterton*); i abonava que Jean-Jacques Bernard fos considerat com el dramaturg de la «teoria del silenci» amb declaracions del mateix autor francès.

A la represa de la revista, Tasis (1938a) oferia una àmplia panoràmica crítica de l'obra d'Aldous Huxley, sobretot de la novel·lística, sense deixar de mencionar la faceta de dramaturg, de la qual elogiava la reeixida comèdia *The World of Light*. Just Cabot es fixava en Gabriele d'Annunzio i Villiers de l'Isle-Adam. Del primer, en publicava una valoració molt crítica, en què remarca la quinzena d'obres seves —entre les quals adduïa *La figlia del Jorio* (1904)— estrenades «en una atmosfera de batalla, de xiulets i rebentades, però també d'exaltacions ditiràmiques i entusiasmes delirants» (Cabot, 1938a, p. 576). Del segon, amb motiu de la commemoració del centenari del seu naixement, en traçava la trajectòria biobibliogràfica, en la qual no mancaven algunes temptatives teatrals (els drames *Morgane*, *Le Nouveau Monde* i *Axël*, i la peça en un acte *La Révolte*) no gaire reeixides en el seu temps (Cabot, 1938b). A més, Marià Manent donava a conèixer, traduït al català, un fragment —publicat al *London Mercury*— d'una tragèdia inèdita del poeta anglès Algernon Charles Swinburne, i valorava favorablement el conjunt de la seva poesia. En darrer terme, Cèsar August Jordana resseguia l'obra del dramaturg elisabetià Christopher Marlowe (especialment, *Doctor Faustus* i *Edward II*), i ressenyava l'antologia *Seven Famous One-Act Plays* (Penguin Books, 1938), que incloïa *The Monkey's Paw* de W. W. Jacob, molt coneguda a Barcelona (Jordana, 1938a i b).

COROL·LARI

Grosso modo, el «pensament» teatral de la revista, malgrat la pluralitat de veus que el modela, coincideix a valorar la tradició pròpia i, des d'un eclecticisme estètic, a mostrar-se obert a la modernitat escènica internacional. La reivindicació del vuit-cents i del modernisme teatrals es proposa bastir una tradició propera i operativa, guanyar públic lector i base social per a la cultura —després de les exquisideses noucentistes. Per la seva banda, l'obertura cap a la modernitat —amb un generós mosaic de referents— pretén encetar vies de renovació de l'escena indígena en la dramaturgia, els repertoris i l'escenificació, sempre amb el desideràtum d'aconseguir que el teatre català adquirís densitat i pogués acostar-se gradualment a la categoria de la millor escena europea. Això sí, amb el benentès que era imprescindible de gaudir de la complicitat d'un públic exigent.

D'altra banda, l'atenció crítica a l'actualitat teatral i als valors més rellevants de l'escena catalana del moment —Sagarra, C. Soldevila i Millàs-Raurell, entre d'altres— es combina amb una reivindicació d'un increment de la qualitat de la dramaturgia i de les escenificacions, una professionalització dels dramaturgs, els intèrprets i les companyies i, en definitiva, una dignificació i modernització del sistema teatral català en el seu conjunt. En els debats sobre les mancances del teatre català, entre les quals sobresurt també la necessitat d'ampliar el públic i disposar d'una crítica solvent, des de les pàgines de la *Revista de Catalunya* s'hi replica amb una sòlida argumentació i una gran amplitud de mires. Al capdavant, les aportacions tendeixen a fixar un horitzó ideal de millora estructural de l'escena catalana, per tal que, sense oblidar el passat, pogués afrontar amb més garanties el futur.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AIMÀ, Jaume (1938). «Cròniques. La vida i l'obra d'Eduard Vidal i Valenciano». *Revista de Catalunya*, núm. 93, 677-690.
- ARTÍS, Josep (1938). «Robreño, actor professional». *Revista de Catalunya*, núm. 85, 556-564.
- BENGUEREL, Xavier (1938). «Cròniques. Notes sobre *La fam* de Joan Oliver». *Revista de Catalunya*, núm. 89, 610-615.
- BERTRANA, Prudenci (1924a). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 1, 92-95.
- BERTRANA, Prudenci (1924b). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 2, 189-192.
- BERTRANA, Prudenci (1924c). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 3, 313-315.
- BERTRANA, Prudenci (1924d). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 4, 420-423.
- BERTRANA, Prudenci (1924e). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 5, 515-519.
- BERTRANA, Prudenci (1924f). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 6, 617-621.
- BERTRANA, Prudenci (1925a). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 7, 66-68.

- BERTRANA, Prudenci (1925b). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 8, 184-188.
- BERTRANA, Prudenci (1925c). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 9, 297-298.
- BERTRANA, Prudenci (1925d). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 10, 396-399.
- BERTRANA, Prudenci (1925e). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 11, 500-503.
- BERTRANA, Prudenci (1925f). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 12, 609-611.
- BERTRANA, Prudenci (1925g). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 13, 101-103.
- BERTRANA, Prudenci (1925h). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 14, 199-201.
- BERTRANA, Prudenci (1925i). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 15, 319-320.
- BERTRANA, Prudenci (1925j). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 16, 421-424.
- BERTRANA, Prudenci (1925k). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 17, 523-526.
- BERTRANA, Prudenci (1925l). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 18, 622-626.
- BERTRANA, Prudenci (1926a). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 19, 81-85.
- BERTRANA, Prudenci (1926b). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 20, 216-218.
- BERTRANA, Prudenci (1926c). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 21, 341-343.
- BERTRANA, Prudenci (1926d). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 22, 444-446.
- BERTRANA, Prudenci (1926e). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 28, 430-435.
- BERTRANA, Prudenci (1926f). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 29, 550-554.
- BERTRANA, Prudenci (1926g). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 30, 673-678.

- BERTRANA, Prudenci (1927a). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 32, 203-209.
- BERTRANA, Prudenci (1927b). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 36, 651-655.
- BERTRANA, Prudenci (1927c). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 40, 418-422.
- BERTRANA, Prudenci (1927d). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 41, 527-532.
- BERTRANA, Prudenci (1927e). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 42, 658-661.
- BERTRANA, Prudenci (1928a). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 44, 195-199.
- BERTRANA, Prudenci (1928b). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 47, 535-539.
- BERTRANA, Prudenci (1929a). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 53, 106-109.
- BERTRANA, Prudenci (1929b). «Un teatre per a perdre diners». *Revista de Catalunya*, núm. 54, 214-216.
- BERTRANA, Prudenci (1929c). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 54, 249-254.
- BERTRANA, Prudenci (1929d). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 55, 395-398.
- BERTRANA, Prudenci (1929e). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 57, 166-169.
- BERTRANA, Prudenci (1929f). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 59, 328-331.
- BERTRANA, Prudenci (1930a). «Cròniques. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 63, 252-256.
- BERTRANA, Prudenci (1930b). «Cròniques. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 64, 362-363.
- BERTRANA, Prudenci (1931a). «Cròniques. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 65, 59-60.
- BERTRANA, Prudenci (1931b). «Cròniques. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 67, 250-252.
- CABOT, Just (1938a). «Gabriele d'Annunzio». *Revista de Catalunya*, núm. 85, 575-582.

- CABOT, Just (1938b). «Cròniques. El centenari de Villiers de l'Isle-Adam». *Revista de Catalunya*, núm. 90, 103-110.
- CAPDEVILA, Carles (1924a). «Les grans figures del Renaixement a Catalunya. Àngel Guimerà». *Revista de Catalunya*, núm. 1, 47-60.
- CAPDEVILA, Carles (1924b). «Les grans figures del Renaixement a Catalunya. Joan Maragall». *Revista de Catalunya*, núm. 2, 159-178.
- CAPDEVILA, Carles (1924c). «Les grans figures del Renaixement a Catalunya. Josep Anselm Clavé». *Revista de Catalunya*, núm. 4, 382-397.
- CAPDEVILA, Carles (1924d). «Les grans figures del Renaixement de Catalunya. Víctor Balaguer». *Revista de Catalunya*, núm. 6, 576-592.
- CAPDEVILA, Carles (1925). «Les grans figures del Renaixement de Catalunya. Marian Aguiló». *Revista de Catalunya*, núm. 11, 458-477.
- CAPDEVILA, Carles (1928). «Joaquim Ruyra, autor dramàtic». *Revista de Catalunya*, núm. 45, 252-255.
- CAPDEVILA, Carles (1931). «Santiago Russinyol». *Revista de Catalunya*, núm. 70, 489-492.
- CAPDEVILA, Carles (1934). «Notes de l'interior. Xè Aniversari de Guimerà». *Revista de Catalunya*, núm. 80, 376-377.
- CAPDEVILA, Josep Maria (1938a). «Joaquim Ruyra». *Revista de Catalunya*, núm. 91, 211-260.
- CAPDEVILA, Josep Maria (1938b). «Cròniques. La tesi doctoral de Carles Riba». *Revista de Catalunya*, núm. 87, 267-271.
- CARNER-RIBALTA, Josep (1925). «Rabindranath Tagore. La seva vida i la seva obra». *Revista de Catalunya*, núm. 10, 359-371.
- CARRION, Ambrosi (1929). «L'escriptor i el poble». *Revista de Catalunya*, núm. 58, 216-229.
- ELIES, Feliu (1930). «L'art de Maurici Vilomara». *Revista de Catalunya*, núm. 62, 134-140.
- ESCLASANS, Agustí (1927). «Temes literaris. Les cendres de Verhaeren». *Revista de Catalunya*, núm. 41, 468-481.
- ESCLASANS, Agustí (1928). «La cortina d'ull». *Revista de Catalunya*, núm. 51, 294-297.
- FERRÉ i TRILL, Xavier (2012). «La Revista de Catalunya i Rovira i Virgili (1924-1929)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 23, 141-155.

- FOGUET i BOREU, Francesc (2005). *Teatre, guerra i revolució. Barcelona, 1936-1939*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- FONT, Melcior (1925). «Periòdics i revistes. George Bernard Shaw». *Revista de Catalunya*, núm. 18, 638-639.
- FONT, Melcior (1926a). «Nòtules. La conversió de Wilde». *Revista de Catalunya*, núm. 21, 310-311.
- FONT, Melcior (1926b). «L'obra i els homes de L'Avenç». *Revista de Catalunya*, núm. 25, 22-34.
- FONT, Melcior (1926c). «L'obra i els homes de L'Avenç». *Revista de Catalunya*, núm. 28, 389-398.
- FONT, Melcior (1926d). «Nòtules. La 'falsa glòria' de Bernard Shaw». *Revista de Catalunya*, núm. 28, 415-417.
- FONT, Melcior (1927a). «Nòtules. Bernard Shaw, processat». *Revista de Catalunya*, núm. 34, 404-405.
- FONT, Melcior (1927b). «Nòtules. Slowacki». *Revista de Catalunya*, núm. 36, 627-629.
- GARCÉS, Tomàs (1925). «Periòdics i revistes. Un precursor de Pirandello». *Revista de Catalunya*, núm. 16, p. 438.
- GARCÉS, Tomàs (1926a). «Conversa amb Joaquim Ruyra». *Revista de Catalunya*, núm. 22, 353-366.
- GARCÉS, Tomàs (1926b). «Conversa amb Amadeu Vives». *Revista de Catalunya*, núm. 24, 619-625.
- GARCÉS, Tomàs (1926c). «Conversa amb Víctor Català». *Revista de Catalunya*, núm. 26, 126-134.
- GUANSÉ, Domènec (1926). «La vida i l'obra de Prudenci Bertrana». *Revista de Catalunya*, núm. 29, 472-481.
- GUANSÉ, Domènec (1927). «Cròniques catalanes. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 33, 328-331.
- GUANSÉ, Domènec (1931). «Secció de polèmiques. La moralitat i la crítica». *Revista de Catalunya*, núm. 65, 38-40.
- GUANSÉ, Domènec (1938a). «Cròniques. La temporada del Teatre Català de la Comèdia». *Revista de Catalunya*, núm. 87, 263-266.
- GUANSÉ, Domènec (1938b). «Cròniques. Aniversaris i homenatges». *Revista de Catalunya*, núm. 89, 598-604.
- GUANSÉ, Domènec (1974). «La *Revista de Catalunya* i l'esperit de l'època (1924-1938)». *Serra d'Or*, núm. 178, 27-29.

- JORDANA, Cèsar August (1938a). «Marlowe i la seva obra». *Revista de Catalunya*, núm. 89, 647-654.
- JORDANA, Cèsar August (1938b). «Set peces d'un acte». *Revista de Catalunya*, núm. 91, 359-361.
- MANENT, Marià (1938). «Cròniques. Un fragment inèdit de Swinburne». *Revista de Catalunya*, núm. 85, 582-586.
- NICOL, Eduard (1930a). «Cròniques. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 61, 58-60.
- NICOL, Eduard (1930b). «Cròniques. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 62, 168-169.
- NICOL, Eduard (1931a). «Cròniques. El teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 65, 61-62.
- NICOL, Eduard (1931b). «Nòtules. Ens cal un Vieux-Colombier». *Revista de Catalunya*, núm. 66, 155-157.
- PI i SUNYER, Jaume (1925). «La República dels Soviets (Impressions d'una recent estada a Rússia)». *Revista de Catalunya*, núm. 18, 553-568.
- PLA, José (28 juny 1922). «El escritor Luigi Pirandello». *La Publicidad*, núm. 1.
- PLA, José (1924a). «Periòdics i revistes. El teatre rus d'avui». *Revista de Catalunya*, núm. 3, 325-327.
- PLA, José (1924b). «Luigi Pirandello». *Revista de Catalunya*, núm. 6, 547-560.
- ROVIRA i VIRGILI, Antoni (1924). «Àngel Guimerà (Apunts per a un estudi crític)». *Revista de Catalunya*, núm. 2, 105-112.
- ROVIRA i VIRGILI, Antoni (1925). «El cor de Guimerà (Apunts per a un estudi crític). En el primer aniversari». *Revista de Catalunya*, núm. 14, 113-119.
- ROVIRA i VIRGILI, Antoni (1926). «De l'homenatge a Russinyol». *Revista de Catalunya*, núm. 20, 143-154.
- ROVIRA i VIRGILI, Antoni (1928a). *Els grans catalans del vuitcents*. Barcelona: Orfeó Atlàntida.
- ROVIRA i VIRGILI, Antoni (1928b). «En la mort d'Ignasi Iglésies». *Revista de Catalunya*, núm. 52, 379-396.
- ROVIRA i VIRGILI, Antoni (1929). «Siluetes de catalans. Àngel Guimerà», *Revista de Catalunya*, núm. 56, 43-44.

- SOLDEVILA, Carles (1925a). «A l'entorn de la crítica». *Revista de Catalunya*, núm. 8, 117-121.
- SOLDEVILA, Carles (1925b). «Reflexions sobre la literatura. Cara o creu». *Revista de Catalunya*, núm. 12, 521-527.
- SOLDEVILA, Carles (1927). «La remuneració de l'esperit». *Revista de Catalunya*, núm. 32, 113-121.
- SOLDEVILA, Carles (1928). «Els enemics de l'intel·lecte». *Revista de Catalunya*, núm. 45, 238-251.
- SOLDEVILA, Carles (1930). «La nova era literària». *Revista de Catalunya*, núm. 64, 308-322.
- SOLDEVILA, Carles (1931). «Algunes reflexions sobre el teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 72, 97-107.
- SOLDEVILA, Ferran (1925). «Periòdics i revistes. El problema del teatre». *Revista de Catalunya*, núm. 16, 433-434.
- SOLDEVILA, Ferran (1926). «Oscar Wilde, jutjat pels anglesos d'avui». *Revista de Catalunya*, núm. 20, 232-233.
- SOLDEVILA, Ferran (1927). «Periòdics i revistes. Sobre el teatre d'Alfred de Vigny». *Revista de Catalunya*, núm. 40, 428-429.
- SOLDEVILA, Ferran (1928). «Periòdics i revistes. Jean-Jacques Bernard i la 'teoria del silenci'». *Revista de Catalunya*, núm. 48, 671-672.
- TASIS i MARCA, Rafael (1938a). «Aldous Huxley». *Revista de Catalunya*, núm. 83, 181-211.
- TASIS i MARCA, Rafael (1938b). «Shakespeare a Catalunya, per Ramon Esquerra». *Revista de Catalunya*, núm. 85, 609.
- TASIS i MARCA, Rafael (1938c). «Cròniques. Shakespeare al Teatre Català de la Comèdia». *Revista de Catalunya*, núm. 91, 327-331.
- TASIS i MARCA, Rafael (1967). «Història de la Revista de Catalunya (1924-1956)». *Revista de Catalunya*, núm. 106, 8-38.
- TORRENT, Joan; TASIS i MARCA, Rafael (1966). *Història de la premsa catalana*, vol. 1. Barcelona: Editorial Bruguera.

EL TRACTAMENT DE LA LITERATURA CATALANA VUITCENTISTA EN LA PRIMERA ETAPA DE LA *REVISTA DE CATALUNYA*

RAMON PINYOL I TORRENTS

Institut d'Estudis Catalans

PRELIMINAR

La *Revista de Catalunya* (d'ara endavant, RdC)¹ no va tractar gaire d'història de la literatura catalana vuitcentista. Els seus interessos se centraven en la literatura contemporània, en especial en els autors catalans joves, però també amb força atenció a les literatures europees del moment. Tot i això, a banda dels articles de caràcter històric de Ferran Soldevila sobre literatura catalana medieval, sobretot les grans cròniques, no hi manquen els treballs dedicats a aspectes de les lletres vuitcentistes, de manera destacada a les figures més rellevants (Marià Aguiló, Narcís Oller, Valentí Almirall i, principalment, Àngel Guimerà). En aquest treball, cal aclarir-ho, no considerarem pròpiament del segle XIX figures com Víctor Català o Joan Maragall, que desenvoluparen el gruix de la seva producció en el segle XX. Tot i que són presents en la revista i nasqueren en el XIX, pertanyen al modernisme, que representa l'entrada en el segle XX i són literats coincidents amb els nous corrents estètics contemporanis europeus.

1 I, si no s'indica el contrari, totes les citacions corresponen a la RdC, amb expressió del número, la data i la pàgina.

L'actitud dels col·laboradors de la RdC sol ser, en general, poc afí als postulats noucentistes² i, en canvi, valoren de la Renaixença allò que la col·loca a la base de la recuperació literària i lingüística de les èpoques anomenades «decadents», llavors mal conegudes. I, en aquest sentit, se'n senten, d'alguna manera, «hereus» o, si més no, deutors.

Tàcitament, reconeixen en un aspecte la tasca del Noucentisme, o potser millor la de la Mancomunitat i l'Institut d'Estudis Catalans: la normativització i la normalització de la català i l'admiració per la figura de Pompeu Fabra. Domènec Guansé, en ressenyar *El mirall imaginari*, d'Alexandre Plana, que acabava de sortir, fa precedir la crítica d'un llarg exordi de to diguem-ne líric, del qual no puc deixar de reproduir uns fragments:

Esguardant l'evolució del nostre llenguatge, des dels temps de la renaixença fins a avui, hom no pot per menys de pensar en aquest misteri de les crisàlides que, de tan bell, sembla un mite antic. De primer l'idioma que havia esdevingut verm inactiu i camperol, comença a teixir-se un vestit de seda. Són els grans temps del romanticisme. Les vestidures de seda que teixeix el verm, són tan sumptuoses que meravellen a tots. Competeixen amb les millors manufactures estrangeres. Porten els noms enlluernadors de Verdaguer i de Guimerà. Però el verm segueix la seva tasca. [...] El gran públic es va desinteressant d'aquesta tasca lenta i invisible [del verm]. Però, sobtadament, davant dels ulls meravellats de tothom [...] apareix el geni de l'idioma transformat en una papallona que obre al sol les seves ales, on brillen les colors de l'iris i la llum dels estels. (RdC, 14 agost de 1925, p. 190)

Verdaguer, al contrari de Guimerà, pràcticament no surt en els articles de la publicació, exceptuant el brillant estudi de Concepció Casanova del qual tractarem després. Guimerà es troba, pel que sembla, en l'interès personal de diversos dels articulistes. No devia ser aliè a aquesta atenció

2 Rovira i Virgili en la sèrie «Siluetes de catalans», a la qual ens referirem més endavant, dedica un parell de pàgines a Eugeni d'Ors (núm. 54, març-abril de 1929, 156-157) en què comenta els articles que Xènius publicava a la premsa madrilenya. Els valora dient que no són més que repetició de les antigues gloses publicades en català quinze anys abans. Rovira conclou que els articles i notes d'Ors són «rescalfats» i que, a banda de la llengua, «en l'ànima d'Eugeni Ors no hi ha hagut cap canvi íntim. Avui pot continuar emprant les mateixes fórmules culturals, cosmopolites, intel·lectualistes i estètiques de quinze anys enrere. Entre les coses que Eugeni Ors no ha perdut, hi ha la megalomania». No cal dir que, a més, hi judica negativament el noucentisme en conjunt. Tot i que Rovira no ho indica, l'original del seu article aparegué amb títol de «L'aparador de "Xènius"» a la primera pàgina de *La Publicitat* de l'11 de novembre de 1925.

fets com el respecte que mereixia entre els catalanistes, que les seves obres fossin sempre presents als escenaris d'arreu del país ni la seva mort el 18 de juliol de 1924, amb el comiat multitudinari que se li tributà. Fou un traspàs que coincidí amb l'aparició del primer número de la RdC i en el número següent, del mes d'agost, Antoni Rovira i Virgili ja li dedica un article «en homenatge a la seva memòria».

A banda dels escrits de Rovira i de Ferran Soldevila que ja comentarem, només trobem a la revista articles d'història literària vuitcentista de Melcior Font, J. M. Miquel i Vergés, Jaume Massó i Torrents, Domènec Guansé i algunes notes crítiques a les seccions de ressenyes. Ja veurem que, en part, es tracta més que d'estudis històrics de retrats o semblances dels personatges més rellevants de la Renaixença.

ELS ARTICLES D'HISTÒRIA LITERÀRIA

Pròpiament, a banda dels de Ferran Soldevila que comentarem després, només són cinc. I un conjunt de cartes de Marià Aguiló que, lògicament, s'han de considerar materials per a l'estudi del Vuit-cents.

El més primerenc és «La Jove Catalunya³ (Breu historial de la primera societat catalanista)» (núm. 21, març de 1926, 279-287) de Melcior Font i Marsà (1905-1959). Poeta, assagista, traductor i periodista, fou redactor de *La Veu de Catalunya* i col·laborador habitual de moltes publicacions

3 Aquesta societat desenvolupà la seva activitat entre 1870 i 1875. En el núm. següent (431-432), Font fa una sèrie de rectificacions, per tal com ha rebut nova informació d'alguns dels escassos supervivents de l'època, cosa que fa necessari de matisar o rectificar algunes de les notícies que donava a l'article. En recollim aquestes: «1) El qui regentava la farmàcia de la plaça del Pi, era Joan Montserrat i Archs, i no Josep, com dèiem. 2) La Gramalla va dirigir-la sempre En Francesc Matheu, mai En F. Pelai Briz. 3) En Tomàs tou el gravador, i no el dibuixant, de la capçalera do La Gramalla. El dibuixant va ésser En Torrecassana. 4) En una de les anècdotes, dèiem que a «La Jove Catalunya», En Milà va escoltar-li, plorant, uns versos do Verdaguer. Cal dir que qui va escoltar-los era l'Aguiló. Afegim, a més, que els versos eren els del «Tampatantam» [«Lo Tam-pa-tan-tam» és el títol que portava la primera edició de «Lo noi de la mare», la coneguda cançó de bressol de Verdaguer]. 5) Dèiem també que de les cendres de «La Jove Catalunya» va néixer «La Renaixença». Diem avui que van viure contemporàniament un temps.»

catalanistes.⁴ En format de llibre, cal recordar l'antologia *El teatre català anterior a Pitarra* (1928), que, de fet, només recull textos de tres autors: Josep Robrenyo, Francesc Renard i Arús i Abdó Terrades. L'estudi que ens importa ara, però, té l'interès de ser el segon que va historiar aquesta associació,⁵ de la qual sortiren després bona part dels literats de la Renaixença, un treball de referència fins que no sortí el llibre de Margalida Tomàs *La Jove Catalunya*, molt crític amb Font, de qui diu que presta bàsicament atenció a les anècdotes i no gens als aspectes ideològics, que embolica dates i dades i, encara, que no fa cap referència a les candents qüestions lingüístiques d'aquell moment per constituir una llengua literària (Tomàs, 1992, p. XII-XIII).

Els següents treballs de l'àmbit que examinem⁶ són tots dos de Josep M. Miquel i Vergés (1903-1964), escriptor i periodista, de qui cal recordar aquí *La premsa catalana del vuit-cents* (1937) i *La filologia catalana en el període de la decadència* (1938). El primer dels articles, «Paral·lelisme de la Renaixença a Mallorca i a València» (núm. 77, abril de 1934, p. 35-51), resumeix força bé les característiques que adoptà la Renaixença, si és que podem parlar pròpiament de Renaixença en aquests dos territoris, amb especial atenció als precedents literaris i poc espai dedicat als literats del darrer terç del segle XIX. En el cas de Mallorca, no destaca un fet que és rellevant: que els seus representants foren presents sobretot als Jocs Florals de Barcelona i a les publicacions del Principat. Del País Valencià, on també parteix dels antecedents, se centra més a destacar que hi penetrà menys «la influència del romanticisme restaurador» i que si no es desplegà més àmpliament l'esperit renaixencista fou perquè allí hi hagué «una més intensa desnacionalització». Remarca de manera especial el paper de Vicent Boix i de Teodor Llorente, sense els quals «la Renaixença potser s'hauria manifestat més lentament». No fa esment de la literatura popular valenciana, però sí que els jocs florals que s'hi celebraren, de

4 Hem deixat fora, per tal com ja hem dit que no parlariem d'autors modernistes, els tres articles que Melcior Font va dedicar a estudiar els homes i l'obra de *L'Avenç*, no exempts d'interès: «Els primers temps de "L'Avenç" Esbós de monografia» (núm. 23, maig de 1926, p. 475-484), «L'obra i els homes de "L'Avenç"» (núm. 28, octubre de 1926, p. 22-34) i «L'obra i els homes de "L'Avenç" (Acabament)» (núm. 28, octubre de 1926, p. 389-398).

5 El primer fou Francisco M. Tubino (1833-1888) en la seva *Historia* (Tubino1880, p. 459-462). N'hi ha una edició facsímil recent en CD-ROM, amb pròleg de Josep M. Domingo (Lleida: Punctum & Aula Màrius Torres, 2005).

6 Convé recordar que la RdC havia interromput la seva publicació amb el núm. 76 (desembre de 1931). No es va reprendre fins a l'abril de 1934, gràcies al suport de la Generalitat (acordat el gener d'aquest any). Curiosament, els dos articles de Miquel i Vergés surt en el primer i el darrer número d'aquesta tercera i breu etapa (núm. 77 i 81), que fou segada, com tantes altres coses, arran dels Fets d'Octubre.

manera discontinua, tingueren per la mà de Llorente «un esperit únic, exclusivament literari». Avui la bibliografia d'aquests darrers diguem-ne quaranta anys ens ha permès de conèixer molt bé com es desenvolupà la Renaixença —uso el terme per comoditat— en els Països Catalans i la relació que hi hagué entre els seus escriptors.

Pel que fa al segon treball, «El simbolisme patriòtic a través de les capçaleres dels periòdics renaixentistes» (núm. 81, agost-setembre de 1934, p. 429-454), és un treball llarg, amb molta il·lustració, que té la virtut de fer patent la complexitat de les manifestacions en què es desenvolupament el moviment. Avui pot semblar més una curiositat, que ho és, que una altra cosa. Miquel i Vergés, tanmateix, remarca el relleu que tingueren les capçaleres de periòdics de tendències «antitètiques», pels símbols catalanistes que presentaren i que feren més atractiva, segons ell, la seva lectura en la nostra llengua. Perquè, l'endormiscament popular —ell en diu «entrebaltiment»— només podia desensopir-lo una manifestació popular, o sia, els periòdics i el teatre, «per fer veure a la gent, enlluernada pel prestigi de la llengua castellana i aliena a la festa dels Jocs Florals, closa en un enrariment d'eruditisme, que la nostra llengua era capaç d'expressió escrita i àdhuc d'estergir les més delicades expressions del sentiment». Diria que l'encertava prou.

En el mateix número 77 (p. 23-33) que el primer treball de Miquel i Vergés, també aparegué «Pre-Romanticisme i Pre-Renaixença», d'un jove Guillem Díaz-Plaja (1909-1984). Sobradament conegut per la seva obra posterior com a historiador de la literatura, pedagog, escriptor i acadèmic, Díaz-Plaja es planteja qüestions no menors com el naixement del que s'ha anomenat Renaixença, per concloure que el romanticisme creà un ambient que donà lloc al «miracle», com el qualifica, del moviment renaixencista. Comença amb una consideració molt interessant i poc o gens tractada fins aleshores: «Què vol dir *decadència*?». I afirma que és un concepte rebut de promocions anteriors que «exigeix una revisió immediata», perquè així «liquidem amb quatre vaguetats tres segles de literatura nostra». L'autor fa un repàs sumari als autors i obres que constitueixen un ambient preromàntic i prerenaixencista, per concloure que el primer és el que «marca el to i la intensitat del que serà el Romanticisme a casa nostra. Romanticisme tradicional i cristià».⁷ Díaz-Plaja recollí parcialment el seu article a *De literatura catalana. Estudis i interpretacions* (Díaz-Plaja, 1956, p. 97-115). Per raons que no explica, elimina pràcticament les pàgines 24-26 de l'estudi de la RdC, que

7 I continua, entre parèntesis: «Això explica que el *catalanisme històric* sigui precisament un *catalanisme de dreta*» (p. 33) [Els subratllats són de l'autor].

contenien algunes consideracions, fàcilment eliminables, de tipus polític normals el 1934, però inacceptables el 1956, com ara lamentar la pèrdua d'un sistema polític propi i el castellanisme imperant en el període de l'anomenada decadència.

RETRATS DE PROHOMS I NO TAN PROHOMS DE LA RENAIXENÇA

En el número inicial de la RdC s'obre un apartat sota el títol «Les grans figures del Renaixement de Catalunya», que signa Carles Capdevila. En aquest exemplar, el personatge és Àngel Guimerà (p. 47-60). Els tres primers paràgrafs de l'article estan dedicats a explicar la finalitat de la secció: «fer una revisió de l'obra dels grans homes del nostre renaixement» dels darrers setanta anys. Però com no es tracta de fer monografies, les aportacions, afirma a l'inici:

es limitaran a recollir i ordenar totes aquelles dades biogràfiques i anecdòtiques que ens hem procurat nosaltres i les que han aparegut disperses en diferents publicacions i treballs referents especialment a les persones, no amb esperit crític, sinó simplement amb el desig de satisfer la legítima curiositat de les joves generacions i proporcionar documents biogràfics la tasca que anys a venir vulguin emprendre la història crítica d'aquest període.

I, certament, així ho farà. En el de Guimerà manifesta que és al primer a qui cal retre homenatge, perquè assevera que l'escriptor és «el poeta més popular i més universal de Catalunya» i que amb ell es clou una etapa de la literatura catalana i en comença una de nova, en la qual «no ha influït», però que «hi ha assistit voltat de tot el seu prestigi, de tota la seva glòria». Dedica molt espai a la infància i la primera joventut, tot destacant que els paisatges tarragonins «foren els elements racials» que s'imposaren a «la personalitat encara indecisa del poeta» (p. 49). Segueix parlant de les primeres poesies, dels Jocs Florals, de l'home públic, de l'autor dramàtic —«l'aspecte més gran d'En Guimerà»—, per acabar comentant com era la vida de l'escriptor en la intimitat, sense deixar de fer referència —i estem en la dictadura primoriverista— als fets anticatalans que es produïren arran de l'estrena a Sevilla de *L'ànima és meva*. L'article es clou amb una relació de les estrenes, publicacions i traduccions de la producció guimeraniana.

Un segon treball de Capdevila, amb el mateix títol de col·lecció, fou «Marian Aguiló» (núm. 5, novembre de 1924, p. 458-477). Hi ressegueix la trajectòria vital del polígraf mallorquí, passant primer per una llarga relació que titula «Preludis del Renaixement», entrant a continuació a passar revista en els orígens d'Aguiló a Mallorca —contactes amb la poesia popular i primers versos—, seguint després pel seu trasllat a Barcelona per estudiar a la universitat, on entrà en contacte amb els cercles literaris. Després de passar per diversos llocs, en especial per Madrid, sojornà força temps com a bibliotecari a València, on, segons Capdevila, «va decidir el renaixement valencianista». Retornat el 1861 a Barcelona, hi residí fins al seu traspàs el 1897, s'involucrà en els Jocs Florals i inicià importants projectes com la «Biblioteca Catalana», destinada a recollir les obres cabdals de la literatura catalana antiga, el «Cançoner de les obretes més divulgades en nostra llengua materna...», la *Bibliografia catalana* —resultat de les seves recerques en arxius i biblioteques peninsulars—, la «Biblioteca d'obretes singulars del bon temps de nostra llengua materna», el Romancer Popular, i diverses iniciatives començades i mai no acabades. Capdevila destaca també la seva afecció excursionista, de la qual obtingué tot sigui dit de passada, importants troballes d'interès folklòric i literari. En canvi, l'articulista passa pràcticament sense fer-ne esment, de l'important paper que Aguiló tingué en les controvèrsies lingüístiques del seu temps. Conclou amb aquesta afirmació: «Si per una banda és el precursor immediat de Verdaguer, pel sentiment, per l'emoció és l'antecedent pròxim de Maragall.»

La sèrie, tanmateix, no va continuar. Capdevila, uns quants anys més tard i arran de la mort del narrador vallenc, publicà «Narcís Oller» (núm. 61, setembre de 1930, p. 5-11). Parteix del fet que Oller ja no era una figura popular, atès que en els darrers anys no havia produït novel·la. Remarca que, amb motiu del traspàs, se li ha reconegut «la dignitat de precursor de la novel·la urbana a Catalunya». Al·ludeix, sense usar l'expressió habitual, al que coneixem com «la crisi de la novel·la» i a les aportacions recents per superar-la, que fan que ara «tothom creu que efectivament la novel·lística catalana civil pot aspirar amb justícia a un lloc en la producció universal». A banda que no acabo d'entendre l'adjectiu «civil» aplicat a la novel·la, certament en els anys trenta es publicaren peces de valor rellevant que encara avui mantenen un interès indiscutible. Discutible, en canvi, que figurin en el cànon de la literatura universal, ja que, malauradament, només són en el de la literatura catalana.

Com era habitual en Capdevila, dedica força espai als orígens de l'escriptor i destaca especialment que «representava la modernitat i amb ell entrava el realisme en el renaixement català», però sense acabar d'entrar

en el naturalisme estricte. Conclou que ell, juntament amb Genís i Aguilar, Pin i Soler i Emili Vilanova, foren «la primera realització de la capacitat novel·lística de la raça». A remarcar que no escau a Vilanova tractar-lo de novel·lista i l'ús del terme «raça», molt del gust d'uns quants dels articulistes de la RdC.

Abans d'aquest article de Capdevila, Domènec Guansé, amb el títol de «Narcís Oller» i el subtítol d'«El jardí de Candide»⁸ (núm. 40, octubre de 1927, p. 369-380).⁹ Ressegueix la trajectòria de l'autor de *Pilar prim*, des de la infància fins a la senectut en què havia entrat ja aleshores. Sembla bastant clar que algunes de les afirmacions que fa Guansé provenen de converses amb l'escriptor, de qui afirma que «és, malgrat les pretensions de cosmopolitisme de les generacions que l'han seguit, l'escriptor més internacional de Catalunya».¹⁰ Una opinió que contrasta amb la que hem vist que expressava Carles Capdevila en l'article citat més amunt.

Melcior Font, de qui hem tractat de dues aportacions a l'apartat anterior, publicà un llarg article sobre una veritable figura de la Renaixença: «Mossèn Jaume Collell (L'obra i la vida)» (núm. 34, abril de 1927, p. 359-376). Cal recordar que Collell encara era viu (moriria el 1932) i continuava col·laborant a la premsa i que el mateix 1927 publicà també el llibre de discursos *Sembrant arreu* (vegeu *infra* el comentari de la ressenya que en va fer Domènec Guansé). Font segueix la llarga trajectòria vital, religiosa, catalanista i d'escriptor del canonge vigatà, posant, com és habitual en aquests retrats literaris a la RdC, en el focus molt sovint en aspectes anecdòtics i curiosos. Això no obstant, fou en el seu moment un article d'interès si es volia seguir què havia fet i què havia escrit Collell, per a qui Melcior Font no deixa de fer patent la seva admiració i la transcendència que tingué.

Finalment, s'ha de fer esment d'un article de Jaume Massó i Torrents, «Coneixences. Tres catalans de França: Pere Talrich, Justí Pepratx, Pere Vidal» (núm. 68, abril de 1931, p. 308-318). De Talrich (1810-1889), que visqué gairebé sempre a París, recorda la seva relació personal i destaca

8 Fa referència a la novel·la satírica de Voltaire *Càndid, o l'optimisme (Candide, ou l'Optimisme)*, publicada el 1759, que pel seu contingut pel que fa a la religió, l'autoritat i el sexe va ser inclòs a l'*Index Librorum Prohibitorum (Index de llibres prohibits)* del Vaticà.

9 El mateix Guansé faria la recensió de les *Obres completes* d'Oller, que comentem breument més avall en aquest treball.

10 No fou en vida, no obstant aquesta afirmació, un autor gaire traduït. A l'espanyol, bastant, però, que coneguem, a llengües europees, només algunes narracions curtes al francès i a l'italià, *La bufetada* a l'alemany, al francès i a l'italià, *L'escanyapobres* al francès i *La papallona* al francès i a l'italià (vegeu Llanas i Pinyol, 2004: p. 79-80).

sobretot els *Records del Rosselló* (1887), una obra que no seria capaç de dir si influí gaire en els escriptors nord-catalans de l'època. Més rellevant resulta la figura de Justí Pepratx (1828-1901), de força èmfasi en l'activitat catalanista en un medi afrancesat i en el qual només quedava per al català un petit espai en la poesia i la literatura folklòrica.¹¹ No s'oblida de parlar, superficialment, de la tasca de traductor i divulgador de l'obra de Verdaguer. I el tercer personatge, Pere Vidal (1848-1929), bibliotecari de Perpinyà, historiador i arqueòleg amb una extensa bibliografia (en francès) sobre la Catalunya del Nord, de qui destaca els articles sobre literatura catalana, que havien de formar part d'un història general de les nostres lletres. En català, remarca el *Cansoner català del Rosselló y de Cerdanya* (1885-1888) i les notes erudites de documents notariais en català: poesies amb informacions valuoses sobre les representacions de misteris. En resum, un article avui pràcticament mancat d'interès, només aprofitable per a alguna nota a peu de pàgina. No hi ha dubte, de tota manera, que tots tres foren destacats activistes que contribuïren a la formació d'una certa consciència catalanista.

CARTES PER A ERUDITS I BIÒGRAFS: UNA PART DE L'EPISTOLARI DE MARIÀ AGUILÓ

Carles Capdevila, en ocasió del centenari del naixement de Marià Aguiló, publicà una biografia del patriarca mallorquí, «Les grans figures del Renaixement de Catalunya: Marian Aguiló» (núm. 11, maig de 1925, p. 458-477), força llarga i prou ben documentada per l'època. Sembla seguir en línies generals les dades biobibliogràfiques d'un estudi de M. S. Oliver.¹² S'entreté bastant en l'etapa de formació (p. 458-463) i destaca especialment la tasca erudita, folklorística i jocfloralesca.

Capdevila retorna molt aviat a Aguiló en un article titulat «Lletres i notes de Marian Aguiló» (núm. 14, agost de 1925, p. 160-165), on anuncia que la RdC publicarà cartes d'interès del patriarca mallorquí, facilitades pel seu fill Àngel. Capdevila aprofita per donar-ne un parell de Marià al

11 Transcriu un fragment en què deixa clara la situació a l'Estat francès i a Espanya de les llengües no oficials, molt en la línia de l'esperit d'allò que la RdC maldava perquè el país superés: «Als catalans de França, la llengua de l'Estat els basta per a tota necessitat intel·lectual, a nosaltres, la coneixença del castellà no ens resol, sense l'auxili d'altres llengües estrangeres, l'estudi de cap especialitat científica» (p. 312).

12 Bàsicament, *Don Marian Aguiló. Estudi biogràfic y crític* (1900). Es tracta d'un discurs encarregat per l'Ajuntament de Palma pronunciat el 31-XII-1897.

seu pare Tomàs, tot afegint a l'article un document interessant d'Aguiló sobre els darrers mesos de Milà i Fontanals.

I, en efecte, l'any 1926 n'apareixen 168 en quatre lliuraments, extretes de la copiosa correspondència¹³ del mestre mallorquí: «Aplec de lletres íntimes adreçades a Marian Aguiló per Llorenç i Barba, Coll i Vehí i Quadrado», a cura d'Àngel Aguiló: núm. 19, gener, p. 40-56; núm. 20, febrer, p. 155-166; núm. 23, maig, p. 516-533 i núm. 24, juny, p. 626-643.

Un conjunt epistolar, doncs, d'interès, sobretot per a estudiosos, el més ampli dels que publicà la revista, que en ben poques ocasions publicà cartes a les seves pàgines.

També sobre el polígraf mallorquí hi ha un article d'Octavi Saltor, «Marian Aguiló (Notes sobre les seves poesies)» (núm. 17, novembre de 1925, p. 489-494), motivat pel centenari del naixement, com ho fou el retrat que va fer-ne en Carles Capdevila i que hem comentat uns paràgrafs més amunt. Saltor remarca que la poesia d'Aguiló conserva un gran valor pel fet que parteix d'una doble connexió: la poesia popular i els clàssics medievals. Es tracta d'una obra poètica breu, que «no canta amb crits eixelebrats» (p. 490) i que té un llenguatge i uns trets prosòdics molt per damunt del conjunt de la poesia floralasca. Ho resumeix en aquests termes:

Sembla impossible que un sol home hagi pogut superar de tal manera la seva època, dins l'oscil·lació de la qual ha romàs com una fita incommovible. Ell aconseguí, en efecte, en mig de l'aviciament i la incorrecció del medi, una aristocràtica puresa de llenguatge i una senyorívola i correcta expressió, que són verament un cas admirable, resultat d'una pregona i callada amor a l'estudi i a la terra, d'un instint recercador, d'un bon gust innat, d'una cultura seriosa i d'un coneixement profund de la història literària catalana. (p. 489)

13 L'aplec més important de correspondència que rebé és en el Fons Marià Aguiló de la Biblioteca de Catalunya, digitalitzat.

TRES ARTICLES DE FERRAN SOLDEVILA: UNA RESSENYA COM A PRETEXT

Amb motiu de l'aparició de la tesi doctoral de Joan (Jean) Amade *Origines et premières manifestations de la Renaissance littéraire en Catalogne au XIX siècle* (1924), Ferran Soldevila hi dedica tres articles, de molt interès. El primer, «Els factors tradicionals i els orígens de la renaixença literària catalana» (núm. 17, novembre de 1925, p. 449-458). Comença afirmant que és un treball «de sòlids fonaments i de vastes proporcions [...] que ultrapassa de molt les cinc-centes [planes]». Amade, que remunta lluny en el temps perquè abans ha de constatar que primer hi hagué decadència, defensa que la unió dinàstica de Ferran i Isabel n'és l'origen, fet que Soldevila li discuteix. Segons ell, començà abans, amb l'entronització dels Trastàmars, i remet a un article seu sobre el tema aparegut a *La Publicitat* el 6 d'abril de 1923. Concorda, però, amb Amade en el fet que la interdicció del comerç amb Amèrica fou molt nociu per a Catalunya i contribuï a la seva decadència. Una decadència, no obstant això, que en literatura no es donà en la major part del segle xv. Ressegueix després els elements tradicionals que van ajudar l'aparició de la Renaixença, com ara la terra (la situació geogràfica) i la raça, i, sobretot, l'idioma, que ni en els moments més difícils no deixà de ser emprat literàriament, almenys a escala popular. Acaba amb una lloança del llibre i disculpa que en alguns moments sigui repetitiu i que no conegui tota la bibliografia actual sobre la qüestió. En tot cas, s'ha limitat a comentar la primera part de l'obra, que en té sis.

En el segon article, «Els factors nous en l'origen de la Renaixença catalana» (núm. 18, desembre de 1925, p. 569-579), d'entrada coincideix amb Amade en el fet que la «renaixença econòmica és a la base de la Renaixença catalana total, i, en conseqüència, de la renaixença literària» (p. 569). Tanmateix, adverteix Soldevila, no s'ha d'exagerar la seva importància: una cosa és ser a la base i l'altra ser-ne la causa. Més encara: el renaixement s'hauria produït igual, però, gràcies al romanticisme, no acabà com el provençal. Ressegueix i posa matisos al repàs de fets històrics des dels inicis del segle xvi fins als del segle xix que fa Amade. I discrepa especialment que la Revolució Francesa, Napoleó i el liberalisme espanyol estiguin entre els fonaments de la Renaixença. Acaba assenyalant les diferències entre els renaixements provençal i català: no hi hagué gairebé influències mútues. «Es podria dir —conclou Soldevila— que foren relacions de literats, no de literatures» (p. 579).

I, finalment, en el tercer article, «El Romanticisme i el començament de la renaixença literària catalana» (núm. 19, gener de 1926, p. 10-21), examina «alguns dels altres capítols» del llibre. Coincideix amb Amade

que l'arrancada renaixencista és l'oda d'Aribau (1833) i no pas com sostenia Manuel de Montoliu que es produí el 1800 amb «l'entrada definitiva del Romanticisme a Catalunya». Bona part de les pàgines següents les dedica Soldevila a demostrar l'excel·lència tècnica dels alexandrins d'Aribau en contraposició amb les opinions de Montoliu.¹⁴ Per a Ferran Soldevila, Amade tenia tota la raó.

UN CAS SINGULAR I LAMENTABLE: EL DE CONCEPCIÓ CASANOVA

El treball de Concepció Casanova «Notes per a un estudi sobre la composició de l'«Oda¹⁵ a Barcelona» de Verdaguer», publicat al número 51 (setembre de 1928, p. 259-287), és remarcable per diversos aspectes. D'entrada, perquè és el primer estudi de crítica textual dedicat a la gènesi d'una composició de Verdaguer, que no és un llibre però tampoc una peça curta. I, segurament, també de la gestació d'una obra de qualsevol altre autor de la Renaixença. En segon lloc, perquè és feta amb rigor filològic, basant-se en els autògrafs verdaguerians conservats a la Biblioteca de Catalunya (una vuitantena de folis). El tema li fou suggerit, segons confessa, per Jordi Rubió i Balaguer, aleshores el director de la institució, i dins el marc de les investigacions que es realitzaven en la càtedra de Teoria de la Literatura que dirigia el professor Àngel de Apraiz. Després de valorar succintament la importància literària i històrica del poeta de Folgueroles, per la qual cosa afirma que «cal emprendre seriosament l'estudi verdaguerià» i, en aquesta línia, diu que no manquen els materials:

[...] una multitud d'autògrafs preciosos curosament guardats a la Biblioteca de Catalunya esperen l'hora de ser transformats en edicions atapeïdes de notes, en estudis de comparació interna, i en relació a altres poetes, sobre la sintaxi i la mètrica, sobre el

14 Montoliu, en parlar dels versos de «La pàtria», manifesta que són «modestos, gairebé esquerps» (Montoliu 1922, p. 87). La polèmica aquí començada seguí en els anys posteriors entre els dos escriptors i, segons parer de Joaquim Molas, la resolgué definitivament Carles Riba en un comentari de 1937, «Entorn de les trobes d'Aribau» (recollit a *Per comprendre*, de 1938).

15 Aprofito per assenyalar que el poema verdaguerià només es titula «A Barcelona» i que és certament una «oda», però aquest terme se li ha enganxat, i encara s'enganxa, al títol. És el mateix cas que el de «La pàtria», d'Aribau. Imprecisions que perduren i no es corregeixen.

temperament èpic, etc. Verdaguer en aquest sentit és un complex profús i verge (p. 267).

De fet, és el que fa: edició del text, aparat de variants, edicions, recepció crítica i comentari d'aspectes de la gènesi, d'estil i de contingut.

Concepció Casanova ja havia cridat l'atenció per l'excel·lència de la seva llicenciatura (abans ja havia cursat Biblioteconomia, 1923-1924) en Filosofia i Lletres (UB, 1927-1930), cosa que li valgué una beca de la diputació barcelonina per estudiar a Oxford (1930-1931).¹⁶ Allà es relacionà amb Jorge Guillén¹⁷ i, en tornar, es traslladà a Madrid (recordem que la Central, avui Complutense, era l'única universitat d'Espanya on es podia fer el doctorat). Llegí la tesi, *Luis de León como traductor de los clásicos*,¹⁸ amb un tribunal presidit per Ramón Menéndez Pidal, el 1932, que obtingué premi extraordinari. El director de la tesi, que ignorem qui va ser, no figura en el llibre editat.

En paral·lel, havia publicat alguns poemes en revistes i el 1930 sortí el seu primer i únic llibre de poesia: *Poemes en el temps* (Barcelona: Editorial

16 Jordi Casanova, nebot de la filòloga, en el seu «Esbós biogràfic...», dona aquesta notícia: «Durant la seva estada a Oxford, el Dr . González Llobera, catedràtic de llengua i literatura espanyola a The Queen's University de Belfast, proposa el seu nomenament per a una plaça de professora auxiliar en aquesta mateixa Universitat. La proposta és acceptada per ser efectiva a partir del 30 de setembre d'aquell mateix any. De totes maneres, i no en sé els motius, sembla que finalment no ocupa aquesta plaça» (Casanova 2009, p. 17).

17 El poeta de Valladolid va dedicar la poesia, de to evocatiu i molt lírica, «Juventud lejana», del poemari *Final* (1981), a «B. Rosselló-Pòrcel / Concepció Casanova», que comença i acaba amb aquests dos versos: «Aquel muchacho mallorquín. / La muchacha, de Barcelona.»

18 Amb el mateix títol es va publicar a Barcelona el 1936, sense nom d'editorial i imprès per NAGSA. Té 178 pàg. Joan Gili, fundador de The Dolphin Bookshop Editions, va agafar el llibre, en va canviar la camisa i el va posar en la seva encara incipient editorial el 1938, dient que es tractava d'una nova edició corregida i augmentada. No sembla, però, que ho fos. Vegeu el catàleg de Griffin (1996, p. 16). El primer llibre que va publicar Gili va ser també el 1938: *Prosa diversa*, de Miguel de Unamuno. Em plau d'agrair a la meua amiga, la Dra. Laura Vilardell, de la Northern Illinois University, el seu ajut en la localització de les dades d'aquesta nota.

Altés, 1930).¹⁹ Casanova, a banda de les crítiques coetànies, breus com corresponia a un primer llibre, només ha tingut una mínima valoració crítica, especialment per la seva proximitat a l'avantguarda, per part de Jordi Malé (Malé 2015, p. 44 i 56-59), i, anteriorment, una visió de conjunt de Neus Real (Real 2006, p. 120-123).²⁰

M'he entretingut en el cas de Casanova perquè és bastant singular. Per començar, convé tenir en compte que a la presència femenina és gairebé nul·la: en un recompte ràpid només hi he trobat el seu estudi, tres textos de Clementina Arderiu, dos de Maria Antònia Salvà, un de Caterina Albert, un altre de l'artista Montserrat Casanova i Puigserinall (1901-1990), germanastra de Concepció, dos d'Elvira A. Levi i un d'Aurora Bertrana.²¹ Migrada collita, doncs. I el de la nostra estudiosa, l'únic d'ecdòtica.

Per acabar, el seu destí desgraciat. Era una jove promesa de la investigació i de la creació poètica, nascuda el 1906. Va ser professora a

19 La *Revista de Catalunya* donà notícia de l'aparició amb aquest breu comentari de D.[omènec] G.[uansé]: «Concepció Casanova se'ns revela en el seu primer llibre de versos "Poemes en el temps" (Ed. Altés), un cor turmentat i un cervell d'inspiració turbulenta i robusta. Una mica desigual en l'expressió, té versos resoltos amb una gran embranzida, al costat d'altres –sortosament molt pocs– de nascuts a les palpentes. Llibre divers, d'evolució, segons el propi autor, vers formes més noves i més lliures. S'hi extraviarà amb tanta llibertat?... Trobarà el seu camí veritable?... En tot cas, ens restaria aquest llibre per endolcir l'espera d'un retorn.» (núm. 67, març 1931, p. 272). El poemari, de quaranta-sis peces, ha estat reproduït dins l'estudi del seu nebot (Casanova 2009, p. 26-47). Disponible en línia a RACO. També l'Ajuntament de Campdevàrol en va fer una edició facsímil el 2022. L'Orfeo Atlàntida, de Barcelona, en una col·lecció de fulletons titulada Publicacions dels Amics del Llibre, va editar-n'hi un de vuit pàgines, amb el nom de *Núria*, el 1928, amb pròleg de Josep M. Capdevila. Se'n conserven pocs exemplars (dos a la Biblioteca de Catalunya i un a la de l'Ateneu Barcelonès, que hagi localitzat).

20 Lluïsa Julià i jo mateix tenim en curs un estudi sobre Casanova i la seva producció.

21 De Levi són dos comentaris assagístics: «La solució del problema intel·lectual de Catalunya» (núm. 63, novembre de 1930, p. 233-235) i «Novel·lística i vida interior» –el primer de la secció «Polèmiques»– (núm. 71, juliol de 1931, p. 36-40). El de Bertrana és, simplement, la reproducció, dins la secció «Periòdics i revistes», amb el títol «Una catalana a Oceania» (núm. 59, octubre de 1929, p. 367-368), d'una entrevista que li havien fet a *La Nau* (11-X-1929), titulada «Deu anys d'estada en una illa de l'Oceania».

l'Institut-Escola de la Generalitat²² des dels inicis el 1932. El 1935 es va casar amb un desconegut Ramon Roca i Sastre. Van marxar a França, potser el 1936 (la seva militància catòlica era manifesta). Allà, en data no determinada, va tenir un avortament als set mesos d'embaràs, amb el resultat de dues bessones que van néixer mortes.²³ Després, el silenci: es va acabar la filòloga, la poeta, la pedagoga.

ANTONI ROVIRA I VIRGILI: RETRATS MÉS O MENYS LITERARIS

En el número 54 (març-abril de 1929) de la RdC, Antoni Rovira i Virgili iniciava el que semblava que seria una sèrie amb el títol de «Siluetes de catalans». I dic semblava perquè només en van sortir dos articles. De fet, es tractava d'un recull: «Hem pensat d'aplegar en aquestes pàgines, on tants de temes són avui inassequibles, alguns treballs nostres, publicats en distintes dates, i en els quals apareixen ràpidament dibuixades, les siluetes d'alguns catalans assenyalats.» I, en efecte, a les pàgines 145-164 d'aquest número i en el 56 (juliol de 1929, p. 17-49) hi va aplegar vint-i-nou retrats d'escriptors, filòlegs, polítics, filòsofs, pedagogs i artistes. Tret del cas de Marià Aguiló, de qui en recull tres, no repeteix cap nom. Són una mena de retrats, molt breus (recordem que el seu origen és periodístic), que se centren en una faceta concreta del personatge, valorada positivament

22 Convé recordar que hi va haver quatre Institut-Escola. Atès que el govern central no va transferir les competències de primer i segon ensenyament, es van crear uns consells o patronats mixtos per regir aquests nous centres educatius que la Generalitat va poder obrir. El primer, que Madrid va batejar com a «Giner de los Ríos», però conegut popularment com l'«Institut del Parc» (era al parc de la Ciutadella). L'èxit va permetre crear-ne dos més, com una mena de filials, el 1933: l'«Ausiàs March» (ubicat aleshores al carrer de Campmany, a Sarrià, a tocar de l'Institut Químic) i el «Pi i Margall» (a la cruïlla de Rosselló amb Balmes, on avui hi ha uns locals de la UPF), rebatejat en el franquisme amb el nom de «Milà i Fontanals». Concepció Casanova va ser traslladada a aquest darrer des de la casa mare del Parc. I, encara, el 1936 se'n va posar un altre a Sabadell, amb el nom de «Manuel Bartolomé Cósio». Aquests centres i la seva tasca mereixerien un estudi més extens que els que s'han fet fins ara. Ens hem basat en el millor llibre que coneixem, l'estudi de Salvador Domènech (Domènech 2009, p. 21-23, 65-71, 382 i 386).

23 A l'*Esbós biogràfic* del seu nebot (Casanova 2009), no hi ha cap precisió de les raons de la marxa a França. Per causa de la guerra d'Espanya? Sí que afirma que van passar «problemes econòmics i alimentaris» (la situació a França en el període de la guerra civil espanyola i la invasió nazi?). Explica que tot plegat li va causar una malaltia mental per la qual va estar ingressada a França i de retorn a Catalunya, en data que no explícita, va romandre sempre internada en psiquiàtrics. Igualment, no hi ha cap referència al marit, a banda del nom, ni a qui la va mantenir fins a l'any 1991, en què va morir, i no deu ser casualitat, a Sant Boi de Llobregat als vuitanta-quatre anys.

en uns casos (per P. Fabra, M. Aguiló, J. Alcover, J. Verdaguer, P. M. d'Esplugues À. Guimerà o V. Almirall) i negativament en d'altres (p. ex., V. Balaguer, E. d'Ors, A. Fabra i Ribes o A. Maura), i fins d'una manera diguem-ne neutral o amb simpatia en algun altre (p. ex., J. Roca i Roca, F. Layret o J. Collell). Val a dir que, gairebé sempre, són articles motivats per la mort dels personatges i, a vegades, per aniversaris o fets puntuals. En realitat, més que per l'interès literari i biogràfic, es destaquen per la interpretació psicològica que en fa.

Pròpiament, només vuit dels retratats són escriptors vuitcentistes: V. Balaguer, M. Aguiló, V. Almirall, J. Pin i Soler, J. Collell, J. Verdaguer i À. Guimerà. I, en general, una visió positiva. D'Oller, després de destacar les seves «notables condicions d'observador i de narrador de la vida real», diu el següent:

La prosa de Narcís Oller, tal com apareix en les primeres edicions de les seves obres, pot servir per a l'estudi del català que es parlava trenta o quaranta anys enrere; però no pot esdevenir clàssica. Els barbarismes de lèxic i de sintaxi hi són tan abundants i sovint tan greus, que quan la llegeix avui un català amb sensibilitat lingüística sent per força (...) el sotragueig de l'estil bilingüe. I amb la mateixa sinceritat amb què diem això, declarem que és altament lloable l'exemple de Narcís Oller admetent que, en l'edició de les obres completes, sigui reformada considerablement la part lingüística (núm. 56, p. 21-22).²⁴

Amb Víctor Balaguer, en recordar els cents anys del naixement, s'esbrava en aquests termes en un article de l'11 de desembre de 1924:

Si volguéssim estudiar l'aspecte polític, o l'aspecte literari, o l'aspecte històric de la vida i de l'obra de Víctor Balaguer, hauríem d'ésser severs i de vegades cruels. [...] Molts pecats va cometre com a literat i com a polític, i potser el pitjor de tots fou el de la vanitat. Tenia de si mateix, evidentment, un concepte molt superior a la seva vàlua efectiva. En les polèmiques, l'amor propi personal l'enlluernava, i sovint no li deixava veure la veritat ni la raó (núm. 54, p. 149).

24 Les *Obres completes* foren editades per Gustau Gili el 1928, adequades a les normes de l'Institut d'Estudis Catalans per Emili Guanyavents, amb l'aprovació de l'autor. El corrector, tanmateix, no es limità a l'ortografia, la puntuació i als errors mecànics, sinó que tocà bastant el lèxic i la sintaxi, una tasca que fa que en les edicions actuals es parteixi de les primeres edicions i no de les *Obres completes* de G. Gili. Veg. alguns exemples i uns petits comentaris de Giuseppe Grilli (Grilli, 1991, p. 43-44).

La pintura que en fa realment ratlla una excessiva severitat i no li fa justícia, com a mínim, en una de les seves aportacions més importants per al país: la Biblioteca Museu Víctor Balaguer de Vilanova i la Geltrú.

I en ocasió d'un homenatge a Jaume Collell, el 13 de febrer de 1927, mostra la seva simpatia, i les seves diferències, pel canonge vigatà, i conclou: «Jaume Collell és un dels nostres escriptors de premsa més dignes d'admiració. ¿Us imagineu ben bé què són seixanta anys de vida periodística? [...] aquest lluitador del periodisme s'ha mantingut heroicament a la seva trinxera. La ploma és la seva arma, i ell no la deixa anar» (núm. 56, p. 40).

A banda d'aquesta secció, Rovira també escriví sobre tres personatges per qui tenia especial interès i estima: Francesc Pi i Margall, Àngel Guimerà i Valentí Almirall. Deixem de banda Pi i Margall, atès que no fou ni literat ni escriví en català i que és considerat per Rovira des de la perspectiva política.²⁵ Sobre el dramaturg, estampà dos articles, amb el mateix subtítol: «(Apunts per a un estudi crític)». El primer, «Àngel Guimerà» (núm. 2, agost de 1924, p. 105-112), està motivat per la recent mort d'aquest (18 de juliol). Declara que vol estudiar, «críticament, alguns aspectes de la seva personalitat [...], [perquè no troba] justos el posat displicent ni les reserves menyspreadores d'alguns crítics i literats d'ara envers Àngel Guimerà» (p. 105). Examina els trets més definidors de l'escriptor (el poeta i el dramaturg) i el patriota i el polític. La seva valoració global és aquesta: «Té Guimerà la qualitat cabdal que no té quasi cap dels nostres poetes noucentistes: l'altitud» (p. 107), o sigui, composicions, no pas totes, “d'alta volada” que ha deixat».

El segon esbós crític de Rovira, publicat en ocasió del primer aniversari del traspàs, «El cor de Guimerà» (núm. 14, agost de 1925, p. 113-119), és un conjunt de petites glosses d'aquells aspectes que considera essencials de la seva personalitat: el sentiment, la cordialitat, la imaginació,²⁶ l'amor per la terra, la ingenuïtat (que no el feia apte per a la política pràctica), el patriotisme (que no era consciència política, sinó «instint ètnic resolt en amor i odi», la popularitat (en el doble sentit de fama i afecte). Hi tornaria,

25 Són els articles següents. «La psicologia de Pi i Margall (núm. 45, març de 1928, p. 225-237)», «La glòria de Pi i Margall» (núm. 50, agost de 1928, p. 1-15) i «Polèmica sobre Pi i Margall» (núm. 51, setembre de 1928, p. 31-44).

26 Considera que el que té de més sublim Guimerà és «el cor», igual que el del poble, però «més gran, amb més sang, amb un batec més fort» (p. 115). No és del tipus d'escriptor com Dante o Shakespeare, o del tipus «malaltís» com Leopardi, Verlaine o Mallarmé. «Una imaginació rica i alta, però generalment poc profunda i poc subtil, dona poetes del tipus de Victor Hugo, Jacint Verdaguer i Àngel Guimerà» (p. 115). Una classificació, si més no, curiosa.

breument, amb «El quart aniversari de la mort de Guimerà» (núm. 49, juliol de 1928, p. 88-89), on reproduïen la crònica que en aquesta ocasió va escriure a *La Publicitat*, que podríem resumir amb aquests mots: «L'home que va conquerir la glòria amb les seves obres, i que, sense cercar-la, va trobar la popularitat.»

L'article més reculat que es troba sobre l'autor d'*El catalanisme* és «Almirall, polemista» (núm. 49, juliol de 1928, p. 66-67), centrat en les polèmiques que hi hagué entre el *Diari Català* i *La Renaixensa*, de to molt agre. Rovira, que intenta mantenir-se equidistant, deixa anar aquest comentari que resumeix el seu escrit: «Valentí Almirall, com a escriptor i com a polemista, era molt superior als seus adversaris. Una cosa, però, el perjudicava: el to irat de les seves rèpliques i el caràcter personalíssim que sovint tenien els seus atacs.»

Uns mesos més tard, publica «Estudis sobre Valentí Almirall» (núm. 59, octubre de 1929, p. 281-292), on relata succintament, però clara, l'acció política i sobretot periodística d'Almirall. L'article es clou amb un «continuarà» que no es va poder complir pels problemes de continuïtat de la revista. De manera focalitzada, retrobem Almirall en dos articles on, amb força detall, explica el Memorial de Greuges i el paper central que hi tingué el nostre personatge: «El moviment polític entorn del Memorial de Greuges (any 1885)» (núm. 88, 15 de juliol de 1938, p. 333-355) i «Les repercussions polítiques del Memorial de Greuges» (núm. 89, agost de 1938, p. 505-529). Tenen interès per a la història política i poca per a la literària.

Rovira pot reprendre el tema en el treball «Valentí Almirall» (núm. 102, abril-juny de 1947, p. 6-15). Després de recordar el seu interès per la figura de Valentí Almirall, els articles que li ha dedicat, el llibret biogràfic *Valentí Almirall* i els treballs citats en el paràgraf anterior, divideix els seus comentaris en dues parts: la vida i l'obra política. La seva valoració, en síntesi, és que «és un alt nom, un dels grans noms de la nostra pàtria», a desgrat que la seva obra política sigui una «barreja d'encerts i errors, d'èxits i fracassos».

I finalment, sobre Almirall, escriu una ressenya de deu ratlles exactes a propòsit dels records que Conrad Roure publicava a *El Diluvio*²⁷ i dels quals, traduïts al català, dona una extensa, fins diria que abusiva, mostra que ocupa, amb lletra menuda, més de tres pàgines. La conclusió:

27 Els fragments citats per Rovira es poden trobar, seguint l'original castellà, en el capítol XXI del tom II, a l'edició de Josep Pich i Mitjana, *Memòries de Conrad Roure. Recuerdos de mi larga vida* (Vic. Eumo / Institut Universitat d'Història Jaume Vicens i Vives / Museu d'Història de Barcelona, 2010, p. 315-327).

«Manca un complet estudi ensems biogràfic, psicològic i polític de la interessantíssima figura de Valentí Almirall.»²⁸

Dues aportacions més de Rovira sobre dues figures de la Renaixença, de les quals no s'ocupà més que aquí. Amb el pseudònim de Llorenç Montoriol, a la secció de «Periòdics i revistes», trobem «Pons i Gallarza» (núm. 7, gener de 1925, p. 86-88), on extracta una col·laboració de Joan Alcover a *La Vanguardia* (26-XI-1924) on el mallorquí sintetitza la vida i obra d'aquest poeta català, de curta producció, establert a Mallorca. I l'altra, que titula «Verdaguer i Morgades» (núm. 28, p. 440-443), en què torna a manllevar textos d'altri per fer-ne breus valoracions. Aquí el pretext és un article sobre Gaudí del P. Miquel d'Esplugues a *Estudis Franciscans* (setembre de 1926), on l'eclesiàstic fa unes digressions sobre els darrers anys de la vida de Verdaguer i de la relació amb el bisbe Morgades. Al final, manifesta que no es pot adherir «sense proves» a la qualificació d'Esplugues que Verdaguer en aquells temps estava «dement», i diria que una mica contradictòriament, reconeix que el «psiquisme [del poeta], sobretot a les darreries de la seva vida, no funcionava amb plena normalitat» (p. 443).

LA CRÍTICA LITERÀRIA: COMENTARIS DE NOVETATS I ESTRENES TEATRALS

La RdC estigué molt atenta a les novetats literàries i a les estrenes teatrals i les seves pàgines contenen un conjunt molt extens de ressenyes de llibres i de crítiques teatrals. Com s'ha dit al començament, era la contemporaneïtat el que interessava als redactors. No és estrany, doncs, que hi trobem pocs comentaris relacionats amb la literatura vuitcentista. De tota manera, la bibliografia sobre història literària en els anys vint i trenta no fou precisament abundosa.

28 Avui la situació bibliogràfica és molt diferent, a desgrat que encara continua faltant una biografia que abrasi tots els aspectes de la complexa i rica trajectòria d'Almirall. Hi ha, però, excel·lents treballs que resulten imprescindibles (cito només llibres): de Josep M. Figueres i Artigues, *El primer diari en llengua catalana* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999) i *Valentí Almirall. Quan tot va començar* (Barcelona: Base, 2004; 1a ed., 1990); de Josep Pich i Mitjana, *El Centre Català: La primera associació política catalanista (1882-1894)* (Catarroja: Afers, 2002), *Almirall i el «Diari Català» (1879-1881)* (Vic: Eumo, 2003), *Federalisme i catalanisme. Valentí Almirall i Llozer (1841-1904)* (Vic: Eumo, 2004) i *Valentí Almirall i el federalisme intransigent* (Catarroja: Afers, 2006).

Les seccions «Cròniques catalanes: Les Lletres» i «Cròniques catalanes: El Teatre» estigueren sobretot en mans de Domènec Guansé la primera i de Prudenci Bertrana la segona. De Guansé només n'hem trobat quatre recensions relacionades amb el Vuit-cents. La primera és la ressenya (núm. 13, juliol de 1925, p. 95), només en dos paràgrafs, de la *Biografia de Mossèn Jacinto Verdaguer* (1924), de Valeri Serra i Boldú. El crític sosté que té bàsicament un caràcter d'anecdolari de la infància i la primera joventut del poeta en què [Serra] sembla «un avi embadalit que ens conti les gràcies del seu nét [Verdaguer]». Arrodoneix Guansé la ressenya amb un fort retret perquè el biògraf no aprofundeix gens en els anys del conflicte de Verdaguer, tot i que reconeix que atès qui era l'editor, l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, el llibre sembla destinat sobretot a un públic escolar. Això no justifica, tanmateix, que el llibre té una intenció clara «de fer quedar bé els protagonistes del drama i de deixar tothom content». Avui no podem pas dir que Domènec Guansé no tingués tota la raó.

La segona, que no arriba a una pàgina (núm. 46, abril de 1928, p. 432), és del volum *Sembrant arreu* (1927), «magníficament editat a despeses del senyor Cambó», que recull peces oratòries que van de 1887 a 1925. Són vint discursos i parlaments que, com diu, en el subtítol, foren pronunciats «en festes i actes solemnes de Catalunya». Malgrat l'any de publicació, Collell, que en aquesta qüestió mai no va transigir, els estampa amb ortografia prefabriana. Guansé en destaca el to combatiu: «Més que la prosa afinada i estilitzada de l'escriptor artista, admirem la vehemència, la vena inesgotable, la riquesa del verb, de l'escriptor de raça», a qui considera un «noble ancià» i un «apòstol del sentiment pairal».

Pocs mesos després (núm. 51, setembre de 1928), dona notícia de les *Obres completes* de Narcís Oller, de les quals ja havien sortit cinc volums, i n'elogia especialment el fet que hagin estat adaptades a les normes de l'Institut d'Estudis Catalans, cosa que permet de superar la prosa «anàrquica» del XIX i que els lectors actuals puguin trobar el seu llenguatge «molt més fresc i molt més viu» (p. 325). Després d'elogiar la tasca del corrector-modernitzador, Emili Guanyavents, dedica mitja pàgina al pròleg de Manuel de Montoliu, en el qual troba exagerat que vulgui trobar l'obra d'Oller «absolutament apartada de la influència de Zola». I crec que té raó quan diu que sense Zola l'escriptor de Valls «probablement s'hauria decantat més cap al romanticisme» i que *Pilar Prim*, *La febre d'or* i *La Papallona* no haurien existit (p. 326).

En el mateix número (p. 326-327) ressenya l'antologia *El teatre anterior a Pitarra* compilada per Melcior Font. La tria es limita a obres de Josep Robrenyo, Francesc Renard i Abdó Terrades. Guansé afirma

que si bé «la valor literària d'aquestes obres és nul·la, el seu valor de documents és molt gran» i que reflecteixen l'època de desori en tots els ordres —polític, lingüístic, literari, nacional— en què foren escrites i «permeten de comprendre el procés i la necessitat de la nostra recatalanització». Finalment, remarca que les peces han estat adaptades només ortogràficament a la normativa actual, per la qual cosa no perden ni la fesomia ni el sabor d'època.

Pel que fa al teatre i Prudenci Bertrana, del període que ens interessa tan sols dedicà crítiques relacionades amb Àngel Guimerà. El primer, «Els homenatges a Guimerà» (núm. 3, setembre de 1924, p. 313-315), fa referència a les moltes representacions que s'han fet i s'estan fent com a homenatges pòstums a Guimerà «en teatres, teatrets i teatrics [...] que cal imaginar-se que es realitzen per fi de bé» (p. 314). De fet, la primera part de l'article és dedicat a la poca presència de teatre en català i a les polèmiques d'aquell moment entre el Sindicat d'Actors Catalans i la Societat d'Autors. A la segona, mostra fortes reticències sobre la qualitat de bona part d'aquestes representacions guimeranianes repartides arreu del territori, que sospita que sovint només són motivades per motius crematístics. Les acaba disculpant per «la facultat extraordinària d'ésser assimilades per tots els públics que tenen les tragèdies» de Guimerà.

Poc després, Bertrana publicava «Contribució de Na Margarida Xirgu als homenatges a Guimerà» (núm. 4, octubre de 1924, p. 421-422). Comenta les dues representacions que Xirgu ha ofert a Barcelona: al Tívoli (*Maria Rosa*), organitzat per ella, i al Teatre Català (*La Pecadora*), per l'empresa. Ambdues representacions anaven destinades a recollir fons per a l'erecció d'un monument a Guimerà. El crític se centra a lamentar que Margarida Xirgu no resideixi a Catalunya, on faria molt de bé al teatre català, i que hagi de «*treballar* [la cursiva és seva] caràcters exòtics en terres espanyoles i americanes» (p. 422). Malgrat l'excel·lent treball de l'actriu i del conjunt dels actors, la representació de *La Pecadora*, no va tenir la força del drama del Tívoli. La raó: Guimerà, diu, «no coneixia les pecadores tan a fons com les muntanyenques que s'enamoren de veremadors».

El tercer article és «Una obra pòstuma de Guimerà» (núm. 14, agost de 1925, p. 200-201), en el qual dona notícia que en la temporada vinent (1925-1926) s'estrenarà una obra inèdita de l'escriptor. No en diu en títol, però sense cap mena de dubte que es refereix a *Per dret diví*, una peça que se li resistia des de 1894 que es posà en escena al Teatre Novetats el 2 d'octubre de 1926. En l'edició impresa d'aquell mateix any, hi consta com a coautor Lluís Via, que diu en la portada que l'obra l'ha «continuat sobre el pensament de l'autor». Via, que era íntim de Guimerà, de tota manera sembla que s'excedeix

en la seva afirmació. Bertrana coneixia no sé per quin camí el drama,²⁹ i bé. S'avança a criticar durament el treball de Via, assegurant —i les crítiques de l'estrena l'any següent li donaren la raó— que desil·lusionarà el públic.

Passen molts anys fins que no tornem a trobar una ressenya de l'àmbit que estem tractant. Són ara a la quarta etapa de la revista, el 1938. En el número 87 (15 de juny, p. 303-306), Maurici Serrahima tracta de «Prosa, de Jacint Verdaguer». Es tracta de l'antologia *Prosa* (Barcelona: Llibreria Catalònia, 1936), feta pel que segurament era el millor verdaguerista del moment, Josep M. Capdevila. Diu molt de Serrahima que, no podent-la ressenyar abans, aprofiti la represa de la RdC el 1938 per parlar-ne. Fa un elogi del pròleg, «breu i dens», i la tria, «admirable», per constatar que la prosa verdagueriana és tan important com els seus versos. Afirmar que té «un grau de perfecció que en aquell temps no es podia preveure» (p. 304). I continua dient que «com a artista, és d'una perfecció meravellosa, i no sols en el sentit purament literari, sinó en el filològic».

En la mateixa secció de llibres del mateix número (p. 307-308), Rafael Tasis ressenya el llibre *La premsa catalana del Vuit-cents* (1937), en dos volums. I, 1801-1874 i II, 1875-1885, escrit per Josep M. Miquel i Vergés. En destaca la importància de la premsa en la Renaixença i comenta breument el contingut dels dos volums, tot remarcant que es tracta d'una obra d'erudició que arreplega documentació important per a la història de la literatura catalana.

I passem a l'any 1947, a l'etapa de París. Aquí la crítica que ens interessa se centra en un llibre editat a la capital francesa el 1946 per Eduard Ragasol titulat *Miscel·lània Verdaguer*, una antologia de prosa (tria de Rafael Tasis) i vers (tria de Melcior Font) i un recull d'estudis i aportacions al centenari de la naixença de Verdaguer sobre el poeta, compilada per Lluís Nicolau d'Olwer. Els col·laboradors foren Jean Amade, C. Cardó, P. Casals, V. Gassol, E. Granier-Barrera, J. S. Pons, C. Riba, A. Rovira i Virgili, N. M. Rubió, J. M. de Sagarra, A. Serra-Baldó i J. Valls. Un bon estol d'intel·lectuals exiliats a França (tret dels dos de nacionalitat francesa, Amade i Pons).

La ressenya l'escriu Josep Carner (núm. 103, juliol-setembre de 1947, p. 273-280). Carner, que mai no se sentí gaire interessat per la poesia verdagueriana —convé recordar, però, que feu les primeres armes en una publicació dirigida pel poeta osonenc—, reconeix aquí, com en altres llocs, la importància de la llengua de Verdaguer per a les generacions

29 Una mostra evident és l'asseveració que de l'obra «concebuda temps ha, n'havia anat extraient, com d'un bloc simbòlic, matèria dramàtica que anà repartint entre algunes de les seves darreres produccions». (Bacardit, 2005).

posteriors. Això no obstant, no pot estar-se de qualificar-lo d'«antic poeta» i de concloure que la *Miscel·lània* és valuosa perquè és «filla de l'amor i de la constància dels exiliats».

A continuació (280-286) ve una demolidora crítica, «Una nova edició de “L'Atlàntida”», d'Alfons Serra-Baldó,³⁰ de l'edició de *L'Atlàntida* (Mèxic: Col·lecció Catalònia, 1945), feta per Joan Sales i prologada per Josep M. Miquel i Vergés. Segurament és un dels despropòsits més notables de l'edició de textos catalans del segle xx. Amb la idea de donar un text llegible per a tots els públics, Sales modernitza tota l'ortografia i la morfologia. També retoca la sintaxi en determinats moments i el lèxic.³¹ Afirma que amb la seva modernització s'ha acostat al parlar barceloní, però les exigències mètriques l'obliguen, d'altra banda, a admetre arcaïsmes, dialectalismes i formes incorrectes. Igualment se'n ressent la prosòdia, perquè Verdaguer, per exemple, no feia diftongs o en feia que ja des de Fabra no es consideraven normatius. Serra-Baldó afirma que Sales amb la seva edició «sovint desarticula la llengua de Verdaguer, que surt de les mans del corrector més incoherent [...] que la del text original», una feina presentada com a «científica». En resum, celebra, però, la publicació del clàssic perquè l'exili, diu, està molt privat de llibres catalans.

L'última recensió que trobem a la RdC dels anys que hem resseguit és d'Emili Granier-Barrera, «Encara sobre el tema de Verdaguer» (p. 286-291), sobre el llibre de Joan Moles *Jacint Verdaguer* (Moles, 1945), amb pròleg de Josep Carner.³² L'advocat i polític Joan Moles, amic íntim de Verdaguer i un dels seus marmessors, fa una biografia absolutament partidista. Granier-Barrera, que és de la mateixa corda, diu que «si Moles tingué la generositat desdenyosa de no citar els enemics de Verdaguer, Carner no perdona pas “l'institut religiós i poderosament capitalista” [els

30 Serra-Baldó, avui gairebé oblidat, era coautor, amb Rossend Llatas, del *Resum de poètica catalana*, de la col·lecció Popular Barcino (1932), sovint reimprès i durant moltes dècades l'únic tractat de versificació en la nostra llengua.

31 Entre molts altres atemptats a la prosòdia, posem algunes mostres tretes de Serra-Baldó. Canvi de terminacions verbals (*cridi* per *cride*, *digui* per *diga* o *passéssim* per *passàssem*), catalanització de topònims (*Dòria* per *Duero*, que, a més modifica el recompte sil·làbic) o alternança de formes (*àliga* i *àguila*, *veient* i *veent*, *cadàver* i *cadavre*, que, en la segona permetia la sinalefa). Els exemples que dono són una selecció ínfima. Al final, el lector ja no sap què escrivia Verdaguer. També Rosalia Guilleumas (Guilleumas 1988: 209-211) en repassar les edicions d'aquella dècada que expressa el títol, en descriure l'adaptació de Sales conclou que el criteri seguit en la modernització és «mixt, desorientador en qualsevol dels usos que hom en faci» (p. 209-211).

32 N'hi ha una reedició a Barcelona de l'editorial Pòrtic de 1971. La Bibliografia de Lluís Guarner de les Obres Completes de Verdaguer de l'editorial Selecta (hem consultat la 5a edició, de 1974) no relaciona aquest llibre, però sí el que pensem que és una confusió o una edició «fantasma»: «Juan Moles. *Mosén Cinto Verdaguer*. Mèxic, 1947».

jesuïtes] que muntà la tenebrosa conxorxa contra el poeta per una baixa qüestió d'interessos involuntàriament contrariats. El seu anatema als “insaciabls perseguïdors, finalment homicides”, és definitiu» (p. 291).

PER ACABAR

A la RdC la història literària catalana hi ocupà un lloc més aviat secundari. A més, alguns dels que en comentaren aspectes i personatges foren historiadors generalistes, com ara Ferran Soldevila o Antoni Rovira i Virgili. La seva presència, tanmateix, té interès per veure l'evolució de les valoracions sobre els nostres escriptors i com ha canviat el nostre coneixement, en el cas que hem intentat de resseguir, del que fou la Renaixença i, en conjunt, tota la història de la literatura en català al segle XIX. De fet, gairebé hi apareixen totes les figures destacades de la centúria, i fins algunes de menys destacades. Potser el cas que més sorprèn és la pràctica absència de Jacint Verdaguer a les pàgines de la publicació. Si no consideren les crítiques literàries que s'hi refereixen i que són breus gairebé per definició, només tenim l'elogi que en una de les «Siluetes de catalans», datada el 6 de maig de 1927, li dedica Rovira i Virgili: «La glòria de Verdaguer, que culmina en la universalitat de *L'Atlàntida*, ha contribuït poderosament a expandir i honorar el nom de Catalunya» (núm. 56, juliol de 1929, p. 42). Avui qualsevol historiador de la cultura catalana signaria aquesta constatació.

La RdC, de tota manera, fidel al seu esperit de tractar de totes les manifestacions culturals, històriques i del seu temps, no marginà el segle XIX. És el que calia esperar del seu compromís intel·lectual i cívic.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BACARDIT, Ramon (2005). «L'elaboració de *Per dret diví* (1894...) i la seva significació en l'obra d'Àngel Guimerà». *Anuari Verdaguer. Revista d'estudis literaris del segle XIX*, núm. 44, 421-438.
- CASANOVA, Jordi (2009). «Esbós biogràfic i literari de Concepció Casanova i Danés (Campdevàrol, 1906-Sant Boi de Llobregat, 1991). *Poemes en el temps*». *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès 2007-2008*, núm. 20, 13-47.

- DÍAZ-PLAJA, Guillem (1956). *De literatura catalana. Estudis i interpretacions*. Barcelona: Selecta.
- DOMÈNECH I DOMÈNECH, Salvador (2009). *Els alumnes de la Generalitat. Els Institut-Escola Republicans*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GRIFFIN, Susan (1996). *A Short History of the Dolphin Book Company*. Cardigan: The Dolphin Book.
- GRILLI, Giuseppe (1991). «Estudi introductori». A: Oller, Narcís. *Isabel de Galceran i altres narracions*. Barcelona: Edicions 62.
- GUILLEUMAS, Rosalia (1988). *Ramon Llull en l'obra de Jacint Verdaguer - Deu anys de publicacions verdaguerianes (1945-1954)*. Barcelona: Barcino.
- LLANAS, Manuel; PINYOL, Ramon (2004). «Les traduccions no castellanes de l'obra de Verdaguer, Oller i Guimerà fins a 1939». A: Roser, Montserrat i Trenc, Eliseu (ed.). *Col·loqui Europeu d'Estudis Catalans. Vol. 1: La recepció de la literatura catalana a Europa*. S.l.: Centre d'études et de recherches catalanes. Université Paul-Valéry-Montpellier III / Association Française des Catalanistes.
- MALÉ, Jordi (2015). «Poetes catalanes i poetes angleses als anys d'entreguerres. A propòsit d'una antologia feta i una per fer». *Caplletra*, núm. 59, 44 i 56-59.
- MOLAS, Joaquim (1982). «Notes per a un comentari de "La pàtria" de Bonaventura Carles Aribau». A: Garolera, Narcís (ed.). *Anàlisis i comentaris de textos literaris catalans*, vol. 1. Barcelona: Curial.
- MOLES, Joan (1945). *Jacint Verdaguer*. Mèxic: Tall. Gráf. Ediciones Minerva.
- MONTOLIU, Manuel de (1922). *Manual d'Història Crítica de la literatura catalana moderna*. Barcelona: Editorial Pedagògica.
- REAL, Neus (2006). *Dona i literatura a la Catalunya de preguerra*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TOMÀS, Margalida (1992). *La Jove Catalunya. Antologia*. Barcelona: Edicions de La Magrana / Diputació de Barcelona.
- TUBINO, Francisco M. (1880). *Historia del Renacimiento Literario Contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*. Madrid: Tello.

MERCÈ RODOREDA I LA REVISTA DE CATALUNYA: RELATS I POEMES

LLUÏSA JULIÀ CAPDEVILA

Professora-col·laboradora de la UOC

«Foren aquells, potser, els anys més dolorosos de la seva existència»

Anna Murià

INTRODUCCIÓ

La relació de Mercè Rodoreda amb la *Revista de Catalunya* no va ser esporàdica o d'estricta col·laboradora. Al contrari, va viure en primera persona diferents etapes: el 1938 des de la Institució de les Lletres Catalanes, en què exercia de secretària de la Secció d'Edicions (1937-1938), i Antoni Rovira i Virgili, l'antic director de la *Revista de Catalunya*, n'encomana la responsabilitat a Armand Obiols, que n'esdevé el redactor en cap. Poc després, ja durant l'exili, viu estretament lligada a la revista en els dos períodes en què es va tornar a publicar (1939-1940 i 1947), quan la revista actua de «salvavides» de la situació d'extrema necessitat que viuen la parella Obiols-Rodoreda. Tot i que en aquest text em centraré en l'etapa dels anys quaranta, cal tenir en compte l'interès per la revista per part de Rodoreda des del 1934 en què, des de *Clarisme*, en celebrava la reaparició (etapa que va dirigir J. V. Foix). La considera un element clau de la construcció del país: equipara la funció dels intel·lectuals en «l'esfera de la cultura a la de l'àmbit polític» («*Revista de Catalunya*», *Clarisme*, 3.2.1934, p. 3). I poc després, ja amb el primer número de la revista al carrer, en fa una valoració molt positiva per l'obertura a totes les tendències i idees a «*Recensió de llibres*» (*Clarisme*, 5.5.1934, p. 4).¹

1 Signat amb el pseudònim Just d'Esvern, potser una rèplica a Just Cabot, director de *Mirador*.

Després, el 1938, Rodoreda s'ocupa dels contactes amb el pintor Josep Obiols, autor del dofi que va il·lustrar la *Revista de Catalunya* en aquesta etapa i que també va esdevenir emblema de la Institució de les Lletres Catalanes. *Aloma*, premiada amb el Crexells d'aquell any i que va obtenir un enorme èxit de vendes el dia del llibre, es publica amb el dofi de les edicions de la ILC (Ponsatí-Murlà, 2024). També el 1938 va publicar el conte «En una nit obscura» a la *Revista de Catalunya*. Relat que va ser traduït al francès, «Dans la nuit obscure», i publicat a París el 1939 per la revista *Marianne*, dins del pla d'internacionalització de la cultura que havia dissenyat la ILC. Rodoreda el va abandonar fins al 1978, en què l'incorpora a *Semblava de seda i altres contes*, el tercer i últim recull de contes que publica.²

RETORN A L'ESCRITURA (1940-1947). ELS CONTES

«El secret d'aquesta gran força d'expressió.»

L'exili va posar a prova l'ambició i la resistència ferma i infrangible d'escriure de Mercè Rodoreda. És entre el 1940 i el 1947 mentre viu una situació d'extrema necessitat vital i d'angoixa i malaltia que malgrat tot configura la base de la seva obra narrativa amb l'escriptura dels primers contes. Aquest període coincideix amb les etapes que es publica a París la *Revista de Catalunya*, en la qual escriu, o es planteja escriure-hi, i hi treballa corregint articles i fent tasques de secretaria. En tot aquest període la *Revista de Catalunya* forma part del seu dia a dia, sigui quan es projecta o es publica. Per tant, indissociable de la voluntat d'existir com a llengua i cultura a la qual s'arrapa la seva escriptura als anys quaranta. Aquells que qualificà d'«inútils», «desmoralitzadors», però amb la intenció de transformar-los: «Que els meus enemics tremolin. A la més petita ocasió tornaré a fer una entrada de cavall sicilià. No hi haurà qui m'aturi» —escriu a l'amiga Anna Murià el febrer de 1947.³

L'etapa que descrivim se situa entre el final de Roissy-en-Brie, la fugida de París fins a Llimotges i els tres anys que viu amb Obiols a Bordeus. En les cartes a Anna Murià i a Rafael Tasis, parla de gana, fred i d'un cansament

2 «En una nit obscura / Dans la nuit obscure, *Marianne*» (29.3.1939, p. 9). També hi havia aparegut «Els carrers blaus», titulat «Les rues bleues, *Marienne*» (27.4.1938, p. 7). Per la configuració de la política cultural de la ILC, vegeu Campillo (1994).

3 Carta reproduïda a Mercè Rodoreda (2017). Utilitzem aquest volum per les citacions de les cartes si no es consigna el contrari.

infinit, diari, per les hores i hores dedicades a cosir per a uns «magatzems de luxe». Aquella impotència que sent i que resumeix en la imatge gràfica de «Tinc una màquina [de cosir] i un maniquí i el meu desig més fervent és de veure-ho tot en flames» (Carta a Anna Murià, 29.2.1945). Però en les mateixes cartes són constants les referències als projectes per publicar i no sols en les revistes. Tasis era corresponsal de *La Nostra Revista* a París i tenia els contactes editorials que interessaven Rodoreda per aconseguir publicar un volum de contes, francès —català, per la traducció comptava amb Louis Berthaud, gerent de la *Revista de Catalunya*.

Es pot observar el procés de creació a través de les cartes als seus corresponsals, entre els quals Anna Murià, ja a Mèxic, i Rafael Tasis, instal·lat a París, són els més assidus. L'escriptura creixent i els projectes de llibre s'estroneja totalment el 1947, en gran part pel conflicte amorós amb Obiols. Moment que coincideix amb el final de l'etapa de la parella a la Revista i l'inici del vers, esperonada per Josep Carner i els èxits aconseguits en distints Jocs Florals.

A més d'apuntar temes i tècniques centrals que Rodoreda desenvolupa posteriorment, entre els vint-i-dos contes escrits entre 1945 i 1947, i en part publicats en revistes (deu en total), hi trobem alguns dels més emblemàtics: «Nit i boira», «Orleans», «3 quilòmetres» (primer amb el títol «Orleans 2K») o «Mort de Lisa Sperling», tots ells lligats a l'experiència de la guerra a França o al somni de viure una situació millor.

Va publicar-ne quatre a *La Nostra Revista* i dos a *Lletres*, revistes encapçalades pel grup Bartra-Murià i per Avel·lí Artís, pare i fill, «Tísner», respectivament, a Mèxic. Es tracta de «Felicitat»; «Divendres 8 de juny»; «Fil a l'agulla» i «Nit i boira»; i «El bany» i «En veu baixa», encara que no els aplegués tots a *Vint-i-dos contes* el 1958.⁴ A la *Revista de Catalunya* número 103 (juliol-setembre de 1947) va donar a conèixer «Nocturn», «Tarda al cinema» i «El gelat rosa», amb el títol *Tres contes*. I a *Germanor*, de Xile, «Un home sol».⁵

L'escriptura es desboca en poc temps. Abans d'acabar l'any 1945 Rodoreda concreta una sèrie de projectes editorials a Rafael Tasis:

- 4 «Felicitat», *La Nostra Revista*, núm. 3 (15.3.1946) il·lustrat per Emili Grau Sala; «Divendres 8 de juny», *La Nostra Revista*, núm. 10 (15.10.1946); «Fil a l'agulla», il·lustrat per Emili Grau Sala, *La Nostra Revista*, núm. 13 (gener 1947) i «Nit i boira», *La Nostra Revista*, núm. 18 (juny 1947); «El bany», *Lletres*, núm. 8 (maig de 1946) i «En veu baixa», *Lletres*, núm. 9 (febrer de 1947). «Nit i boira» i «Orleans», «3 quilòmetres» formen part de *Semblava de seda i altres contes* (1978). La resta els va publicar a *Vint-i-dos contes* (1958).
- 5 «Un home sol», *Germanor*, Xile, (octubre de 1947). Incorporat a *Vint-i-dos contes*, com els tres de la *Revista de Catalunya*.

Primer m'agradaria molt reeditar *Aloma*. Fóra fàcil perquè en tinc un exemplar. Segon: publicar un llibre de contes: un parell de mesos per a revisar els que ja tinc i escriure'n tres o quatre més bastarien per a fer el llibre (Carta de Rodoreda a Tasis, 14.12.1945).

En tercer lloc, pensa en un volum, pròxim al dietari, a partir de les notes preses «dia a dia de la retirada», que creu poder fer en un parell de mesos més, i encara menciona, sense detallar-ne ni títol ni tema, que té una novel·la, que «demanaria més temps i no vull precipitar-ne la publicació» (*Ibid.*). El llibre de contes pren forma entre el mes de gener i l'estiu de 1946 quan descobreix el gènere com una peça literària de primer ordre arran de la lectura dels principals contistes europeus i nord-americans del moment i que li proporcionen el pont a la modernitat des de la lectura de Ruyra i Caterina Albert dels anys trenta, quan declara que la lectura de *Jacobé* l'acompanyava moltes nits.⁶ L'admiració per Katherine Mansfield és infinita, llegeix Txékhov i la generació de narradors nord-americans: de Katherine Anne Porter i Dorothy Parker a Steinbeck i Faulkner que formen part del seu bagatge intel·lectual. S'hi refereix a Murià amb entusiasme i veneració: «És difícil trobar el secret d'aquesta gran força d'expressió. Si un dia el trobo...» (5.6.1946).

Des de Roissy - 1940

Aquest procés de formació i escriptura, que s'amplia a Virginia Woolf (aprèn anglès per llegir-la en l'original), arrenca, si no abans, el 1940. Per tant des de l'estada mateixa al castell de Roissy, i lligat a la represa de la *Revista de Catalunya*, un projecte que en aquells anys avança i retrocedeix en paral·lel a les possibilitats de subsistència i d'escriptura de la parella Rodoreda-Obiols.

La *Revista de Catalunya* torna a editar-se entre finals de l'any 1939 i l'abril de 1940.⁷ Tot i que en un primer moment, seguint l'etapa de 1938 en què la *Revista de Catalunya* havia estat sota la Institució de les Lletres Catalanes, Obiols havia presentat un «detalladíssim projecte general per a la revista», que incloïa Anna Murià, Josep M. Trabal i Mercè Rodoreda com a «funcionaris» de la redacció (Torra, 2024, p. 222), tot porta a pensar que Obiols hi va fer un paper secundari per les reticències manifestes i recíproques amb Antoni M. Sbert, que en va prendre la direcció efectiva

6 *Del que hom no pot fugir* es relaciona amb la *nouvelle* de Ruyra.

7 *Revista de Catalunya* (Revue Catalane). París, Fundació Ramon Llull, número 94 (desembre 1939) i números 95-98 (de gener a abril).

des del càrrec de secretari de la Fundació Ramon Llull, com ha estat àmpliament exposat per Massot i Montaner (2000), Maria Campillo (2014) i Quim Torra (2024). De fet, en aquests cinc números del 1940 Obiols i Rodoreda sols hi apareixen com a col·laboradors, sense càrrec específic, tot i que la correspondència d'Sbert situa Armand Obiols a la secretaria de la redacció (Massot i Montaner, 2000; Campillo, 2014).

Mercè Rodoreda preveia treballar-hi de correctora. Una feina remunerada que li havia de servir per reprendre la creació. De fet, escriu a Murià, encara de Roissy, confiada en la represa de la revista tot i els malentesos que s'han creat a la Fundació Llull pel nomenament d'un delegat de la Generalitat pel «cap de la Llull», és a dir, per part d'Antoni Maria Sbert (Carta a Murià, 5.4.1940). En la mateixa carta apunta que ha escrit «Una obra de teatre!» «Amb la gran ambició de fer-se-la traduir —si li surt bé (parla en tercera persona)— i que la hi estrenin» (*Ibid.*). Fet que denota el convenciment, generalitzat, d'un retorn immediat a Catalunya.

En successives cartes, escrites des de Roissy aquell mes de maig del 1940, es manté il·lusionada en la feina de la revista que li ha de proporcionar ingressos i estabilitat. El 27 de maig confirma la feina a Carles Pi Sunyer: «Ho sabeu que treballaré a la Fundació? Corregiré la *Revista de Catalunya*. Això ajudarà a elevar una mica la meva moral; serà una seguretat entre tantes coses insegures». També comentava els beneficis que n'esperava a Anna Murià: «Tinc ganes de treballar, de tenir uns quants diners, de poder-me comprar vestits i què carai! Traspalsar algun cor» (Carta a Anna Murià, 3.5.1940).

També ha escrit *El bany*, conte de característiques autobiogràfiques identificat per Carme Arnau. Escriu:

Faig un conte. Va demanar-me'l l'amic Pous per a la *Revista* [de Catalunya]. No cregueu que m'hagi sortit res de l'altre món; escriure, em costa. [...] És un conte fet amb uns quants records de quan era petita. Veure'm si me'l publicaran (Carta a Pi i Sunyer, 27.5.1940).

Tot porta a creure que l'abril-maig de 1940 Rodoreda va treballar a la *Revista de Catalunya* i es va fer càrrec de la correcció del número 98 corresponent a l'abril i dels articles del número 99, del mes de maig, dedicat a la figura de l'humanista Lluís Vives, que amb l'entrada de la Gestapo a les oficines de París es va perdre, ja imprès o sols compaginat.

La relació amb els membres del Llull era estreta. De fet, Obiols-Rodoreda fugen de París amb el grup central: amb Antoni M. Sbert i la seva amant, Maria Antònia Freixas, secretària de la Fundació

Llull i de la *Revista de Catalunya*, i el gerent Pierre-Louis Berthaud. La fugida sota les bombes explicada extensament per Rodoreda a Murià (carta del 29 d'agost de 1940) i objecte del conte «Orleans, 3 quilòmetres», que també van exposar Obiols i Sbert als seus corresponents. Després, el 1941, des de Llimotges, Rodoreda manté correspondència amb Maria Antònia Freixas per intentar treure Obiols de la situació de treballs forçat que viu. Creu que a través d'ella hauria d'aconseguir el visat perquè Obiols pogués anar-se'n a Amèrica, però no se'n surt, per la ineficàcia, escriu a Carles Riba, de Freixas: «Estic convençuda que si al lloc de la Maria Antònia hi hagués hagut qui havia abans, tot hauria anat diferent. Sembla que faci càrrecs i no és així; simplement constato» (Carta a Carles Riba, Llimotges, 15.12.1941).⁸

El setembre de 1942 Sbert i la seva família, però també Maria Antònia Freixas, embarquen cap a Mèxic. I és llavors, entre la burla i la ironia pel fet que Freixas abandona Sbert i es casa, que Rodoreda els fa objecte del conte «En veu baixa», publicat a *Lletres* (Mèxic). La notícia de la separació de la parella devia reportar un cert enrenou entre el grup d'exiliats. I més el fet que Sbert tingués un segon fill amb la seva dona. En conèixer-la a través de Murià, Rodoreda replica: «M'interessa el cas Sbert. En faré un conte. No és el primer home que, ja madur, necessita un fill per a omplir el buit que deixa una amant» (1.2.1946). Un tema que de retruc podia apuntar els dubtes d'Obiols per tornar amb la seva dona. També devia pesar en la caricaturització del personatge del conte, perdut en els seus records mentre l'amant ha marxat al nord d'Àfrica per on havia fet el trajecte d'Europa a Mèxic, la represa de la *Revista de Catalunya* a la capital mexicana. Un volum publicat el 1943 (gener-febrer-març) que conté els números 99-100-101 gràcies a l'empenta d'Sbert i que Obiols desqualifica per manca de rigor (Campillo, 2014), tot i que d'altres, com Artur Bladé, en defensaven l'edició per considerar-la la més important del moment entre les revistes que es publicaven a l'exili (Massot i Montaner, 2000). En qualsevol cas, Rodoreda va preferir no publicar-hi, tot i que devia tenir enllestit «El bany», escrit el 1940, potser perquè tot i la necessitat de publicar en revistes a canvi d'uns pocs diners o de cobrar en espècies (café i altres aliments), no vol escriure en revistes «dolentes» o «mediocres» (es refereix a *Catalunya*, publicada al casal català de Buenos Aires) perquè et «fa malbé» (Carta a Murià, Bordeus, 14.7.1946).

8 Vegeu també Casals (1991). Entre d'altres, l'apartat «La Revista de Catalunya», p. 139-146.

Des de Bordeus: 1945-1946

A partir de l'estiu de 1945, l'escriptura flueix i el relançament de la *Revista de Catalunya* des de París torna a posar-se en joc. La discussió sobre quina institució, la Fundació Ramon Llull o Cultura Catalana, l'havia de tirar endavant retarda la sortida fins al 1947, temps que Obiols i Rodoreda passen a Bordeus. En diverses ocasions les referències, sempre negatives pel que fa a la posada en marxa de la revista, apareixen en l'epistolari de Rodoreda. El 14 de desembre de 1945 escriu a Tasis: «Sobre la Fundació i la Revista, tinc els meus pessimismes. Fa temps que es podrien haver fet coses i no s'ha fet absolutament res». I mesos després «L'Obiols em diu que us digui que ja us escriurà i que us preguntí què passa amb la Senyora *Revista de Catalunya*. Està més fotuda que mai, oi?» (13.3.1946). Finalment, a finals de maig del 46 s'aprova una subvenció per a Cultura Catalana de 600.000 francs que ha de permetre portar-la endavant i comportarà el trasllat de Rodoreda-Obiols a París. Les paraules de Rodoreda demostren la importància que el projecte tenia per Obiols: «Si Obiols pot arribar a fer la *Revista de Catalunya* serà com si ressuscités» (Carta a Tasis, 18.7.1946).

Mentrestant, a Bordeus, Obiols viu entre malalties i llibres. Rodoreda, en plena creació, decideix presentar alguns contes als Jocs Florals de Montpeller del 1946, els primers de l'etapa de l'exili que se celebren a Europa, malgrat la poca consideració en què els tenien, l'estil jocflorallesc, com els anomenen. Rodoreda no hi obté cap premi, tot i que justament tement la «reacció dels felibres, havia escollit els contes més de color de rosa de la sèrie» que tenia escrita (Carta a Tasis, 24.5.1956). Un cop llegits, Obiols va ser contundent en la seva valoració: «Va dir textualment, escriu a Tasis: "els hauràs de refer i posar-hi una mica més de mala llet"» (*Ibid.*). Rodoreda està en plena eferescència creadora. La primera meitat de 1946 ha enllestit vint-i-dos contes i n'ha planificat el llibre titulat *Rosa i negre*, que des de París se n'haurà d'ocupar Tasis. Alguns són «extraordinaris», escriu Obiols a Tasis:

Ara enllesteix un llibre de contes. Mitja dotzena dels que ja té escrits són veritables obres mestres, infinitament superiors a tot allò que ha escrit. *Felicitat*, que és l'únic que coneixes, és el més insignificant. El llibre que prepara *Rosa i negre*, pot ésser sensacional, sense exagerar. En té cinquanta de pensats (11.5.1946).

Rodoreda està exultant. Aquell estiu, en les últimes cartes enviades des de Bordeus a Anna Murià li comunica que pensa «fer-ne cinquanta» i que «ja soc quasi a la meitat» (14.7.1946). També li descriu les dues sèries que té pensades: *Adéus* i *Carnaval*, de cinc contes cadascuna. *Adéus*

inclou «Nocturn», «Mort de Lisa Sperling», «Orleans 2K», «El bitllet de mil» i «Nit i boira», tots situats en la negror de l'exili; mentre que sota el títol de *Carnaval* aplega històries de gàngsters i lladres que li permeten descriure els carrers de Sant Gervasi. Cinc històries, «totes amb el tema de “carnaval”, que passin en una sola nit —escriu a Murià—. Quan les tindrè escrites faré un treball de «découpage»; barrejaré —tallats a trossos— tots els contes» (Carta a Anna Murià, Bordeus, 5.6.1946). I en dona els títols: «El Comissariat», «La carota», «Amants», «Història de gos» i «Ball al Liceu», dels quals, a diferència de la sèrie *Adéus*, no en tenim cap referència (Carta a Anna Murià, 14.7.1946).

I encara l'endemà, el 18 de juliol, insisteix a Tasis que havia de fer les gestions per a la publicació del llibre, que en té vint-i-dos d'acabats i dos més de «gairebé enllestits»: «El mirall» i «Post-Scriptum».⁹ També pensa publicar-ne alguns traduïts per Berthaud (Carta a Rafael Tasis, Bordeus, 2.2.1946).

París: 1947-1948

Tot aquest procés s'estronca de cop. La causa, el daltabaix afectiu amb Obiols, que sembla voler reprendre la seva relació amb la seva muller Montserrat Trabal, que ha viatjat fins a Bordeus per intentar una reconciliació. Quan el reprengui una dècada més tard Rodoreda mantindrà el títol de *Vint-i-dos contes*, com a testimoni d'aquesta època. Posteriorment, n'acabarà escrivint els cinquanta (quaranta-nou, per ser exactes) que s'havia proposat escriure i que completen la narrativa breu: *La meva Cristina i altres contes* (1967) i *Semblava de seda i altres contes* (1978).

Tots els que escriu als anys quaranta contenen aspectes autobiogràfics: el cansament, la feina del cosir, la guerra i el suïcidi; contenen els aspectes més negres del moment. Així «Divendres 8 de juny» o «Nocturn». El primer presenta la desfeta d'una dona que acaba en suïcidi després d'haver tirat al riu l'infant acabat de néixer, fruit d'una violació. El segon mostra la penúria d'una parella de refugiats, ella a punt de tenir un fill i ell deambulant pel poble fins a entrar en un prostíbul, emborratxar-se amb els oficials nazis i acabar detingut, en lloc de demanar ajut per la seva dona. També formen part d'aquest marc «El bitllet de mil» i «Mort de Lisa Sperling». El primer incorporat a *Semblava de seda i altres contes*. Destaquen clarament els personatges femenins que deambulen com

9 «El mirall», inclòs a *Vint-i-dos contes*. «Post-Scriptum», conte no identificat. Potser publicat amb un altre títol.

fantasmes pels carrers de Bordeus o París, ciutats identificables pels noms dels carrers. Les flors i els plors hi tenen una presència constant. S'hi descriuen dones joves deleroses de ser estimades, una felicitat inabastable. Són els casos de «Tarda al cinema» o «El gelat rosa», publicats a la *Revista de Catalunya* el setembre de 1947 en l'etapa que Obiols en torna a ser el redactor en cap. S'hi pot veure un primerenc esbós de les actituds prepotents d'en Quimet de *La plaça del Diamant*. I els secrets que sempre enterboleixen les relacions. Rodoreda valorava molt «Tarda al cinema», un conte brevíssim en què trobà el to, l'escriptura parlada de *La plaça* (Arnau, 2008). També s'hi percep la importància que l'autora dona als detalls en les novel·les posteriors i allò que gràficament Obiols definia com la necessitat de «posar-hi una mica més de mala llet». «El mirall» n'és un bon primer exemple, abans que cristal·litzi en «Una fulla de gerani blanc» inclòs a *La meva Cristina i altres contes*. «El mirall» (primer esment en el títol a *Mirall trencat*) presenta la figura d'una dona, que acaba escopint el seu marit en el seu llit de mort. També es dedueix de la correspondència comentada l'interès de Rodoreda pel teatre.

Els fets coincideixen amb el seu trasllat a París en el que havia de ser el moment d'una millora econòmica i de reprendre la feina de correctora a la *Revista de Catalunya*, com anys enrere. Rodoreda, però, s'enfonsa; el conflicte amb Obiols la porta a estats molt extrems i contradictoris («m'ha desfet la vida», «podré viure en separar-nos?»), però en la mateixa carta a Murià anuncia que treballarà a la *Revista de Catalunya* (17.3.1947). De fet, estava decidit des del principi de la represa: «Començarem a fer la Revista de Catalunya», escriu, ja des de París, el 2 de desembre de 1946 a Anna Murià. El comitè de redacció estava format per Fabra, Just Cabot i Josep Carner. Obiols n'és el màxim responsable i rebia uns ingressos a canvi. Segons Tasis, els tres números d'aquesta etapa publicats els mesos d'abril-juny, juliol-setembre i octubre-desembre (corresponents a la numeració 102, 103 i 104) van aconseguir l'esplendor que la revista havia tingut el 1938, durant la guerra, gràcies a Obiols. Tanmateix, la revista havia de passar innumerables problemes, no només per obtenir els articles, sinó financers. La *Revista de Catalunya* és un dels temes centrals de la correspondència entre Armand Obiols i Josep Carner (1947-1953) fins que les darreres controvèrsies produïdes arran dels Jocs Florals de París de 1948, presidits per Carner i celebrats a la Sorbona, en què tant Rodoreda com Obiols són premiats, repercuteixen en la confiança sobre la feina d'Obiols a la revista. Rep atacs i crítiques que porten el mateix Carner a recomanar-li que plegui, davant els esforços d'Obiols per tirar-la endavant al llarg de l'any 1948, en què ja no se'n va fer cap número:

És urgent que us cerqueu feina nova. Aquests senyors que sabeu seran inenarrables. És una llàstima que el nou número de la revista no hagi pogut sortir, però, si no es pot sortir i vós trobeu altra feina, val més plegar, i deixar convivències que s'han tornat exasperadament hostils. Hem esdevingut l'enemic n 1 i qualsevol cosa que fem serà no solament objecte d'hostilitats a qualsevol preu, sinó també d'exhibició de misèries i descrèdit catalans (Carta de Josep Carner a Obiols, 10.12.1948).

Obiols busca la col·laboració de Joan Miró, amb la venda d'alguna pintura, sense èxit (Miró, inspirador, al seu torn, d'algunes aquarel·les i aiguades que realitzarà Rodoreda). Manifesta a Carner que té «material suficient per a fer 300 pàgines» en una nova etapa de periodicitat semestral (Carta d'Obiols a Carner, París, 4.7.1949).¹⁰ De la correspondència amb Rovira i Virgili, meticulós en la correcció de les proves, es desprèn que Obiols hi treballa, que el mes de juny té un número compaginat (Carta d'Obiols a Rovira i Virgili, París, 13.7.1948).¹¹ Tot i que Rodoreda no hi veu solució: «La *Revista de Catalunya* està a punt de fer nyec, però encara no ho ha fet. Sembla que els alts jerarques li volen tirar un salvavides» (Carta de Rodoreda a Murià, París, 3.9.1948).

Altres cartes d'Obiols a Rovira i Virgili mostren com Obiols insistia a tirar-la endavant el 1949, però finalment tot queda en no res i Obiols cau en una nova depressió. En definitiva, la *Revista de Catalunya* es fa inviable quan el govern del president Irla plega i altres problemes més urgents demanen finançament.

Mentrestant, psicomatitza la situació amb idees de contes i de dues novel·les directament referides al conflicte personal. Escriurà, diu a Murià, *Dies i Vi negre*, «la novel·la de l'exili», centrada en «un home que s'ha creat una família al marge de la seva família. Complex de punició, fins arribar a la desfeta total», etc. (Carta de Rodoreda a Murià: 3.9.1948).

Competència entre la parella

El 1948 Rodoreda considera la *Revista* acabada, «un fòssil ben presentat», amb l'afegit que també havia creat tensions en la parella. Rodoreda parla de la rivalitat que Obiols estableix amb ella. «Al principi —escriu a

10 Extreta de: Armand Obiols - Josep Carner. *Cartes 1947-1953* (2013). Sabadell: La Mirada.

11 Extreta de: Maria Capdevila (1987). «L'època de París de la "Revista de Catalunya" i l'epistolari entre Antoni Rovira i Virgili i Armand Obiols». *Revista de Catalunya*, núm. 11 (setembre), 142-179.

Murià— hi intervenia [en la revista] però vaig adonar-me que feia nosa, que l'Obi, com tu informaves per carta, em té una mena de gelosia molt complexa i molt curiosa» (Carta, 21.7.1948).

De fet, també sembla que competeixen en poesia. Obiols es va posar a escriure *Oda a Catalunya*, que obté l'englantina d'or als Jocs Florals de París, esperonat per la poesia que escriu Rodoreda i que revisa i aprova Carner. L'oncle Carner, com acaben anomenant-lo tots dos i a qui també Obiols envia poemes. La mateixa correspondència amb Carner mostra aquesta mena de pugna poètica entre la parella: «Ara tinc, almenys, un ideal, eclipsar la gloriosa [en referència a Rodoreda]. La qual, altrament, no té aturador» (Carta d'Obiols a Carner, París, 18.10.1948).

POEMES A RAIG: «SOBRE LA INESTABILITAT DE LA CONDICIÓN HUMANA»

Afectivament, aquella necessitat imperiosa d'escriure davant la crisi existencial que viu, aquella escriptura a raig, «com si vomités», amb què Rodoreda es refereix a l'escriptura dels primers sonets (Carta a Anna Murià, París 8.2.1947) es converteix, al llarg de 1947 i 1948, en un projecte important: el *Món d'Ulisses* i les sèries *D'amor i mort* i *Albes i nits*. Mostres d'unes i altres sèries són guardonades en els Jocs Florals de Londres (1947), París (1948) i Montevideo (1949), per la qual cosa Rodoreda esdevé la primera escriptora a rebre el títol de Mestre en Gai Saber.¹²

Alguns d'aquests poemes, nou en total, els va donar a conèixer en l'últim número publicat a París de la *Revista de Catalunya* (núm. 104) d'abril de 1947. Es tracta de «Plany de Calipso» i «L'espallla nua et lluu d'un raig de lluna encesa», de *Món d'Ulisses*, i d'altres sis sonets que formen part *D'amor i mort*: «Submarina claror, nit breu, esquinç de seda», «Arbres, fullatges tristos, sota la nit immensa», *Adam a Eva*, «I ara tu, només tu, l'àrdua nit i la terra», «El vent neix amb el dia sobre el camp de batalla», «Per un camí que fuig i et mena presonera» i «Embadalit estol d'ombres acollidores». Poemes ben mesurats i acabats que com la resta de la poesia de Rodoreda no vam conèixer fins a l'any 2002 gràcies a l'estudi

12 A Londres hi presenta sis sonets alexandrins del *Món d'Ulisses*; a París, quatre peces més de la mateixa sèrie (*Penèlope*, *Ulisses en l'illa de Circe*, *Elpènor i Mort d'un pretendent*); a Montevideo, alguns poemes d'*Albes i nits*. Poemes publicats a *La Nostra Revista*, *La Nova Catalunya*, de l'Havana, i al diari *La Humanitat*, de Montpeller. Vegeu Rodoreda (1984).

i ordenació d'Abraham Mohino i, més recentment, ha merescut un ampli estudi del professor Jordi Julià.¹³ Cal remarcar l'estructura dramàtica del projecte poètic. L'interès per les obres clàssiques de Molière i Racine, i la seva identificació amb les protagonistes d'aquestes obres: «En el meu exili m'acompanyen Fedra i Ifigènia: la tràgica dona de Teseu i la incomparable filla d'Agamèmnon», escriu a Carles Pi i Sunyer des de Roissy-en-Brie la primavera del 1940 (29.3.1940).

Ja els nou poemes publicats a la *Revista de Catalunya* fan patent que Rodoreda troba en la poesia la forma d'abocar-hi la seva profunda desolació, personal i també col·lectiva, ara que es fa evident la consolidació del règim franquista. L'exili permanent. Els versos són una meditació sobre l'existència i la difícil acceptació de l'altre que remarquen versos com «el serpent adormit en el llot del meu cor» (LX) o «si el paradís ens llença, l'aspra terra és oferta / al vagareig dels nostres entremesclats afanys» [*Adam a Eva*, XLIX] i encara: «La terra d'on soc filla és lluny i sembla morta» (LXII).¹⁴

En carta a Carner, l'escriptora es referia a «la inestabilitat de la condició humana» com un dels temes centrals dels poemes entorn de Circe, de *Món d'Ulisses* (Carta a Carner, París, 12.10.1948). I és que, a *Món d'Ulisses*, Rodoreda, que en altres moments va explicar la seva identificació amb el personatge de Nausica, la noia abandonada per Ulisses per tornar a Ítaca amb Penèlope, desplaça el protagonisme de l'heroï per centrar-lo en els personatges femenins: Penèlope, Anticlea, Euriclea, Calipso, Nausica i Circe (Pòrtules, 2013). Hi presenta un altre relat dels fets, escenes èpiques, però també bíbliques i històriques (protagonitzades per Judit, Ofèlia o Tamar) en una intertextualitat que dona veu a les dones.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARNAU, Carme (2008). «Mercè Rodoreda i el conte». A: Rodoreda, Mercè. *Narrativa completa. Volum II. Contes i novel·les*. Barcelona: Edicions 62, p. IX-XXXII.
- CAMPILLO, Maria (1994). *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*. Barcelona: Curial i PAM.

13 Vegeu Jordi Julià (2022). *L'odissea de Mercè Rodoreda*. Vic: Eumo.

14 La numeració segueix Mohino (2002).

- CAMPILLO, Maria (2014). «Sobre “la nostra qualitat possible”: *La Revista de Catalunya* durant la guerra i l'exili». A: *90 anys de la Revista de Catalunya (1924-2014)*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 20-33.
- CAPDEVILA, Maria (1987). «L'època de París de la “Revista de Catalunya” i l'epistolari entre Antoni Rovira i Virgili i Armand Obiols». *Revista de Catalunya*, núm. 11 (setembre), 142-179.
- CASALS, Montserrat (1991). *Mercè Rodoreda. Contra la vida, la literatura. Biografia*. Barcelona: Edicions 62.
- JULIÀ, Jordi (2022). *L'odissea de Mercè Rodoreda*. Vic: Eumo.
- MASSOT I MONTANER, Josep (2000). *Antoni M. Sbert, agitador, polític i promotor cultural*. Barcelona: PAM.
- OBIOLS, Armand; CARNER, Josep (2013). *Cartes 1947-1953*. Edició i pròleg a cura de Jordi Marrugat. Sabadell: Fundació La Mirada.
- PONSATÍ-MURLÀ, Oriol (2024). «La “llum vivificadora del pensament català” i els dofins de Josep Obiols: la *Revista de Catalunya* en temps de guerra». *Revista de Catalunya*, núm. 326 (abril, maig, juny), p. 67-84.
- PÒRTULES, Jaume (2013). «Ulisses ja no viu aquí? Notes sobre el Món d'Ulisses segons Mercè Rodoreda». A: *Rodoreda i els clàssics*. Jordi Pujol i Meritxell Talavera (ed.). Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 57-84.
- RODOREDA, Mercè (1984). «Mercè Rodoreda: Obra poètica». *Els Marges*, núm. 30, 55-71.
- RODOREDA, Mercè (2002). *Agonia de la llum. La poesia secreta de Mercè Rodoreda*. A cura d'Abraham Mohino i Batet. Barcelona: Angle.
- RODOREDA, Mercè (2008). *Narrativa completa. Volum II. Contes i novel·les*. A cura de Carme Arnau. Barcelona: Edicions 62.
- RODOREDA, Mercè (2017). *Cartes de guerra i d'exili (1934-1960)*. A cura de Carme Arnau. Barcelona: Fundació Mercè Rodoreda.

LA COL·LABORACIÓ DE BALTASAR SAMPER A LA REVISTA DE CATALUNYA: MODERNITAT I EXILI DEL NOUCENTISME MUSICAL

AMADEU CORBERA JAUME

Conservatori Superior de Música de les Illes Balears

UN CRÍTIC DE MERESCUT PRESTIGI

Baltasar Samper i Marquès (Palma, 1888 - Ciutat de Mèxic, 1966) té el relatiu honor d'haver estat el primer i únic crític musical de la *Revista de Catalunya* en tota la seva història centenària. Ho va ser en el segon període de la publicació, sota la direcció de Ferran Soldevila, entre 1930 i 1931. Malgrat el marcat perfil d'alta cultura des de la seva fundació el 1924, la *Revista* havia desatès l'activitat musical i, de fet, seguiria així en el futur. Com apunta Francesc Fontbona, «ni música ni cinema havien estat presents abans [...] ni hi tornarien a estar després, consagrant una de les mancances lamentablement més habituals en el món cultural català» (Fontbona, 2012, p. 207).

A finals de 1923 Samper havia començat a escriure regularment sobre música al diari *La Publicitat*, el mitjà portaveu d'Acció Catalana (Corbera, 2023a), partit al qual finalment s'afiliaria el 1930 (Baras, 1984). El músic mallorquí era un artista polifacètic, potser el més actiu i destacat en tots els camps de la seva generació: deixeble d'Enric Granados i Felip Pedrell, era conegut també com a compositor, pianista, etnomusicòleg i director d'orquestra, a més de crític, i formava part plenament des de feia anys d'aquella segona fornada d'intel·lectuals del noucentisme progressista que lideraven Lluís Nicolau d'Olwer —a qui l'unia una estreta amistat— o Antoni Rovira i Virgili.

La Publicitat fou «clarament, el millor diari en català» (Ucelay da Cal, 1982, p. 137) del primer terç del segle xx, i «un dels millors diaris del país en moltes dècades, amb una nòmina de col·laboradors excepcional», segons l'historiador Josep M. Figueres (2018, p. 133). La centralitat intel·lectual del mitjà convertí Baltasar Samper en una referència de l'escena musical d'aquells anys a Barcelona, tal com li reconeixia un altre

dels il·lustres músics catalans del moment, Manuel Blancafort: «Samper frueix temps ha d'un prestigi molt merescut amb la seva labor crítica en un dels nostres rotatius; un prestigi degut a l'agudesia dels seus judicis i al seny i prudència en la manera d'expressar-los» (Blancafort, 1930, p. 8).

Així doncs, com a portaveu musical de la mesocràcia noucentista des de les pàgines de la seva capçalera més destacada, el cas de Baltasar Samper és quasi paradigmàtic del rol de l'intel·lectual professional o tècnic especialitzat que exercia, des de la plena autoconsciència del seu paper històric, un compromís clar i plenament dirigista de filtratge i interpretació de la modernitat catalana; i ho feia, parafrasejant Josep Murgades (2020), a partir de la formulació de models i projectes que, a més d'explicar analògicament la realitat, contribuïen a establir les normes de comportament social tendents a possibilitar la viabilitat d'una acció reformista. Els seus escrits marcaven la pauta tant en la recepció dels clàssics com de les avantguardes, o fins i tot el jazz i la música popular (Corbera, 2023b), però també dictaven i censuraven comportaments socials i de consum cultural, pràctiques artístiques i models estètics. A través del discurs, en definitiva, Samper va jugar un paper determinant en la construcció i reafirmació de tota una xarxa simbòlica de referencialitat i praxi artística del catalanisme en la dècada de 1930.

Tot i disposar d'una tribuna excel·lent per a la difusió del seu ideari modernitzador com era *La Publicitat*, i a part de la seva etapa a la *Revista de Catalunya*, Samper també va col·laborar ocasionalment amb altres mitjans, com *Mundo Musical*, *Mirador* i *La Nostra Terra*, de Mallorca. Fins i tot va arribar a fundar i dirigir una brevíssima publicació que només va treure dos o tres números: *Fonografía* (1931), en castellà, pensada per ser distribuïda per tot l'estat, i dedicada a la novetat que representava l'emergent indústria discogràfica; comptava amb la participació de noms tan diversos com el crític espanyol Adolfo Salzar, el compositor Joaquín Turina, el crític Rafael Moragas o l'escriptor llibertari francès Henry Poulaille (Corbera, 2023a).

LA MODERNITAT MUSICAL A LA REVISTA DE CATALUNYA

Entre el setembre de 1930 i el desembre de 1931, Baltasar Samper va publicar tretze articles de crònica i crítica musical a la *Revista de Catalunya*. Són els següents:

Articles de Baltasar Samper a la Revista de Catalunya				
Any	Mes	Número	Títol	Pàgines
1930	Setembre	61	<i>La música mecànica</i>	60-63
1930	Octubre	62	<i>Jazz-band</i>	170-175
1930	Novembre	63	<i>Cinema sonor</i>	257-260
1931	Gener	65	<i>Els concerts - L'homenatge al mestre Francesc Pujol - La temporada d'òpera al Liceu</i>	63-66
1931	Febrer	66	<i>Bela Bartók a Barcelona - Presentació de joves compositors espanyols - Música en discos</i>	166-170
1931	Març	67	<i>Els Concerts - Comitè d'intercanvi musical «París - Barcelona» - Música en discos</i>	253-258
1931	Abril	68	<i>Els concerts - Música en discos</i>	354-360
1931	Juny	70	<i>Els Concerts</i>	540-544
1931	Juliol	71	<i>Música en discos</i>	46-51
1931	Setembre	73	<i>Música en discos. Música orquestral - Música «da Camera». Solistes - Cant. Música escènica. Solistes - Jazz</i>	253-257
1931	Octubre	74	<i>Música en discos. Cant gregorià - Música coral - Cant - Jazz</i>	354-359
1931	Novembre	75	<i>Música en discos</i>	463-467
1931	Desembre	76	<i>Els Concerts Música en discos</i>	556-560

A la *Revista*, Samper hi troba un espai més ample que al diari —limitat per les columnes i l'actualitat— per desenvolupar de manera extensa el seu punt de vista, i amb una comunitat de lectors menor en nombre, però d'un nivell cultural a priori més alt i més receptiva a la interpretació de la modernitat que proposava. Com tots els noucentistes, compartia «una mateixa fita de civilitzar el país, d'educar-lo» (Rabaseda, 2006, p. 373) des del dirigisme intel·lectual. Així per exemple, la seva proposta de publicar

crítica de discs —com ja havia començat a fer el 1929, encara que de manera molt breu, a *Mirador* (Singla, 2006)— s'explica perfectament en aquests termes:

Què us sembla si reservéssim part de la Crònica mensual —mitja plana, aproximadament— a ressenyes de discos? Ja sabeu que això està a l'ordre del dia, i és possible que molts lectors de la R. de C., que no siguin músics ni llegeixin publicacions musicals, ho agraïssin. Avui tothom té el seu gramòfon, i una petita orientació sobre les novetats que es publiquin, potser aniria bé.¹

Baltasar Samper encarna, de manera brillant i àmpliament reconeguda, la *voluntat* noucentista de ser modern (Marfany, 1982; Comadira, 2006) en l'àmbit de la música, de dirigir la recepció de les noves tendències i la «plena actualitat que començava a marcar la mateixa hora a Europa que a casa nostra» (Calmell, 2005, p. 103). Aquesta Modernitat —en majúscules—, ens diu Richard Taruskin (2010, p. 1), no és només una condició, sinó un compromís, i afegeix:

Modernists live in the present with enthusiasm, an enthusiasm requiring audacity, high self-regard and self-consciousness [...], and, above all, *urbanity* in every meaning of the word from «citified» to «sophisticated» to «artificial» to «mannered». All of this sounds like the very opposite of romanticism as originally defined [...]. (Taruskin, 2010, p. 2).

És, doncs, des de l'hegemonia entusiasta del present «que pasado y futuro son interpretados en la modernidad» (Balibrea, 2007, p. 68). Samper, a partir d'aquesta plena consciència del temps i l'experiència, dicta en el camp musical el sentit de la modernitat, gràcies al filtre del llenguatge i el sistema de signes noucentista: classicisme, civilitat, ordre, imperialisme, mediterraneïtat, arbitrarietat, etc. Com apunta Ruth Piquer, aquests conceptes són el camp de batalla intel·lectual on músics i crítics «se debatirían ideológicamente entre la izquierda y la derecha» (Piquer, 2012, p. 96) en el bulliciós període d'entreguerres europeu. Baltasar Samper, en aquest sentit, s'alinea molt clarament amb la interpretació en clau progressista del classicisme que surt de la *Nouvelle Revue Française* de Romain Rolland i Jacques Rivière i la *Revue Musicale* de Henry Prunières i Boris de Schoeltzer, com a sinònim de modernitat, avantguarda i universalitat (Piquer, 2012). Això l'allunya, per tant, de la concepció estàtica i nacionalista de l'Action Française de Charles Maurras i la Schola Chantorum de Vincent d'Indy, que als Països Catalans

1 Samper, Baltasar (18 de setembre de 1930). Carta a Ferran Soldevila. Arxiu Nacional de Catalunya, fons Ferran Soldevila, sig. ANC1-411-T-787.

havien influït directament en Eugeni d'Ors o l'Escola Mallorquina que capitanejava el seu amic Miquel Ferrà.

Samper dirigeix els lectors a través de la codificació i els límits d'aquest sistema, independentment del tipus de música o d'esdeveniment musical, ja que, com a sinònim de «modernitat», o en tot cas, «d'actualitat», el classicisme era un constructe intel·lectual que actuava de sedàs a través del qual es podia interpretar tant la música contemporània com l'antiga, passat i futur. Així, l'obra d'un compositor romàntic com Felix Mendelssohn s'ajusta «a les tradicions de l'estil clàssic; la forma és sempre d'una perfecció inigualable [...]» i les seves creacions són, per això mateix, «refinades i subtils» (Samper, 1931a, p. 466); però igualment la d'un altre alemany, en aquest cas de la seva mateixa època, com Paul Hindemith, també és, sota la mateixa mirada, «d'una ponderació meravellosa» (Samper, 1931b, p. 543). Fins i tot el cant gregorià pot ser «una meravella de refinament» (Samper, 1931c, p. 356). Aquest refinament, per altra banda, és sinònim de «bon gust», una pauta tant estètica com d'ordre social clau en la concepció de l'ideal noucentista:

Ens ha causat un goig ininterromput escoltar el cant d'aquests notabilíssims artistes, tan ben preparats i tan intel·ligents, que posseeixen a la perfecció les parts que interpreten, i que sense acudir mai a cap recurs de mal gust (què lluny dels portaments insofribles i de les vociferacions dels anomenats «divos», camàlics analfabets del cant!) (Samper, 1931d, p. 256).

Ha reaparegut aquesta temporada, a Barcelona. Arthur Rubinstein, pianista prou conegut i que té aquí un públic força nombrós, que es deixa seduir per l'espectacle, de vegades pintoresc i d'altres francament desagradable, que aquest artista sol oferir en els seus recitals. Hem cregut sempre, i encara seguim creient, que el senyor Rubinstein posseeix totes les qualitats per ésser un intèrpret perfecte —i no és dir poc. Però té una imperdonable feblesa que no ens deixa mostrar-nos gens indulgents amb ell: davant del públic oblida tota responsabilitat, es preocupa només d'exhibir el seu prodigiós mecanisme i es lliura a les més censurables extravagàncies per tal de captivar l'atenció del públic ineducat. I això és una acció pertorbadora que estem obligats a denunciar, més que més, quan els qui l'exerceixen poden ésser acusats de manifesta mala fe (Samper, 1931e, p. 356).

El músic desenvoluparà el seu discurs tant a les pàgines de *La Publicitat* com a la *Revista de Catalunya*. Però és en la curta col·laboració en aquest mitjà on s'esplaia més i va més enllà en la seva aposta radical

per l'avantguarda, i per això s'hi estrena amb tres articles, entre setembre i novembre de 1930, que són tota una declaració d'intencions en el context del noucentisme: el primer sobre el jazz, i els altres dos sobre les dues grans innovacions de l'època, el fonògraf i el cinema. Samper hi anticipa i especula sobre les possibilitats estètiques, socials i físiques de les noves tecnologies que començaven a donar forma a la cultura de masses contemporània, com el fonògraf, el cinema, la microfonia i l'enginyeria del so, i primers instruments elèctrics (*theremin*, orgue Martenot, etc., o les creacions de Henry Cowell, Luigi Russolo o Edgar Varèse). Tot i que mai va arribar a experimentar, ell mateix, amb la composició electroacústica —com sí que ho faria el seu amic Robert Gerhard a partir de la dècada de 1950—, el crític mallorquí se'ns revela com un visionari pel que fa als avanços tecnològics de la música que s'esdevendrien especialment a partir de la segona meitat del segle xx:

[...] de la col·laboració assídua d'enginyers i músics, excitada per les necessitats de la reproducció elèctrica i de la transmissió, naixeran segurament interessants modificacions d'alguns dels instruments actuals, i fins potser —per què no?— en veurem aparèixer algun de nou. [...] La modificació dels timbres, mitjançant les cabines isoladores i els filtres elèctrics; les relacions d'intensitat, segons les distàncies dels instruments al micròfon, que permeten les més sorprenents combinacions; la transposició elèctrica del to d'un instrument determinat, que pot ésser així tractat amb gran llibertat d'escriptura; tot el conjunt, en resum, de fórmules amb què l'acústica s'enriqueix ara gràcies a aquestes activitats, han d'influir poderosament, no sols en les realitzacions dels compositors, sinó també, i això és el més important, en el caràcter de llurs concepcions (Samper, 1930a, p. 258).

En el cas del disc, en valora el potencial per crear noves sonoritats musicals i de facilitar l'accés del repertori culte a àmplies masses de públic, en un sentit plenament republicà:

Sembla, a primera vista, que l'extremada vulgarització de la música que aquestes plaques polides i meravellosament sensibles han afavorit, hauria d'ésser per als músics un motiu de legítima i completa satisfacció. De la popularització de les grans obres consagrades del repertori solemne, com de les novetats que incessantment són ofertes, deriva un considerable benefici: la cultura musical s'escampa cada dia més i es perfecciona ràpidament [...] (Samper, 1930b, p. 61).

«Jazz-band» (octubre 1930), per altra banda, és l'article que inaugura de manera extensa la crítica jazzística de Baltasar Samper, i la base de tots els que vendrien darrere (Corbera, 2023b). Samper adapta les tesis d'Hugues Panassié, primer crític de jazz europeu, de la *Revue Musicale*: principalment, la distinció i jerarquia entre el jazz *hot* (negre i «vertader») i l'*straight* (blanc i «fals»). Durant el període republicà, el músic esdevendria un dels principals especialistes del gènere als Països Catalans, autor de diverses conferències molt celebrades i fundador del Hot Club barceloní el 1935, un cas excepcional entre la dirigència noucentista de defensa i promoció del jazz, fins i tot en contra de l'opinió de la majoria dels seus col·legues (Samper, 2019; Corbera, 2023b). Segons Alexandre Galí, era l'únic «músic de talla» que «a partir de 1931 dedicava a aquesta especialitat musical uns articles i unes cròniques força ben orientades i sobretot orientadores» (Galí, 1984, p. 134-135), i la majoria, doncs, a la *Revista de Catalunya*, parlant de novetats discogràfiques.

L'EXILI: FRANÇA I MÈXIC

Baltasar Samper no va participar directament en la represa de la *Revista de Catalunya* a França per part de Fundació Ramon Llull, impulsada per Antoni M. Sbert. Tot i que el seu nom hi apareix com a «col·laborador», en aquesta breu etapa de la *Revista* no hi ha cap article seu. Sbert li havia encomanat una altra tasca: escriure repertori musical per als orfeons de presos catalans que la Fundació havia organitzat per diferents camps de concentració del Rosselló i Occitània, i a ell mateix, li havia encarregat la direcció del cor «Frederic Mistral» de refugiats catalans a Tolosa (Massot, 2019, Corbera; 2023a i 2024).

Sbert i Samper eren bons amics. Tots dos eren mallorquins, i en els seus anys a Barcelona, especialment durant la República, i malgrat militar en partits polítics diferents i electoralment rivals —un a Acció Catalana i l'altre, a ERC—, havien col·laborat en l'organització de diverses activitats de promoció i agermanament entre Mallorca i Catalunya (Massot, 1978; González, 2004). A França, va ser gràcies al polític que Baltasar Samper i la seva companya Dolors Porta varen poder anar a la residència d'intel·lectuals catalans de Tolosa, malgrat les objeccions de Maria Baldó, l'administradora del centre (Campillo i Vilanova, 2000; Massot, 2000a).

Samper i Sbert arribarien a Mèxic el 1942, en els dos viatges del vaixell *Nyassa*. El polític mallorquí intentaria mantenir allà l'activitat de la Fundació Ramon Llull, un cop més, publicant la *Revista de Catalunya*:

en varen sortir només tres números en un sol volum, el març de 1943. Samper, fortament compromès amb l'activitat cultural i política de l'exili, va formar part de consell de direcció d'aquella curta nova etapa, però no va escriure res. Definitivament, havia decidit deixar de banda la seva tasca de crític (Moll, 2003), tot i el prestigi i la importància assolides abans de la guerra: potser no tenia gaire sentit intentar ser un crític noucentista en un context tan diferent, sense públic, sense escena i sense país al qual dirigir i marcar pautes de comportament, i des d'una revista amb pocs lectors que en aquells moments era més resistencialista que una altra cosa.

En part per dificultats econòmiques i en part per les fortes tensions polítiques dins l'exili català, la *Revista* no va continuar. A finals de 1943, Baltasar Samper es va involucrar de manera directa amb la Comunitat Catalana, l'organització de caire separatista que intentava agrupar la majoria d'exiliats sota la línia política del Consell Nacional de Carles Pi Sunyer; fins i tot en va ser el president entre 1944 i 1946 (Díaz, 1991; Corbera, 2023a). El Consell defensava obertament que la legalitat republicana i l'estatut d'autonomia català havien estat liquidats per la via dels fets —cosa que era certa—, i que, en aquest context, en cas que l'escenari internacional provocàs la caiguda de la dictadura de Franco, Catalunya havia d'exercir el dret a l'autodeterminació. Sbert, per la seva banda, es va mantenir com el representant principal a Mèxic de la línia política oficialista —i minoritària en aquells moments— d'ERC i la Generalitat presidida per Josep Irla, que defensava la unitat d'acció amb els partits espanyols i no rompre el pacte constitucional republicà.

Aquests dos posicionaments varen provocar una «guerra civil larvada» (Díaz, 1991, p. 68) dins la colònia catalana, almenys entre els sectors més implicats políticament i culturalment. I com apuntava Josep Massot (2000b), Sbert, com a líder de la facció «legalista» i minoritària, va acabar per això una mica aïllat de la resta dels companys; també, possiblement, de Baltasar Samper.

CONCLUSIONS

La Publicitat sempre va ser la capçalera principal de Baltasar Samper, però a la *Revista de Catalunya* hi va trobar la plataforma perfecta per desenvolupar àmpliament i sense les limitacions de la premsa diària els principis del seu noucentisme musical, des d'una perspectiva progressista, universalista i radicalment i entusiàsticament moderna. Malgrat que la

seva col·laboració va ser molt curta, entre 1930 i 1931 hi va publicar tretze articles que tractaven tots els gèneres musicals i temes tan diversos com les noves tecnologies o el jazz. En conjunt, aquests texts representen un corpus magnífic de l'ideari sociomusical noucentista, escrits amb voluntat dirigista i clarament, com deia Galí, orientadora.

Tot això es va acabar abruptament el 1939. Políticament compromès, Samper no va dubtar a l'exili a col·laborar amb Antoni M. Sbert amb la Fundació Ramon Llull i la represa de les activitats culturals catalanes; i entre aquestes, les noves edicions de la *Revista de Catalunya*, a França i a Mèxic. En aquest darrer país, no obstant això, els dos vells amics es trobarien en bàndols diferents enmig d'encesos debats sobre el futur polític de Catalunya, fet que acabaria per fer inviable la continuïtat de la publicació.

A l'exili, tanmateix, Baltasar Samper, sense el món català que havia conegut i que tant havia ajudat a construir i a donar forma, no tornaria a fer mai més de crític. I amb el seu silenci s'acabaria també per sempre el discurs musical del noucentisme.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BALIBREA, Mari Paz (2007). *Tiempo de exilio. Una mirada crítica a la modernidad española desde el pensamiento republicano en el exilio*. Barcelona: Montesinos.
- BARAS, Montserrat (1984). *Acció Catalana. 1922-1936*. Barcelona: Curial.
- BLANCAFORT, Manuel (1930). «Baltasar Samper, músic de Mallorca». *El Matí*, 12 de juliol de 1930, 8.
- CALMELL, Cèsar (2005). «Un ideari per a la música del nou-cents». *Recerca Musicològica* [en línia], núm. 14, 87-106. <<https://ddd.uab.cat/pub/recmus/02116391n14-15/02116391n14-15p87.pdf>>
- CAMPILLO, Maria; VILANOVA, Francesc (2000). *La cultura catalana en el primer exili, 1939-1940*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer d'estudis autonòmics i locals.
- COMADIRA, Narcís (2006). *Forma i prejudici. Papers sobre el Noucentisme*. Barcelona: Editorial Empúries.
- CORBERA JAUME, Amadeu (2023a). *Baltasar Samper, entre dues aigües: l'art i el compromís* (Tesi doctoral) [en línia]. Palma: Universitat de les Illes Balears. <<http://hdl.handle.net/10803/688910>>

- CORBERA JAUME, Amadeu (2023b). «Baltasar Samper, pionero de la crítica de jazz: escritos de 1930». *Jazz-hitz* [en línia], núm. 6, 29-42. <<https://jazz-hitz.musikene.eus/index.php/jazz-hitz/article/view/123/73>>
- CORBERA JAUME, Amadeu (2024). «Les balades de Baltasar Samper: art i compromís». A: Sunyer Molné, Magí (ed.), *La balada* [títol provisional]. Tarragona: Publicacions URV (en premsa).
- FIGUERES, J. M. (2018). «"La Publicitat" durant la Guerra Civil (1936-1939). Periodisme entre dos focs». *Butlletí de La Societat Catalana d'Estudis Històrics* [en línia], núm. xxix, 131-168. <<https://doi.org/10.2436/20.1001.01.187>>
- FONTBONA, Francesc (2012). «L'Art i la Revista de Catalunya». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* [en línia], núm. 23, 197-211. <<https://raco.cat/index.php/ButlletiSCEH/article/view/347683>>
- DÍAZ ESCULIES, Daniel (1991). *El catalanisme polític a l'exili, 1939-1959*. Barcelona: La Magrana.
- GALÍ, Alexandre (1984). *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya: 1900-1936*. Vol. 16. Barcelona: Fundació Alexandre Galí.
- GONZÁLEZ I VILALTA, Arnau (2004). «La Comunitat Cultural Catalano-Balear (1936)». *Randa*, núm. 52, 153-166.
- MARFANY, Joan-Lluís (1982). «Modernisme i noucentisme, amb algunes consideracions sobre el concepte de moviment cultural». *Els Marges*, núm. 26, 31-42.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1978). *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra: 1930-1950*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (2000). *De la guerra i de l'exili: Mallorca, Montserrat, França, Mèxic, 1936-1975*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (2000). *Antoni M. Sbert, agitador, polític i promotor cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (2019). «Baltasar Samper, de l'Obra del Cançoner a França i a Mèxic». *Randa*, núm. 82, 55-87.
- MURGADES, Josep (2020). «El Noucentisme». A: Castellanos, Jordi; Marrugat, Jordi (dir.). *Història de la literatura catalana*. Vol. vi: *Literatura contemporània (II)*. *Modernisme. Noucentisme. Avantguardes*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, Editorial Barcino i Ajuntament de Barcelona.

- PIQUER SANCLEMENTE, Ruth (2012). «El neoclasicismo musical francés según *La Revue Musicale*: un modelo para Adolfo Salazar y la crítica española». A: Cascudo, Teresa; Palacios, María (ed.). *Los señores de la crítica: periodismo musical e ideología del modernismo en Madrid (1900-1950)*. Sevilla: Editorial Doble J.
- RABASEDA, Joaquim (2006). *Jaume Pahissa un cas d'anàlisi musical*. (Tesi doctoral) [en línia]. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. <<http://www.tdx.cat/handle/10803/5196>>
- SAMPER, Baltasar (1930). «Cinema sonor». *Revista de Catalunya*, núm. 63 (novembre), 257-260.
- SAMPER, Baltasar (1930). «Música mecànica». *Revista de Catalunya*, núm. 61 (setembre), 60-63.
- SAMPER, Baltasar (1930). «Jazz-band». *Revista de Catalunya*, núm. 62 (octubre), 170-175.
- SAMPER, Baltasar (1931). «Música en discos.» *Revista de Catalunya*, núm. 75 (novembre), 463-467
- SAMPER, Baltasar (1931). «Els Concerts». *Revista de Catalunya*, núm. 70 (juny), 540-544.
- SAMPER, Baltasar (1931). «Música en discos. Cant gregorià-Música coral-Cant-Jazz». *Revista de Catalunya*, núm. 74 (octubre), 354-359.
- SAMPER, Baltasar (1931). «Música en discos. Música orquestral-Música "da Camera". Solistes-Cant. Música escènica. Solistes-Jazz». *Revista de Catalunya*, núm. 73 (setembre), 253-257.
- SAMPER, Baltasar (1931). «Els concerts-Música en discos». *Revista de Catalunya*, núm. 68 (abril), 354-360.
- SAMPER, Baltasar (2019). *Música de jazz. Conferències de 1935* (Antoni Pizà i Francesc Vicens, ed.). Palma: Lleonard Muntaner editor.
- SINGLA, Carles (2006). *Mirador (1929-1937): un model de periòdic al servei d'una idea de país*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- TARUSKIN, Richard (2010). *Music in the Early Twentieth Century*. Nova York: Oxford University Press.
- UCELAY DA CAL, Enric (1982). *La Catalunya populista: imatge, cultura i política en l'etapa republicana, 1931-1939*. Barcelona: La Magrana.

MELCIOR FONT I MARSÀ EN LA SEVA ETAPA COM A REDACTOR DE LA REVISTA DE CATALUNYA

PAU VINYES I ROIG

Centre d'Estudis Ignasi Iglésias,
Grup d'Estudi d'Història de la Cultura i dels Intel·lectuals, Universitat de Barcelona

«Les gotes del cel quan cauen saben on anar.»

Diàleg de les gotes, Melcior Font

INTRODUCCIÓ

Quan vaig sentir per primer cop el nom de Melcior Font fou en una conferència que va pronunciar l'historiador i arqueòleg Joan Pallarès-Personat. I d'això ja fa força anys. Fins aleshores no en sabia ni un esborrall. Em va sorprendre que no hagués sentit a parlar d'un personatge que havia deixat una bona empremta en el camp poètic, literari i de gestor cultural, tot i que era nascut a Sant Andreu de Palomar, l'antic municipi on he viscut la major part de la meva vida. Em va semblar un personatge molt interessant per les múltiples facetes i disciplines que va dominar en vida. Temps després vaig decidir endinsar-me de ple en el seu estudi tot publicant una extensa biografia. Una de les disciplines en què va destacar fou en la de periodista, tot i que professionalment es va dedicar al camp de la gestió cultural, fos com a secretari particular del conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya en temps de la Segona República o com a promotor i difusor cinematogràfic, en aquest darrer cas ja en ple exili francès. Com a periodista va poder narrar en primera persona els darrers dies de vida de l'arquitecte Antoni Gaudí i Cornet, després que fos atropellat per un tramvia a la Gran Via de les Corts Catalanes de Barcelona. Però també sobreixí com a entrevistador per a capçaleres com l'efímera revista *Imatges*.

On va poder desenvolupar la seva creativitat de manera prou clara com a periodista fou a la *Revista de Catalunya*, de la qual tot just es commemoren els cent anys de la seva estrena. Sigui aquest modest article una aportació més a la commemoració de la publicació tot just esmentada i el paper que Melcior Font i Marsà hi va tenir.

QUI ERA MELCIOR FONT I MARSÀ?¹

Melcior Font i Marsà (Sant Andreu de Palomar, 24 de desembre de 1902 - Barcelona, 3 d'octubre de 1959) fou poeta, periodista, traductor, secretari personal del conseller de Cultura Ventura Gassol i Rovira i cineasta. De jove estudià al Seminari de Barcelona, però no es capficà en la professió eclesiàstica. Autodidacte de formació, un cop finalitzats els estudis del seminari, es va consagrar de ple a les lletres catalanes —fou premiat en diversos jocs florals— i es va implicar en diversos projectes culturals i periodístics. Patí un curt empresonament arran dels Fets d'Octubre de 1934, moment en què ocupava la secretaria del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. L'octubre de 1936, s'hagué d'exiliar conjuntament amb en Ventura Gassol per por de ser assassinat per membres de la FAI, pel fet d'haver salvat vides humanes i art religiós durant els primers mesos de la República en guerra. A l'exili s'implicà en el manteniment de la llengua i cultura catalanes entre els republicans exiliats. Treballà en diversos projectes cinematogràfics a l'Estat francès, amb actors, productors i directors de renom com Yves Montand, Simone Signoret, Marcel Pagnol i Roger Leenhardt. També fou col·laborador dels directors de cinema Ricardo Muñoz Suay, Luis García Berlanga, Luis Buñuel i Juan Antonio Bardem. El 28 de desembre de 1959, ingressat per una insuficiència renal greu a l'Hospital Nord-americà de París, fou traslladat en tren a Barcelona, per voluntat pròpia atès que es volia acomiadar de familiars i amics. El 3 d'octubre moria a Barcelona, deixant un llegat cultural i humà immens, que la seva vídua Magda Martí i Travé preservà.

1 Per saber-ne més podeu consultar la biografia: Vinyes i Roig, Pau (2018). *Melcior Font, guerriller cultural: poeta, periodista, traductor, cineasta i secretari personal de Ventura Gassol*. Sant Andreu de Palomar: Llop Roig.

MELCIOR FONT I MARSÀ, REDACTOR I COL·LABORADOR DE LA REVISTA DE CATALUNYA

Just els anys anteriors a la seva tasca com a funcionari del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, el trobem col·laborant en diverses publicacions de l'època. Entre 1920 i 1932, Font fa una tasca gegantina com a periodista. Són els seus anys daurats com a professional del periodisme. Publica una infinitat d'articles en diaris i revistes de l'època. Trobarem la seva signatura en les capçaleres següents: *Enllà*, *L'Andreuenc*, *La Publicitat*, *El Matí* i *La Nau* —ambdues dirigides per Antoni Rovira i Virgili—, *La Veu de Catalunya*, *D'Ací i d'Allà*, *L'Almanac de les Arts*, *La Revista*, *Quaderns de Poesia*, *Revista de Catalunya*, *L'Estel*, *Llegiu-me*, *Centre de Lectura de Reus*, *Ciutat*, *Imatges*, *Diario de Gerona*, etc.

Però fou a la *Revista de Catalunya* on tingué un paper més enllà del simple col·laborador. En aquest magazín hi treballà durant un temps com a redactor a jornada completa. En aquest magazín hi publicà vuit articles i vint-i-set seccions de *Nòtules*, amb les seves corresponents notícies curtes, entre 1925 i 1928.

Melcior Font escrigué per primer cop a la *Revista de Catalunya* en el número de desembre de 1925. Està a punt de fer els vint-i-tres anys i té molt camí per recórrer. És l'encarregat de confeccionar la secció «Nòtules», espai destinat, de manera breu, a destacar les darreres notícies culturals del país i foranes. També, realitza reportatges extensos sobre personatges de la intel·lectualitat catalana així com sobre l'associacionisme polític i l'excursionisme català. El 1926, en commemorar-se el cinquantenari de la primera entitat excursionista de les terres de parla catalana, el Centre d'Excursionista de Catalunya (CEC), publica a la *Revista de Catalunya* un article acurat i documentat. Aquest serà reproduït cinquanta anys després al butlletí del CEC *Muntanya* en commemoració del centenari de l'associació esportiva i cultural.

El març de 1926, el poeta andreuenc es capficava de ple en una breu història de la primera societat catalanista, La Jove Catalunya, entitat influenciada pel romanticisme i pel polític i filòsof italià Giuseppe Mazzini. Nada a finals del 1869, l'associació en els seus inicis tenia un component netament literari, però amb el pas dels anys s'accentuà el seu marcat caràcter polític fins a la seva desfeta el 1875. L'intel·lectual andreuenc remarcava la seva evolució cap a la política amb aquestes paraules:

El catalanisme d'aquell temps és vinculat a la intel·lectualitat i al literat. En les taules del Cafè de França primerament, i en les del Cafè Suís, més tard, la idea vaga i sentimental del catalanisme anava

precisant-se, cobrava solidesa i començava a insinuar el seu caire polític. La jovenalla, aplegada vora aquest foc, va enyorar ben aviat un recer més clos, més íntim i més espiritual que el de la taula de cafè, on havien conviscut fins aleshores. Va ser aquest anhel el que va motivar, a l'any 1869, la naixença de «La Jove Catalunya». Aquesta va ser la primera entitat del catalanisme polític (Font, 1926a, p. 279).

L'article era il·lustrat amb un seguit de retrats de perfil dels homes de La Jove Catalunya. Entre aquests sobresurten el dramaturg Àngel Guimerà i Jorge, el periodista i polític Josep Roca i Roca, l'escriptor Francesc Matheu i Fornells, el periodista i polític Pere Aldavert, el metge Joan Montserrat i Archs, l'escriptor i polític Joaquim Riera i Bertran, el poeta i dramaturg Francesc Ubach i Vinyeta, el poeta i publicista Isidre Reventós i Amiguet i l'historiador i escriptor Antoni Aulèstia i Pijoan.

Qui esdevindrà un dels millors il·lustradors catalans del primer i segon terç del segle xx, Joan García Junceda, més conegut com a Junceda, serà el protagonista de l'article publicat per Font el setembre de 1927. En aquest el descriu amb una minuciositat precisa, amb paraules com «té [Junceda], en efecte la cara d'escocès pobre. Podria passejar pels carrers de Glasgow sense fer girar ningú» (Font, 1927b, p. 259). A tall de conversa, el periodista anava enteixinant el relat vivencial del dibuixant i ninotaire. Un autoretrat d'ulls expressius del propi Junceda acompanyava l'article-entrevista.

L'abril de 1926 publicava un article sobre El Club dels Federalistes, en què entrevistava l'historiador, folklorista i polític republicà federalista i catalanista Pau Cot i Verdaguer (1855-1936), qui de jovenet presencià el moment històric de la proclamació i els esdeveniments de la Primera República com a corneta de la milícia ciutadana. En el moment de ser entrevistat per Font, Pau Cot era un dels pocs supervivents del federalisme del darrer terç del segle xix. El Club dels Federalistes fou una organització política fundada a Barcelona el 1868 per Francesc Pi i Margall i Valentí Almirall i Llozer. La seva trajectòria fou curta i cinc anys després es dissolia, el 15 d'abril de 1873, en plena República. Tot i això, el periodista i polític Antoni Feliu i Codina, germà de Josep Feliu, esmentà a les seves *Memorias de un veterano de la República*, publicades al diari *El Diluvio*, la data de dissolució el 22 de juliol de 1869, arran del fracàs dels membres del club en el Pacte de Tortosa. Alguns dels seus membres es retrobarien anys després en el Centre Català. La direcció de la revista inserta un peu de pàgina, a la primera plana de l'article, amb la nota següent:

Publiquem el present article, escrit destrament i fina pel nostre company Melcior Font, com a visió d'un aspecte especial del moviment polític i de la psicologia popular vuitcentistes. Aquest aspecte no pot

donar el to a una època, però serveix per a compondre-la, i ve ésser un correctiu de la crònica massa encarcerada (Font, 1926a, p. 390).

En finalitzar l'article, Melcior Font esgrimia les paraules següents:

Cal dir que van quedar, però, alguns federals íntegres. Són els de tota la vida: els que hem cercat nosaltres. Ja són pocs. Van esclariant-se cada dia més els supervivents d'aquella època (Font, 1926b, p. 397).

Font tampoc defuig narrar els inicis de l'editorial i revista *L'Avenç* a *Els primers temps de «L'Avenç»* (1926) i *L'obra i els homes de «L'Avenç»* (1926). Pel jove periodista, ««L'Avenç», que ha estat la revista i l'Editorial de més alta eficàcia en el seu temps, posa de nou a les nostres mans els seus amables petits volums de coberta taronja» (Font, 1926c, p. 475). Hi desgrana amb un afilat bisturí literari els primers temps de la revista fundada l'any 1881 per Jaume Massó i Torrents. Com la majoria dels periòdics i revistes en català d'aquells temps, va tenir una vida efímera, ja que l'any 1893 deixava de publicar-se. Segons Font, «era oberta a totes les clarors i a tots els vents» (Font, 1926c, p. 480).

L'any 1927 Melcior va ser el redactor d'un extens estudi biogràfic sobre el canonge Jaume Collell i Bancells publicat a la *Revista de Catalunya*. L'article completava un seguit de treballs periodístics per tal d'homenatjar l'imminent intel·lectual osonenc amb motiu del seu 60è aniversari com a periodista en actiu. Jaume Collell va ser un dels grans propagadors dels Jocs Florals en llengua catalana. Molt actiu en el moviment catalanista, col·laborava en diversos mitjans periodístics de Catalunya i va esdevenir un periodista prolífic i polèmic, a més de poeta i escriptor.

És també a la *Revista de Catalunya* on Melcior Font publica l'extens reportatge «Joan Crexells (Dades per a una biografia)», en memòria de qui fou gran amic seu i també col·laborador de la revista. A Font i Crexells els separaven sis anys d'edat i segurament s'havien conegut en ambients intel·lectuals i en redaccions periodístiques de l'època. Segons Sílvia Gómez Soler, en la introducció a l'esmentat article reproduït a la revista *Història de la Filosofia Catalana*:

Melcior Font era uns anys més jove que Crexells. Era un aprenent d'escriptor. Li devien encomanar la feina perquè havia conegut Crexells en la redacció de *La Publicidad* —aleshores ja havia passat a ser *La Publicitat*. Carles Riba i Joan Estelrich li facilitaren algunes informacions. Tingué accés a algunes cartes. Aprofità també articles de Capdevila, Serra Hunter i Nicolau d'Olwer publicats a *La Nova Revista* (Gómez, 2011, p. 177-193).

Tanmateix, si llegim la semblança biogràfica de Font sobre Crexells, ens adonarem i copsarem que l'escrit no es basa en cap suposat encàrrec, atès que hi traspua un sentiment d'amistat profundament viscut entre ambdós personatges. També, ens adonarem que Font, com a redactor de la revista, no pas com a col·laborador, devia tenir prou criteri per poder confeccionar un article sobre el malaguanyat filòsof i periodista barceloní. D'altra banda, entre la mort de Crexells i la publicació de l'article hi ha un mes i mig de diferència, i menys si tenim en compte que fou compost abans del febrer de 1927.

Crexells fou un escriptor en llengua catalana mort prematurament, als trenta anys, per un error quirúrgic en extirpar-li el ronyó sa en comptes del malalt. Tenia una formació intel·lectual destacadíssima, ja que dominava força idiomes i cursà estudis de comerç, de filosofia, de dret i de pedagogia. A Berlín fou corresponsal de *La Publicitat*, on s'encarregava de les pàgines d'economia sota el pseudònim de l'Observer. Dos anys després de la seva mort es va constituir en honor seu el Premi Joan Crexells de Literatura. A l'article dedicat a Crexells, Melcior Font en fa un esbós biogràfic acurat. L'article pretenia ser un primer corpus per a la realització posterior d'una extensa biografia, que finalment no va dur a terme. Entre les paraules que Font dedicà al seu malaguanyat amic destaquem les introductòries de l'esbós biogràfic:

És que podem dir que Joan Crexells té biografia? Uns mots breus ens la dirien: Fou una vida de trenta anys, lliurada tota a l'estudi. Hi hagué en ell un exclusivisme d'adopció. Mai no fou turbulent ni aventurós el seu contacte amb el món. La voluntat fou a la vocació fidelíssima. Per estudi, i oblidant l'esplai, seguí gairebé tot Europa. Un sol amor li guarní i li emplenà la vida: el que ha creat la seva llar. Ni en la prova difícil —vencible per tan pocs— d'una llarga estada a l'estranger, cap llei d'aventura no li enterbolí el sojorn ni el sostragué a la tasca. Menà, a tota hora i arreu, una vida sòbria, modesta.

El seu viure, doncs, no és gens fet de trontolls, ni molt menys de facècia. Una vida rica, però actuant en la concentració. Totes les coses li esdevingueren simplement, normalment. Mai no es vestiren de dramatisme o de transcendència biogràfica. Però no cal pas recercar dades, reviu fets ni aplegar anècdotes, quan ens resta l'obra a les mans. I Joan Crexells, la natura d'home més envejable i més rica de la Catalunya d'ara, ens deixa, tanmateix, una obra plena, madura, excepcional (Font, 1927a, p. 158).

I prosseguia amb uns mots d'amistat: «En evocar l'amic, sentim ara a la nostra mà aquella subtil, trèmula sensació de febre que encomanava els darrers dies l'efusiva estreta de la mà seva...» (Font, 1927a, p. 158).

Sílvia Gómez i Soler esmenta que «Josep Pla, en l'*Homenot* que li dedicà, considerava que Crexells, d'haver viscut més anys, hauria arribat a ser un alt funcionari utilíssim. El poeta Melcior Font, en canvi, en la biografia que escrigué per a la *Revista Catalunya*, el creia destinat a destacar en la vida acadèmica» (Gómez, 2011, p. 177).

No hem pogut esbrinar per quin motiu el juny de 1928 Melcior Font deixa de col·laborar a la *Revista de Catalunya*. Tanmateix, és l'època en què comença a proliferar com a traductor de literatura infantil i juvenil i, pocs anys després, en l'adaptació i traducció d'obres teatrals. Només se'ns acut que el desbordament de feina com a traductor li devia restar temps per poder-se dedicar al món del periodisme. I en la represa dels anys republicans de la revista creiem que la seva dedicació com a secretari personal de Ventura Gassol, conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, no li permeté reincorporar-s'hi de nou com a redactor.

En els anys d'exili, Font consta com a col·laborador dels cinc números editats el 1939 i 1940 a París, el 1943 en l'únic número editat a Mèxic, i el 1947, de nou, editat a París sota la coordinació d'Armand Obiols. Tanmateix, aquesta reaparició només tingué tres números. Tot i això, per manca de dades, no hem pogut esbrinar a tall de què significava ser col·laborador en aquests anys d'exili en la súbdita publicació.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- FONT I MARSÀ, Melcior (1926a). «La jove Catalunya. (Breu historial de la primera societat catalanista)». *Revista de Catalunya*, núm. 21 (març), 279-287.
- FONT I MARSÀ, Melcior (1926b). «El Club dels Federalistes. (Apunts per a una monografia)». *Revista de Catalunya*, núm. 22 (abril), 390-397.
- FONT I MARSÀ, Melcior (1926c). «Els primers temps de "L'Avenç". (Esbós de monografia)». *Revista de Catalunya*, núm. 23 (maig), 476-484.
- FONT I MARSÀ, Melcior (1927a). «Joan Crexells. (Dades per a una biografia)». *Revista de Catalunya*, núm. 32 (febrer), 158-177.

FONT I MARSÀ, Melcior (1927b). «Conversa amb Junceda». *Revista de Catalunya*, núm. 39 (setembre), 259-268.

GÓMEZ I SOLER, Sílvia (2011). «Joan Crexells (1896-1926). (Dades per a una biografia)». *Memorialística. Revista d'Història de la Filosofia Catalana*, núm. 2, 177-193.

VINYES I ROIG, Pau (2018). *Melcior Font, guerriller cultura. Poeta, periodista, traductor, cineasta i secretari personal de Ventura Gassol*. Sant Andreu de Palomar: Llop Roig.

FIGURES ANGLESES A LA REVISTA DE CATALUNYA (1925-1938): CONRAD, DICKENS, CHESTERTON I MEREDITH

SÍLVIA COLL-VINENT

Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull - La Salle

Gràcies per la invitació de la Càtedra Ferrater Mora al Simposi Trias dedicat a la *Revista de Catalunya*, i per l'oportunitat de presentar-hi unes figures angleses entre dos grans moments de la revista, el fundacional, el 1924, i el 1938. Deixeu-me, per començar, que apunti abans que res un aspecte metodològic. La *Revista de Catalunya*, fundada el 1924, és un exemple magnífic de l'edat d'or de les revistes a Europa. Els anys vint i trenta del segle xx, marcats pel pes del món francès en la cultura, són anys en què és viva una autèntica fe en la paraula escrita, en la paraula dels escriptors que es prodigaven principalment en diaris i revistes. París era el meridià cultural de l'Europa occidental, i la *Revista de Catalunya*, una porta d'entrada d'autors, de corrents de pensament, de tendències artístiques, del món cultural més enllà dels Pirineus. L'afrancesament de la societat catalana, i de les elits culturals en particular, es deixa veure de seguida que remenem la revista, perquè les traduccions al català procedents d'articles de les revistes franceses era una via normal per al coneixement de la realitat estrangera i per a la penetració de poetes, novel·listes i artistes, i d'autors anglesos per al cas que ens ocuparà. Les consagracions dels autors contemporanis també arriben per la via de les revistes. Així, per exemple, és el cas de Joseph Conrad, que el veiem representat al primer volum, en una nòtula de Llorenç Montoriol que es fa ressò de la mort de l'autor a través del monogràfic que li dedica la *Nouvelle Revue Française*, «rosa dels vents» de tendències literàries, com la va batejar François Mauriac. Montoriol volia replicar la visió que en donava Gide, que qualificava Conrad de «desarrelat perfecte», per reivindicar-ne les arrels poloneses i el record de la pàtria llunyana, a pesar de l'esforç d'adaptació lingüística i de trasplantació de l'autor en terres angleses (Montoriol, 1924). El cas de Conrad és molt il·lustratiu del moment que es viu a França, amb la *Nouvelle Revue Française* al capdavant com a revista canònica per excel·lència, d'una anglofília profunda de la qual

la *Revista de Catalunya* no queda al marge. A la revista es publica una part de l'extens assaig de Joan Estelrich sobre Conrad, un autor al qual dedicarà una atenció important en la seva carrera editorial, amb la iniciativa d'editar-ne les obres completes, coincidint amb el moment àlgid de la fama de Conrad a França després de la seva mort. En l'assaig parcial publicat a la *Revista de Catalunya* (la segona part la va publicar a *La Revista*, de Josep M. López-Picó; figuren integrades en un únic assaig dins el volum *Entre la vida i els llibres*, de 1926) es compon de quatre seccions —«Personalitat moral», «L'obra i els personatges», «Preferències. Eslavisme» i «L'adopció anglesa». Estelrich hi projecta una lectura moral que és clarament deutora d'alguns crítics francesos, i el presenta com un autor contrarevolucionari, una ànima polonesa passada pel sedàs de l'educació i la cultura britàniques, que es mira amb ulls molt crítics els moviments i els ideals revolucionaris (Coll-Vinent, 2011, p. 218-219).

A banda d'aquesta mediació francesa, trobem també a la *Revista de Catalunya* el cas excepcional d'accés directe a la literatura anglesa en anglès per la part de Marià Manent, que figura representat en una segona etapa de la revista —la dirigida per J. V. Foix— amb l'extens assaig «Darreres tendències de la poesia anglesa», que mostra com Manent estava completament al dia, seguint d'una manera molt directa les revistes angleses, no solament dels poetes de la generació més recent, sinó dels crítics anglesos i americans més importants d'aquella hora (E. Wilson, F. R. Leavis i Michel Roberts). Hi repassava els poetes de la generació posterior als victorians i jordians, Ezra Pound i T. S. Eliot, i altres de més recents com Stephen Spender i W. H. Auden, i subtilment afirma com alguns d'aquests autors que es presenten com a antiromàntics també introdueixen, al costat de la consciència de la realitat social, l'idealisme líric i la visió de la naturalesa (Manent, 1934; Roser, 1998).

Ens trobem també, a través de les revistes, amb una edat d'or de l'assaig. Un assaig d'idees, un assaig literari, un assaig generós, que deixa espai per a la divagació i la reflexió, entre literària i filosòfica, de vegades psicològica. Els que tractarem són monogràfics extensos, de prop de trenta pàgines! Entren així els autors ben acompanyats d'un discurs de pensament social, de context cultural, de debat d'idees, o d'aprofundiment psicològic. Les figures angleses que veurem tot seguit es poden situar en un marc més general de pensament europeu, quan encara la memòria de la Primera Guerra Mundial és molt fresca. És un marc que es pot il·lustrar amb un altre llarg assaig del mateix director, Antoni Rovira i Virgili, titulat «Els problemes espirituals» i publicat el juliol de 1928, en què reclamava un retorn a l'idealisme, a l'espiritualitat:

Per aturar la davallada del sentit moral, hem de tornar a l'idealisme, a un idealisme esporgat de les vegetacions parasitàries que li han llevat solidesa i eficàcia en períodes anteriors. Tornar a l'idealisme no és tornar a la situació de vint anys enrere: és renovar el pur entusiasme, tot enfortint-lo amb la lliçó humanista que ha estat la feina principal dels darrers quinze anys a casa nostra» (Rovira i Virgili, 1928, p. 29).

Reclamava el paper de lideratge de França en aquest procés espiritual, i acabava així una secció de l'assaig: «Exèrcits de terra i de mar, batallons i esquadres blanques d'acer i armes vermelles de foc, tenen encara feina —trista feina!— en el món. Però no el manen ni el menen. Qui mena el món és l'Esperit!» (Rovira i Virgili, 1928, p. 30). Aquesta voluntat humanista relliga les tres figures angleses de què parlaré a continuació, i en certa manera, les interpretacions catalanes que s'hi projecten.

Charles Dickens és tractat per l'assagista i traductora francesa de l'anglès Jeanne Scialtiel. «El Londres de Dickens» és un extens assaig que Antoni Rovira i Virgili tradueix per a la revista (agost de 1927), publicat originàriament a la *Revue de Paris* el maig de 1926. Scialtiel s'endinsa en els aspectes més sòrdids, més sinistres i miserables de la ciutat de Londres, dels barris més vergonyosos, exposats a través de les novel·les, i sovint des del punt de vista de l'infant, des de la més autobiogràfica *David Copperfield* passant per *Bleak House*, *Dombey and Son*, *Great Expectations*, *Nicholas Nickleby*, *A Christmas Carol*, *Our Mutual Friend*, i, naturalment, *Oliver Twist*. Evoca, citant un passatge d'aquesta darrera novel·la, les cases d'asil, els barris baixos, les cases ruïnoses dels *docks*, des d'on els habitants deixaven penjar les galledes sobre l'aigua bruta d'un fossar del Tàmesi, i conclou que Dickens acaba copsant aspectes immortals de la ciutat i l'atmosfera moral de les classes baixes. És un Dickens social especialment impactant, que ve alhora matisat per una llum d'optimisme i d'esperança, com veiem en el fragment seleccionat:

Aquesta bruma feixuga, mandrosa, que banya totes les formes, no solament els dona un aspecte fantàstic, ans encara en treu una poesia més íntima. Si de vegades els llums dels aparadors i de les botigues s'aviven en la seva obscuritat, la bruma fa més profund i més dolç l'encís i el confort de la nostra llar. I sense ella, què seria la festa de Nadal? No hi ha més bells decorats en la imaginació de Dickens que una boira ben espessa com aquesta nit miraculosa. Però aquesta no és la boira de cada dia. És un vapor encantat [...] Aquesta boira és allí per donar-nos ben aviat el desig de tornar a casa, a la cambra on la família ens espera (Scialtiel, 1927, p. 169-170).

La de Scialtiel és una mirada social tocada d'un punt d'idealització i de pietat, molt afí al d'altres lectors catalans de Dickens: Carner, en primer lloc, però també després Pau Romeva, que el divulga popularment, entre els lectors del diari *El Matí* i tradueix al català *Oliver Twist* el 1929, publicat per Proa. És el Dickens cristià que es reivindica a Catalunya en aquell moment (segona meitat dels anys vint), un Dickens popular, acostat al poble, que mira amb humanitat cap a baix.¹

G. K. Chesterton fou justament el primer gran reivindicador de Dickens al segle xx en aquest sentit que esmentàvem; prologà la seva obra per a l'edició popular d'Everyman's Library i li dedicà tot un llibre: *Charles Dickens*, de 1906. N'és un testimoni el magnífic article de Josep Pla que ens connecta les dues figures. «Nota sobre Chesterton» es va publicar a la *Revista de Catalunya* el 1927 i, estranyament, no ha estat inclòs a l'*Obra completa*. Aprofito, per tant, per destacar-lo especialment:

Les seves intervencions constants en la vida anglesa de cada dia són admirables. El seu respecte absolut de la realitat i de la veritat, li dóna una exemplaritat envejable. És, a més, un demòcrata acabat. Ha escrit el millor llibre probablement que es coneix sobre Dickens, i Dickens qui fou sinó l'home del segle passat que sentí d'una manera més profunda el respecte pel poble? Comparades amb la riquesa humana d'aquest home, les vanes agitacions de la banda artístic-literària d'snobs i d'especuladors que bullen per les grans ciutats arrossegant una medula insaciable, fan l'efecte d'un cultiu microbià de proporcions dantesques (Pla, 1927, p. 129-130)

Pla signa l'article des de Londres, el juliol de 1927. A Catalunya ens trobem en plena campanya de chestertonització portada a terme des de *La Nova Revista* per Josep M. Junoy, amb l'estreta i imprescindible col·laboració de Pau Romeva. Pla és, com Crexells —que també ha viscut a Anglaterra i té, doncs, un coneixement molt directe de la realitat anglesa—, un lector i un entusiasta de Chesterton, sobretot com a periodista (Coll-Vinent, 2010, p. 70-71)). Tots dos el divulguen des dels seus articles a *La Revista de Catalunya*. Liberal com ell, a Pla li agrada que

1 Una lectura afí a la de Scialtiel és la reportada pel crític anglès Osbert Sitwell al seu llibre sobre Dickens, ressenyat per Marià Manent: «Gràcies a elles va millorar la vida de milers de persones en hospitals i obradors, en fàbriques, presons i suburbis [...] Dickens és segons ell l'evocador insuperat "d'aquell ombrívol moment de riquesa sobtada", quan, en poques desenes d'anys les ciutats angleses, perden tota proporció en relació amb el paisatge on havien crescut, assoliren dimensions elefantines i absurdes, i estatjaven tanta gent com en altres temps havien format nacions enteres; quan el fum de les seves xemeneies ennegria el seu cel, i tots els seus rius eren sollats amb les romanalles de les fàbriques» (Manent [1933] 1992, p. 84).

manifesti sense embuts el que pensa, amb aquesta llibertat d'expressió tan característica d'Anglaterra i que tant troba a faltar a Catalunya en temps de la dictadura de Primo de Rivera, i s'adhereix aleshores al projecte de Junoy. També és un admirador de Chesterton el mateix director de la *Revista de Catalunya*, Rovira i Virgili, un dels primers a donar-lo a conèixer: el coneix bé des de la seva campanya proirlandesa, i el té en alta estima per la seva actitud compromesa en la campanya proaliada durant la Primera Guerra Mundial. Ell mateix en tradueix i publica una tria d'aforismes i pensaments, al número 3 de la revista, procedents de la *Revue Européenne*, dels quals reproduïm aquests tres fragments:

«El polític oportunista s'assembla a l'home que deixés el billar perquè no hi guanya mai o el golf perquè li toca perdre. Per aquell que pensa en una obra, no hi ha res més depriment que aquesta enorme importància atribuïda a la victòria immediata. No hi ha res que porti més aviat al fracàs, que l'èxit.»

«Un gran clàssic és un home del qual es pot fer l'elogi sense haver-lo llegit.»

«Parlem de l'art com d'una cosa artificial en comparança amb la vida. Però de vegades imagino que l'art més alt és més real que la vida mateixa. Almenys, és veritat això: que a mesura que les passions esdevenen reals, esdevenen poètiques. L'enamorat tracta sempre d'ésser un poeta. Tota l'energia és un esforç envers l'harmonia, una tendència al ritme perfecte, i si fóssim verament homes, parlariem tots en vers» (Rovira i Virgili, 1924, p. 322).

Tornant al fenomen de chestertonització, hem de destacar el gran crític de Chesterton, Joan Sacs (el pseudònim amb què signa els assajos el pintor i crític d'art Feliu Elias, un altre destacat col·laborador de la *Revista de Catalunya*, com és sabut). Sacs és l'autor de l'assaig més extens dedicat a una figura anglesa. Dividit en tres seccions i publicat en dues parts (volum de juliol-desembre del 1927 i gener-juny del 1928), en reproduceixo tan sols un fragment, tal vegada el de més càrrega crítica contra Chesterton:

A Catalunya, Chesterton ha estat acceptat, no solament com un assagista dels millors, honest i ben dotat, sinó com un geni. Homes dels més qualificats o dels més acreditats en el pensament català contemporani han arribat a considerar l'apologètica chestertoniana continuadora de la patristica! Entenem que aquests eixelebraments comprometen molt el nostre seny i emmetzinen el nostre pensament. Chesterton, al nostre entendre, és un producte de decadència, d'un cert sector decadent del pensament modern; és,

notòriament, un literat brillant i fins un assagista delectador, però sols en superfície; sovint fraudulent o equivocat, fonamentalment desorientat: és un humorista del sil·logisme o un sofista sempre content de si mateix, molt trempat i alegre (Sacs, 1928, p. 605).

Sacs en critica principalment el mètode sofista, portat a un extrem (i àmpliament il·lustrat, a la primera traducció catalana d'una obra de Chesterton, *L'home perdurable*, de 1925, a càrrec de Marià Manent). Del «faceciós paradoxal», en critica la concepció pueril de la vida i l'«idealisme ingenu o poètic», per engaltar-li finalment l'atribut de «Glossador! El Pentarca de Londres». Si un llibre, crec, conté «paradoxes abusives», podria ser justament aquest, en el desplegament voluntàriament polèmic de capítols pensats per replicar la visió de la història que havia donat uns anys abans el seu compatriota H. G. Wells en el seu *Outline of History*, ignorant el cristianisme. I això és el que es proposa de fer Sacs en el llarg assaig, polemitzar amb els polemistes, tot i reconèixer-li la vàlua com a literat, com hem vist. Més ponderat, Domènec Guansé, a la ressenya que fa a la *Revista de Catalunya* del segon volum de Chesterton traduït al català, *Herètics*, afirma que l'assaig de Sacs i el pròleg de Romeva a *Herètics* es complementen. I és que, com afirma Romeva, «es pot fer justícia a la seva poesia [de Chesterton] prescindint del fet que ell és a la seva manera un filòsof, però no es pot fer justícia a la seva filosofia sense tenir en compte que ell és també un poeta» (Romeva, 2006, p. 37). Això, i «el temperament humorista de l'anglès», que el mateix Sacs esmenta, potser ajudaria a desfer molts malentesos d'aquesta recepció virulenta.

George Meredith, darrera figura d'aquest panorama, va ser objecte d'estudi d'un crític jove, Maurici Serrahima, ja entrant en l'etapa de la *Revista de Catalunya* dirigida per Armand Obiols (Serrahima, 1938). Es tracta d'un altre llarg assaig, i d'un fruit madur de la mediació francesa que actuava en matèria de reflexió literària. El cas de la recepció de Meredith és absolutament paral·lel al de Joseph Conrad, perquè arriba a través de la influència de la *Nouvelle Revue Française* i de la moda del *roman anglais* com a model alternatiu a la novel·la francesa de tradició vuitcentista. Aprofundint en *The Egoist*, una novel·la major de Meredith, Serrahima es deixa endur pels arguments de la crítica moralista de Ramon Fernandez, crític de la *Nouvelle Revue Française*, fent èmfasi en la consciència moral per salvar la versemblança psicològica amenaçada per la radical fragmentació del personatge a què s'havia arribat amb Proust (i Joyce). I és que Meredith es llegeix amb el rerefons de Proust i el seu mètode analític, tan discutit per Serrahima i altres crítics.

Les virtuts antinaturalistes i anticientífiques de Meredith es descobrien en la humanitat dels caràcters exposats a través de l'escena, des d'òptiques

múltiples i amb una apreciable reducció de les explicacions de l'autor. El mètode escènic era el procediment del novel·lista amb el qual aconseguia de fer vivents uns personatges, contrastat amb el mètode analític de Proust. Serrahima defensava la moralitat en literatura que representava Meredith, com a precursor de la novel·la psicològica moderna, l'habilitat de fer viure uns personatges independents, integrant-hi una consciència moral, i demostrava la gran «lliçó» de Meredith en el camp de la novel·la psicològica, especialment per la creació del personatge vivent, símbol de l'egoisme. Segueix la línia de la polèmica Rivière-Fernandez que Serrahima havia ressenyat pocs anys abans des de les pàgines del diari *El Matí*, plataforma en la qual exercia de crític literari. Serrahima prenien partit per Fernandez, és a dir, salvar el personatge, la consciència moral, i salvar la versemblança psicològica. Aquesta venia donada, segons el crític, per la mateixa acció, per l'encadenament de situacions psicològiques (Willoughby és un home ric, intel·ligent i ben plantat, que viu en un ambient d'adulació i que actua amb absoluta ceguesa i arrogància amb les dones que creu estimar —Laetitia, Constantia i Clara. Finalment, desesperat, es casa amb Laetitia, salva el seu honor, però per egoisme ha perdut la dona que realment volia). Serrahima defensa el final moralista de la novel·la, per la necessitat que no es perdi la consciència moral en pro de la (in)consciència sensible. Si volia que el caràcter hi fos del tot i que fos del tot creïble, creia, amb Fernandez, que la raó moral del personatge és el que el convertia en una «unitat vivent», base de la seva veritat psicològica (Coll-Vinent, 2010, p. 131-144).

A manera de conclusió breu, podem considerar que des d'aquesta reivindicació a la *Revista de Catalunya* de les quatre figures angleses tractades posa en evidència, en primer lloc, una clara mediació francesa en la selecció, lectura i interpretació dels autors; en segon lloc, un desig de continuïtat amb el segle XIX, amb un corrent literari que ve del XIX, de la novel·la victoriana, de Dickens a Meredith, amb Chesterton com a principal *maître à penser* i com a figura pont amb el XX, que tradueix fins a cert punt una certa incomoditat amb la modernitat; i, finalment, la tendència a projectar una lectura moral —moralista en alguns casos— sobre els autors, mediada sovint per lectures que circulaven en les revistes franceses de referència, com la tan esmentada *Nouvell Revue Française*.

Voldria agrair, finalment, a Josep Carbonell i al Centre d'Estudis i Documentació G. K. Chesterton de Barcelona —ara ubicat al convent dels Caputxins de Pompeia— la col·laboració en l'aplec de materials. Des del Centre es gestiona un fons documental que no tan sols concerneix la figura de Chesterton, sinó que abraça també el seu context de recepció, l'anglofilia i la relació amb altres literats del seu temps i amb el periodisme europeu

d'entreguerres i les revistes, i no cal dir que iniciatives com la d'aquest Simposi sobre la *Revista de Catalunya* —una revista de mires europees— ens permeten fer actuals unes figures literàries d'un temps anterior que poden ser molt instructives per als nostres.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- COLL-VINENT, Sílvia (2003). «Lectors de la NRF a Catalunya: l'exemple de Meredith». A: *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Universitat de París IV-Sorbonne, 4-10 de setembre de 2000*. Vol. II. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 111-125.
- COLL-VINENT, Sílvia (2010). *G. K. Chesterton a Catalunya i altres estudis sobre una certa anglofilia (1916-1938)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COLL-VINENT, Sílvia (2011) «Joan Estelrich i Montaner i Simon (1925-1949)». A: *La traducció i el món editorial de postguerra*. Edició de Sílvia Coll-Vinent, Cornèlia Eisner i Enric Gallén. Lleida: Punctum, 215-227.
- ESTELRICH, Joan (1925). «Joseph Conrad (Fragments d'un assaig)». *Revista de Catalunya*, núm. 11 (maig), 447-457.
- GUANSÉ, Domènec (1928). «Herètics, de Chesterton» [Les Lletres]. *Revista de Catalunya*, núm. 49 (juliol), 80-81.
- MANENT, Marià (1992). «Un assaig sobre Dickens» (1933). *La Veu de Catalunya*, núm. 30 (abril). A: *Notes sobre literatura estrangera*. Manresa: Faig, p. 82-84.
- MANENT, Marià (1992). «Darreres tendències de la poesia anglesa» (1934). *Revista de Catalunya*, núm. 79 (juny), 197-220. A: *Notes sobre literatura estrangera*. Manresa: Faig, p. 235-262.
- MONTORIOL, Llorenç (1924). «Nòtules - Les rels dels desarrelats». *Revista de Catalunya*, núm. 6 (desembre), 524-525.
- PLA, Josep (1927). «Nota sobre Chesterton». *Revista de Catalunya*, núm. 38 (agost), 121-131.
- ROMEVA, Pau (2006). «Pròleg a *Herètics*» (1928). A: Pau Romeva, *Textos sobre G. K. Chesterton*. Edició de Sílvia Coll-Vinent i Josep Monserrat

- Molas. Barcelona: Publicacions de la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull, p. 36-44.
- ROSER I PUIG, Montserrat (1998). *El llegat anglès de Marià Manent*. Barcelona: Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1924). «Uns quants pensaments de Chesterton». *Revista de Catalunya*, núm. 3 (setembre), 322.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1928). «Els problemes espirituals». *Revista de Catalunya*, núm. 49 (juliol), 24-41.
- SACS, Joan [Feliu Elias] (1928). «Chesterton o la sofística recreativa, III». *Revista de Catalunya*, núm. 8 (maig), 484-498.
- SCIALTIEL, Joana (1927). «El Londres de Dickens». *Revista de Catalunya*, núm. 7 (agost), 156-177. Traducció d'A, R i V.
- SERRAHIMA, Maurici (1938). «Willoughby Patterne, l'egoista». *Revista de Catalunya*, núm. 87, 185-212.

JOAN SACS (FELIU ELIAS), L'IDEÒLEG DE LES TEMÀTIQUES D'ART I PATRIMONI DE LA REVISTA DE CATALUNYA ENTRE ELS ANYS 1924-1931

MARIONA SEGURANYES BOLAÑOS

Historiadora de l'Art i doctora en Humanitats

Feliu Elias signava com a crític d'art Joan Sacs, el qual era temut per una bona part d'artistes, pel fet que era reaccionari a les avantguardes i a qualsevol estètica que s'allunyés del seu concepte de realitat. Formula la seva teoria a l'assaig *La pintura francesa moderna fins al cubisme*, publicat el 1917, on ressegueix el realisme hereu d'Ingres, David, Jean-Jacques Rousseau, Millet i Corot, i de l'escola holandesa, que adorava i a més considera que l'impressionisme ha mostrat el camí de la pura realitat.

En el text de la seva exposició del 1916 ja defineix el que considera el que és per ell la pura realitat: «Partint del més pur objectivisme, deixant de banda tot simbolisme [...] he bregat per traduir damunt la tela la mateixa Realitat que ens meravella joiosament d'es que som el mon i d'ençà d'abans i tot» (Apa, 1916, p. 1). Es tracta de la «pura realitat oculta al com. de les nostres intel·ligències per l'esmentada realitat pràctica [...]» (Sacs, 1917, p. 34), formulada en el seu assaig del 1917. Aplica aquest corpus teòric de manera rígida tant a les seves crítiques com a la seva obra. La seva estada a París entre el 1911 i el 1913 li permet conèixer de manera ben propera l'impressionisme i realitza una sèrie de cursets a l'École du Louvre sobre orientalisme i arqueologia. L'Elias que arriba a la *Revista de Catalunya* és el que, com a historiador, cerca els orígens a Catalunya d'un realisme clàssic francès, amb els seus estudis sobre Benet Mercadé i Simó Gómez, que els hi dedica estudis el 1921 i el 1923. És el crític que es converteix amb l'enemic de les avantguardes, amb crítiques ferotges contra Miró, Picasso i Dalí. I en els seus articles a la *Revista de Catalunya* en trobarem nombrosos exemples d'aquest posicionament. I és el crític que, finalment, farà un pas cap a l'academicisme tot reclamant un retorn a l'Escola de Belles Arts, tal com defensa en el seu discurs *De l'ensenyament de les Belles Arts* amb motiu de l'ingrés a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi el 1932.

Per altra banda, Feliu Elias té un alt nivell d'erudició i a través de les seves cròniques tenim ple coneixement de tot el que succeeix en l'àmbit artístic, arqueològic, patrimonial i de publicacions. I també és el defensor del patrimoni històric a través de la fundació dels Amics de l'Art Vell el 1929, del qual en fou un dels principals impulsors. I l'estudiós dels pintors que segueixen l'empremta dels impressionistes a casa nostra, amb la monografia dedicada a Joan Colom el 1929, o la de Jaume Mercadé el 1927, o bé el seu estudi *El moble de la Xina* el 1927 i *La catedral de Barcelona* el 1926. I no podem obviar una de les seves grans obres, els dos volums de *L'escultura catalana moderna*, publicat entre el 1926 i el 1928. Aquest és el Joan Sacs (Feliu Elias) que inicia entusiasmat les seves col·laboracions completes a la *Revista de Catalunya* entre el 1924 i el 1929, on participa gairebé en tots els números amb un total de seixanta-vuit articles d'un total de noranta-dues reflexions sobre aquesta temàtica. El 1930 publica dos articles, i per una carta que adreça a Ferran Soldevila sabem que la remuneració que rep és molt minsa; en concret, «18 pessetes», i que es veu obligat aturar aquesta col·laboració en aquestes condicions, malgrat que «ja em sap molt greu perquè la vostra direcció m'era de les més grates». I segueix: «Després d'haver deixat de cobrar 150 o 200 pessetes de l'anterior administració, el tracte de la nova no em sembla pas compensador» (Arxiu Nacional de Catalunya, fons Ferran Soldevila, 15 de gener de 1930). Reprèn la seva relació amb la revista el gener de 1931, any en què mantindrà la col·laboració gairebé mensual fins al desembre d'aquest any. Torna a ser present en la represa de la publicació el 1938, any en què presenta quatre articles, i entre el desembre de 1939 i el 1940 consta com a col·laborador sense que aparegui cap article seu.

Tal com afirma Francesc Fontbona (Fontbona, 2012, p. 5), en aquests anys, Feliu Elias va marcar la línia artística i la sostingué al llarg d'aquest període inicial des de la fundació de la publicació fins al 1931. Després, com podem veure, la seva presència és més testimonial. Precisament, Elias des de la seva tribuna de *La Publicitat*, el 1924, reclama la creació d'una revista d'art i Antoni Rovira i Virgili va recollir el repte tal com Max Cahner ho recorda en la represa de la nova etapa el 1986.

Joan Sacs (Elias) es mostra amb gran entusiasme en l'arrencada d'aquesta publicació tal com recull *La Publicitat*: «El nostre estimat amic Joan Sacs, sostenint un criteri diametralment oposat al que ha sostingut en aquestes mateixes pàgines el nostre també estimat amic Josep Pla, creu que s'ha de deixar en un lloc secundari l'aspecte de creació d'una revista d'idees i que convé enfocar el problema des del punt de sortida de les necessitats espirituals i de la dignitat d'un poble» (Anònim, 1924, p. 1).

El 1931 torna a mostrar-se a favor de les publicacions culturals, i en concret de la *Revista de Catalunya*: «Més quimèric semblava l'arrelament de *Revista de Catalunya* o de l'entitat Amics de l'Art Vell i tanmateix ambdues empreses tenen la vida assegurada i amb gran eficiència» (Sacs, febrer de 1931, p. 166).

Joan Sacs en els seus primers articles de la secció «Les exposicions del mes. Decoració. Bibliografia», que més endavant batega com «L'Art. Exposicions, conferències, moviment arqueològic, moviment bibliogràfic», porta a terme un repàs exhaustiu de les exposicions que tenen lloc a Barcelona, arreu de Catalunya i fins i tot a Europa. Fa extensos comentaris a les noves publicacions que han sorgit de temàtica artística, arqueològica, de manera àmplia, tant a Catalunya com a Europa. També realitza diversos articles on tracta temes concrets, com «L'art primitiu. Valoració i situació e l'art primitiu i de l'art adult» o bé «Els Trescentistes catalans», que publicarà en dues tongades, per la seva llarga extensió, o bé «L'escultura sarcòfaga i la seva transcendència». Totes aquestes col·laboracions tenen en comú el seu interès per l'art medieval dels segles XIII i anteriors. Un dels articles que porta cua i conflicte és «L'escultura preromànica», que serà debatut a *La Publicitat* i a la mateixa *Revista de Catalunya*, aquest darrer per Joaquim Folch i Torres. El motiu del debat és si cal considerar l'escultura romànica com un renaixement o bé com una continuació de l'escultura que va existir entre el segle III i el segle X, tal com es posicionava el mateix Sacs.

En tema patrimonial, Sacs dona visibilitat a notícies com el descobriment d'un retaule de Lluís Borrassà i la denúncia del deteriorament del conjunt monàstic de Poblet i de la seu vella de Lleida. A les seves cròniques d'art hi són ben presents amb elogis Enric Casanovas, Joan Llimona, Eliseu Meifrèn o bé Lluís Mercadé; a aquest darrer Josep Pla li escriu el pròleg de la seva exposició a les Galeries Dalmau. En totes aquestes recensions emergeix el crític defensor del realisme, amb afirmacions del 1925 com: «Hom comprèn que un art realista com el nostre repugni el decorativisme i que per tant, les arts decoratives no hi prosperin, però no es concedeix que la nostra ànsia realista no s'aferrí a l'art més tangible, el més generós a les sol·licitacions realistes.» I «La crítica doncs hauria d'ésser impecable respecte a aquest art de nyigui-nyogui. La depuració del nostre art vol dir la depuració del gust general, i és en definitiva la mateixa impulsió de l'art» (Sacs, 1925b). Parla de depuració en un extrem dogmàtic i altament exclusiu, molt perillós.

Manifesta una gran admiració envers Isidre Nonell, en motiu de la seva exposició del 1925, en què se sent meravellat per les seves natures mortes: «Sembla talment que la pintura d'aquestes figures i d'aquests

bodegons hagués retingut certa suma de bellesa que ara anés desprenent de mica a mica davant dels ulls atònits de la multitud amateur, aquesta multitud que anys enrere es cargolava de fàstic o d'indignació davant de l'obra del pintor pàl·lid i rabassut que menjava i dormia al carrer més baix de Sant Pere però que vivia entre França i Holanda» (Sacs, 1925, p. 606).

Al llarg de 1925, Joan Sacs segueix amb els seus articles patrimonials com «L'escultura pre-romànica aplicada a l'arquitectura» i «L'escultura preromànica: L'orfebreria i la llanda de Sant Genís les Fonts», que van en la mateixa direcció de demostrar de l'existència d'una escultura després de l'època romana i abans del que es considerava romànic, tot seguint la polèmica que mantenia Sacs amb Puig i Cadafalch i Joaquim Folch i Torres.

A les cròniques de Sacs del 1926 surten amb elogis els artistes Joaquim Mir, amb «cada dia més fort i personal»; el 1925, a Ferran Callicó, que l'adjectiva com «bon secuàs d'Ingres»; el 1927 fa referència a Francesc Gimeno, «que com més vell esdevé més se fa admirar». Fa elogis també a l'obra de Francesc Vayreda, com a «olotí de primera classe» (Sacs, 1927d), o bé de Manuel Humbert, pintors que segueixen aquesta renovació del realisme des de l'impressionisme que el crític cercava. Dins els seguidors de l'impressionisme a Catalunya esmenta positivament les exposicions de Joan Colom, Ignasi Mallol i Mossèn Gelabert, «paisatgista de molta empena, de paleta exaltada i de gran fogosa pinzellada» (Sacs, 1926c).

Destaca el seu article en motiu de la mort de Claude Monet: «En la mort de Claude Monet. Crítica de l'anti-impressionisme» (Sacs, febrer de 1927) on desenvolupa de nou tota la seva teoria, on considera a Paul Gauguin com la degeneració de l'impressionisme, i «procreador fatal de l'escola imbecilista que s'anomenà escola Dadà».

Ressegueix els catàlegs de vidres de la col·lecció Ametller, de l'edició d'una monografia d'art litúrgic primitiu,. Elogia per damunt de tot les publicacions de Mossèn Josep Gudiol, entre elles *El pintor Lluís Borrassà i Els pintors. La pintura mural i l'Architecture Muselmanne du x siècle, a Cordove et a Tolode* d'Élie Lambert amb qui té una bona amistat. Elogia també la publicació de Cesar Martinell sobre la Seu Nova de Lleida. També presenta publicacions totalment innovadores com el catàleg de l'exposició de l'associació de pintors revolucionaris russos celebrada a Moscou el 1926 o bé la revista americana *Antiques Boston*. Recull els fets més rellevants de l'àmbit artístic com la partida de Francesc Quer el 1926 a Lisboa, la mort de Joan Llimona el 1925, o bé la presa de possessió de Josep Puig i Cadafalch a l'Institut de França i el seu viatge a l'Amèrica del nord el març de 1926 per donar un curs sobre els orígens de l'art romànic a la universitat de Harvard. Celebra amb goig el naixement dels Amics

de l'Art Vell, del que ell n'és un dels màxims impulsors i fa seguiment de totes les conferències i tasques de recuperació del patrimoni que porten a terme (Sacs, maig-juny de 1929).

Però en aquests articles extraordinaris per resseguir tota l'activitat artística dels catalans a Catalunya i a l'exterior, hi són presents les seves crítiques àcides envers tot el que fa referència a l'avantguarda com són les seves afirmacions respecte el Futurisme en motiu d'una publicació que rep de Marinetti el març de 1926: «El mateix lèxic, les mateixes idees i simil idees, les mateixes procacitats d'adolescent poca-vergonya el mateix pedantisme. El Futurisme ja no indigna ni fa riure; ja està ben dat i beneït» (Sacs, 1926, p. 341). O bé quan en motiu de la mort de Gaudí comença per explicar la divergència d'opinió envers l'obra de l'arquitecte per acabar manifestant-se contra els seus edificis: «Aquesta mena d'incapacitat a coordinar la decoració. Gaudí sembla accentuar la a mesura que va posant anys; més que anguniosa, esdevé esgarrifosa per als nostres nervis, per al nostre enteniment de l'arquitectura, quan aquesta decoració ja no és escultòrica». Per acabar dient: «Gaudí, però, és gairebé sempre baladrer, i per tant, disgraciós; i, quant més va, més ho és: la casa Milà i l'església de la Sagrada Família són per al nostre gust dues enormes monstruositats que comprometen moltes valors del nostre esdevenidor i que expliquen molts dels fracassos moderns de Catalunya. Nosaltres apreciem aquestes dues voluminoses obres com dos fracassos col·lectius més aviat que com dos fracassos de Gaudí». I una frase sense retorn que és: «L'obra de Gaudí darrera, el gran temple, sobretot, ens sembla una genial equivocació, la qual, els arquitectes venidors del temple de la Sagrada Família haurien d'anar esmenant traient-la de l'estil empescador i encarrilant-la ells sabran com, envers un estil més arrelat en la bona tradició» (Sacs, 1926, p. 96).

De Dalí abans dels enfrontaments que tindran lloc el 1930, fa referència a l'exposició de les galeries Dalmau el 1926 com «interessantíssima de Salvador Dalí, amb pintura cubista i pintura normal; aquesta, meravellosament executada, dintre una gama restringida, pintura sobretot finament sentida» (Sacs, febrer de 1927).

I els atacs a Picasso que anaren *in crescendo*: «Mesos enrera el Gran Arximandrita de la pintura de la mandra, el famós Picasso, vengué a una agencia periodística internacional, a canvi de bones monedes, un article escrit o dictat per ell mateix i que tractava de precisar la seva estètica. La publicació barcelonina *D'Ací d'Allà* adquirí, també amb bones monedes, el dret de reproduir en català aquell primer sermó de la muntanya que la boca muda de Picasso per fi gosà gitar. Fou un fracàs: l'estètica de Picasso, encara avui dia sense desmentir, es delatà estètica de mestre-tites. Si el pontífex de l'art sempre nou, *toujours nouveau*. Siempre nuevo, es mostra

tan quincallaire, i què han de fer de millor els quaranta mil picassians que, per a donar-li gust, caminen pel món cames enlaire, cames evadides?» (Sacs, 1931b, p. 354). De fet, aquesta afirmació fa referència a l'entrevista que dona Picasso l'agost de 1929 a l'esmentada revista *D'Ací i d'Allà*, que provoca l'article de Sacs «L'art modern i Picasso», publicat a *La Nau* el 1929, i que representa el final de la bona relació entre Feliu Elias i Picasso. Joan Sacs es manifesta absolutament crític i gairebé ofensiu envers l'obra de Picasso, amb frases com «està vist que l'estètica de Picasso és nul·la i banal». Aquest article va provocar que Picasso adrecés una missiva a Joan Sacs protestant per la seva belligerància. Malgrat aquest trencament entre els dos artistes, Sacs no deixarà en cap moment d'esmentar Picasso en els diversos anys com a crític quan li convingui. Des de l'exili, el 1946 escriu un assaig dedicat a Picasso que Ferran Canyameres havia de publicar a l'editorial Albor i que no s'acaba editant; i també queda al calaix un article sobre Picasso de 1948, que s'havia de publicar a la *Revista de Catalunya*, però que no arriba a bon port, molt probablement perquè els editors el consideren, en certs aspectes, ofensiu.

Reaccionà de manera reaccionària davant del *Manifest groc* el 1928, i publicà una petita nota on afirma que «és la mateixa inèpcia i la mateixa buidor dels pseudoesteticistes originals que a París llançaven manifestos semblants» (Sacs, 1928). De fet, es degué sentir al·ludit per un dels punts «Denunciem» del manifest on es fa referència a «l'absoluta indocumentació dels crítics respecte de l'art d'avui i l'art d'ahir». I els seus mateixos companys de la *Revista de Catalunya* faran un comentari de com el crític en rep mitja dotzena entre l'Ateneu, *La Publicitat* i, com Sacs afirmava, «—N'hi hauran cinc pels presos!— deia il·lusionat. Però està ben segur Joan Sacs que la seva acció admirable no pot resultar, al capdavant, contraproductiu? Les obstinades invitacions a la salut, a l'esport, a la joia patètica, poden fer més mal que bé als seus reclosos protegits» (Sacs, abril de 1928).

Es mostra molt crític amb la Junta de Museus amb l'acceptació de l'Antoni Fabrès, que anava condicionada amb l'exposició de manera permanent de la col·lecció de teles i dibuixos a la sala gran Sala Reina Regent del Museu d'Art Modern. Reclama més espai per a les obres de Ramon Martí Alsina, Joan Llimona i Marià Fortuny. En aquell moment Antoni Fabrès era viu i va fer la donació ell mateix. I acaba amb la frase: «Aquest desventurat Museu d'Art Modern sembla la Ventafocs de la Junta de Museus, la cambra dels mals endreços artístics: tot hi és instal·lat a la babalà, en un acondicionament miserable i roí, renovat recentment amb els materials més barats i per tant més ruïnosa. I d'ací un any o dos, aquesta reforma barata, la qual tanmateix ha costat bons diners,

esdevindrà una ronya d'esquerdament, escrofonament i descoloriment» (Sacs, 1926c). També es mostra molt crític amb la reorganització que proposa Joaquim Folch i Torres a la conferència del Cercle Artístic dels Museus catalans el juliol de 1931. Sacs considera que les col·leccions no s'han de dispersar en diversos museus nous i que s'han de mantenir en un sol museu nacional. La polèmica també serà llarga.

Els seus mateixos companys posen en valor el caràcter exigent del crític i el seu posicionament extrem en certs aspectes amb motiu de la publicació del seu llibre *La catedral de Barcelona*: «Com a crític, el que més caracteritza Feliu Elias —la competència a part— és la seva passió. Sovint, en efecte, el veiem arbotar-se d'entusiasme, exalçant un home o una obra, o, amb noble indignació, enfonsar-los amb un furor d'iconoclasta. Aquesta violència no exclou, però, serenitat, no exclou comprensió, no exclou matisació. En mig dels seus apassionaments, el veiem constantment raonar, demostrar, ensenyar, descompondre i analitzar l'obra d'art. La passió que porta a la crítica d'art, és la mateixa que posa al periodisme, en els seus articles en les seves caricatures punyents. La seva violència no es mes que sentit de responsabilitat: amor al seu art, amor al seu poble» (Guansé, 1926).

Que Joan Sacs cregué amb el projecte de la *Revista de Catalunya* no n'hi ha cap dubte, i el 21 de gener de 1931 en un article que publica a *La Publicitat* reitera aquest compromís amb la cultura nacional de Catalunya i amb la nova etapa de la *Revista de Catalunya* sota la nova direcció de Ferran Soldevila: «El nostre temps resta clavat en els fulls de la Revista de Catalunya on allò de més pregon que ara es respira ací en cos i ànima. La nostra cultura no dóna ara com ara per a molles revistes d'idees, però sí per a una de tipus de Revista de Catalunya. Tots li som obligats, àdhuc els que no la llegeixin. Tots hem de fer el possible perquè es pugui mantenir tan ufanosa com ara surt. des del setembre: i sobretot per tal que pugui encara densificar-se i engruixir-se més».

A banda, el podem considerar un dels impulsors del naixement de la publicació tal com posa de manifest en aquest mateix article del 1931: «Fou, doncs, en aquella ocasió que publicàvem en aquestes mateixes columnes un article on retrèiem la vergonya i el deficitarisme intel·lectual que per a Catalunya representava l'absència d'una bona revista d'idees, i com estàvem obligats a fundar-la, encara que no fos cap negoci [...]. Rovira i Virgili volgué recollir la idea. I amb un coratge i una activitat gens corrents entre nosaltres aconseguí fundar la revista que ens convenia, una gruixuda revista d'idees tan catalana com europea, redactada en la seva quasi totalitat pels homes més preparats, i comptant amb la col·laboració, que mai no fallí, dels més grans prestigis de la nostra

intel·lectualitat. Antoni Rovira i Virgili encara aconseguí més: aconseguí retribuir dignament tots els treballs de redacció i de col·laboració, ço que mai no havien aconseguit les publicacions catalanes d'aquest gènere, ni tan sols les de minso contingut.» Cal tenir en compte que Feliu Elías, a més, havia dirigit dues revistes de prestigi a principis i finals dels anys deu, la *Revista Nova* i *Vell i Nou*. Per tant, coneixia àmpliament els reptes i les necessitats d'una publicació i amb aquest gran bagatge va marcar la línia artística i patrimonial de la *Revista de Catalunya* des dels seus inicis fins a principis dels anys trenta, una línia que es va preservar durant les següents etapes i repeses de la publicació. Així que podem afirmar que ens trobem davant de molt més d'un simple col·laborador. Es tracta d'un dels impulsors, i dels ideòlegs de la línia editorial de la publicació en matèria artística i patrimonial.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANÒNIM (1924). «La Revista de Catalunya». *La Publicitat*, núm. 1 (18 de maig).
- CAHNER, Max (1986). «Seixanta-dos anys després». *Revista de Catalunya*, nova època, núm. I, 3-8.
- APA (1916). «Prefaci per a l'espectador». Catàleg de l'Exposició de pintura d'en Feliu Elías: Galeries Laietanes, del 2 al 16 de març. Barcelona: Impremta Editorial La Polígrafa.
- FOLCH I TORRES, Joaquim (1925). «Rèplica a un article sobre l'escultura preromànica». *Revista de Catalunya*, núm. II (gener), 34-39.
- FONTBONA, Francesc (2012). «L'art a la Revista de Catalunya». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 12, 197-211.
- GUANSÉ, Domènec (1926). «Les lletres». *Revista de Catalunya*, núm. 27 (setembre), 311-324.
- SACS, Joan (1924). «Valor i situació de l'art primitiu i de l'art adult». *Revista de Catalunya*, núm. 3 (agost), 136-138.
- SACS, Joan (1924) «L'escultura preromànica». *Revista de Catalunya*, núm. 6 (desembre), 561-571.
- SACS, Joan (1925a) «L'Art». *Revista de Catalunya*, núm. 10 (abril), 392-395.

- SACS, Joan (1925b) «Exposicions-Conferències. Moviment arqueològic i bibliogràfic. Arts sumptuàries-Llibres». *Revista de Catalunya*, núm. 11 (maig), 498-500.
- SACS, Joan (1925c) «L'Art. L'Exposició Nonell. Les alters exposicions. Conferències. Arts decoratives, art àntic». *Revista de Catalunya*, núm. 12 (juny), 606-609.
- SACS, Joan (1925d) «L'Art. Exposicions, conferències, bibliografia». *Revista de Catalunya*, núm. 13 (juliol), 97-100.
- SACS, Joan (1931). «Ens manca una revista d'Art». *Revista de Catalunya*, núm. 66, 163-166.
- SACS, Joan (1925a). «L'Art. Estat actual de l'art a París i a Barcelona». *Revista de Catalunya*, núm. 14 (agost), 194-199.
- SACS, Joan (1925b). «L'escultura preromànica». *Revista de Catalunya*, núm. 15 (setembre), 276-289.
- SACS, Joan (1926a), «L'Art. Exposicions, conferències, llibres rebuts». *Revista de Catalunya*, núm. 20 (febrer), 113-116.
- SACS, Joan (1926b) «L'Art. Exposicions, Bibliografia, Conferències». *Revista de Catalunya*, núm. 33 (març), 668-679.
- SACS, Joan (1926c). «L'Art. Exposicions, conferències, llibres rebuts, Joan Llimona». *Revista de Catalunya*, núm. 21 (juny), 330-341.
- SACS, Joan (1926d). «L'Art. Exposicions-Conferències-Necrologia-Llibres i revistes». *Revista de Catalunya*, núm. 25 (juliol), 91-106.
- SACS, Joan (1927a). «L'Art. Exposicions, Conferències, Moviment arqueològic, Bibliografia». *Revista de Catalunya*, núm. 31 (gener), 86-96.
- SACS, Joan (1927b). «En la mort de Claudi Monet. Crítica de l'anti-impressionisme». *Revista de Catalunya*, núm. 32 (febrer), 132-138.
- SACS, Joan (1927c). «L'Art. Exposicions, Conferències, Moviment arqueològic, Bibliografia». *Revista de Catalunya*, núm. 32 (febrer), 190-203.
- SACS, Joan (1927d). «L'Art. Exposicions-Conferències-Moviment arqueològic-Bibliografia». *Revista de Catalunya*, núm. 35 (maig), 532-549.
- SACS, Joan (1928). «Cròniques catalanes». *Revista de Catalunya*, núm. 45 (març), 294.

- SACS, Joan (1931a). «La Revista de Catalunya». *La Publicitat*, núm. 17 (gener), 1.
- SACS, Joan (1931b). «Les arts plàstiques». *Revista de Catalunya*, núm. 68 (abril), 351-354.
- SEGURANYES BOLAÑOS, Mariona (2022). «Joan Sacs, a la recerca de la “pura realitat”». A: *Feliu Elias Bracons*. Barcelona: Museu Nacional d’Art de Catalunya, p. 78-111 (Monografies, 09).

LA GUERRA DELS SEGADORS I PAU CLARIS A LA REVISTA DE CATALUNYA (ANYS VINT I TRENTA DEL SEGLE XX)

ANTONI SIMON TARRÉS

Universitat Autònoma de Barcelona, Institut d'Estudis Catalans

En les seves diverses etapes dels anys vint i trenta del segle xx, la *Revista de Catalunya* fou una publicació emblemàtica de l'alta cultura del nostre país, però també sempre es manifestà com una tribuna compromesa i connectada amb la projecció nacional catalana d'aquell convuls període històric (Ferré, 2012; Pujol, 2012).

Les aportacions historiogràfiques sobre la Guerra dels Segadors que es van realitzar durant aquells anys reflecteixen perfectament aquest doble vessant de la *Revista de Catalunya*. D'una banda, la qualitat dels articles signats per historiadors de gran prestigi (com ho eren Agustí Duran i Sanpere, Antoni Rovira i Virgili, Ferran de Sagarra i Ferran Soldevila); d'altra, el tractament d'unes temàtiques especialment focalitzades en la figura de Pau Claris i en la polèmica sobre l'existència, o no, d'una república catalana el gener de 1641, les quals connectaven amb vivesa el passat i el present de la «història nacional» catalana.

LES DESPULLES PERDUDES D'UN REFERENT NACIONAL I REPUBLICÀ. LA RECERCA ARQUEOLÒGICA I DOCUMENTAL D'AGUSTÍ DURAN I SANPERE SOBRE LA TOMBA DE PAU CLARIS

Des de les dècades finals del segle xix, la figura de Pau Claris es consolidà com un referent històric del catalanisme polític, molt especialment d'aquell que volia sintetitzar nacionalisme i republicanisme (Gabriel, 2001; Sunyer, 2004; Corteguera, 2022). El drama patriòtic en tres actes *Claris*, de Conrad Roure i Bofill, estrenat al teatre Romea el 25 de

novembre de 1880, és una de les obres que va contribuir més decisivament a la popularització de qui fou el líder de la revolució catalana de 1640.

Tanmateix, malgrat la consolidació de Pau Claris en l'imaginari històric català, quan l'any 1886 es produí l'enderrocament de l'església de Sant Joan de Jerusalem per realitzar les obres de construir una gran via dins el barri la Ciutat Vella de Barcelona, no es tingué la cura de rescatar les despulles del canonge d'Urgell i president del General el 1640 enterrades en el vas familiar. Un article de Josep Narcís Roca i Farreras publicat a *La Publicidad* el 17 d'agost d'aquell any feia una demanda a les autoritats municipals i a les altres corporacions de la ciutat de «ver si bajo el pavimento de la destruida Iglesia de San Juan se hallan los restos de Pau Claris» (Roca, 1886). La crida de Roca Farreras tingué un ressò limitat i llavors res s'aclarí sobre la sort de les restes de Pau Claris.

Unes dècades més tard, en derruir-se les edificacions modernes aixecades apressadament el 1886-1888 amb motiu de l'Exposició Universal de Barcelona, el tema reprengué actualitat. Entorn del 1920, el projecte de reordenació urbanística de la part alta de la Via Laietana oferia una nova oportunitat per esbrinar què havia passat amb les restes de Pau Claris. En un article sortit a *La Publicidad* el 13 de març, Antoni Rovira i Virgili s'adreçava als regidors de l'Ajuntament de Barcelona per dir que els que havien fet la recerca quaranta anys abans «estaven desorientats» sobre el lloc de la sepultura de Claris i que calia fer una nova indagació, i l'historiador tarragoní donava diverses pistes sobre la ubicació concreta de la tomba (Rovira, 1920a). Quatre dies més tard, el 17 de març, una proposta impulsada per alguns regidors de l'Ajuntament de Barcelona, entre els quals s'hi comptaven Lluís Companys i Lluís Nicolau d'Olwer, aconseguí un acord del consistori municipal per determinar el lloc exacte de la sepultura de Pau Claris (Rovira, 1920b).

Aquest fou l'origen de l'article que, el juliol de 1925, Agustí Duran i Sanpere publicaria a la *Revista de Catalunya* amb el títol «La tomba de Pau Claris» (Duran, 1925). Agustí Duran i Sanpere, en qualitat de responsable de l'Oficina d'Investigacions i Publicacions Històriques de l'Arxiu Municipal, ja va oferir al consistori barceloní el resultat de les seves recerques a les acaballes del mes d'agost de 1920, però tardà gairebé cinc anys a publicar-les. No tenim cap document o testimoni de la raó concreta per la qual l'article sortí a la llum el juliol de 1925, però, atès el context de la censura i la repressió de l'etapa primoriverista (Roig, 1992), hom pot aventurar que, a través d'aquest informe d'origen institucional, els responsables de la *Revista de Catalunya* van veure una escletxa per poder recordar i vindicar el qui fou el principal dirigent de la Revolució Catalana de 1640-1641.

L'article de Duran i Sanpere s'estructurava en tres blocs. El primer, recollia les notícies que la documentació coetània oferia sobre la mort i l'enterrament de Pau Claris. La crònica de Parets, el dietari de la Junta General de Braços, el Manual de Novells Ardits, el sermó funerari de fra Gaspar Sala i el testament de Pau Claris eren emprats per certificar la conclusió que el qui fou president del consistori del General el 1640 havia estat enterrat a Sant Joan de Jerusalem «en la sepultura familiar que hi havia davant la capella del Sant Crist, que era la primera capella a mà esquerra entrant a l'església». El segon bloc resseguia les transformacions constructives de l'església de Sant Joan de Jerusalem fins a l'any 1881, quan el convent i l'església de les monges santjoanistes foren venuts per després ser derruïts. La recerca de Duran i Sanpere era acompanyada de diverses fotografies i plànols de les restes arqueològiques de l'indret, quan aquest havia quedat al descobert el 1920. Entre la documentació gràfica aportada per Duran i Sanpere hi havia els dibuixos d'unes rajoles envernissades amb una mitja lluna i una estrella, l'escut d'armes dels Claris, trobades al paviment de la capella del Sant Crist i que foren dipositades a l'Arxiu Històric de la Ciutat. Finalment, el tercer bloc del text del curador de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona era dedicat a donar compte de l'exploració arqueològica adreçada a cercar alguna troballa òssia del cos de Pau Claris. El resultat, però, fou ben negatiu, car no fou trobada «la més petita resta humana». Duran i Sanpere conclouia: «Cal pensar que les cendres de Pau Claris foren recollides i confoses en un sepulcre innominat o tal vegada abandonades en la runa; el vent en podia escampar a son albir el polsim per la ciutat, per l'amor de la qual morí el gran patrici generosament» (Duran, 1925, p. 27).

FERRAN DE SAGARRA I LA CRÍTICA A LA VERSIÓ NACIONAL-ESPANYOLA DE CELESTÍ PUJOL I CAMPS DELS FETS DE 1640

L'eminent sigil·lògraf Ferran de Sagarra i de Siscar es va començar a interessar per la recerca històrica de la Guerra dels Segadors just en despuntar la dècada dels anys vint del segle xx (Serra, 2005).¹ Aprofitant les seves estades estiuenques a Sant Esteve de Palautordera, Ferran de

1 El 1923, Ferran de Sagarra ja va publicar un treball notable sobre l'inici de la Guerra dels Segadors: «Assassinat de don Antoni de Fluvià i de Torrelles, i homicidis, robatoris i saqueig del castell i terme de Palautordera», Dd. Aa., *Miscel·lània Prat de la Riba*, Barcelona, 1923, p. 307-340.

Sagarra va explorar alguns dels modestos arxius parroquials del Vallès i la Selva, allà on havia esclatat la revolta pagesa i popular del maig-juny de 1640 contra les tropes hispàniques; unes recerques que li servien per complementar les seves indagacions en els grans centres documentals de la capital catalana: l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'Arxiu Municipal de la Ciutat de Barcelona i la Biblioteca de Catalunya, bàsicament.

El desembre de 1926, Ferran de Sagarra va publicar a la *Revista de Catalunya* un article sobre els fets de Santa Coloma de Farners del maig de 1640 que encengueren la guspira de la revolta pagesa. El títol de l'article era general i asèptic: «*De re històrica*» (Sagarra, 1926), una manera, entenem, de salvar els obstacles de la censura primoriverista sobre un tema històric estretament connectat als discursos del catalanisme polític. L'article de Sagarra constituïa una crítica contundent a la versió històrica sobre aquests fets donada per Celestí Pujol i Camps a finals del segle XIX. Aquest historiador gironí, membre de la Real Academia de la Història i secretari de Víctor Balaguer (Buscató, 2017), va publicar una versió castellana de la crònica de Miquel Parets en sis volums al *Memorial Histórico Español*, un text que era acompanyat d'alguns estudis introductoris i una copiosa edició documental sobre la Guerra dels Segadors (Parets, 1888-1893).

Quan va sortir, el treball de Pujol i Camps ja fou objecte de crítica per part de Josep Narcís Roca i Farreras, qui, des de les pàgines de *La Publicidad*, el va titllar de ser un treball històric impregnat dels valors monàrquics i autoritaris de la Real Academia de la Historia de Madrid, una institució de fundació borbònica al servei dels interessos unitaris de l'Estat espanyol (Roca, 1889). Ara, Ferran de Sagarra en concretava els déficits historiogràfics: el caràcter poc rigorós dels aclariments i comentaris que Pujol i Camps feia al corpus documental, el desordre cronològic dels annexos que acompanyaven l'edició de la crònica de Parets, els nombrosos errors en la transcripció dels documents i, sobretot, que la tria selectiva que n'havia fet Pujol i Camps induïa a una lectura històrica equivocada dels orígens i la naturalesa de la revolta dels catalans contra Felip IV, ja que, amb l'ocultació de la documentació sobre els tropells dels terços, l'historiador gironí feia descarregar la responsabilitat de la guerra que s'encadenà a l'aixecament del maig-juny de 1640 en els dirigents de les institucions catalanes.

De fet, la qüestió de fons era que Pujol i Camps havia negat el caràcter «nacional» de l'aixecament de 1640, interpretant els fets com una pèrfida conspiració ordida per uns polítics ressentits i ambiciosos:

La conspiración, como pensamiento de muy pocos que no pudo transcender a los demás y unirlos en la misma pasión, es cierto que llegó al fin que se propuso; pero como éste no estaba encarnado en los sentimientos del país, por mas que se le agito con manifestos y exagerandole en todas formas los rigores que intentava cometer el ejército real en *vidas, honras y haciendas*, según frase hecha de la época, no logró despertar el ardimento de las multitudes.²

En l'article de la *Revista de Catalunya*, Ferran de Sagarra aportava exemples factuais i documents concrets sobre l'inici de la revolta a Santa Coloma de Farnés que rebatien la interpretació de Pujol i Camps, però no entrava en el fons de la qüestió historicopolítica que hi batejava al darrere. Quatre anys després, quan va caure la dictadura de Primo de Rivera i Ferran de Sagarra va pronunciar la conferència inaugural de l'Ateneu Barcelonès del curs 1930-1931, el rerefons ideològic de la crítica històrica de l'article publicat a la *Revista de Catalunya* va quedar explicitat (Sagarra, 1931a). Ferran de Sagarra dedicà el seu discurs a «Catalunya en 1640» i allà denuncià obertament que Pujol i Camps havia estat captat per l'ambient anticatalanista de Madrid i havia volgut manipular els esdeveniments de 1640-1641 per anar contra l'emergent moviment polític catalanista:

Aquests comentaris i notes, molt sovint tendenciosos i desafectes als catalans, per una part, i per altra la manca de molts documents interessantíssims que palesen els greuges infligits a Catalunya, i que es de creure veié en Pujol en el curs de les seves recerques, i els eliminà per no convenir-li per a l'objectiu que es proposava, donaren llum al volum vintè del *Memorial Histórico Español*, que contenia el començ de la *Crònica* d'en Parets, en aparèixer en 1888, un sentit blasme contra el catalanisme que aleshores començava a palesar la seva fe i la seva puixança (Sagarra, 1931a, p. 13).

El sigil·lògraf català deia que, per desfer completament aquesta mala interpretació històrica, estava treballant en llibre que portaria el significatiu títol de «Catalunya en 1640. Contribució a l'estudi dels fets que precediren i causes que originaren la guerra de 1640-1652, promoguda pel govern de Felip IV» (Sagarra, 1931a, p. 15).

2 Aparegué en el volum XXI (1889), p. xxvii.

EL DEBAT SOBRE L'EXISTÈNCIA, O NO, D'UNA REPÚBLICA CATALANA EN EL 1641. LA POLÈMICA ENTRE FERRAN DE SAGARRA I ANTONI ROVIRA I VIRGILI DEL 1931

Des de finals del segle XIX, i cada vegada amb més intensitat, la Guerra dels Segadors serà, al costat de la fita de l'Onze de Setembre, el referent històric d'una cultura de combat polític. Especialment entre els sectors catalanistes més radicals, al ja ben popular episodi històric del Corpus de Sang, s'hi afegí la commemoració de la data del 16 de gener de 1641, quan la Junta General de Braços liderada per Pau Claris va trencar el vincles polítics amb Felip IV de Castella.

En diversos articles i opuscles sortits a llum a *La Publicidad*, *D'ací i d'allà* i l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, Antoni Rovira i Virgili va afermar la idea que entre el 16 i el 23 de gener de 1641 va existir una república catalana independent, la qual havia tingut una vida efimera per raó de les febleses militars i econòmiques catalanes, així com per les difícils circumstàncies derivades de l'amenaça de l'assalt i conquesta de Barcelona per part de l'exèrcit espanyol comandat pel marquès de Los Vélez.³

Quan es va proclamar la Segona República Espanyola l'abril del 1931, la *Revista de Catalunya*, llavors dirigida per Ferran Soldevila, va voler donar a conèixer els esdeveniments recents que havien propiciat la implantació d'aquella nova fase política, tot dedicant, ja el mes de maig de 1931, un número monogràfic a «historietjar la instauració de la República a Catalunya».⁴ Un context d'efervescència política que també propicià que, el setembre-octubre d'aquell mateix 1931, Ferran de Sagarra publicqués a la revista un llarg article sobre «El govern republicà de Catalunya el 1641» (Sagarra, 1931b).

El treball de Ferran de Sagarra tenia com a punt de partida el repte de verificar, o no, la interpretació que Rovira i Virgili havia donat a la resolució dels Braços del 16 de gener de 1640, afirmant l'establiment d'una curta però efectiva república catalana independent. Sagarra resseguia, amb detall i amplitud textuals, la documentació sobre el tema generada des de l'agost

3 Els articles periodístics a *La Publicidad* eren signats amb el pseudònim de Pere Claresvalls, com també ho era l'article «La República catalana» *D'ací i d'allà* vol. III-3 (3 de març de 1919), 272-278. En l'opuscle *Pau Claris. Estudi biogràfic i històric*, Barcelona, Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, 1922, Rovira i Virgili conclouia que «Avui apareix indiscutible que la solució preferida pels homes que dirigien el moviment de la nostra terra, i sobre tot per en Pau Claris i en Francesc Tamarit, era la constitució de la república catalana independent», p. 40.

4 Fou el número 69 (maig de 1931).

del 1640 en el dietari i la correspondència de la Generalitat de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, així com les deliberacions del Consell de Cent i de la vint-i-quatrena de Guerra de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, afegint-hi també la consulta de la versió catalana de la crònica de Miquel Parets guardada a la llavors nomenada Biblioteca Provincial Universitària. Les conclusions de Sagarra sobre la copiosa documentació aportada es poden sintetitzar en dos punts fonamentals:

1. A diferència d'Antoni Rovira i Virgili, el reconegut sigil·lògraf català negava que el gener del 1641 s'hagués proclamat i establert cap república catalana: «En aquestes deliberacions de la Generalitat i del Consell de Cent, dels dies 16 i 17, respectivament, no consta que quedés proclamada i establerta la república catalana, sinó que ambdós consistoris accepten la protecció que els ofereix el rei de França, mitjançant els pactes i condicions que devien acordar-se entre aquest monarca i el Principat» (Sagarra, 1931b, 213).
2. Tanmateix, Ferran de Sagarra valorava alhora que, atesa la forma i el funcionament del govern de les institucions del Principat, existia des de feia segles a Catalunya un «govern republicà», el qual des de la Junta General de Braços de 10 de setembre de 1640 exercia com a «vertadera asamblea sobirana» (Sagarra, 1931b, 319). És a dir, Sagarra posava en primer pla la tradició política catalana lligada als valors del republicanisme i no pas la distinció dicotòmica respecte a la forma de govern (república *versus* monarquia) que guiava el discurs i la interpretació de Rovira i Virgili.

Aquest article publicat a la *Revista de Catalunya* va ser replicat immediatament per Antoni Rovira i Virgili des de les pàgines de *La Publicitat* (Rovira, 1931). L'historiador tarragoní deia contundentment que després de llegir amb cura el treball de Sagarra «he de ratificar i no pas rectificar la meua tesi». Rovira afirmava que en interpretar que el 16 de gener de 1641 els Braços catalans només havien acceptat la «protecció» francesa i no proclamat cap república, Sagarra havia caigut en el mateix error que Narcís Feliu de la Penya en els seus *Anales de Cataluña*.⁵ Per al polític tarragoní en «acordar-se la protecció s'acordava també la república», ja que els Braços assumien la sobirania jurídica fins aquell moment en mans del rei Felip IV. Antoni Rovira i Virgili concloïa l'article asseverant que «la república catalana existí de fet i de dret des del dia

5 Concretament, Narcís Feliu de la Penya havia dit que tant Junta de Braços com el Consell de Cent van resoldre «admitir solamente la protección, confiando aún el poder conseguir la concordia con el Rey». (*Anales de Cataluña*, Barcelona: Juan Pablo Martí, 1709, vol III, p. 288).

17 de gener del 1641 fins al dia 23 del mateix mes, en que fou proclamat comte de Barcelona el rei Lluís XIII de França».⁶

El primer posicionament historiogràfic de pes sobre aquesta polèmica el feu Ferran Soldevila, qui, a través de les seves ressenyes publicades a les pàgines de la *Revista de Catalunya*, ja havia demostrat anteriorment el seu interès per tot el que es publicava sobre la Guerra dels Segadors.⁷ A la seva *Història de Catalunya* publicada tres anys després de la polèmica Sagarra-Rovira, Soldevila seguia la línia interpretativa del primer a sostenir que, malgrat la protecció oferta per França i acceptada pels Braços catalans i el Consell de Cent els dies 16 i 17 de gener de 1641, res «es deia taxativament respecte la instauració de la República» (Soldevila, 1934-1935). Aquesta omisió, asseverava Soldevila, havia de ser forçosament intencionada, sigui perquè encara es tenia una tènue esperança d'un arranjament amb Felip IV de Castella, sigui per la impossibilitat d'organitzar una forma de govern republicà en aquelles difícils circumstàncies. Però Soldevila remarcava que l'ambigüitat d'aquella omisió permetia tant als catalans com als francesos seguir amb un joc polític possibilista: «No van proclamar-la, i això es veu ben bé en llurs documents oficials; però van deixar que es proclamés, puix que anava involucrada amb l'acceptació de protecció francesa. Per això Du Plessis podia afirmar que havia estat proclamada».⁸

EPÍLEG. LA POLÈMICA SAGARRA-ROVIRA EN LA HISTORIOGRAFIA POSTERIOR

L'existència, o no, d'una república catalana el 1641 ha continuat generant opinions enfrontades després de la polèmica Sagarra-Rovira. Seguint la interpretació sagarriana i soldeviliana, a *La Guerra dels Segadors* Eva Serra va afirmar que «La República, de fet, no existí» (Serra, 1966, p. 66)⁹; també Núria Sales diu que aquesta república «a qui alguns atribueixen arbitràries dates de fundació i de defunció (respectivament el 17 i el 23

6 En aquest article Rovira anunciava la publicació d'un treball més extens sobre el tema a la *Revista de Catalunya* que, finalment, no va sortir a llum.

7 A l'article de Soldevila es ressenyava un treball d'Ernest Werner aparegut aquell mateix any a la *Revue Hispanique*, on l'historiador alemany havia publicat diverses composicions satíriques del segle XVII adreçades contra el comte duc d'Olivares.

8 La citació correspon al vol. II (1935), p. 314. Soldevila va mantenir aquest posicionament en l'edició de 1962.

9 En obres posteriors va obviar la qüestió posteriorment (Serra, 1991).

de gener) no sembla haver existit mai» (Sales, 1989, p. 338); i, per la seva part, Núria Florensa parla d'una «proclama testimonial» (Florensa, 2004). En canvi, altres historiadors destacats s'han pronunciat clarament per la seva existència. Per a Josep Sanabre, el 16 de gener de 1641, la Diputació, el Consell de Cent i els Braços «tomaron el acuerdo de eregirse en república bajo la protección de Francia» (Sanabre, 1956, p. 132). Semblantment, per a John H. Elliott, d'ençà del 16 de gener de 1641, «Catalunya era una república independent. Però només va durar una setmana» (Elliott, 1966, p. 498).

Tanmateix, al nostre entendre, la focalització en el binarisme monarquia *versus* república és poc encertada per dues raons. La primera és que la dicotomia monarquia *versus* república no es correspon amb la realitat de les difuses fronteres que existien a l'època altomoderna entre la variada gamma de formes de govern monàrquiques i formes de govern republicanes. Un paradigma binari que ja van qüestionar destacats teòrics de l'època de la raó d'estat com Johannes Althusius (Althusius, 1990) i que historiadors com Helmut Koenigsberger o Manuel Herrero Sánchez han desmentit a partir de la història comparada de les formes de govern existents a l'Europa dels segles XVI i XVII (Koenigsberger, 2007, p. 43-44) (Herrero, 2017).¹⁰ Una dicotomia igualment qüestionable en el terreny del pensament polític, ja que no es poden establir fronteres taxatives entre els ideals de les tradicions republicanes i els ideals de les tradicions monarquistes, les quals trobaven un terreny de contacte en les teoritzacions del govern mixt (Rubiés, 1996, 1998; Gil, 1998). En segon lloc, entenc que aquesta visió dicotòmica obeeix, moltes vegades, més a l'interès contemporanicista de trobar un antecedent històric de forma republicana a la Catalunya del segle XVII que no pas als mòbils que mogueren els actors de la dinàmica històrica de 1640-1641. En un altre treball hem analitzat l'àmplia seqüència de la Catalunya sobirana que va des del 10 de setembre de 1640 fins al 30 de desembre de 1641, quan el mariscal Urbain de Maillé, marquès de Brézé, va jurar les lleis i constitucions de Catalunya en nom de Lluís XIII de França.¹¹ Ara només ens centrarem en el moment de la decisió dels Braços i del Consell de Cent del 16 i 17 de gener de 1641.

En aquelles circumstàncies marcades per l'avanç incontenible de l'exèrcit del marquès de Los Vélez sobre la capital catalana, Du Plessis-Besançon reaccionà ben prest conscient que la posició francesa

10 Al llibre d'Herrero Sánchez hi ha diversos treballs i àmplies bibliografies que desmenteixen aquesta concepció binària. I el mateix Herrero Sánchez ho fa a la introducció del volum «Introducción. Líneas de análisis y debates conceptuales en torno al estudio de las repúblicas y el republicanismo en la Europa moderna», p. 17-89.

11 Antoni Simon Tarrés, «La Catalunya sobirana de 1640-1641» (en premsa).

guanyada a Catalunya es podia perdre ràpidament, fos això per la presa de Barcelona per part de l'exèrcit espanyol o fos perquè el temor a un setge i a un assalt sagnant inclinés als catalans a retornar a la sobirania de Felip IV, suspesa però no trencada des del 10 de setembre de 1640. Sense directrius específiques de la Cort de París, el nebot de Richelieu retornà apressadament a Barcelona i va insistir en la idea de l'establiment d'una república catalana sota la protecció del rei de França, ja oferta el setembre de 1640. En aquell moment, l'objectiu de Du Plessis-Besançon era separar el destí dels catalans del monarca espanyol a canvi d'una major implicació militar francesa. Aquesta proposició fou exposada per boca de Pau Claris a la Junta General de Braços la tarda del dia 16 de gener.¹² Tanmateix, la Junta General de Braços només resolgué que «se accepte la protecció», sense fer cap esment a una instauració republicana; amb tot, la combinació de la proposta de Pau Claris amb l'ambigüitat de l'escarida resolució dels Braços podia fer que el 22 de gener en el dietari de la Junta s'anotés que amb la resolució del dia 16 s'havia posat «esta província debaix protecció de sa magestat christianíssima reduint són govern en forma de república» (Rubí, 1976, p. 412). Però el que realment és significatiu de la decisió dels Braços del dimecres 16, ratificada pel Consell de Cent l'endemà, fou la ruptura dels vincles de sobirania que unien els catalans amb el monarca catòlic (tal com hem dit, simplement deixats en suspens des del 10 de setembre de 1640), objectiu principal de la iniciativa de Du Plessis-Besançon. Atès que ni en la teoria ni en la pràctica política dels governs de les corts de París i de Madrid era concebible l'existència de vincles de sobirania i de protecció amb prínceps diferents,¹³ aquesta decisió suposava trencar els lligams de sobirania que unien els catalans amb Felip IV. Aquest trencament es feia, però, sense renunciar al poder incondicionat d'excepció instaurat amb la Junta General de Braços el 10 de setembre de 1640, car a banda de la protecció no s'establia cap lligam més amb Lluís XIII de França.

Amb tot, aquesta seguia sent una forma de govern no només ambigua, sinó incerta pel que fa al seu destí final, ja que, sense una organització

12 «Lo senyor de Plesis ha fet ostentació dels poders que lo rey christianíssim li ha donats en orde a la assistència que desija fer a esta província per sa conservació en los quals, entre altres capítols, dona poder sa magestat christianíssima per admetre-la de baix sa protecció, ab que es se reduesca són govern a forma de república ab los pactes y condicions que ab sa magestat christiníssima de una part y la província de altre se ajustaran» (Rubí, 1976, p. 412).

13 Tot i que aquest tema podia ser objecte de certa polèmica en la teoria política, en aquells moments era dominant la idea expressada per Jean Bodin que «parece quel prince o pueblo supremo quando se pone en la protección de otro queda por súbdito del protector» (Bodino, 1992, vol. 1, p. 248). Sobre la «protecció» en la teoria i pràctica polítiques de l'època (Micaleff, 2010).

republicana definida i ben establerta, el poder suprem d'excepció de la Junta General de Braços, encara que fos a contracor i fruit de la desesperació i el temor, continuava capacitat per a donar marxa enrere a la ruptura amb Felip IV. Ben ràpidament, Du Plessis-Besançon i una part dels dirigents catalans consideraren insuficient el compromís francocatalà de la Junta General de Braços del dia 16. Això i l'enfonsament del front del Llobregat per l'investida de l'exèrcit espanyol és el que portà que el dia 23 els Braços es posessin sota l'obediència de Lluís XIII de França. El possibilisme per raó d'un es circumstàncies militarment incertes, ja detectat per Ferran Soldevila, fou la causa d'aquesta ambigüitat política.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALTHUSIUS, Johannes (1990). *La política: metódicamente concebida e ilustrada con ejemplos sagrados y profanos*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales. Traducció i edició de Primitivo Mariño (L'original en llengua llatina és del 1603).
- BODINO, Juan (1992). *Los seis libros de la República. Traducidos de lengua francesa y enmendados catholicamente por Gaspar de Añastro Isunza (1600)*. Editat per José Luis Bermejo Cabrero. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 2 vols.
- BUSCATÓ I SOMOZA, Lluís (2017). «El honor lo primero. ¡Viva España!». Celestí Pujol: un historiador gironí a l'Espanya del segle XIX». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. LVIII, 369-420.
- CORTEGUERA, Luís (2022). «The Segadors of La Renaixença: Literatura shaping History». *Catalan Review*, núm. XXXVI, 23-43.
- DURAN I SANPERE, Agustí (1925). «La tomba de Pau Claris». *Revista de Catalunya*, núm. 13 (juliol), 15-27.
- ELLIOTT, John H. (1966). *La revolta catalana. Un estudi sobre la decadència d'Espanya 1598-1640*. Barcelona: Vicens Vives (Primera edició anglesa de 1963).
- FERRÉ I TRILL, Xavier (2012). «La Revista de Catalunya i Rovira i Virgili (1924-1929)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIII, 141-156.

- FLORENSA, Núria (2004). «La república catalana de 1641: un foc d'encenalls». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. xv, 75-88.
- GABRIEL, Pere (2001). «Mites republicans. Els federals catalans i Pau Claris». Dd. Aa, *Símbols i mites a l'Espanya contemporània*. Reus: Edicions del Centre de Lectura, p. 87-102.
- GIL PUJOL, Xavier (1998). «El discurs reialista a la Catalunya dels Àustries fins al 1652, en el seu context europeu». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 18, vol. 2, 475-487.
- HERRERO SÁNCHEZ, Manuel (ed.) (2017), *Repúblicas y republicanismo en la Europa moderna (siglos XVI-XVIII)*. Madrid: Fondo de Cultura Económica.
- KOENIGSBERGER, Helmut (2007). «Republicanism, Monarchism and Liberty». A: R. Oresko, G. C. Gibbs i H. M. Scott (ed.), *Royal and Republican Sovereignty in Early Modern Europe: Essays in Memory of Ragnhild Hatton*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MICALEFF, Fabrice (2010). «Sous ombre de protection. Stratégies et projets politiques pendant les affaires de Provence (France-Espagne-Italie 1589-1596)». *Revue historique*, núm. 656, 763-794.
- PARETS, Miquel (1888-1893). *De los muchos sucesos dignos de memoria que han ocurrido en Barcelona y otros lugares de Cataluña*. Madrid: Imprenta y Fundición de Manuel Tello, MHE, vol. xx-xxv.
- PUJOL CASADEMONT, Enric (2012). «Ferran Soldevila i la Revista de Catalunya (1924-1929)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. xxiii, 157-180.
- ROCA I FARRERAS, Josep Narcís (1886). «Los restos del diputado Claris y el derribo de la Iglesia de San Juan». *La Publicidad* (17 d'agost).
- (1889). «Bibliografía Histórica Catalana. Crónica del menestral barcelonés Miguel Parets, escrita de 1626 a 1660. Tomo II». *La Publicidad* (2 d'agost).
- ROIG I ROSICH, Josep M. (1992). *La Dictadura de Primo de Rivera. Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: PAM.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1920a). «Als regidors de Barcelona. La tomba d'En Pau Claris». *La Publicidad* (13 de març, ed. nit).
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1920b). «La tomba d'En Claris. Un acord de l'Ajuntament». *La Publicidad* (20 de març, ed. nit).

- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1931). «La República catalana de 1641». *La Publicitat* (30 d'octubre de 1931).
- RUBÍ, Basili de (1976). *Les corts generals de Pau Claris*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana.
- RUBIÉS, Joan-Pau (1996). «Francisco de Gilabert i la idea del govern mixt: Fortuna i prudència del constitucionalisme català dels segles XVI i XVII». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 16, 97-132.
- RUBIÉS, Joan-Pau (1998). «El constitucionalisme català en una perspectiva europea: conceptes i trajectòries, segles XV-XVIII». *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, núm. 18, vol. 2, 453-474.
- SAGARRA, Ferran de (1926). «De re històrica». *Revista de Catalunya*, núm. 30, 503-512.
- SAGARRA, Ferran de (1931a). *Les lliçons de la Historia. Catalunya en 1640*. Barcelona: Ateneu Barcelonès.
- SAGARRA, Ferran de (1931b). «El govern republicà de Catalunya», *Revista de Catalunya*, núm. 73 (setembre), 200-213; i número 74 (octubre), 304-321.
- SALES, Núria (1989). *Els segles de la Decadència. Segles XVI-XVIII*. Barcelona: Ed. 62.
- SANABRE, Josep (1956). *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa (1640-1659)*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.
- SERRA, Eva (1966). *La Guerra dels Segadors*. Barcelona: Bruguera.
- SERRA, Eva (2005). *Ferran de Sagarra i de Siscar. Semblança biogràfica*. Barcelona: IEC, p. 32 i s.
- SOLDEVILA, Ferran (1928). «Contra el Comte-Duc», *Revista de Catalunya*, núm. 47 (maig).
- SOLDEVILA, Ferran (1934-1935). *Història de Catalunya*. Barcelona: Alpha, 3 vols.
- SUNYER, Magí (2004). «Els Segadors i Pau Claris a la literatura catalana romàntica». *Estudis de Llengua i literatura catalanes. Miscel·lània Joan Veny 4*, núm. XLVIII, 257-279.

CONTRIBUCIÓ DE LA REVISTA DE CATALUNYA A LA MORAL DE RESISTÈNCIA EN TEMPS DE GUERRA

JOSEP M. CASASÚS I GURI

Universitat Pompeu Fabra, Institut d'Estudis Catalans

Em centraré en tres peces periodístiques de la *Revista de Catalunya* de l'any 1938, en plena guerra espanyola. Es tracta de dos articles i d'una crònica excepcionals pel seu interès històric i pels seus valors ètics: l'article «Un altre front», de Lluís Nicolau d'Olwer, número de gener del 1938; l'article «Fe en Catalunya», de Ferran Soldevila, número de març del 1938, i la crònica de la secció «L'accent de Barcelona», d'Andreu Avel·lí Artís (Sempronio), corresponent al número de juny del 1938.

Són tres models de treball periodístic per a moments de crisi.

La història serveix per trobar referents del passat que ens siguin útils ara en temps de crisi, també, diferent, però, és clar, a la de la guerra espanyola.

L'ARTICLE DE LLUÍS NICOLAU D'OLWER

La publicació de la *Revista de Catalunya*, amb textos d'altíssima qualitat, durant tot l'any 1938, en plena guerra civil i quan la cursa dels esdeveniments bèl·lics ja feia augurar un final infaust per a la causa republicana, ha estat una de les proeses periodístiques més admirables de la històrica catalana recent.

La *Revista de Catalunya* havia estat fundada l'any 1924 per Antoni Rovira i Virgili. La seva publicació quedà interrompuda a conseqüència del fracàs del pronunciament federalista del president Lluís Companys del Sis d'Octubre de 1934.

La revista no tornà a sortir fins al mes de gener de 1938, amb el suport, llavors, de la Institució de les Lletres Catalanes. Era un gest de resistència

a favor de la cultura catalana aleshores també amenaçada en la zona republicana dominada per l'espanyolisme que havia tret pit davant una Catalunya deprimida i desconcertada.

La direcció de la nova etapa d'aquest periòdic anà a càrrec d'un comitè integrat pels dos directors anteriors de la publicació, el fundador, Rovira i Virgili, i Ferran Soldevila, i pel professor Jaume Serra i Hunter.

L'article que obria el primer número d'aquesta nova època de la nostra revista —publicació d'«idees», tal com la definia el seu fundador Rovira i Virgili o com ho recorda sovint el president actual de la Fundació, Josep Maria Roig i Rosich— duia per títol «Un altre front», i anava signat per Lluís Nicolau d'Olwer (1888-1961), eminent historiador i hel·lenista, polític i periodista, que des del 1936 era governador del Banc d'Espanya, entitat que en aquells moments, i per exigències de la guerra, havia instal·lat la seva seu central a Barcelona.

Aquesta peça periodística de Nicolau d'Olwer que encapçalava el número 82 de l'any X de la *Revista de Catalunya*, corresponent al mes de gener de 1938, era una mena de proclama editorial sobre l'esperit i els propòsits de la represa de la publicació en aquelles circumstàncies extraordinàries.

És un text que, en certa manera, formula una petita doctrina sobre la funció del periodisme en una guerra com aquella: compromís amb la situació, malgrat no ser una «revista de guerra»; servei a la causa de Catalunya i de la llibertat; portaveu solidari i no partidista; qualitat i to en els escrits; continguts culturals i de pensament; exclusió de l'especialització però també del «pur reportatge».

Ultra l'article-pòrtic de Nicolau d'Olwer trobem en aquell primer número articles de Rovira i Virgili, Serra Hunter, Maurici Serrahima, poemes de Carles Riba, un conte de Mercè Rodoreda, i cròniques i crítiques d'Andreu Avel·lí Artís (conegut més tard amb el pseudònim Sempronio), Ferran Soldevila, Fermí Vergés, Sebastià Gasch, Joan Sacs, Jaume Bofill i Ferro, Domènec Guansé, Lluís Montanyà, i Pau Vila.

La lectura atenta i comparada de molts documents de la premsa d'aquell període ens fa palès que el periodisme de guerra a Catalunya no era pas monolític ni mesell.

No es pot dir que els periòdics acceptessin en bloc tot el que es feia a la zona republicana.

En aquest article inicial, Nicolau d'Olwer esmentava «el contracop dels que aprofitaren la guerra per a una revolució partidista» i «la depredació sistemàtica de l'economia i del patrimoni espiritual» de Catalunya com dues de les dissorts de la República democràtica.

La crítica envers els excessos de determinats sectors revolucionaris formava part, doncs, dels principis editorials de la publicació represa, recuperada, en plena guerra.

Fou un encert que el pòrtic de la tercera època de la *Revista de Catalunya* anés signat per un articulista tan prestigiós i rellevant.

Era un bon averany, si més no des de la perspectiva periodística.

Gràcies a les figures respectades que encapçalaven aquella ambiciosa operació, i gràcies també, no cal dir-ho, a l'esforç del redactor en cap, Armand Obiols, la *Revista de Catalunya* d'aquell any de guerra ha esdevingut un exemple de la força que és capaç de mantenir la dèria professional al servei d'una causa solidària i patriòtica.

Els propòsits inicials que havia exposat Nicolau en aquell primer article es mantingueren en les circumstàncies hostils d'una Catalunya flagel·lada per tants mesos de guerra.

L'ARTICLE DE FERRAN SOLDEVILA

La periodística de Ferran Soldevila i Zubiburu (Barcelona, 1894-1971) és molt menys coneguda, tanmateix, que la seva obra com a historiador, erudit i escriptor polifacètic. Si sobre aquestes facetes de l'autor esmentat ha planat tostemps un oblit inexplicable, no cal dir que el seu periodisme encara és més ignorat, tot i que fou un dels més acurats, entenimentat però vehement, de la seva generació. Ferran Soldevila va conrear un periodisme d'idees a la manera francesa. És un periodisme que conjumina el gust literari i la intenció política, recolzada en el seu cas per uns extraordinaris coneixements històrics. Fou un dels darrers clàssics catalans d'un periodisme doctrinal, l'hegemonia del qual s'esmunyia ja a la seva època. Si Ferran Soldevila hagués escrit més pels diaris, circumstància que hauria engrandit la seva influència social, caldria situar-lo en la nòmina dels grans articulistes d'orientació, aquells que, en etapes successives de la història catalana, maldaren per ensenyar i guiar als seus lectors, com fou el cas de Joan Mañé i Flaquer, i el d'Agustí Calvet «Gaziel».

Ferran Soldevila va escriure centenars d'articles pel diari *La Publicitat* (des de 1920 fins a 1938), pel setmanari *Mirador* i per la revista *D'Ací i d'Allà*, que durant la seva millor etapa va dirigir el seu germà, l'eminent periodista Carles Soldevila. Però també va col·laborar en iniciatives d'alta divulgació, com la publicació bimestral *Estudis Universitaris*

Catalans, o amb empreses més efímeres o menors, com l'almanac *Anuari dels Catalans* (1923) o el butlletí de *Nostra Parla* (1923), editat a Maó (Menorca), on ell exercí com a bibliotecari i arxiver, un cos al qual va accedir per oposició després de doctorar-se en Lletres.

Durant la postguerra, Ferran Soldevila encara va col·laborar en iniciatives decisives de la represa catalana com la revista *Serra d'Or* i com la breu experiència de *Curial* (1949-1950). La seva vocació de divulgador de temes històrics, que tan bé simultaniejava amb la seva tasca erudita, el va menar també en aquest període a escriure en el setmanari *Cataluña Exprés* (1961) i per a tota publicació que li demanés unes ratlles seves, com fou el cas, l'any 1948, del periòdic anual *Setmana Santa*, editat per la Congregació de la Puríssima Sang, de Ripoll.

Un tret singular del Ferran Soldevila periodista fou la seva projecció exterior, primerenca i alhora longeva. Amb el pseudònim E. V. va col·laborar des del 1925 fins al 1960 en el *Bulletin of Spanish Studies*. I amb el pseudònim A. K. escrigué articles polítics per al prestigiós *Journal de Genève* entre 1926 i 1938. Una experiència internacional facilitada pel seu tarannà cosmopolita i per un excepcional domini d'idiomes.

La dimensió periodística de Ferran Soldevila, però, estigué estretament i llargament vinculada a diverses etapes històriques d'una publicació de tant prestigi i influència intel·lectuals com fou la *Revista de Catalunya*. En el primer número d'aquest periòdic ja va aparèixer un article de Ferran Soldevila intítulat «L'esperit bel·licós». Durant el bienni 1930-1931, després de col·laborar assíduament amb estudis històrics fonamentals, havia esdevingut director de la revista en una de les etapes més innovadores.

Ferran Soldevila va reeixir a adaptar el tractament de noves àrees d'interès cultural a les exigències d'una revista d'alta divulgació. Sota la seva direcció, la *Revista de Catalunya* incorporà la crònica de cinema, a càrrec de Guillem Díaz-Plaja i de Jeroni Moragues, i la de música, a càrrec de Baltasar Samper.

L'any 1938, quan hom afrontà coratjosament el repte de posar en el carrer un altre cop la *Revista de Catalunya* malgrat les condicions adverses de la guerra, Ferran Soldevila compartí les tasques de direcció amb Antoni Rovira i Virgili i amb Jaume Serra Hunter. Un cop acabada la guerra espanyola, Ferran Soldevila també col·laborà en les dues repeses que intentaren mantenir aquesta revista a l'exili: la de París, l'any 1939, i la de Sao Paulo, l'any 1956.

El periodisme de Ferran Soldevila és indestruable de la vida de la *Revista de Catalunya* i, encara que no tant, de *La Publicitat*; de la mateixa manera que el periodisme del seu germà Carles és indestruable del *D'Ací i d'Allà* de la seva millor època, i de gairebé tota *La Publicitat* liberal i catalanitzada. Però, ultra la seva tasca com a director en dues etapes diverses i la seva col·laboració habitual amb escrits de divulgació històrica, l'aportació més memorable que va fer Ferran Soldevila a la *Revista de Catalunya* fou l'article intítulat «Fe en Catalunya», que va incloure, signat amb el seu nom, en el número de març del 1938.

«Fe en Catalunya» és una peça periodística que va causar un fort impacte en aquelles circumstàncies tan esquerpes i tan crítiques. Si hem de jutjar per l'esment que en fan molts dels seus contemporanis i per la petja que va deixar en els lectors més joves, aquest article de Ferran Soldevila és un dels escrits que tingueren una recepció més positiva en aquells anys de revolució i guerra civil. Però la seva fama no era immerescuda, tanmateix. L'estil de l'article, la seva arquitectura i la seva argumentació expliquen l'eficàcia receptiva assolida. I encara més les idees de fons que va trametre als lectors en una situació tan delicada com era la d'inici de la darrera etapa de la guerra espanyola.

L'estil i la composició d'aquesta peça de Ferran Soldevila evoquen encara la vella tradició d'eloqüència periodística que manllevava molts recursos a l'oratória parlamentària i forense. També presenta el defecte d'algunes reiteracions evitables i d'algunes paraules repetides de manera injustificada. Però cal tenir en compte que Ferran Soldevila, tot i no ser periodista d'ofici, escrivia els articles a raig de ploma, de manera improvisada, sobre qualsevol paper (moltes vegades en el dors d'un full ja usat), i mentre durava un viatge en tramvia. Aquestes condicions de treball, habituals en la feina dels periodistes de l'època, no lleven pas cap mèrit a l'escrit des del punt de vista de la periodística. Ben bé al contrari: obliguen a disculpar-ne vacil·lacions i mancances. Malgrat la filiació oratória de la fórmula d'argumentació, i malgrat aquestes llicències formals periodístiques, «Fe en Catalunya» serva els bons trets personals de la millor prosa de Ferran Soldevila: precisió, claredat, agudesia i rigor.

L'estructura interna del text de «Fe en Catalunya» fou concebuda, per altra banda, amb el propòsit de remoure les consciències en un moment històric transcendental. D'acord amb la preceptiva retòrica clàssica, l'exordi al·ludeix al punyent desencís de molts catalans en les primeres mesades de revolució i de guerra en comprovar la «impunitat en què el poder públic, inerme i esporuguit, arribà a deixar les manifestacions de bandidatge». Els assassinats i les destruccions perpetrades a la rereguarda republicana a la primeria de la guerra a Catalunya era encara un tema

altament compromès, tot i que un any abans ja havia estat denunciat coratjosament pel periodista Josep Maria Lladó en els editorials que publicava en el diari *La Humanitat*, que va dirigir en una etapa de la guerra, i pels ninots i acudits de Pere Calders (Kalders) a *L'Esquella de la Torratxa*, entre d'altres.

Ferran Soldevila, però, mena la seva argumentació en una doble direcció, que desplega en la segona part de la peça. Per una banda, adreça una crida contra el derrotisme i la renúncia a les conviccions catalanes. Sembla una crida adreçada a la classe mitjana republicana i catalanista. En aquest sentit, i salvant totes les distàncies, aquesta peroració de Ferran Soldevila presenta unes certes ressonàncies del Joan Maragall de «La ciutat del perdó». Soldevila condemnava el caos intern a la Catalunya republicana durant els primers mesos de guerra, blasmava implícitament la violència de l'onada revolucionària, però es dolia també d'aquells catalans que havien abdicat de la seva fe en la força dels valors democràtics i de civilitat de Catalunya, i havien deixat el camp lliure als violents, als oportunistes i als arribistes.

La darrera part d'aquesta peça antològica de Ferran Soldevila conté unes observacions, que esdevingueren profètiques, respecte a l'avenir de Catalunya fos quina fos la solució de la guerra civil. Soldevila assumí en aquest article la funció d'oracle que caracteritza als grans autors de l'anomenat periodisme d'orientació. Segons ell, en cas d'una victòria dels nacionalistes espanyols l'ànima de Catalunya tornarà a resplendir i a expandir-se després d'un període més o menys llarg d'enfosquiment. L'acompliment de la profecia ha contribuït decisivament a convertir aquell article agosarat i revulsiu en un document periodístic antològic i memorable.

LA CRÒNICA D'ANDREU AVEL·LÍ ARTÍS

Les notes breus, afinades, entenedores, amables i intencionades d'Andreu Avel·lí Artís (1908-2009) (més conegut a la postguerra pel pseudònim Sempronio) a la *Revista de Catalunya* de l'any 1938 són un model de crònica social ciutadana amb la qual l'autor tractava, discretament, d'infondre coratge cívica, emprant un to serè, cordial, i triant fets de la normalitat quotidiana i cultural en una ciutat que perdia l'esma, engolida pel remolí de la violència, de la fam i de la desesperança.

En l'Andreu Avel·lí Artís de la secció «L'accent de Barcelona» que l'any 1938 publicà *Revista de Catalunya* hi ha una sensibilitat especial per la petita actualitat immediata, una sensibilitat que no tenien encara assumida del tot alguns dels nostres primers grans periodistes moderns de la generació que en els anys trenta arribava a la maduresa, com fou el cas de Josep Pla.

Una mostra d'aquest estil de periodisme són les notes publicades per Artís en «L'accent de Barcelona» corresponent al mes de juny de 1938.

És un aplec d'observacions molt variades sobre persones (la lectura de la tesi doctoral de Carles Riba, una semblança breu d'Agustí Duran i Sempere, un apunt sobre el pas per Barcelona d'André Malraux) i sobre costums (els mariners anglesos a la Rambla; les nits fosques de la guerra; les noies emancipades).

Josep Faulí en l'estudi introductori a l'edició en llibre feta el 1985 de la col·lecció d'aquestes cròniques d'Artís afirmà que aquella secció a la *Revista de Catalunya* del 1938 acollia «una prosa que encara avui llegim de gust, però que no podem separar de la seva conjuntura: un any de guerra en què tot començava a anar de mal borràs...».

Hi havia en l'ambient, malgrat aquesta conjuntura asfixiant de la guerra, una voluntat de continuïtat del poble i dels intel·lectuals.

En una d'aquestes cròniques de l'Artís en una *Revista de Catalunya* que maldava per posar un accent cordial a la dura realitat del dia a dia d'un país en guerra, hi havia una glossa sobre la lectura de la tesi doctoral que tractava de la tragèdia «Nausica» de Joan Maragall, l'única obra teatral que escrigué el gran poeta i periodista.

L'ànim amb el qual el també poeta, professor i crític eminent Carles Riba enllestí i defensà aquell treball d'alta recerca és alligador. Una lliçó per a temps de desencisos, desconcerts, incerteses i maltempsades. El nostre ho és en les dimensions econòmica i nacional, de cara el present i de cara el futur. Els moments viscuts per Riba encara ho eren molt més, no cal dir. Llegí en públic la tesi davant d'un tribunal savi, a la Universitat de Barcelona, el 12 de maig de 1938, segons es va reportar en aquesta crònica d'Artís a *Revista de Catalunya*.

El periodista Andreu Avel·lí Artís i Tomàs comentà l'acte a la *Revista de Catalunya* del mes següent, amb aquestes paraules: «Temps a venir, es parlarà amb orgull dels nostres investigadors, literats, artistes, que, quan tanta feina hi ha a viure, s'han imposat l'obligació de continuar pensant.» La guerra no ofegava el seu compromís cultural.

Entre bombardeig i bombardeig, els cinc doctors del tribunal (un d'ells vingut de Madrid) discutiren amb Carles Riba si Maragall escrivia «sibil·la» amb una ela simple o geminada. Quina força de voluntat! Quina serenitat en hores molt més convulses que no pas les nostres d'ara!

Deia el cronista que la seu de la universitat estava «esbalandrada per anteriors bombardeigs». Les bombes d'aquell dia queien sobre el port de Barcelona. Res no va pertorbar, però, la solemnitat universitària. Es mantingué una dignitat, un rigor expositiu i una severitat i sobrietat de formes que ara alguns malmeten en els actes acadèmics, potser per vanitat, o per amagar les seves mancances, o pel poc domini dels diversos registres formals de comparèixer.

Aquests tres articles de *Revista de Catalunya* als quals m'he referit reflectien el tarannà de continuïtat dels catalans malgrat l'ensulsiada. La cultura esperonava l'esperança i el coratge. També ho ha de fer ara.

EL DEIXANT DE LA SOCIETAT CATALANA DE FILOSOFIA (1923) A LA REVISTA DE CATALUNYA: UNA VOLUNTAT DE CONTINUÏTAT I PERSISTÈNCIA A TRAVÉS DEL PERIODISME

JOSEP MONSERRAT

Universitat de Barcelona, SCF

IGNASI ROVIRÓ

Universitat Ramon Llull, SCF

CONRAD VILANOU

Universitat de Barcelona, SCF

«Perquè en definitiva totes les ciències,
com totes les coses, acaben en filosofia.»

Jaume Serra i Hünter, *Revista de Catalunya*, 87, 15 de juny de 1938.

És sabut que la Societat Catalana de Filosofia es va fundar el 17 de gener de 1923 com a filial de l'Institut d'Estudis Catalans, en el marc de la secció de Ciències per iniciativa del doctor Ramon Turró. El nucli promotor estava integrat pel canonge Josep Maria Lloveras, el prevere Lluís Carreras, el catedràtic Jaume Serra i Hünter, el psicòleg Georges Dwelshauvers, el pedagog Alexandre Galí, el pensador Josep Maria Capdevila i Pere Màrtir Bordoy i Torrents, que actuava de secretari. Pocs dies després, el 3 de febrer de 1923, es van incorporar Tomàs Carreras i Artau i Pere Coromines, com a membres numeraris, alhora que es va nomenar el carmelita Bartomeu Xiberta com a corresponent a Roma. Per tant, la Societat va ser el resultat de la suma de dos col·lectius, un d'eclesiàstic i un altre de laic, i, en aquest darrer, les filiacions ideològiques eren ben dispers, perquè si Serra i Hünter i Coromines van militar a Esquerra Republicana, Tomàs Carreras i Artau ho va fer a la Lliga Regionalista de Cambó.

Tal com es desprèn de la cronologia apuntada, va ser necessari que es produís l'allunyament d'Eugení d'Ors el 1920 del Principat, per tal d'endegar la Societat, tot i que Xènius va mantenir al Principat

amics i deixebles que amb el pas del temps es van organitzar al voltant de l'Acadèmia del Far de Sant Cristòfol, activa durant la dècada dels anys seixanta del segle passat al voltant d'intel·lectuals com Guillem Díaz-Plaja (Vilanou i De la Arada, 2017). En tot cas, sembla evident que el Seminari de Filosofia i Psicologia que Eugeni d'Ors va dirigir, primer a l'Institut d'Estudis Catalans al Palau de la Generalitat i més tard a l'antiga fàbrica de Can Batlló, seu de l'Escola o Universitat Industrial; va promoure diverses vocacions filosòfiques, entre les quals van destacar noms com Josep Farran i Mayoral, Joan Crexells, Josep Maria Capdevila, etc. Justament, Capdevila, que l'any 1925 va passar a dirigir *La Paraula Cristiana*, revista filosòfica promoguda per Carles Cardó, va ser un dels membres fundadors de la Societat Catalana de Filosofia i va esdevenir un col·laborador de la *Revista de Catalunya*, on va publicar treballs biogràfics de caràcter literari i filosòfic, matèries que sovint s'entrecreuen fins a difuminar-se els límits de cadascuna.

Val a dir que Josep Maria Capdevila ens va deixar una crònica excel·lent sobre com funcionaven les reunions vespertines de la Societat Catalana de Filosofia, a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans, llavors al Palau de la Generalitat, al carrer del Bisbe, sota la presidència de Ramon Turró i en què va afirmar que els estudis filosòfics a Catalunya no van donar cap escola o tendència, sinó més aviat personalitats aïllades, de manera que «després del grup universitari d'Eixalà i de Llorens, que tingué cert caient d'escola, en el primer terç del segle vintè, només [*sorgiren*] figures disperses o, més que res, independents entre si, com les de Turró, Eugeni d'Ors i Pere Coromines» (Capdevila, 1975, p. 347-348). És més que probable que la intenció de Turró en endegar la Societat Catalana de Filosofia no fos altra que contribuir a aplegar les diferents sensibilitats filosòfiques que existien a Catalunya, un cop Eugeni d'Ors —que «patia àlgidament d'una paranoia, mescla de deliri de grandeses i de mania persecutòria» (Capdevila, 1975, p. 347)— havia desaparegut del panorama intel·lectual del país. Tot i que llavors la trajectòria de la Societat va ser breu per diverses raons, entre les quals cal destacar la dictadura de Primo de Rivera, hi va haver temps per publicar el primer número de l'*Anuari*, que correspon a l'any 1923, i la col·laboració de Pere Màrtir Bordoy i Torrents i Josep Capdevila en una publicació de caràcter eclesialístic apareguda a Roma l'any 1925. Es tractava dels tres volums apareguts sota el títol de *Xenia Thomistica a pluribus catholici viris eruditiss praeparata*, és a dir, preparada per diversos erudits catòlics i publicada en ocasió del sisè centenari (1323-1923) de la canonització de Tomàs d'Aquino, per bé que les aportacions d'ambdós —Bordoy i Torrents i Capdevila— figuren en el primer volum.

Cal remarcar, doncs, que l'aparició de la Societat Catalana de Filosofia fou una iniciativa de Ramon Turró, que va comptar amb el suport d'un grup d'eclesiàstics (el canonge Josep Maria Llovera, mossèn Lluís Carreras, Bartomeu Xiberta, etc.) que defensaven la filosofia tomista, en un moment en què es commemorava el vi centenari de la canonització de Sant Tomàs (1323) enmig de la revifalla escolàstica a redós de la publicació de l'encíclica (*Aeterni Patris*, 1879) de Lleó xiii, vista com una resposta al cientisme dominant, fruit de la suma del positivisme i de l'evolucionisme que substituïa la fe religiosa per la confiança científica. Segons el professor Pere Lluís Font, el naixement de la Societat Catalana de Filosofia, va ser el resultat de la conjunció entre la filosofia eclesiàstica i la filosofia laica, de manera que ambdues feren un *bon ménage*, malgrat que «va tenir una vida efímera a causa, sobretot, de la mort del seu impulsor principal, Ramon Turró, i de la dictadura de Primo de Rivera» (Lluís Font, 2002, p. 29).

Precisat això, convé tenir present que el dia posterior a la fundació de la Societat Catalana de Filosofia, el 18 de gener de 1923, el secretari, Pere Màrtir Bordoy i Torrents, va incloure en el llibre d'actes un afegitó sobre la filosofia objectiva, atès que, després de l'aprovació dels estatuts i dels membres integrants de la Junta, el Dr. Turró va fer «un breu parlament a la nova Entitat recomanant-li el conreu de la filosofia de lo real i d'una manera particular els treballs de recerca per a l'estudi del pensament nacional». Certament que la qüestió no és menor, tot i que Alexandre Galí (2004) va ironitzar sobre aquesta tendència objectivista —que segons Turró enllaçava amb l'ànima llatina— que va ser una proposta de Ramon Turró enfront de les temptacions especulatives, com les que havia seguit Eugeni d'Ors, sempre distant del treball experimental.

En aquest punt, hem de notar que, com Joaquim Xirau va reconèixer en ocasió de la mort de Crexells, Eugeni d'Ors havia actuat com una mena de Sòcrates d'una nova Atenes, «prometedora de fruits excelsos». Amb tot, és ben significatiu que Eugeni d'Ors encetés l'1 de gener de 1906 el seu *Glosari*, a *La Veu de Catalunya*, de manera que la reflexió filosòfica emergia a les pàgines de la premsa diària, un fet que es pot considerar també un signe de modernitat. Ben mirat, la filosofia anava més enllà de les càtedres universitàries i de les tribunes públiques per fer-se popular, i així va arribar als lectors dels nombrosos periòdics que es publicaven diàriament, sovint amb dues edicions de matí i tarda. Però no només la premsa diària, sinó també la ràdio —que va sorgir el mateix any que la *Revista de Catalunya*, quan també el 1924 Ràdio Barcelona va començar a emetre— va tenir un paper crucial en la divulgació de la cultura. Teodor Garriga, locutor i referent de Ràdio Associació de Catalunya, que va iniciar les emissions el 30 de març de 1930, recorda en les seves memòries

no només la presència de grans artistes que actuaven en directe, com el pianista Arthur Rubinstein i el violinista Yehudi Menuhin, sinó també les intervencions radiofòniques d'intel·lectuals com el mateix Antoni Rovira i Virgili (Garriga, 1998, p. 58).

No costa gaire constatar que la divulgació filosòfica en el context de la cultura catalana es va accentuar en la dècada dels anys vint del segle passat, després de l'establiment dels estudis de Filosofia a la Universitat de Barcelona (1910), si bé els primers catedràtics van començar a incorporar-se a la institució a partir de 1912. Tal com va assenyalar Josep Farran i Mayoral, un dels nostres divulgadors filosòfics més prolífics fins a la Guerra Civil, aquest fenomen també va afectar els periodistes i, al seu torn, els filòsofs professionals van adoptar, quan convenia, un to divulgatiu per tal que les doctrines clàssiques i contemporànies arribessin a tothom. En aquest sentit, la signatura de Crexells va aparèixer sovint a la premsa, com també va succeir en diferents èpoques amb Agustí Calvet, abans de signar com a Gaziel, a *La Veu de Catalunya*, on va donar notícia dels actes commemoratius del centenari de Jaume Balmes (1910), Tomàs Carreras i Artau (*El Matí*) i, fins i tot, Pere Font i Puig durant el franquisme (*Diario de Barcelona*). Amb altres paraules: la filosofia va esdevenir una qüestió que aflorava als mitjans de comunicació no només per a la seva difusió, sinó també perquè va passar a formar part dels debats ideològics, polítics i socials.

Al cap i a la fi, la dècada dels anys vint fou l'etapa en què van sorgir les primeres revistes filosòfiques, que aspiraven a arribar a un públic entès i especialitzat, enmig de dificultats polítiques després del cop d'estat de Primo de Rivera (13 de setembre de 1923). Però malgrat els esculls, Crexells i els germans Xirau van participar activament en la premsa d'aquells anys, fins al punt que Josep Maria Casasús ha considerat que Xirau va fer una aportació reeixida al «periodisme d'informació científica» amb l'article «Les conferències del professor Einstein», aparegut a *La Publicitat* el 4 de març de 1923 (Casasús, 1996, p. 203-209).¹ Ara bé, l'article no va ser elaborat per Joaquim Xirau, sinó pel seu germà Joan, que va donar una breu notícia de les tres intervencions que Einstein va tenir a l'Institut d'Estudis Catalans els dies 24, 26 i 28 de febrer sobre la teoria de la relativitat restringida, relativitat general i altres qüestions

1 L'article es va publicar a *La Publicitat*, el 4 de març de 1923 (p. 4), i l'autor el va signar amb les inicials (J. X. P.). Encara que s'ha atribuït a Joaquim Xirau, va ser escrit pel seu germà Joan, que llavors estudiava la carrera de Farmàcia a Barcelona. Joan Xirau i Palau (1903-1976) va exiliar-se a Mèxic, va retornar a Catalunya el 1952 i va recuperar la farmàcia familiar de Figueres. <https://www.horanova.cat/reportatge/204326/un-figuerenc-cronista-de-la-visita-deinstein> (Data consulta: 25 de juliol de 2025).

candents en aquell moment. A més, Joan Xirau —que va reconèixer que escrivia de memòria— també es va referir amb més detall sobre la que va dictar a l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona el 27 de febrer, en què el físic alemany va abordar qüestions filosòfiques i va criticar algunes de les posicions kantianes, a conseqüència de la seva teoria de la relativitat.

Davant de l'explosió del creixement científic produït a les darreries del segle XIX, s'havia trencat la unitat del saber, de manera que la premsa —fos a través dels diaris o de les revistes de caràcter més general, com aspirava a ser la *Revista de Catalunya*— afavorien la difusió, ni que fos amb caire divulgatiu, dels coneixements humanístics i dels científics, sense perdre de vista la unitat perduda i que, malgrat tot, tenia en la filosofia una eina eficaç per cercar la síntesi.

Així, doncs, els nostres filòsofs —com els esmentats Crexells i Xirau— van saltar a la palestra periodística, després d'haver rebut el mestratge incomparable de Jaume Serra i Hünter, que, tot i que es va veure obligat a escriure entrades per a l'Enciclopèdia Espasa per necessitats econòmiques per atendre la seva nombrosa família, «constituïa l'arrel més fonda d'aquesta comunitat espiritual».² No per casualitat, Serra i Hünter va ser el referent de la filosofia a l'Institut d'Estudis Catalans, durant el període comprès entre 1926 i 1943, és a dir, entre el traspàs de Ramon Turró (1926) i el seu decés a Cuernavaca el 7 de desembre de 1943, enmig de les discòrdies polítiques que van acompanyar el seu enterrament, molt concorregut a l'Orfeó Català de Mèxic, tal com Artur Bladé va recordar (Bladé, 2017, p. 87). Poques setmanes després, el 1944, l'Institut —en l'època en què es trobava submergit en les catacumbes— va nomenar membre numerari Joaquim Carreras i Artau, que s'havia iniciat en el camp de la psicologia per passar posteriorment a la Història de la Filosofia a través del seu germà Tomàs, per ocupar la plaça vacant deixada per Serra i Hünter.

Però no avancem esdeveniments i tinguem en compte que en el marc de la vida de l'Institut d'Estudis Catalans la topada de Turró amb D'Ors va ser important, una forta desavinença que entre altres motius tenia una raó epistemològica: la vocació turroniana pel treball experimental que xocava amb la inclinació orsiana per l'especulació sense una base empírica de laboratori. Miquel Siguán i Montserrat Kirchner van indicar que Eugeni d'Ors sentia poc interès per la psicologia, i van afegir que en la seva concepció de l'ésser humà «havia passat directament de la biologia a

2 Joaquim Xirau. (1927). «Joan Crexells». *Ciència. Revista Catalana de Ciència i Tecnologia*, núm. 12 (gener-març), p. 6-10 [No hem localitzat aquest article en l'edició promoguda per la Fundación Caja Madrid i editorial Anthropos de les obres completes en quatre volums, publicades entre 1998 i 2000].

la metafísica» (Siguán i Kirchner, 2006, p. 9). És també significatiu que les primeres contribucions filosòfiques sorgides en el marc de l'Institut, fundat el 1907, es van publicar a la revista *Arxius de l'Institut de Ciències*, on es va iniciar la recuperació de la figura de Francesc Llorens i Barba, i on va col·laborar per exemple Josep Farran i Mayoral, fins que va aparèixer, l'any 1923, l'*Anuari* de la Societat Catalana de Filosofia, del qual lamentablement només es va editar un únic número en aquella primera etapa.³

Això establert, no és debades dir que l'experimentació va afectar en el tombant del segle XIX al XX no només a la filosofia sinó també a altres disciplines com la psicologia que a Catalunya va assumir una orientació professional a través de la psicotècnica. I això sense oblidar altres qüestions bàsiques sobre el coneixement humà, un dels punts forts del treball filosòfic de Turró, autor del prestigiós llibre *Orígens del coneixement: la fam* (1912) que va ser traduït al francès (1914) i al castellà (1921), amb pròleg d'Unamuno. Justament en aquest àmbit experimental, compartit per la biologia i la psicologia, és on va destacar el flamenc Georges Dwelshauvers, un dels signants de l'acta fundacional de la Societat Catalana de Filosofia que va ser acusat veladament d'haver estat col·laborador dels alemanys durant la Gran Guerra i, per extensió, partidari de la independència de Flandes, per bé que ell mateix es va declarar un francòfil convençut. «En tot cas, de les possibles simpaties de Dwelshauvers per Alemanya no en quedà constància a Catalunya, on era vist com un notori membre de la cultura francesa, alhora que estigué molt vinculat a l'Institut Francès de la capital catalana» (Pich Mitjana, Sabater i Porta, 2021, p. 69).

En qualsevol cas, la seva destitució el 1924 com a responsable del Laboratori de Psicologia Experimental per part de les noves autoritats de la Mancomunitat, després del cop d'estat de Primo de Rivera, va desencadenar el que es coneix com l'*affaire* Dwelshauvers, un seguit de cessaments i dimissions per part del professorat de les instàncies formatives de la institució. Vist en conjunt, aquell afer constitueix una mostra del que va representar la dictadura en la vida cultural catalana i, com és lògic, per la continuïtat pública de l'Institut d'Estudis Catalans i, de retop, per la Societat Catalana de Filosofia que acabava de néixer (Siguán i Kirchner, 2001, p. 98-102; Pich Mitjana, Sabater i Porta, 2021), perquè encara que la vida de l'Institut no va ser suprimida, sí que va quedar reduïda a la mínima expressió, perquè no va arribar fons de finançament, a banda de ser objecte de la intervenció governativa. «I si no es va paralitzar de manera total va ser

3 Trobem la signatura de Josep Farran i Mayoral, en una recensió de caire científic, a *Arxius de l'Institut de Ciències*, vol. 4, núm. 3, 1916, 147-148.

gràcies al mecenatge particular, que va intentar suplir les deficiències més urgents» (Roig i Rosich, 1992, p. 149).

És necessari observar que des d'un prisma doctrinal en aquella conjuntura s'establí una mena de dicotomia entre la reflexió abstracta de la filosofia idealista arrelada en terres germàniques principalment i la tradició llatina, que era considerada de caràcter realista i que, a més, es vinculava al deixant tomista i neoescolàstic. En aquest punt, podem recordar el que deia Joaquim Ruyra, amic de Ramon Turró i que el va tractar en els seus anys foscos de joventut, en referir-se a la relació que va mantenir amb el pare Miquel d'Esplugues:

El Dr. Turró blasrava apassionadament la filosofia idealista i fantàstica dels alemanys, que tants de prosèlits ha fet entre nosaltres, i tants d'estralls ha provocat; i no es sabia avenir que els catalans es desviessin del bon camí de la filosofia, tradicional entre la gent mediterrània, tan afressat ja per les petjes inesborrables d'Aristòtil i de Sant Tomàs (Ruyra, 1935, p. 292).

No cal dir que els intents per constituir una entitat que aglutinés a començament del segle passat tots els que cultivessin la filosofia es van donar en aitals circumstàncies, quan els vents noucentistes començaven a deixar el seu influx, justament després de la marxa d'Eugeni d'Ors. Així les coses, la tesi doctoral de Max Pérez Muñoz (2023b) ha posat en relleu dues iniciatives anteriors a la Societat Catalana de Filosofia. En concret, es tracta de l'Acadèmia Catalana d'Estudis Filosòfics (1906-1907), liderada per l'eclesiàstic Salvador Bové, que va reivindicar no sense crítiques i oposicions la filosofia de Sibiuda i de Llull, i la Fundació Catalana de Filosofia (1906-1908), amb Diego Ruiz al capdavant, i en què va participar Josep Farran i Mayoral que més tard es va desmarcar de Ruiz, tal com va reflectir en la conferència que va dictar a l'Ateneu Barcelonès el 8 de març de 1928 sobre filosofia grega.

En efecte, Josep Farran i Mayoral (1883-1955) —que havia contribuït a divulgar la filosofia orsiana, de la qual més tard va renegar per l'actitud d'Eugeni d'Ors, «el tipus més acabat del sofista»⁴— va participar en la Fundació Catalana de Filosofia endegada per Diego Ruiz, el filòsof de l'entusiasme, una entitat que va tenir una vida molt activa durant aquells anys (1906-1908) i que promovia la lectura d'autors de la filosofia

4 *La filosofía del hombre que juega y que trabaja: antología filosófica de Eugenio d'Ors*, per R. Rucabado i J. Farran, precedida d'una introducció per Manuel G. Morente i seguida d'estudis per «X», Diego Ruiz, J. Farran i Mayoral, R. Rucabado i Miguel de Unamuno. Barcelona: Antonio López, 1914?

moderna: Descartes, Spinoza, Malebranche (Max Pérez, 2023b, p. 448). Endemés, paga la pena assenyalar que, a banda de la producció filosòfica de procedència eclesiàstica, Diego Ruiz va ser el primer autor a escriure un llibre en català de filosofia, *De l'entusiasme com a principi de tota moral futura* (1907). Poc després, Diego Ruiz, nebot de Rafael Rodríguez Méndez, rector de la Universitat de Barcelona, de filiació lerrouxista, proper a Francesc Ferrer i Guàrdia i promotor de la gimnàstica i de l'esport, va ser director del Manicomi de Salt durant un curt període de temps, entre 1909 i 1910, per bé que segons els biògrafs (Jubert, 2007) mai va assolir el títol de llicenciat en medicina i cirurgia, fins al punt que Josep Pla va considerar-lo un personatge estrafolari «que tenia unes ínfulas d'escriptor, exactament d'escriptor filosòfic terribles», que va enlluernar gent de tendència esquerrana de Girona que el va seguir (Pla, 1977, p. 554).

Per aquesta raó, durant la seva estada a Girona, Diego Ruiz va fer amistat amb Prudenci Bertrana i així ambdós van publicar, l'any 1910, una obra escrita a quatre mans entre el 25 de juny i el 15 de juliol d'aquell any, titulada *La locura de Álvarez de Castro*. Amb tot, ben aviat es van distanciar, i així Bertrana va editar *Jo! Memòries d'un metge-filòsof* (1925), obra de la qual Farran i Mayoral va donar-ne notícia des de les pàgines de la *Revista de Catalunya* uns mesos després de publicar-se i quan «el terrabastall polèmic a l'entorn del llibre d'En Bertrana ha minvat una mica». En aquella conjuntura, Farran i Mayoral va assenyalar que Prudenci Bertrana, que seguia l'estil naturalista, havia creat un personatge típic, que responia a un perfil modernista, allunyat dels principis noucentistes:

El personatge d'En Bertrana és, ultra un tipus humà de fort relleu, una figura representativa d'aquells finals de segle dinou, d'aquells començaments de segle vint; ell emergeix tràgicament caricaturesc, per damunt d'una multitud de bohemis, d'invertits decadents, de professionals de la perversitat, d'immoralistes, d'anarquistes d'acció, de ganduls amb pretensions de savis o artistes, de ximplers amb melena i de boigs sibil·lins i apocalíptics. Quan volguem representar-nos una síntesi personificada de totes aquestes coses, ens bastarà pensar en el doctor Daniel Pérez, tal com ens el presenta En Bertrana (Farran i Mayoral, 1926, p. 5).

Aquestes consideracions van convidar Farran i Mayoral a reflexionar sobre els vincles entre la moral i l'art, tot i que veia en l'obra alguns trets immorals que justificava pel seu tremp naturalista. Mentre Alain Yates veu en *Jo!*, «l'obra que inicia la recerca del temps perdut de Bertrana» (Yates, 1975, p. 132), Farran i Mayoral va situar el llibre de Prudenci

Bertrana sota el paraigua de l'humorisme. «La Intel·ligència es diverteix de cap a cap d'aquest llibre, s'expressa en un llenguatge extremadament enginyós i lúcid qui sap també parodiar amb sorprenent agilitat —en l'ús de mots cultes, abstractes, científics—, el llenguatge pedantesc del seu personatge» (Farran i Mayoral, 1926, p. 7).

En el mateix número de la *Revista de Catalunya*, Carles Rahola va fer arribar a la redacció uns fragments de l'autobiografia de Diego Ruiz que, entre altres aspectes, va destacar la seva relació amb el metge Gaspar de Sentiñón, membre destacat de la Primera Internacional a Barcelona des de l'època del sexenni revolucionari. Després va marxar a Itàlia, on, segons Rahola, Ruiz va gestar el projecte de fundar una medicina com a «Protoiatria, és a dir, com la part pragmàtica d'una nova Filosofia» (Rahola, 1926, p. 23-24). I es pot afegir que Carles Rahola va tancar aquelles notes autobiogràfiques de Diego Ruiz amb les paraules següents:

El doctor Diego Ruiz va llençar-se un dia amb passió, amb «entusiasme», impulsivament, al combat espiritual per Catalunya. El fill de Màlaga va «sentir», almenys durant una època, les coses que els joves d'aquella època més estimàvem. No havem pas oblidat la forta suggestió que aleshores ell va exercir. En veritat, aquell Diego Ruiz, pensador i assagista, és el que «perdura» entre nosaltres i el que retrobem sovint en els seus llibres. Mentrestant, l'altre Diego Ruiz —l'anecdòtic— es va esvaint. Per això creiem que pot interessar aquest extret fidel de la seva autobiografia, en la qual ens hem limitat a emplenar algunes clarianes (Rahola, 1926, p. 25).

Al seu torn, Josep Farran i Mayoral va titllar Diego Ruiz d'il·luminat, mentre va considerar Eugeni d'Ors —a qui també s'havia apropiat— una mena d'utòpic, «armat suïcident per a l'acció, de funestes ideologies fi de segle XIX, d'una funesta estratègia, d'un grotesc arribisme»— per adoptar una actitud noucentista. En darrer terme, Farran i Mayoral va defensar una filosofia espiritualista, en una mena de creuada personal a favor de l'humanisme i en contra de les diferents barbàries que assotaven el gènere humà: el materialisme, la plutocràcia i la demagògia.⁵ Tot fa pensar que Farran i Mayoral, per qui la filosofia esdevé sempre una pedagogia, com ja havia succeït en el temps dels grecs, s'havia guanyat les simpaties de Jaume Serra i Hünter que va incloure el seu nom en la

5 Farran i Mayoral, Josep, «La filosofia grega» a Ateneu Barcelonès, *Conferències filosòfiques* professades durant l'exercici 1928-1929 pels senyors J. Serra i Hünter, J. Farran i Mayoral, J. Xirau, Ramon Roquer i Vilarrasa, F. Mirabent i Vilaplana, Tomàs Carreras i Artau i August Pi i Sunyer. Pròleg de P. Coromines. Barcelona, Nagsa, 1930, p. 29-64, especialment p. 32.

proposta que va fer a Pere Coromines, per tal de confegir el programa de les conferències filosòfiques que es van impartir a l'Ateneu Barcelonès en l'exercici 1928-1929. No per atzar, Coromines va presentar-lo en les *Conferències filosòfiques* de la manera següent: «En Josep Farran i Mayoral, que tradueix per a la “Fundació Bernat Metge” la “República” de Plató, s’ha fet una posició ferma en els seus cursos de la Universitat Nova sobre humanitats». ⁶ A més de ser una persona de gabinet i biblioteca, que freqüentava assíduament la de l'Ateneu, va manifestar expressament la seva vocació de propagandista, «periodista, conferenciant, polemista, lluitador amb apassionada agressivitat per les meves idees». Així, doncs, Farran i Mayoral va col·laborar en la *Revista de Catalunya* (Pérez Muñoz, 2023b) i, a més, el pare Miquel d'Esplugues va incloure el seu nom en la llista de convidats a participar en la revista *Criterion* apareguda el 1925 (Pérez Muñoz, 2023b, p. 594).

A la vista d'aquests antecedents, no pot sorprendre que Max Pérez presenti la Fundació Catalana de Filosofia com un precedent de la Societat Catalana de Filosofia, sorgida a l'inici de 1923 i que va tenir —per raons de la dictadura de Primo de Rivera— una activitat fugissera, a banda del traspàs del doctor Turró esdevingut el 5 de juny de 1926 que va provocar un seguit de lloances encomiàstiques, en què es reconeixia el seu treball científic, sempre prioritari, i filosòfic, en segon terme. D'aquí que Joaquim Xirau abordés la filosofia turoniana en una crònica d'urgència apareguda a *La Publicitat*, poc després del traspàs de Turró, en què destacava que era un home de laboratori:

Però l'actitud filosòfica de Turró és perfectament «moderna» i encaixa sense la més petita dificultat en el quadre de les filosofies «positives», construïdes en els últims anys del segle XIX, en estret contacte amb la investigació científica, més concretament, en el nostre cas, amb la investigació biològica. Inclòs amb la circumstància d'ésser En Turró, com la majoria dels representants de les esmentades tendències, home de ciències i de laboratori, abans que teoritzant filòsof.⁷

Per altra part, i a banda del número monogràfic que li va dedicar *Ciència. Revista Catalana de Ciència i Tecnologia* (núm. 5, juny de 1926), les publicacions de caràcter religiós també es van fer ressò de la seva obra.

6 Pere Coromines, a Ateneu Barcelonès, *Conferències filosòfiques* professades durant l'exercici 1928-1929..., *op. cit.*, VIII-IX.

7 Joaquim Xirau, «La filosofia de Ramon Turró», *La Publicitat*, divendres 18 de juny de 1926, p. 1 [No hem localitzat aquest article en l'edició de les obres completes de Joaquim Xirau].

Així, Jesús M. Bellido —un científic creient de l'escola fisiològica d'August Pi i Sunyer i col·laborador de la *Revista de Catalunya* (Bellido, 1940)— va dibuixar un perfil intel·lectual i humà de Turró, obert a la transcendència:

El positivisme experimentalista de Claudi Bernard, ajuntat amb el rigor de les tècniques de Pasteur, han tingut en Ramon Turró llur apòstol més fervorós, a Catalunya. Són centenars els alumnes que ha tingut Turró: metges, naturalistes, veterinaris, farmacèutics i biòlegs en general. Mai, ni els darrers anys, no se li conegué fatiga en el seu treball docent: posà amor a alguns dels seus deixebles, i col·laborà amb molts d'ells. És de doldre que la rígida organització de les nostres Universitats no hagi permès que actués des d'una càtedra oficial: el seu treball hauria estat més eficaç encara (Bellido, 1926, p. 25).

En relació amb la dimensió filosòfica de Turró, Jesús M. Bellido es preguntava des de les pàgines de *La Paraula Cristiana*:

Turró filòsof: escau aquest nom al nostre mestre? Altres més competents ho discutiran, posaran en tela de judici la formació que rebé, el seu domini dels tecnicismes que la Filosofia té com totes les ciències, l'actualitat dels problemes que intentà resoldre, el valor dels seus resultats. Però no hi ha dubte que després de Balmes, a Catalunya, ha estat Turró, en els temps moderns, el qui més ha filosofat. Les seves crítiques de la doctrina kantiana, a voltes apassionades: el seu horror a tots els extremismes filosòfics, el valor que donava en tot moment a les aportacions de l'experiència científica, que el feia semblar filosòficament més positivista del que verament era, són característiques del seu ideari, que ara no podríem pas analitzar (Bellido, 1926, p. 25).⁸

Segons Rovira i Virgili, Turró era un vuitcentista, amb mètodes de treball poc rigorosos (en la seva biblioteca «l'ordre n'era absent, i els fragments de llibre hi abundaven més que els llibres sencers», segons Bellido va recordar), sense acabar la carrera de medicina però sí la de veterinària. Així va esdevenir un veritable mestre de molts alumnes i interessats que freqüentaven el Laboratori Municipal, instal·lat al parc de la Ciutadella i que havia estat fundat el 1886, poc abans de l'Exposició Universal de 1888, pel doctor Ferran i Clua, que el va dirigir fins al 1905, quan va ser substituït per Turró, per tal de tenir cura de la higiene pública de la ciutat, amb especial atenció de les epidèmies i la lluita contra

8 Es pot afegir que Jesús M. Bellido és autor també de l'article «Ramon Turró, home de ciència». *Ciència. Revista Catalana de Ciència i Tecnologia*, núm. 5, juny de 1926, p. 237-240.

malalties com el còlera i la ràbia (Roca Rosell, 1988). En síntesi, ningú pot dubtar que Ramon Turró fou un home de laboratori, amb una inequívoca vocació filosòfica, que va posar en marxa la Societat Catalana de Filosofia sota el signe de l'objectivitat, després d'haver viscut una joventut romàntica en què va compartir afanys amb Joaquim Ruyra, tal com Josep Maria Capdevila va recordar en un article a la *Revista de Catalunya*, publicat en plena guerra civil. «Els dos joves [Turró i Ruyra] estudiaven, llegien, escrivien de nits i de dies. Es comentaven llurs escrits, Ruyra pacíficament, Turró exaltadament, amb la violència que sempre tenia. Escrivien en castellà». D'aquesta manera, ambdós s'influïren mútuament i recíprocament, i així tots dos van acabar abraçant la llengua catalana. «Amb tot això Ruyra ja feia la trentena. I aleshores li calgué un dificultós aprenentatge: el de la llengua pròpia. El Dr. Turró també acabà escrivint en llengua catalana les seves últimes obres de ciència i de filosofia» (Capdevila, 1938, p. 214).

RAMON TURRÓ I LA SOCIETAT CATALANA DE FILOSOFIA

Com hem avançat, quan es revisen els orígens de la Societat Catalana de Filosofia s'adverteix una combinació un xic curiosa, en convergir dues orientacions ideològiques divergents aparentment, com eren la línia de treball que procedia de l'objectivisme de Ramon Turró, sempre partidari del treball empíric, i el realisme de l'escolàstica que representava la filosofia perenne vinculada al tomisme. No podem passar per alt que la mort de Turró, el 5 de juny de 1926, va desencadenar un seguit d'articles encomiàstics, en què sobresurt el número monogràfic dedicat a la seva obra per *Ciència. Revista Catalana de Ciència i Tecnologia* (núm. 5, corresponent al mes de juny de 1926). En aquelles pàgines es va inserir, sota el títol genèric d'«El mètode objectiu», un fragment traduït de l'article aparegut l'any 1916 a la *Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*, al qual es van afegir unes paraules d'Unamuno al pròleg que va fer per l'edició en castellà (1921) de *L'origen del coneixement: la fam* i en què el catedràtic de la Universitat de Salamanca deia el següent:

El doctor Turró, per mitjà d'una concepció profundament pragmàtica —però de pragmatisme filosòfic—, ens mena a una interpretació realista del coneixement. El Dr. Turró es català, de la mateixa terra que ens donà Balmes i Llorens, heralds, en llur temps, d'una filosofia de sentit comú, un xic a l'escocesa, però de volada covarda i rastreira. Aquella filosofa catalana era molt *terre à terre*,

com dirien en francès, molt arrapada a terra. Però Turró ha tingut l'encert de ficar-se per sota, d'enterrar-se, diguem-ho així, en el terreny de la realitat, d'endinsar-se en la seva substancialitat i així sadoll de *terrenalitat* i de realisme, analitzant la fam creadora del coneixement, ha arribat a una interpretació de l'origen psicològic d'aquest, del coneixement, que obre perspectives filosòfiques que aquells no arribaven a abastar. I és que profunditzant sota terra s'arriba al cel molt millor que volant a ran d'ella amb volada de gallina (Turró, 1926, p. 209).

De la mateixa manera que Eugeni d'Ors va maldar de la filosofia balmesiana, ara l'autor d'*El Criteri* rebia una segona escomesa per part dels partidaris del doctor Ramon Turró, fins i tot després del seu traspàs. Com veiem, el debat sobre la identitat de la filosofia catalana restava ben obert, atès que en reproduir aquestes paraules d'Unamuno es presentava la figura de Ramon Turró com l'iniciador de la nostra filosofia, alhora que es desmereixien les aportacions de Balmes —que acabava d'inspirar el nom a la revista *Criterion*, que va iniciar la seva singladura el 1925— i de Francesc Llorens i Barba, el pensament del qual era motiu de recuperació des de la Universitat de Barcelona, després que l'any 1920, tot coincidint amb el centenari del seu naixement, es publicuessin les seves *Lliçons*, gràcies al treball encomiable de Jaume Serra i Hünter i Tomàs Carreras i Artau, entre altres. No deixa de ser simptomàtic que, en la presentació de Ramon Turró i Darder (1854-1926), els redactors de *Ciència. Revista Catalana de Ciència i Tecnologia*, en el monogràfic que li van dedicar (núm. 5, de juny de 1926) no esmentessin, entre els seus mèrits, el fet de ser el promotor de la Societat Catalana de Filosofia, per bé que es recordava que era membre numerari de la Secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans i que «el dia 14 de desembre de 1922 la Societat de Biologia de Barcelona, per tal de celebrar el desenari de la seva constitució dedicà al doctor Turró un solemne homenatge a la sala d'actes del Palau de la Generalitat». A part d'això, afegia a tall de cloenda: «En aquest acte solemniel el President de la Mancomunitat de Catalunya li feu present d'una placa d'or, fruit de subscripció de metges i veterinaris, amb el bust en relleu i una sentida endreça.»

Tot i reconèixer la dimensió autodidacta i l'interès per la filosofia del doctor Turró, en realitat es pretenia equipar-lo a Santiago Ramón y Cajal, i així la seva orientació filosòfica romania en un segon terme, fins al punt de silenciar el protagonisme de la Societat Catalana de Filosofia. Tot amb tot, Georges Dwelshauvers —després de l'afer que va viure en primera persona— en una nota redactada a París el mes de juny de 1926 no detectava contradicció entre la metafísica científica i la *philosophia perennis*, alhora que afirmava que Turró representava perfectament

l'esperit català i, ensems, mostrava un cert grau de parentiu amb Balmes, «per la forma insistent, aprofundida i concreta de presentar els arguments». En aquesta mateixa direcció, Dwelshauvers es va expressar en el llibre *Catalunya i el problema català* (1926), traduït parcialment per Montserrat Kirchner, i on es pot llegir que «la filosofia crítica de Turró està escrita amb el mateix to de Balmes i quasi en el mateix estil filosòfic» (Siguán i Kirchner, 2006, p. 79).

Ultra això, Dwelshauvers va donar compte i raó de la lluita de Turró contra el kantisme, atès que a parer seu Kant havia desenrotllat millor que ningú la tesi idealista, mentre esperava els fruits del treball del Laboratori que va dirigir a Barcelona per avançar amb les seves posicions pel que fa a la teoria del coneixement.

L'ideal de Turró era de procedir a una experimentació cada vegada més estricta, de determinar exactament, tant en els treballs de psicòleg com en els de físic, les condicions en què es produeix el fenomen; de fer variar aquest en funció d'estímuls exteriors, objectius i ben determinats, per tal d'afinar més cada vegada la trama de l'experimentació i d'arribar a lleis ben establertes...

Siguin quines siguin les nostres conviccions en matèria filosòfica, tots hem de reconèixer la perfecta sinceritat de Turró i la grandesa del seu esforç. Cal estimar, especialment, l'interès espiritual i viu que, en ell, s'estenia des de la biologia a l'estudi de la vida mental i de les ciències a les idees metafísiques. Des d'aquest punt de vista la seva *Filosofia crítica* defineix bé les preocupacions filosòfiques dels savis i diu clarament ço que el biòleg espera de la filosofia: una solució concreta de certes qüestions fonamentals que interessin les ciències de la vida, com la qüestió del nostre coneixement del món exterior, que Turró, en les seves investigacions, situa en primer rengle (Dwelshauvers, 1926d, p. 230).

Com es dedueix d'aquest paràgraf, la filosofia per Turró, segons Georges Dwelshauvers, girava al voltant d'una teoria del coneixement que garantís la captació del fenomen, la qual cosa comportava una deriva no només biològica, sinó també psicològica. D'aquí la simbiosi del treball conjunt entre Turró i Dwelshauvers que va dirigir el Laboratori de Psicologia Experimental de la Mancomunitat, que depenia de l'Institut d'Estudis Catalans i que es trobava instal·lat a l'Escola Industrial de Barcelona, durant sis anys a partir de 1918, fins a la seva destitució per les noves autoritats de la Mancomunitat el 1924. No debades, Dwelshauvers va ser «l'home que va ser utilitzat per a començar a destruir l'obra cultural

de la Mancomunitat» (Pich Mitjana, Sabater i Porta, 2021), un tema que abordarem més endavant.

El cas és que, a la vista del que exposem, sembla irrefutable que Dwelshauvers fou un ferm partidari de la psicologia experimental, tal com va fer constar en l'escrit de defensa, publicat a *La Veu de Catalunya* el dimecres 16 d'abril de 1924, contra els atacs del baró de Viver, en què va afirmar sense embuts que «avui dia no és possible fer psicologia sense experimentació, i així es fa a tots els països civilitzats» (Dwelshauvers, 1924, p. 7). Idèntica posició es constata en l'article titulat «El més antic laboratori de psicologia experimental», on va detallar amb precisió la fundació i l'evolució del laboratori que Wilhelm Wundt va obrir a Leipzig el 1875 i on sempre va seguir la recerca experimental fonamentant-se en la mesura objectiva, és a dir, física (Dwelshauvers, 1927). Addicionalment, Dwelshauvers va aprofitar l'ocasió per descriure els diferents corrents de la psicologia experimental a Europa (Binet, escola de Würzburg, etc.) i als Estats Units, on va assolir una dimensió pràctica, sense oblidar el referent del laboratori de Leipzig, una experiència a imitar tal com ell va fer, segons va declarar, a la ciutat de Barcelona. No per atzar, a la Ciutat Comtal va dirigir —molt probablement a instàncies d'Eugeni d'Ors— el Laboratori de Psicologia Experimental amb el suport de Joaquim Carreras i Artau, que es va referir també al treball del psicòleg flamenc, que seguia les passes que Henri Piéron duia a terme a París en la línia de Turró, un extrem —les relacions amb Piéron— que van constituir l'argument principal per a la seva destitució (Carreras i Artau, 1926). A l'últim, fa la sensació que Dwelshauvers sempre va comptar amb el suport de Ramon Turró, i així es va defensar de les possibles crítiques vers la psicologia experimental, una actitud —l'oposició al treball de laboratori— que Eugeni d'Ors va mostrar, fins l'extrem de ser l'instigador de la destitució del psicòleg flamenc:

Certs autors han cregut, fa alguns anys, poder parlar d'una *crisi* de la psicologia experimental. Aquesta crisi ha existit solament en llur imaginació. El què hi ha de cert és que la psicologia experimental no pot donar la solució de tots els problemes i que cal, ací com en totes les ciències, treballar pacientment i no erigir les hipòtesis en sistemes. Les ciències biològiques es troben enfrontades amb problemes extraordinàriament complexos i han de canviar sovint de punt de vista per tal d'esguardar millor la realitat. El mateix pot dir-se de la psicologia (Dwelshauvers, 1927, p. 632).

De fet, la revifalla del tomisme va portar al fet que diferents eclesiàstics també s'interessin per la psicologia experimental, tal com va

fer Émile Peillaube a l'Institut Catòlic de París, on dirigia la Facultat de Filosofia (Misiak i Staudt, 1954), segons el deixant del cardenal Mercier i que l'any 1910 va publicar un llibre de referència, *Les images: essai sur la mémoire et l'imagination*. D'acord amb les informacions recollides per Georges Dwelshauvers —que després de la seva sortida de Barcelona es va incorporar a l'Institut Catòlic de París, atès que s'havia convertit al catolicisme el 1925— Peillaube va impartir una conferència a l'Ateneu Barcelonès de manera que el doctor Ramon Turró el va conèixer i es va donar notícia a la premsa barcelonina d'aquell parlament, que lamentablement no hem pogut localitzar. Com no podia ser d'una altra manera, Dwelshauvers, que havia passat per la Universitat Lliure de Brussel·les, va escriure un article ben encomiàstic de la personalitat i obra d'Émile Peillaube (Dwelshauvers, 1926b). Per consegüent, ambdues corrents de pensament —una laica, l'altra religiosa— coincidien en el realisme i en el rebuig del kantisme (Turró) i del neoidealisme, sobretot de Croce i Gentile, poc després de l'erecció de la Universitat Catòlica de Milà (1921), on sobresortia en el camp de la psicologia el franciscà Agostino Gemelli, un altre referent del treball experimental de signe catòlic que devia influir perquè el jesuïta Ferran M. Palmés obrís un laboratori similar a Barcelona (1925). Amb el transcurs del temps, Gemelli es va mostrar contrari a l'orientació comunista que va seguir Emili Mira, que també va col·laborar en la *Revista de Catalunya* (Mira, 1947). No endebades, Mira va ser el responsable de l'Institut Psicotècnic de la Generalitat de Catalunya, va romandre sempre lleial a la Segona República, va promoure juntament amb Joaquim Xirau el Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona i ambdós van dirigir la *Revista de Psicologia i Pedagogia* (1933-1937).⁹

En sintonia amb el que diem, tot i l'aparent distància entre el pensament de Turró i els partidaris de la filosofia tomista, es van establir ponts de diàleg i col·laboració entre ambdós corrents. Dos dies abans del traspàs de Ramon Turró, esdevingut el 5 de juny de 1926, Joaquim Ruyra va escriure una carta a Carles Rahola en què reconeixia que «n'estic afligit, perquè el Dr. Turró i jo havíem sigut íntims en el temps de la lluita i les penes» (Rahola, 1998, p. 478). Durant la Guerra Civil, el 1938, Ruyra va començar la redacció d'una biografia sobre Turró, de la qual es van

9 Molt s'ha parlat de la llegenda negra forjada entorn del professor Emili Mira, primer catedràtic de Psiquiatria a la Universitat de Barcelona, i col·laborador de Joaquim Xirau en el Seminari de Pedagogia, que va ser acusat per Gemelli d'haver promogut mètodes d'interrogatoris poc ortodoxes amb els empresonats a les txeques durant la Guerra Civil a Barcelona. Sobre aquesta qüestió, es pot consultar: Carpintero, H., García, E. i Arbulu, L. (1992). «Las acusaciones contra el Dr. Mira y López», *Revista de Historia de la Psicología*, núm. 13 (2-3), 459-470.

poder recuperar no sense dificultats alguns papers, tal com Lluïsa Julià ha assenyalat, gràcies als quals sabem que Ruyra es va refugiar durant la darrera carlinada en la casa familiar dels Turró a Malgrat després de fugir de Girona, en un moment en què el futur doctor formava part de les files de les milícies liberals, una opció que no encaixava amb el tremp ideològic de la seva nissaga familiar (Ruyra, 2003).

Encara hem d'advertir que Josep Pla va comentar que Ramon Turró abans de morir va rebre la visita dels pares Jaume Pujiula, jesuïta amb una sòlida formació biològica, i Miquel d'Esplugues, caputxí de tradició humanista, cosa que tampoc ens pot sobtar si tenim en compte el ressò que el traspàs de Turró va tenir a les pàgines de *Criterion* amb un article de Joan Tusquets, en què després de situar-lo en el deixant objectivista de Balmes i de la filosofia de Lovaina (Mercier) va manifestar que el promotor de la Societat Catalana de Filosofia «es sentia cada jorn més decantat a atorgar que la noble fe dels seus pares era, segons la matisada expressió de Sant Pau, “un raonable assentiment”», és a dir, Ramon Turró es trobava molt a prop de la veritat cristiana de manera que anava abandonant l'escepticisme religiós que va palesar durant anys després d'una joventut un xic esbojarrada (Tusquets, 1926, p. 275). Fos com fos, quan Turró va morir, la *Revista de Catalunya* va incloure una aportació de Leandre Cervera i un recull de les notícies aparegudes a la premsa, encara que si fem cas a Joaquim Ruyra és probable que tot i la visita del pare Miquel d'Esplugues no rebés els últims sagraments (Cervera, 1926).

En suma, el nom de Ramon Turró va perdurar en el temps i així, quan es va celebrar durant la Guerra Civil el vint-i-cinquè aniversari de la fundació (1912) de la Societat Catalana de Biologia, va tenir lloc un acte commemoratiu a la seu de l'Acadèmia de Medicina, una crònica del qual va ser publicada per Sempronio a la *Revista de Catalunya*, dins de la secció «L'accent de Barcelona».¹⁰ En aquella ocasió, el nom de Turró va ser evocat diverses vegades, al costat d'un dels joves amb més projecció entre els seus deixebles, com fou Manuel Dalmau i Matas (1890-1918). Segons aquella notícia, va participar-hi el doctor Juan Negrín, cap de govern de la República, que es va referir a ambdós, qualificant-los del més jove entre els vells (Turró) i el més assenyat dels joves (Dalmau). En fi, el record de Turró va perdurar durant molts anys, fins al punt que Josep Pla li va dedicar un dels seus «Homenots», que va formar part de la primera

10 *Revista de Catalunya*, núm. 83, febrer de 1938, p. 221. Aquí potser convé subratllar que, per Josep Maria Casasús, aquesta secció de «L'accent de Barcelona», d'Andreu-Avel·lí Artís, que després de la Guerra signaria com Sempronio, «era una mostra excel·lent de com “Revista de Catalunya” tractava de l'actualitat sense anar a raure en el “pur reportatge”» (Casasús, 1996, p. 380).

sèrie publicada entre 1969 i 1974 (volum onzè de l'*Obra completa*), que va ajudar a mantenir viva la seva memòria entre les noves generacions nascudes després de la guerra.

ROVIRA I VIRGILI I LA REVISTA DE CATALUNYA

En un altre ordre de coses, no podem eludir que la dictadura de Primo de Rivera va suposar un cop molt dur no només per l'Institut d'Estudis Catalans, sinó també per la vida de les seves filials i, molt especialment, per la Societat Catalana de Filosofia, que havia acabat de néixer amb la presència en l'acte fundacional de Georges Dwelshauvers. No per casualitat, la repressió sobre les entitats dedicades a la defensa i difusió de la nostra cultura —des del Futbol Club Barcelona a l'Orfeó Català— es va deixar sentir amb tota la seva força (Balcells, 2011, p. 208-211 i 447-451). Ja en el seu dia, el professor Roig i Rosich es va referir a la «desvertrebació de l'associacionisme popular i cultural» que va afectar, a banda de les entitats indicades, a moltes altres (Ateneu Barcelonès, Ateneu Enciclopèdic Popular, CADCI, Orfeó Gracienc, etc.) (Roig i Rosich, 1992, p. 489-561).

Així, uns mesos després del pronunciament del 13 de setembre de 1923, s'informava des de les pàgines de *La Veu de Catalunya* que l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana havia estat clausurada (*La Veu de Catalunya*, dijous 26 de juny de 1924, edició matí, p. 3). És per això que l'APEC va fer gestions a fi d'instal·lar-se a París per tal de continuar des d'allà la seva activitat. «Comptat i debatut, l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana va poder sobreviure a un dels períodes més difícils sense deixar d'actuar, però havent minvat molt les seves capacitats operatives i econòmiques» (Roig i Rosich, 1992, p. 316). Amb aquests precedents, tampoc pot sobtar llegir a la premsa del moment notícies com la següent:

LA INSPECCIÓ A L'INSTITUT

Ahir, a la tarda, es constituí al despatx del senyor Sala, a la Mancomunitat, la comissió designada per dictaminar en relació als organismes de cultura de l'Institut d'Estudis Catalans (*La Publicitat*, diumenge 25 de maig de 1924, p. 4).

Hom pot entendre, per tant, que l'Institut va estar des del primer moment en el punt de mira dels nous responsables de la Mancomunitat que seguien les indicacions del Directori Militar, sobretot pel que fa a la

llengua i la cultura catalanes (Roig i Rosich, 1992). Des de la perspectiva dels nous governants, i, especialment, de Darius Romeu, Baró de Viver, conseller de cultura de la Mancomunitat intervinguda i batlle de Barcelona entre el 15 de setembre de 1924 i el 26 de febrer de 1930, l'Institut constituïa un focus d'antipatriotisme de manera que es va actuar contra ell, i així va ser acusat de malversació de fons econòmics, tal com si es tractés d'una simple qüestió de rendició de comptes, amb el rerefons del cas o *affaire* Dwelshauvers. «Cultura i investigació eren centres de crítica per part dels nous elements de la Mancomunitat; dures crítiques per la pèrdua de temps en crear laboratoris de “psicologia recreativa” com deia en Sala i que realment eren importants centres de psicologia experimental» (Puy i Juanico, 1983, p. 126).

Resulta així que l'encarregat de l'informe, el baró de Viver, suara esmentat, va ser el capitost del report signat el 9 d'abril de 1924, redactat en castellà, i que es va publicar a la premsa de l'època a tall de nota oficial.¹¹ En aquest document es denunciava que la direcció del Laboratori de Psicologia Experimental, a mans del matrimoni Dwelshauvers, depenia del Laboratori Experimental que a París dirigia Henri Piéron, per la qual cosa restava al servei d'una potència estrangera. No acaba aquí la cosa, perquè, un xic paradoxalment, els nous dirigents de la Mancomunitat esgrimien arguments similars als que s'havien utilitzat en època anterior a 1923 per tancar al *pompós* Seminari-Laboratori de Pedagogia, que havia comptat amb la presència de Maria Montessori ajudada per tres col·laboradors (Antoni Batlle, Joan Alzina i Melis, Lluís

11 L'informe va aparèixer a *La Publicitat*, el dissabte 12 d'abril de 1924, p. 4. Al costat, i a tall de rèplica sobre l'activitat de Maria Montessori a Barcelona, es va inserir l'article «Obra realitzada» del pedagog Eladi Homs, que va ser censurat per l'autoritat militar. El dimarts 15 d'abril de 1924 *La Publicitat* va publicar la resposta de Dwelshauvers sota el títol de «A propòsit del Laboratori de Psicologia Experimental», alhora que la nota anava acompanyada de la carta de suport al psicòleg flamenc, datada el dia 14 d'abril, i signada per diferents intel·lectuals i professors en què destaquen, des d'un punt de vista filosòfic, els noms del canonge Carles Cardó i de Josep Maria Capdevila. Com és sabut, aquest escrit va generar l'enuig de les noves autoritats de la Mancomunitat i així es va desencadenar una pregona crisi institucional després de fer constar els signants que consideraven «almenys, inadequat que un dictamen administratiu es faci servir de bandera de combat política, prejutjant contra la vàlua científica d'un esforç que ens ha reportat l'honor de col·laborar amb la Sorbona i ha contribuït, una vegada més, a relacionar la nostra cultura amb els grans centres d'activitat intel·lectual d'Europa». Poc després, l'informe del 9 d'abril també es va inserir, amb el títol «L'Institut d'Estudis Catalans. El dictamen del baró de Viver», a *La Veu de Catalunya* (dimecres 16 d'abril de 1924, p. 7). En aquest cas, i per damunt de l'informe, es va reproduir la resposta de Dwelshauvers amb el títol «El Laboratori de Psicologia Experimental», en què rebutjava tots els càrrecs que s'havien llançat en contra seu, una rèplica que havia estat adreçada a *La Publicitat*, on es va publicar, com hem dit, el dia abans, el 15 d'abril.

Folch i Torres), «el cual tuvo que disolverse, sin haber servido para nada, dándose cuenta al suprimirse, de que ya disponían de organismos que desempeñaban aquellas funciones que el aludido “Seminari” había encomendado» («L’Institut d’Estudis Catalans. El dictamen del Baró de Viver», *La Veu de Catalunya*, dimecres 16 d’abril de 1924, edició del matí, p. 7). Una afirmació que, com hem indicat en la nota 11, el pedagog Eladi Homs va rebatre amb l’article «Obra realitzada», per justificar l’activitat duta a terme per Maria Montessori a Barcelona.

Tinguem present que l’informe del baró de Viver —que és probable que actués instigat per Eugeni d’Ors, enemistat amb Turró i Dwelshauvers, tal com l’historiador Roig i Rosich (1992, p. 192-193) va establir d’una manera hipotètica, però versemblant, i han repetit la resta d’especialistes (Siguán i Kirchner, 2001; Siguán i Kirchner, 2006, p. 21; Pich Mitjana, Sabater i Porta, 2021, p. 78)— continuava amb afirmacions en què es feia constar que calia cercar com a col·laboradores persones doctes, amb un demostrat amor per la cultura i el patriotisme, entès com el que la Unió Patriòtica propugnava, i no escollides entre les amistats, de manera que s’optava pel camí de la universitat i la resta de centres oficials on es podien localitzar aquests perfils intel·lectuals, lleials a la monarquia i al general Primo de Rivera.

Ara bé, aquesta pretensió que la Universitat de Barcelona, el rector de la qual era el doctor Andrés Martínez Vargas, poc amic de la cultura catalana, supervisés la vida de l’Institut no va ser del grat dels capitosts de la institució, i així Pere Coromines va escriure en una carta enviada des de Sant Pol de Mar, el 9 de juliol de 1924, a Amadeu Vives la reflexió següent:

[...] no havíem de tolerar la inspecció de la nostra activitat científica per la Universitat espanyola, i havíem de dir-ho clarament perquè sabessin que primer matariem l’Institut abans de deixar-ho deshonrar... fins a l’extrem que un dels catedràtics més enemics es va sentir lo vergonyós de la seva situació, la d’uns homes que representen una Universitat i no fan més que revisar comptes i factures (Coromines, 1974, p. 408).

En aquell escrit, a més, Coromines va aprofitar l’ocasió per fer avinent al seu interlocutor l’estat de la seva producció intel·lectual amb el comentari següent, que posa de manifest que en aquella data (juliol de 1924, quan justament començava la seva singladura la *Revista de Catalunya*) el primer i únic número de l’*Anuari* de la Societat Catalana de Filosofia d’aquella etapa inicial ja havia vist la llum:

Només he pogut publicar, a l'Anuari de la Societat Catalana de Filosofia, una monografia sobre les persones polítiques en la Constitució d'Atenes, d'Aristòtil. És un treball molt tècnic que ja podràs fullejar quan tornis.¹²

Abans, emperò, d'aquella carta, ens hem de referir a la que Pere Coromines havia dirigit el 4 de maig de 1924 a Alfons Sala, que ha estat reproduïda en diferents llocs, i en què, entre altres apreciacions, va qüestionar com s'havia pogut prendre l'acord de sotmetre a una investigació el treball científic de l'Institut d'Estudis Catalans, després d'haver estat acusat de malversació:

Poden no subvencionar-lo, treure'l de l'edifici on està. Si tenen potestat per fer-ho i és tan gran la nostra desventura que les passions polítiques puguin arribar fins a tal extrem, matin-lo. Lo que no es comprèn és que vulguin deixar viure l'Institut després de privar-lo d'aqueixa cosa indefinible, d'aqueix espiritual prestigi que és l'única raó de la seva vida [...] (Puy i Juanico, 1983, p. 209).¹³

Amb aquest teló de fons, derivat de l'*affaire* Dwelshauvers, una síntesi del qual es troba en el capítol dedicat a la dictadura de les memòries polítiques de Claudi Ametlla (Ametlla, 1979, p. 59), la nova Mancomunitat va expulsar tots els qui havien signat l'adhesió al professor belga, la qual cosa va implicar la dimissió de molts altres —fins a una xifra que va arribar a cent cinquanta docents— amb la intenció d'esborrar l'obra cultural de la institució, amb un pretext anodí per desprestigiar i enfonsar l'Institut d'Estudis Catalans. «El dia 14 de novembre de 1925 va ser tret el rètol que deia “Institut d'Estudis Catalans” de damunt la porta d'aquesta institució al carrer del Bisbe» (Roig i Rosich, 1992, p. 156).

Però, a banda d'aquest fet que més que una anècdota constitueix una veritable categoria, cal destacar que a partir del cas Dwelshauvers la política cultural i pedagògica de la Mancomunitat va quedar escapçada de soca-rel.

Amb l'afer Dwelshauvers la política educativa de la Mancomunitat va rebre un cop mortal. El 27 de maig de 1924 se suspenia el Consell de Pedagogia i des de 1925 ofegaren l'IEC per manca de finançament. Finalment, el 20 de març de 1925, suprimiren la Mancomunitat. A Alfons Sala, derrotat pels liquidacionistes, se'l

12 Coromines es referia a l'article «Les persones polítiques en la Athinaion Politeia», publicat a l'*Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, núm. 1, p. 17-34.

13 També es pot trobar a Coromines, 1974, p. 403-406.

recompensà amb el títol de comte d'Egara, el 26 de maig de 1926 (Pich Mitjana, Sabater i Porta, 2021, p. 86).

Igualment, ens podem referir a la impressió que Dwelshauvers va extreure de tot plegat, de la topada del professorat de la Universitat Industrial amb les noves autoritats de la Mancomunitat, justament després de la seva destitució segons va reflectir en el llibre *Catalunya i el problema català* (1926):

Per fer-ho al més ràpid possible es va decidir colpir Catalunya pel seu cervell; calia sembrar el desordre entre els intel·lectuals; per això es van dirigir els trets contra l'Institut d'Estudis Catalans, acadèmia que era com el centre de la vida intel·lectual de Catalunya (Dwelshauvers, a Siguán i Kirchner, 2006, p. 67).

Per la nostra part, i gràcies a la documentació garbellada, sabem que la vida de la Societat Catalana de Filosofia es va veure alterada per aquest intervencionisme governamental. Així, en la sessió XIX del dia 14 de febrer de 1925, segons recull el llibre d'actes de la Societat Catalana de Filosofia (p. 33), es van reunir Ramon Turró, Jaume Serra i Hünter, Georges Dwelshauvers [pel que sembla encara romania a Barcelona, tot i la seva destitució, abans d'instal·lar-se a París], Tomàs Carreras i Artau, Josep Maria Capdevila i Pere Màrtir Bordoy i Torrents van deixar constància del següent:

A continuació, i en atenció a les circumstàncies actuals s'acorda esperar la publicació que sembla pròxima, del Decret reformant l'actual Llei provincial i l'estat en què, després d'aquell, quedarà la Mancomunitat, sens perjudici però, l'anar preparant els treballs per a l'Anuari que hauran de quedar presentats per tot el mes de maig pròxim.

Però aviat tothom va sortir de dubtes i així la Mancomunitat —tot i els esforços per mantenir-la que segons alguns va fer Alfons Sala i Argemí, que la va presidir des del 30 de gener de 1924 fins a la seva dissolució el

21 de març de 1925—¹⁴ fou suprimida amb l'establiment de l'Estatut provincial, de 20 de març de 1925 (*Gaceta de Madrid*, núm. 80, de 21 de març de 1925). Segons aquesta disposició, el Directori Militar de Primo de Rivera considerava que «las Diputaciones, si lo desean, podrán mancomunarse, como Corporaciones administrativas, para realizar fines administrativos, y creando mera personalidad administrativa; pero nunca podrán organizarse en Regiones, porque ésta no es suma de Diputaciones, sino de Municipios». Per dir-ho amb paraules de Josep Maria Roig i Rosich: «Espanya: una unitat, un estat», la qual cosa va comportar de retop que la via del regionalisme va esdevenir «un propòsit frustrat» (Roig i Rosich, 1992, p. 31-54).

Gairebé no caldria ni dir que pels nous rectors de la Mancomunitat, en el període de dissolució liderat per Alfons Sala, només es podia entendre el regionalisme com a simple descentralització administrativa, per tal d'evitar el perill que suposaria un altre enfocament que amenacés la unitat d'Espanya, per la qual cosa el Directori Militar va crear un partit únic (Unión Patriótica), a imatge del feixisme italià. Per la seva banda, Antoni Rovira i Virgili —promotor de la *Revista de Catalunya*, que va dirigir entre 1924 i 1929, atès que Ferran Soldevila el va rellevar a partir de setembre de 1930 durant un breu període de temps fins al desembre de 1931— davant de la marxa dels esdeveniments que van seguir al cop militar de Primo de Rivera, després d'emigrar unes setmanes a França, a on va anar-se'n a bord d'un vaixell, va presentar en data 7 de març de 1924 la seva dimissió del càrrec que ocupava als serveis de premsa de la Mancomunitat, després d'haver-los organitzat, en un escrit adreçat al baró de Viver que la va acceptar (Bladé i Desumvila, 1984, p. 212-213).

En relació amb aquest aspecte, podem reproduir el que Felip Calvet, gendre de Rovira i Virgili, i la seva filla Teresa Rovira van escriure:

14 En aquest sentit es va expressar Aurelio Joaniquet quan va escriure, en ple franquisme, *Alfonso Sala Argemí, conde Egara* (Madrid: Espasa-Calpe, 1955), una veritable hagiografia del personatge. Per la seva banda, l'historiador Shalomo Ben-Ami va manifestar: «Sala creía sinceramente que sus cordiales relaciones con el nuevo régimen le permitirían, como nuevo presidente de la Mancomunitat, conservar y hasta hacer progresar todas las instituciones auténticamente catalanas que “no interfieran con la soberanía del estado o la unidad de la nación española”» (Ben-Ami, 1983, p. 134). Altres opinions històriques apunten en una direcció semblant: «El nou president [Alfons Sala] de la Mancomunitat encapçalava el sector que considerava que calia mantenir-la, però convenientment depurada i descatalanitzada, mentre que el baró [de Viver] defensava posicions encara més intransigents que en pretenien la destrucció» (Pich Mitjana, Sabater i Porta, 2021, p. 77).

Instaurada la Dictadura, dimití del seu càrrec de funcionari ja que no volia tenir cap lligam amb el nou règim. El temps que li quedava lliure —tampoc podia fer política activa— l'omplí aviat amb noves realitzacions.

Així, el mateix any 1924 llançava la *Revista de Catalunya*. A més de dirigir-la —fins el 1929— i de col·laborar assíduament a les seccions «Els pobles i els Estats», sobre notícies de l'estranger i a la de comentaris de la premsa «Periòdics i Revistes». Hi publicà nombrosos articles i estudis. Alguns que tractaren de temes afins, foren reunits, després, en diferents llibres (Rovira i Virgili, 1994, p. 42).

Tal com hem dit, des d'un punt de vista doctrinal, la Societat Catalana de Filosofia va ser possible gràcies a la convergència de membres eclesiàstics amb els partidaris del treball experimental que representava el doctor Turró i els seus col·laboradors, entre els quals destaca l'esmentat Georges Dwelshauvers, que, com hem indicat, va ser destituït, un episodi que va generar un escàndol important en solidaritzar-se més d'un centenar de professors, una crisi que va afectar la vida de l'Escola Industrial que Rafael Campalans havia dirigit amb encert, tot i que també va ser desplaçat. En ocasió del primer aniversari de la seva mort, en un desgraciat accident al mar a finals de l'estiu de 1933, la *Revista de Catalunya* va recordar-lo, i així reconeixia l'habilitat d'Enric Prat de la Riba en designar una persona com Campalans —un dels referents personals i intel·lectuals, certament exemplar, de Teodor Garriga, promotor de Ràdio Associació de Catalunya— d'ideari socialista com a director de l'Escola Industrial:

Tot Campalans era això: inquietud, treball, novetat aplicada. En ciència com en art, en literatura com en política. El rastre del seu esforç dirigint els benemèrits *Quaderns d'estudi*, les col·laboracions a *La Revista*, la primera etapa catalana de *Justícia Social* són fites diverses que tenen una íntima connexió. No endebades el llibre darrer portava un títol insòlit en els assaigs polítics del nostre clima: «Política vol dir pedagogia». Era una definició exacte de si mateix. Per això es plaïa d'adreçar-se als joves, de disputar-hi i de conuiu-hi. Per això l'obra que duu el seu segell —el Polytechnicum, el seu partit— té un aire de juvenesa, amb virtuts i defectes de juvenesa» («Campalans», *Revista de Catalunya*, núm. 81, 1934, 500-501).

També cal tenir en compte que la *Revista de Catalunya* es va fer ressò de l'aparició a París del llibre de Dwelshauvers *La Catalogne et le problème catalan* (F. Alcan, 1926), que Ferran Soldevila va considerar que

oferia «una exposició sintètica de la nostra història bastida amb molta de lucidesa» (Soldevila, 1926, p. 262). En relació amb aquesta crítica, apareguda a les pàgines de la *Revista de Catalunya*, Enric Pujol ha escrit el següent:

Dwelshauvers s'havia convertit en un veritable símbol de la lluita contra la dictadura de Primo de Rivera, perquè la seva injusta destitució, el maig de 1924, de la Universitat Industrial de Barcelona desencadenà una àmplia campanya de solidaritat, en la qual participaren els intel·lectuals catalans més destacats. L'article de Soldevila fou un compromès homenatge a la seva figura que no va caure, però, en un panegíric acrític, ja que no es va estar pas de remarcar les falles o discrepàncies amb el títol ressenyat (Pujol, 2012, p. 163).

Tal vegada, ens podem aturar un moment en aquest llibre de Dwelshauvers sobre *Catalunya i el problema català* (Dwelshauvers, 1926c), que en l'apartat dedicat a la vida intel·lectual del Principat es va referir a les ciències filosòfiques, una part del qual ha estat traduït per Montserrat Kirchner i que ens ajuda a entendre la visió que el psicòleg belga tenia del nostre panorama filosòfic.¹⁵ Val a dir que Dwelshauvers —que va remarcar que Catalunya «est un foyer de pensée latine, un centre de réunion pour français et catalans» (Dwelshauvers, 1926c, p. 234)— va copsar l'existència a Catalunya d'un important sentiment religiós i d'un conjunt d'eclesiàstics de gran vàlua com el caputxí Rupert de Manresa, «un homme de génie», que a més va impartir la lliçó inaugural del Laboratori de Psicologia Experimental l'any 1922. Al seu torn, Dwelshauvers va destacar la presència d'una revifalla de la filosofia escolàstica a Catalunya, en sintonia amb el que succeïa a França i Bèlgica, que segons la seva opinió s'aixecava sobre les ruïnes del racionalisme modern i del criticisme, mentre destacava la figura de Turró que a parer seu combatia el cartesianisme, el kantisme i les metafísiques subjectivistes (Dwelshauvers, 1926c, p. 133). D'igual manera, Dwelshauvers apuntava que la metafísica de Llorens i Barba, estudiat i divulgat per Serra i Hünter, «ha tingut l'indiscutible mèrit de combatre l'obscura i lamentable filosofia de Krause, que solament havia trobat adeptes a Espanya i a Brussel·les» (Dwelshauvers, 1926c, a Siguán i Kirchner, 2006, p. 79).

Fet i debatut, Dwelshauvers va aprofitar l'avinentsa per criticar altra volta la filosofia d'Eugeni d'Ors, que al seu entendre practicava un estil

15 L'apartat dedicat a les ciències filosòfiques (Dwelshauvers, 1926c, p. 145-151) va ser traduït per Montserrat Kirchner (Siguán i Kirchner, 2006, p. 79-82). Sempre que es pugui, citem per la traducció de Montserrat Kirchner.

híbrid, barreja de literatura i abstracció, per bé «que ha tingut entre el públic un èxit efímer», alhora que presentava un fil conductor que enllaçava la filosofia dinovena amb els nous pensadors del nou-cents, tot bandejant el krausisme ben present en la cultura espanyola.

Segons diversos testimonis, el metafísic Llorens ha deixat en els deixebles la impressió d'un pensament noblement preocupat per la recerca de la veritat. Jaume Serra i Hünter, professor d'història de la filosofia a la Universitat de Barcelona, li ha consagrat un estudi excel·lent. Eclèctic en el sentit de Reid i dels escocesos, ha tingut l'indiscutible mèrit de combatre l'obscura i veritable filosofia de Krause, que solament havia trobat adeptes a Espanya i a Brussel·les (Dwelshauvers, 1926c, a Siguán i Kirchner, 2006, p. 79).

Després de desacreditar Eugeni d'Ors que Dwelshauvers presenta sota el deixant de la influència, confessada o no, per bé que manifesta, de Goethe, estableix una nòmina dels autors que en aquella conjuntura de 1926 tenien una més brillant projecció en el camp filosòfic. Comença per Josep Farran i Majoral, un pensador a reivindicar i que valora positivament, i continua amb noms de relleu com Crexells, Xirau i Joaquim Carreras i Artau «esperit seriós i sòlid»; segueix amb Pere Màrtir Bordoy i Torrents, un dels fundadors de la Societat Catalana de Filosofia que actuava com a secretari; Pere Coromines, «escriptor moralista, prosista elegant i clar» i de qui destaca obres com *Vida austera*; i, finalment, Francesc Pujols, un autor sempre allunyat de l'acadèmia i de qualsevol acceptació universitària, i que Dwelshauvers retrata amb la següent descripció «no defensa un sistema o, almenys, evita la forma sistemàtica, prefereix l'assaig i barreja l'humor amb el raonament, jutjant les persones i les coses amb una desimboltura digna de Chesterton», per finalitzar amb Enric Jardí i Miquel (1881-1942), amb qui havia mantingut bones relacions (Dwelshauvers, 1926c, a Siguán i Kirchner, 2006, p. 80-82).

És obvi que aquest estat de coses es va donar quan emergia un rerefons internacional ben convuls i curull d'esdeveniments, entre els quals podem esmentar, sense ànims de ser exhaustius, els següents:

- La desintegració de l'imperi austrohongarès amb l'aparició de nous països i moviments nacionalistes amb el referent de Txèquia, sempre exemplar als ulls d'Antoni Rovira i Virgili, com havia palesat a *La nacionalització de Catalunya* (1914) amb l'exaltació del moviment dels *sòkols* (falcons).
- El desastre militar de l'exèrcit espanyol a Annual el 1921.

- L'ascens del feixisme a Itàlia amb el segrest i assassinat, el 10 de juny de 1924, del diputat socialista Giacomo Matteotti.
- El moviment de l'Action Française amb polítics com Charles Maurras.
- La crisi a Alemanya de la República de Weimar després de la derrota de 1918, de la revolta espartaquista, de l'assassinat de Walter Rathenau el 1922 i les seqüeles del tractat de Versalles, una pau cartaginesa segons John Maynard Keynes.
- El ressò de la Revolució Soviètica de 1917.
- Les crues tensions econòmiques i socials que seguien presents a Catalunya.

Ben mirat, aquest ambient certament complex i no exempt de tensions de tot tipus (polítics, econòmiques, socials, etc.) va conformar el teló de fons de la *Revista de Catalunya*, un panorama internacional que Rovira i Virgili dominava perfectament.

Respecte a això, Rovira —que havia estat criticat per Andreu Nin per la seva oposició al comunisme (Nin, 2022)— posseïa una visió de la realitat política mundial, que va aprofundir més encara poc abans de finalitzar la Guerra Civil quan el novembre de 1938 va visitar la Unió Soviètica, per bé que l'interès pel règim soviètic brolla a la *Revista de Catalunya* des del primer moment.¹⁶ En concret, i pel que fa al viatge de Rovira i Virgili a la Unió Soviètica, a les acaballes de 1938, va publicar dinou articles a *La Humanitat* i tres a la revista *Meridià* abans de la caiguda de Barcelona, el 26 de gener de 1939, als quals s'han d'afegir els dos articles apareguts a la *Revista de Catalunya* durant els primers compassos de l'exili. Tots aquests materials foren aplegats en el volum *Viatge a la URSS* (1968) i, certament, Rovira va fer un retrat del sistema soviètic en què va destacar, pel que fa al cantó material, que «la URSS és molt més forta que pel costat espiritual», un plantejament que l'apropava al sistema democràtic i parlamentari, que s'identificava amb la tradició liberal anglofrancesa (Rovira i Virgili, 1968, p. 80).

A banda d'aquesta consideració, sorgida a redós de la Revolució soviètica, convé aturar-nos en la interpretació de Rovira i Virgili

16 Pi i Sunyer, Jaume (1925). «La República dels Soviets (Impressions d'una recent estada a Rússia)». *Revista de Catalunya*, núm. 18 (desembre), 553-568. Per la seva part, el viatge que Antoni Rovira i Virgili va dur a terme a la Rússia soviètica l'any 1938 també va quedar reflectit en dos articles de la *Revista de Catalunya* («Impressions d'un viatge a la U.R.S.S.», núm. 94 (desembre) 1939, 23-31 i «Acabament», núm. 95 (gener), 1940, 23-31).

sobre la Gran Guerra (1914-1918) que va facilitar una reflexió sobre la cultura europea que, a parer seu, oferia una divisió entre l'ànima llatina i l'ànima germànica, un plantejament que coincidia amb la posició defensada per Ramon Turró. Com és lògic, aquesta apreciació binomial plantejava un doble vessant ideològic i filosòfic, atès que la moral anglofrancesa responia als principis de dret, llibertat i justícia que es volien estendre amb una voluntat universal i cosmopolita, cosa que no succeïa amb el pensament teutó.

La filosofia moral alemanya, al contrari, parteix d'un postulat oposat. L'esperit de Kant metafísic pot ésser viu a l'Alemanya d'avui; el del Kant eticista és ben mort. El postulat moral de què parteixen els alemanys és que l'estat de necessitat ho justifica tot (Rovira i Virgili, 2016a, p. 70).

De manera inequívoca, Rovira i Virgili es va posicionar entre els defensors de la causa aliadòfila i així va optar per la cultura anglofrancesa, en detriment de la germànica, una manera de pensar que es va veure reflectida a les pàgines de la *Revista de Catalunya*. Va ser així com ambdós —Turró i Rovira i Virgili— van coincidir en el seu allunyament respecte del pensament kantian, considerat el punt de partida de l'idealisme, vist com una mena de braç ideològic de l'expansionisme militarista de la casa dels Hohenzollern. En aquest context, no es fa estrany que Rovira i Virgili considerés Ortega un pensador germànic, un fet que va facilitar que la *Revista de Catalunya* pugués en la tradició filosòfica catalana, i, molt especialment, en figures com ara Francesc Llorens i Barba i Francesc Pi i Margall. Si les terres d'enllà del Rin representaven l'excés i la desproporció —a Alemanya tot és colossal, segons Rovira va manifestar—, França encarnava les virtuts de l'ànima llatina d'acord amb el principi que «té la gràcia perquè té mesura» (Rovira i Virgili, 2016a, p. 74). En fi, França simbolitzava la civilitat, que és molt més que la urbanitat, i la finor de l'esperit, enfront d'un imperi teutònic que negava els drets nacionals que només van poder reeixir després de la Primera Guerra Mundial amb la irrupció de noves nacions al continent europeu (Rovira i Virgili, 2016b).

És des d'aquesta perspectiva que s'ha d'entendre que Joaquim Xirau sortís en defensa de Kant i que ho fes des de les pàgines de *La Revista* que dirigia Josep Maria López-Picó, i a petició d'aquest en ocasió del segon centenari del naixement del pensador alemany, segons reconeix el filòsof figuerenc:

L'il·lustre director d'aquesta revista m'ha demanat suara unes notes en memòria de Kant. Però en un lloable afany de justa concreció em va precisar el tema, manifestant-me el seu desig que parlés de la

influència kantiana en l'evolució cultural de la nostra terra (Xirau, 1925, p. 7).

En aquest article que porta el títol de «Kant i la cultura catalana (Reflexions de centenari)», i en què també va deixar la seva petja la censura militar, Xirau reconeixia que la incidència del creador de la filosofia crítica «sobre el nostre desenvolupament ideològic és, en realitat, gairebé nul·la. Kant no ha penetrat amb profunditat en els nostres medis intel·lectuals». Després d'aquestes consideracions, ve a tomb reportar que Xirau considerava que Catalunya havia viscut d'esquena al que procedia d'Europa, tot i l'activitat de Llorens i Barba i Balmes, que «va deixar Kant a la seva biblioteca i intervingué activament en el problema de la successió del tron d'Espanya». I per reblar-ho, l'autor d'*Amor y mundo* afegeix una nota a peu de pàgina ben clarivident:

Cal advertir que estem convençuts que si la genial figura de Balmes hagués caigut en un medi més propici hauria pogut iniciar amb més intensitat filosòfica tal volta —a la nostra terra, el moviment que contra Kant —és a dir, al voltant de Kant— va suscitar a Louvain el cardenal Mercier (Xirau, 1925, p. 7).

Arran d'aquesta valoració, cal cridar l'atenció sobre dos punts que Xirau va subratllar en aquell article. En primer terme, la falta de rigor en el treball filosòfic seguit a Catalunya, allunyat dels progressos de la ciència, una deficiència que Xirau esperava que es pogués solucionar en un futur més o menys immediat perquè esmentava l'aparició d'una floració científica notable que hauria de tenir el seu reflex en el camp filosòfic. Per un altre cantó, el fet de vincular la reflexió filosofia a l'avanç de la ciència —aspectes que des de la irrupció de la modernitat (Galileu, Descartes, Newton, etc.) anaven plegats, com bé palesa el cas de Kant— havia de trencar els lligams amb el discurs noucentista, que, en comptes de treballar seriosament, havia menat el pensament vers un camí equivocat i així «ens hem entretingut *jugant als grecs* i fent cabrioles més o menys mediterrànies però totalment estèrils» (Xirau, 1925, p. 10).

Amb tot, es feien esforços per conèixer la filosofia kantiana i així, per aquelles mateixes dates, Pere Coromines en una carta de 14 d'agost de 1926, enviada des de Banyeres de Bigorra al mestre Amadeu Vives, on després de fer unes valoracions sobre Balmes («és realment un pensador més nostre de lo que ell mateix no es pensava»), escrivia el següent:

Per entrenar-me llegeixo la *Crítica de la Raó Pura*. Amb tantes recensions que n'havia llegit no en treia l'aigua clara. Ara em costa molt, però ho entenc a còpia de llegir cada paràgraf dues,

tres i quatre vegades. *L'Estètica transcendental* ha entrat en mi definitivament. Jo no tornaré a ésser com abans d'haver-la llegida: la podré oblidar, però no podré eliminar del meu esperit la profunda empremta que hi deixa (Coromines, 1974, p. 436).

Mentrestant, Rovira i Virgili —allunyat com hem vist del pensament germànic— reconeixia que sota la influència del federalisme patern es va sentir sempre deixeble de Francesc Pi i Margall, i així en la conferència dictada a l'Ateneu Barcelonès el 13 de març de 1928 va acceptar una filiació espiritual pimargalliana (Rovira, 1928, p. 237). Fou llavors quan, gràcies a la seva llarga experiència periodística, Rovira i Virgili va concebre la idea d'una publicació com *La Revista de Catalunya*, un projecte que va exposar a les pàgines de *La Publicitat*, en l'edició corresponent al dissabte 14 de juny de 1924, on va desgranar el seu pla d'actuació en cinc punts: 1) per què surt; 2) per què fem una revista nova; 3) la base econòmica; 4) la presentació de la revista; 5) el contingut.

En una carta d'Antoni Rovira i Virgili dirigida a Carles Rahola, el 30 de maig de 1924, uns dies abans d'aquella declaració de principis apareguda a *La Publicitat*, on el va convidar a participar-hi, va deixar estampat l'ideari d'una manera pregon: la *Revista de Catalunya* havia de ser una publicació de cultura general, en cap cas dirigida als especialistes de cada matèria, per bé que l'erudició va tenir un espai sempre present en les seves pàgines.

Em cal un article vostre, relativament extens, per a la *Revista de Catalunya*. Vós mateix podeu escollir el tema. En matèria de temes, el criteri de la *Revista* serà que es pot parlar de tot, però sota aquells caires que interessin al públic intel·ligent en general. El nostre públic serà, no pas d'especialistes en tal o qual ram d'estudis, sinó gent de cultura general. Us dic això, perquè us ajudi a orientar-vos respecte al caràcter de l'article que us demano (Rahola, 1998, p. 446).

Cal fer esment igualment dels aspectes crematístics, i així Rovira i Virgili va palesar que «la retribució dels treballs no està encara concretament fixada, perquè espero poder-la posar per damunt del límit mínim calculat». Va afegir que, «en tot cas, serà una retribució decent». En un altre escrit posterior, en què Rovira i Virgili reconeixia que ja havia rebut l'article de Carles Rahola (es referia als «Estudis sobre la invasió francesa del 1823», publicat en el núm. 1 de la *Revista de Catalunya*, juliol de 1924, p. 22-34), va detallar l'import de les col·laboracions:

Hem fixat la retribució dels treballs a raó de 25 pts. Les tres primeres planes, més 5 pts. per cada una de les restants. A més, plana començada és plana comptada (Rahola, 1998, p. 467).

D'un estil similar, per no dir quasi idèntic, és la carta que en aquella mateixa data (30 de maig de 1924), amb la capçalera de *La Publicitat*, va enviar a Ferran Soldevila, llavors resident a Maó, segons sembla per motius professionals. En aquesta ocasió, Rovira i Virgili deia el següent:

Em cal un article vostre, relativament extens, per a la «Revista de Catalunya». Vos mateix podeu escollir el tema. En matèria de temes, el criteri de la Revista serà que es pot parlar de tot, però sota aquells caires que interessin al públic intel·ligent en general. El nostre públic serà, no pas d'especialistes en tal o qual ram d'estudis, sinó gent de cultura general. Us dic això perquè us ajudi a orientar-vos respecte el caràcter de l'article que us demano.

Penseu de totes maneres, en l'existència de la censura, que a Barcelona és accentuadament severa.

Haurieu de remetre'm l'article per tot el dia 15 del mes que ve. Hi confio.

La retribució dels treballs no està encara concretament fixada perquè espero poder-la posar per damunt del límit mínim calculat. En tot cas serà una retribució decent.¹⁷

Vist en perspectiva, és indubtable que la *Revista de Catalunya* va constituir un projecte modernitzador que encaixava amb els vents noucentistes d'una Catalunya-ciutat que volia incorporar tot allò que procedia de les comarques perifèriques (Girona, Mataró, Sabadell, Tarragona, Vilassar de Mar, etc.), una idea que s'insereix en el marc polític i cultural del deixant culturalista que, d'una manera o altra, va propugnar el noucentisme. Així és que el projecte noucentista —liderat inicialment per Eugeni d'Ors, però on podem incloure altres intel·lectuals ben dispars com Tomàs Carreras i Artau, Jaume Serra i Hünter, Josep Farran i Mayoral i, igualment, Rovira i Virgili— va significar una aposta clara i decidida per la cultura, una voluntat que es va mantenir sota la dictadura de Primo de Rivera, que, com hem vist, va tallar de soca-rel qualsevol intent de gestió pública i institucionalitzada de la cultura

17 Una còpia d'aquesta carta està encartada, sense paginació, dins de l'Àlbum. Antoni Rovira Virgili, que, sota l'edició de Xavier Ferré, va publicar el Centre de Lectura de Reus l'any 2000. I, en efecte, el primer article de la *Revista de Catalunya*, apareguda el mes de juliol de 1924, correspon a una col·laboració de Ferran Soldevila, amb el títol «L'esperit bel·licós», núm. 1, 1924, 1-10, que curiosament no va aixecar les suspicàcies de la censura.

catalana. Però malgrat tot, Rovira i Virgili va seguir l'esparpell dels projectes noucentistes, tal com Domènec Guansé —que el va tractar i conèixer— va escriure fa uns anys:

A Rovira i Virgili li atreia tot el que en el Noucentisme hi havia de renovació, de superació i afinament intel·lectual, d'uropeïtzació i d'estructuració d'una cultura, però el molestava l'esteticisme de d'Ors, l'escenografia, l'afectació i el maquillatge, el que tenia (o aparentava) de capella, de críptic i de minoritari (Guansé a Rovira, 1969, p. 15).

De tal faisó que la *Revista de Catalunya* es va declarar —com hem vist, per mitjà de la veu de Rovira i Virgili— una publicació de cultura general, per damunt de les especialitzacions sempre necessàries. En aquest sentit, i des d'un punt de vista territorial, la idea de Catalunya-ciutat va obligar a reflexionar sobre la tensió entre Barcelona, el cap i casal de Catalunya, i la resta de les localitats del Principat. En realitat, es volia escatir si es podia articular una visió global de la cultura del país, tot evitant el centralisme barceloní que sovint bandejava les aportacions que sorgien en diferents poblacions allunyades de la Ciutat Comtal. Aital situació va activar que la *Revista de Catalunya* portés a terme una enquesta amb diferents interlocutors, sobre la següent base de principis defensats per la publicació:

El comentarista de la REVISTA DE CATALUNYA creu ben necessària i interessant aquesta incorporació normal i constant de les valors positives de fora de Barcelona al moviment general de la cultura catalana, tan interessant com l'ajut a l'eclosió de les noves valors. Creu que el plany de l'isolament és de vegades justificat, però que no pot culpar-se massa a Barcelona. Diu, que la solució depèn, principalment, dels nuclis comarcals, i que el nucli de Barcelona està obligat a preocupar-se d'aquest problema i a contribuir a la seva solució satisfactòria.¹⁸

En darrer terme, sembla bastant palpable que l'enquesta volia saber si es donava una diferència significativa en la vida intel·lectual barcelonina respecte a la resta de municipis, per tal d'esbrinar si els joves de les ciutats mitjanes de Catalunya es podien incorporar al moviment cultural català. Tot i l'interès per aquestes qüestions, la *Revista de Catalunya* mai va

18 «Per la Catalunya-Ciutat». *Revista de Catalunya*, núm. 20, febrer de 1926, p. 176-184 [La cita correspon a la p. 177]. Altres articles, amb les enquestes que es van portar a terme, es poden trobar a: *Revista de Catalunya*, núm. 22, abril de 1926, p. 412-422; *Revista de Catalunya*, núm. 23, maig de 1926, p. 534-542; *Revista de Catalunya*, núm. 24, juny 1926, p. 644-647; *Revista de Catalunya*, núm. 27, setembre de 1926, p. 292-295.

perdre de vista l'horitzó europeu i internacional en una època històrica, que, després de la desfeta de la Gran Guerra, havien revifat els moviments nacionalistes que rebien l'embat dels naixents totalitarismes. El Directori Militar de Primo de Rivera és una bona prova del que diem, sense oblidar l'emergència d'actituds xenòfobes que tampoc van passar desapercebudes als redactors de la *Revista de Catalunya*, tal com F. S. (ben segur, inicials que corresponen a Ferran Soldevila) va exposar en l'article «El racisme alemany» (*Revista de Catalunya*, núm. 13, juliol de 1925, 111-112).

Just és mencionar que Antoni Rovira i Virgili, que llavors militava a Acció Catalana, aspirava que al Principat existís una publicació com la britànica *Nineteenth Century*, fundada el 1877, o bé la francesa *Revue des Deux Mondes*, que havia iniciat la seva singladura el 1829, alhora que manifestava ben clarament la necessitat que s'imprimís una revista en la nostra llengua atesa la manca de publicacions en català. En efecte, *Quaderns d'Estudi* (1915-1924), on havia participat activament Pere Màrtir Bordoy i Torrents, revista que depenia del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat i que va editar el darrer número el març de 1924, mentre que *La Revista* que seguia l'empremta de Josep Maria López-Pico, lligada a la literatura i, especialment, a la poesia, també va quedar afectada per la dictadura. I així l'any 1926 només va sortir un número, per bé que autors com Josep Farran i Mayoral hi van participar d'una manera activa.

En conjunt, el panorama de les revistes culturals en català era ben desolador, després de la implantació del Directori Militar, que, a més, les tenia sotmeses a revisió governativa, de manera que una nova publicació amb periodicitat mensual, i fins i tot quinzenal si les coses anaven bé, com la que Rovira i Virgili propugnava, semblava una iniciativa valenta i oportuna. No obstant això, estranya que, malgrat la seva duresa, la censura no es notés excessivament a la *Revista de Catalunya*, la qual cosa posa de manifest la perícia del seu director per superar tots els esculls.

No trobem rastres de censura a *La Revista de Catalunya*. N'hi ha, en canvi, a *La Publicitat*. Però com que la Dictadura prohibí de seguida els espais ratllats o deixats en blanc als periòdics (la qual cosa volia dir que el llapis vermell n'havia fet de les seves), els periodistes havien de tenir articles innocuos de recanvi per a substituir els censurats. Així, Rovira i Virgili va publicar-ne de ben curiosos com, per exemple, «Elogi del nas» (2-II-24), o «Filosofia de la felicitat» (19-IX-24). Altres cops eren semblances —«siluetes», n'havia de dir ell— de personalitats destacades o bé «poemes en prosa» (Bladé i Desumvila, 1984, p. 221).

En relació amb això, no ens podem d'estar d'assenyalar que la intervenció governativa actuava d'una manera arbitrària i incoherent, si fem cas —per exemple— al que li va succeir a Ferran Soldevila, segons va comentar el 5 de setembre de 1929 a Lluís Nicolau i d'Olwer: «En el darrer n° de Rev. [ista] [de] Cat. [alunya] m'han taxat íntegra la crònica: parlava d'Ulloa, del Peeters i del Critchlow».¹⁹

A banda de l'impacte de la repressió sobre la marxa de la revista, es pot afegir que Josep Maria Casasús ha considerat Rovira i Virgili el «primer gran professional del periodisme polític a la Catalunya moderna» (Casasús, 1996, p. 375-378), una condició —l'ofici de periodista— que el nostre protagonista va saber combinar amb el treball historiogràfic i l'activitat política, l'exercici de la crítica literària i, lògicament, les reflexions filosòfiques presents no només en la seva obra, sinó també —com és congruent— a la *Revista de Catalunya*. Per consegüent, la *Revista de Catalunya* aspirava a anar més enllà de l'àmbit purament literari per abastar tots els camps de la cultura general, amb presència dels estudis assagístics com acostumen a ser els filosòfics. Segons Xavier Ferré Trill, entre 1924 i 1929 es van inserir vint articles de temàtica filosòfica a la *Revista de Catalunya* i un total de quaranta si considerem el període comprès entre 1924 i 1967, dels quals només tres serien deguts a la ploma de Rovira i Virgili (Ferré, 2012). Per la nostra part, i en la selecció d'articles de temàtica filosòfica que hem detectat a la *Revista de Catalunya*, hem ampliat aquest nombre, perquè hem sumat al terreny filosòfic treballs de caràcter psicològic, com els de Joaquim Carreras i Artau, amb la intenció de trobar referents bibliogràfics que puguin explicar la seva evolució intel·lectual. No en va, Joaquim Carreras i Artau va traduir diverses obres de temàtica psicològica, entre les quals sobresurt el tractat sobre la matèria de Georges Dwelshauvers (*Traité de Psychologie*, 1928), que es va publicar a Barcelona poc després (Dwelshauvers, 1930).

Convé recordar-ho, Rovira i Virgili va dedicar diferents siluetes als protagonistes de més relleu del pensament català, atès que els articles de caràcter filosòfic que veien la llum a la *Revista de Catalunya* servien, a vegades, per donar-ne notícia des de les pàgines de *La Publicitat*, de manera que Rovira i Virgili va establir ponts i vasos comunicants entre ambdues publicacions. Així, quan van aparèixer els «Diàlegs sobre coses d'art i de ciència», de Ramon Turró a la *Revista de Catalunya*, tres articles que van veure la llum l'any 1925, en els números corresponents als mesos de gener, febrer i abril, en què l'autor refermava la simbiosi entre

19 *Cartes de Ferran Soldevila (1912-1970)*. Edició a cura d'Enric Pujol i Josep Clara. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-Arqueològica, 2017, p. 160.

l'objectivisme que predicava i l'escolàstica i que, reunits en un volum, també van circular durant els anys de l'exili (Mèxic, 1958 i Argentina, 1951), Rovira i Virgili es va referir a la seva aparició des de les pàgines de *La Publicitat*. En efecte, en l'exemplar corresponent al divendres 13 de febrer de 1925 sota l'epígraf de «Ramon Turró», Rovira i Virgili va lloar aquesta aportació turrònica perquè no només confirmava que l'autor —tot i la seva ascendència vuitcentista que compartia amb Antoni Gaudí, ambdós traspassats el 1926— agombolava la dimensió científica amb la filosòfica, sinó que havia de destacar un altre aspecte gens menyspreable: la condició de la llengua catalana per fer filosofia.

Tenint en compte el caire filosòfic de l'al·ludit treball, cal dir que aquest aporta una demostració plena, rotunda, de l'aptitud de la llengua catalana per a expressar els més difícils conceptes i les més subtils diferències de matís. Amb paraules tretes de la llengua popular, Turró ha escrit un estudi estètic i filosòfic de rigorosa estructura literària i de perfecte eficàcia d'expressió. Sigui lloat Ramon Turró per aquesta obra, sigui lloada la llengua nostra que ens serveix per expressar bellament i tan clarament les idees (Rovira i Virgili, 1969, p. 117).

Però Rovira i Virgili no es va ocupar únicament de Ramon Turró, sinó que la seva proximitat amb Jaume Serra i Hünter es va fer notar quan aquest va publicar el discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, pronunciat el diumenge 27 de desembre de 1925 i titulat *Les tendències filosòfiques al segle XIX*, en què sobresurt el paper de Francesc Llorens i Barba (Serra i Hünter, 1925; Serra i Hünter, 2010, p. 39-57). Dos dies després, Rovira i Virgili va inserir un article amb el títol de «Llorens i Barba» en què comentava el discurs de Serra i Hünter, i on reconeixia la importància històrica de Llorens, tal com es reflecteix en les paraules següents que va deixar estampades a la primera pàgina de *La Publicitat*, del dimarts 29 de desembre de 1925:

Podríem fer una extensa llista de catalans eminents no estudiats encara en tota l'amplitud de llur vida i de llur obra. Un d'aquests homes és Valentí Almirall. Un altre és Llorens i Barba. En el discurs del doctor Serra i Hünter, Llorens apareix amb tota la seva significació. Ell fou la figura representativa de tota una etapa ideològica catalana en el segle XIX. L'assimilació de les doctrines de l'escola escocesa a Catalunya va tenir, segons exposa lúcidament el doctor Serra, una primera etapa, la de Martí d'Eixalà (1835-41); una segona etapa, la de Codina (1853-58), i una tercera etapa, la de Llorens (1864-72), qui assimilà no ja la doctrina psicològica de

Reid, ans bé la de Guillem Hamilton, i per aquest conducte rebé les influències ideològiques d'aquell període més avançat (Rovira i Virgili, 1969, p. 39-43).

També Joan Crexells es va referir al parlament de Serra i Húnter a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, pronunciat el 27 de desembre de 1925, des de les pàgines de *La Publicitat* (14 de gener de 1926), en un article sobre «La importància del vuit-cents català» en què va manifestar el següent:

És evident que un dels fenòmens intel·lectuals més importants d'ençà de la desaparició d'Eugeni d'Ors de l'escena literària catalana és la renaixent simpatia pel vuit-cents. En el camp retòric, com en el camp literari o en el camp filosòfic, la importància del vuit-cents català es va veient de mica en mica (Crexells, 1996, volum I, p. 212-216; la cita correspon a la p. 212).

Tanmateix, la *Revista de Catalunya* es va presentar, probablement per l'imperatiu que imposava la dictadura de Primo de Rivera, amb un aire cultural que, en arribar, l'any 1931, amb la proclamació de la Segona República va assolir un compromís més polític, la qual cosa va fer —per exemple— que la presència d'articles de temàtica filosòfica, ben evident durant la dècada dels anys vint, tal com es pot comprovar en la relació que es detalla al final d'aquest treball, anés a la baixa. I això certament en un moment en què la *Revista de Catalunya* també es va veure afectada pels esdeveniments polítics que van marcar una nova orientació, de manera que es va suspendre la seva aparició durant els anys 1932 i 1933, per sortir de nou a l'abril de 1934, sota el patronatge de la Generalitat de Catalunya, fins al número corresponent als mesos d'agost i setembre de 1934, poc abans dels fets del 6 d'octubre. Fem-hi un afegitó: va caldre esperar, de nou, al 15 de gener de 1938, ja en plena Guerra Civil, per tal que aparegués un nou número (el 82), sota el patrocini de la Institució de les Lletres Catalanes, amb la intenció, segurament, de palesar que, malgrat totes les dificultats, la vida cultural catalana es mantenia ben viva, cosa que va perdurar durant els anys d'exili, certament d'una manera accidentada pels condicionants del moment.

EL DEIXANT FILOSÒFIC A LA REVISTA DE CATALUNYA

Enllà d'altres consideracions, es pot dir que l'any 1924 va marcar un punt d'inflexió en la marxa de la filosofia catalana, atès que Adolfo Bonilla

San Martín, de la Universitat Central, va impartir, el mes de febrer, un curs de cinc sessions sobre la temàtica a la Facultat de Filosofia i Lletres. Tot fa pensar que fou una iniciativa de Tomàs Carreras i Artau, que en la conferència titulada «Introducció a la història del pensament filosòfic a Catalunya» que va dictar a l'Ateneu Barcelonès el 27 de juny de 1928 va fer una recordança d'aquell curs, quan feia uns mesos que Bonilla, que seguia les empremtes de Menéndez Pelayo, ja havia mort el 17 de gener de 1926, agreujat per unes malalties contretes en un viatge a Orient, circumstància que no pot estranyar si tenim en compte que el punt tercer d'aquell curs va tractar de la presència de l'orientalisme filosòfic a Catalunya, i, més concretament, de la figura de Hasdai ben Judà Cresques, nascut a Barcelona en el segle XIV.²⁰ Com es pot comprovar, sota el Directori Militar la filosofia catalana va trobar un abrillat a la Universitat de Barcelona, amb les aportacions de Tomàs Carreras i Artau i Jaume Serra i Hünter, distanciat políticament, però propers filosòficament en coincidir en la vindicació de Llorens i Barba, que es va convertir en el nexa entre ambdós i, a més a més, presents des del primer moment a la Societat Catalana de Filosofia.

Per altra part, i no menys important, a partir de llavors —després de la inviabilitat de la Societat Catalana de Filosofia, per causa de la dictadura— es van dibuixar dos camins per canalitzar-la, en obrir-se una doble via entre la filosofia civil —amb la *Revista de Catalunya*, com a principal focus de propagació— i la filosofia eclesiàstica, que va comptar amb dues noves publicacions: *Criterion*, sota el guiatge del pare Miquel d'Esplugues, i *La Paraula Cristiana*, que iniciava la seva singladura sota la influència intel·lectual de Carles Cardó, que també va col·laborar en la *Revista de Catalunya* en la seva darrera etapa, durant l'exili. Val a dir que Josep Maria Casasús ha presentat Carles Cardó com un model central català de periodisme cristià d'avantguarda (Casasús, 1996, p. 193-197). A més, ambdues publicacions van sortir a la llum el mes de gener de 1925, justament quan la vida de la Societat Catalana de Filosofia s'esllanguia fins a desaparèixer, tot i els treballs que s'havien endegat per publicar el segon número de l'*Anuari*.

20 El programa d'aquell curs, impartit del 18 al 22 de febrer de 1924, contemplava els punts següents: i. Los orígenes. La cultura filosófica catalana en la Edad Media. Jaime I; san Pedro Pascual; san Raimundo de Peñafort; Ramón Martí; Arnaldo de Vilanova. ii. Lulio y el lulismo. iii. El orientalismo filosófico en Cataluña: Hasdai Crescas y otros pensadores. Francisco de Eiximenis. iv. El Renacimiento catalán y la cultura histórico-filosófica. Bernat Metge; Turmeda; Roiz de Corella. Los traductores. v. La tradición escolástica: Balme; Mestres; Comellas. La escuela escocesa: Martí de Eixalá; Llorens, Codina y Vila. Otras direcciones. Los contemporáneos. Ensayo de una determinación de los caracteres de la filosofía catalana [El reproduïm en castellà atès que així figurava en la invitació que va circular i que va arribar a la Societat Catalana de Filosofia].

Certament, durant la dècada dels anys vint, sota el Directori Militar (1923-1930), la filosofia es va haver de refugiar —tal com hem insinuat, ja que no va poder desenvolupar les seves activitats normalment la Societat Catalana de Filosofia, que va quedar escapçada el 1925— en altres entitats, com l'Ateneu Barcelonès, que sota la presidència de Pere Coromines va promoure el cicle de conferències que va tenir lloc durant l'exercici 1928-1929, l'organització del qual no va ser fàcil per la intervenció governativa (Jiménez Guirao, 2019-2020). A desgrat d'això, Pere Coromines va introduir el cicle amb un parlament que va suposar tota una declaració de principis en manifestar el seu desig de «convertir la càtedra de l'Ateneu en un fogar de Filosofia», alhora que recordava el que havia succeït a l'Institut d'Estudis Catalans:

A redós de la «Secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans» s'havia creat la Societat Catalana de Filosofia, que publicà un important «Anuari» en l'any 1922 [*la Societat es va fundar el 17 de gener de 1923, de manera que la data és errònia*], no continuat per la dispersió que produí la Dictadura (Ateneu Barcelonès, 1930, p. VIII).

Més endavant, Pere Coromines reconeixia que la filosofia s'havia aixoplugat a través de diverses revistes, no només eclesiaístiques com *Criterion* i *La Paraula Cristiana*, sinó també a *La Nova Revista*, que dirigia Josep Maria López-Picó, on va col·laborar Farran i Mayoral, i, com és lògic, a la *Revista de Catalunya*, que va observar una trajectòria un xic intermitent, atesa la pròpia dinàmica de la publicació. Al cap i a la fi, l'interès per la nostra disciplina es copsa des dels primers passos de la revista, cosa lògica si considerem que Antoni Rovira i Virgili —que coneixia perfectament la significació d'Almirall (*Lo Catalanisme*, 1886) i de Torras i Bages (*La tradició catalana*, 1892)— va participar de l'intent de reconstruir un passat filosòfic adient amb el desenvolupament del catalanisme cultural i polític. De fet, la *Revista de Catalunya* també va contribuir a la recuperació del pensament de Llorens i Barba, tal com Rovira i Virgili havia anunciat des de *La Publicitat*, quan va comentar el discurs de Serra i Hünter a l'Acadèmia de Bones Lletres del diumenge 27 de desembre de 1925:

Per sort, entre els Materials de reconstrucció que s'han pogut salvar, hi ha tota una col·lecció de lletres escrites per Llorens al seu íntim amic Marian Aguiló. Aquestes lletres, que el mes vinent començarà a publicar la «*Revista de Catalunya*», ens fan conèixer aspectes interessantíssims del caràcter personal de Llorens i Barba. A través de les confidències i de les expansions amicals, veiem en Llorens l'home ingenu, bondadós, infantil, irònic, honest admirador dels

bells rostres femenins, endut per la fallera dels viatges i ple d'un nobilíssim afany d'informació i de lectura. Una lletra d'un altre íntim amic seu, Coll i Vehí ens fa saber que Llorens era un home extraordinàriament descuidat, que es deixava oblidats a cada punt els mocadors i les ulleres, i preguntava mitja dotzena de vegades una mateixa cosa, tot combinant projectes de viatges i de lectures [...] (*La Publicitat*, dimarts 29 de desembre de 1925, p. 1).

No deixa de ser significatiu aquest interès per Francesc Llorens i Barba, un dels nuclis forts del quefer intel·lectual de Serra i Hünter que va recuperar el seu pensament, especialment en ocasió del centenari del naixement del filòsof vilafranquí, nascut el 1820 i mort el 1872, un aspecte que també es va posar de manifest a les pàgines de la *Revista de Catalunya*. Efectivament, i tal com Rovira i Virgili havia anunciat des de *La Publicitat*, Ferran Aguiló va promoure la publicació d'un seguit de cartes del seu pare sota el títol d'«Aplec de lletres íntimes adreçades a Marian Aguiló per Llorenç i Barba, Coll i Vehí i Quadrado», que van aparèixer l'any 1926 a la *Revista de Catalunya* en tres entregues (Aguiló, 1926a, 1926b, 1926c). D'aquest epistolari es desprèn el següent perfil de Llorens: «Un filòsof, un romàntic de la filosofia i de l'univers com En Llorens, perseguidor etern de l'ideal de veritat i de puresa en tots els ordres de la vida». En aquest context de recuperació de la vida i obra de Llorens i Barba, Serra i Hünter va incloure a la *Revista de Catalunya* el treball «Alguns aspectes de la vida universitària del doctor Llorens i Barba», que corresponia a un fragment del curs «La filosofia del Dr. Llorens i Barba», impartit a la Facultat de Filosofia i Lletres de Barcelona, amb motiu del primer centenari (1920) del pensador vilafranquí i publicat l'any 1922 a la revista *Penedès*, que «reproduïm amb ocasió de inserir (*sic*) les lletres a Marian Aguiló» (Serra i Hünter, 1926).

Podem afegir que Francesc Mirabent —que segons Palau i Fabre tenia el projecte d'escriure una *Genealogia del seny*, que va abandonar després de 1936 (Palau i Fabre, 2005, p. 42-44)— va contribuir a bastir aquesta tradició filosòfica catalana des de les pàgines de la *Revista de Catalunya* (1927) i així es va referir al pensament de Balmes i Llorens:

La primera labor a fer en la constitució d'una escola catalana de Filosofia és la d'aprofunditzar l'estudi i el comentari de l'obra i de la intenció d'aquests dos homes eminents en el nostre renaixement cultural. Un i altre, amarats de finíssima idealitat (Mirabent, 1927, p. 354).

Aquest fil conductor es va allargar fins als anys de la Guerra Civil, quan Agustí Esclasans va publicar la nota «Un assaig sobre Xavier Llorens» (*Revista de Catalunya*, núm. 84, 15 de març de 1938, p. 459-464), en què va comentar el treball de Jaume Serra i Húnter, «Xavier Llorens i Barba. Estudis i carrera professional. La seva actuació docent», aparegut en els *Arxius de l'Institut de Ciències* (Any ix, 1921), per bé que devia veure la llum en plena guerra. Val a dir que en el sumari d'aquest número dels *Arxius de l'Institut de Ciències* es va incloure la informació següent: «Per a completar la col·lecció ha estat feta d'aquest fascicle una edició de 200 exemplars el novembre del 1937», la qual cosa significa que Serra i Húnter va aprofitar aquells mesos per posar al dia les publicacions endarrerides de l'Institut d'Estudis Catalans.

Com es pot constatar, Serra i Húnter —presentat per Alexandre Galí com algú ingenu i feble de voluntat (Galí, 2004, p. 151)— va treballar fins als darrers dies d'estada a Barcelona, abans de marxar cap a l'exili. Cal observar com Jaume de Puig va apuntar, fa uns anys, que durant la guerra Serra i Húnter va preparar el fascicle ix dels *Arxius de l'Institut de Ciències*, que havia quedat pendent, i el número 2 del fascicle xii. «El fascicle ix va arribar a ser publicat; el núm. 2 del fascicle xii no va passar de les compaginades, i no és gaire difícil de comprendre perquè» (Puig, 1990-1991, p. 15). Per raons que es desconeixen, aquestes compaginades, que no van veure la llum pública llavors, a les acaballes de la guerra, van ser localitzades per Jaume de Puig a la Biblioteca de Catalunya, una troballa que va permetre conèixer el contingut d'aquell núm. 2 del fascicle xii dels *Arxius de l'Institut de Ciències*, que, a més de l'escrit de Llorens sobre la filosofia de Plató, preparat per Serra i Húnter, incloïa altres articles, també: un d'August Pi i Sunyer, «La constitució de la individualitat», i l'altre restant «tornava a ser de Serra i Húnter i versava sobre l'evolució del concepte de filosofia» (Puig, 1990-1991, p. 14).

Tampoc s'ha de bandejar que durant els anys d'exili Rovira i Virgili va abordar —entre altres— el pensament de Llull, Torras i Bages, Almirall, Pompeu Gener i Renan i la polèmica entre Torras i Pompeu Gener (Rovira i Virgili, 2012). Tot i que per alguns especialistes aquests treballs són de caràcter historiogràfic, al nostre entendre es poden llegir també en clau filosòfica, de manera que després de considerar Llull, sempre genial i utòpic, com la figura intel·lectual de més relleu de la nostra història, va plantejar dues passeres ideològiques del regionalisme al nacionalisme. Per l'esquerra i des d'una actitud lliberal, Valentí Almirall, i per la dreta, des d'una posició confessional, Josep Torras i Bages, a qui va dedicar un grapat d'elogis. Però, lluny de presentar-les com a vies oposades, Rovira i

Virgili intenta buscar ponts i coincidències entre ambdues, atès que en les dues propostes «batega l'esperit nacional» (Rovira i Virgili, 2012, p. 332).

Amb tot, Rovira i Virgili té clar que Torras i Bages va reduir el caràcter català a un sol tipus, un aspecte que no compartia, de manera que des d'un punt de vista filosòfic la *Revista de Catalunya* havia d'obrir-se als diferents corrents de pensament, però sense caure tampoc en el parany de l'anticlericalisme i del bandejament del bàndol conservador-catòlic. Això pot explicar, doncs, la presència del pare Miquel d'Esplugues a les pàgines de la *Revista de Catalunya*, que va suposar, després de l'aparició de l'*Anuari* de la Societat Catalana de Filosofia, una porta a la reflexió filosòfica, encara que els estudiosos la situïn en un lloc no prioritari. «Pel que fa a la secció general de matèries, els temes predominants —per ordre de nombre d'articles— són història, literatura, art, política, cultura i filosofia» (Ferré, 2012, p. 150).

Per consegüent, la filosofia és ben present en la trajectòria de la *Revista de Catalunya*, tal com Xavier Ferré va constatar fa uns anys:

El pensador i periodista Joan Crexells i el periodista polític Antoni Rovira i Virgili foren els col·laboradors amb més articles sobre l'àmbit de la filosofia (política) durant la primera etapa de la nova iniciativa editorial. El filòsof Joan Crexells, col·laborador igualment de *La Publicitat*, elaborà articles sobre l'impacte limitat de les innovacions científiques i tècniques sobre el pensament humanista i la condició humana, redactà treballs sobre ciència i filosofia («La ciència i el futur» [1924, núm. 2] i «Els arguments de Zenon d'Elea i el concepte d'infinít» [1925, núm. 2]) i va escriure sobre l'evolució de la història de les idees autoritàries (sobre el poder) («De Hobbes a Maurras» [1925, núm. 13]).

Rovira i Virgili hi va escriure sobre aspectes d'orientació ètica i de llibertat humana, tot superant les constriccions organitzatives professionals i la necessitat de retornar a l'idealisme («Els problemes espirituals» [1928, núm. 49] i «L'home i la professió» [1929, núm. 12]), i va tractar sobre un seu tema biobibliogràficament reiteratiu en la formulació del règim (con)federatiu, aleshores en comparació amb les aportacions originals de Pi i Margall («Les idees de P.-J. Proudhon» [1929, núm. 10]) (Ferré, 2012, p. 151).

No ens abstindrem d'indicar que algunes nòtules que feien referència a les qüestions filosòfiques van ser incloses dins de la secció «Alta cultura», en què va participar l'esmentat Josep Farran i Mayoral, considerat per Galí com un autor insignificant, però que va mostrar un bon coneixement de

la filosofia, disciplina que va defensar amb rigor des de les pàgines de la *Revista de Catalunya* i així va destacar la seva força educadora, alhora que va exercir també la crítica literària amb solvència, com veiem tot seguit:

Per això és indispensable que els homes qui s'ocupin entre nosaltres d'instrucció i educació, arribin a fer-se càrrec que la filosofia no és precisament allò que se'n diu una *carrera*, una especialitat, pròpia només per a guanyar càtedres, ni allò que se'n diu una *assignatura* (trobaríem encara entre nosaltres nombrosos primaris qui pensen així) sinó una disciplina absolutament indispensable com a base de tota educació, perquè ella i només ella és la qui educa a les facultats superiors de l'home, les quals l'han de guiar en qualsevol estament, en qualsevol activitat o especialitat a què es dediqui.

De manera que pot dir-se, sense exageració, que un home sense disciplina filosòfica és, per savi i per culte que sigui en altres aspectes, realment un ineducat o un maleducat en allò més fonamental del seu esperit. I àdhuc de la seva vida... La filosofia és, en fi, la ciència de la veritable realitat, és la qui més directament tracta amb realitats més intenses i més vitals [...] (*Revista de Catalunya*, núm. 15, setembre de 1925, p. 300).

És ben destacable aquest vincle de la filosofia amb l'educació, una constant en les reflexions de Josep Farran i Mayoral, tal com es dedueix de les seves nòtules o cròniques d'Alta Cultura que recorden, si més no, aquelles *Ínfimes cròniques d'Alta Civilitat* (1911) del mestre Joan Llongueras. Altra volta, ens hem d'aturar un moment en Farran i Mayoral, que, com hem avançat, va ser desqualificat per Alexandre Galí, que el va situar en l'àmbit dels heterodoxos i marginals. Sabuda és la consideració negativa que Galí va tenir del grup de persones (ell també en formava part un xic paradoxalment) que es van reunir el 17 de gener de 1923 per fundar la Societat Catalana de Filosofia, que, a parer seu, no eren més que un conjunt d'aficionats —«D'aficionats, n'eren gairebé tots els que constituïen la Societat Catalana de Filosofia» (Galí, 2004, p. 194). Així, resulta lògic que Galí negués fins i tot aquesta condició d'aficionat a Josep Farran i Mayoral, de manera que el va relegar al pou dels dilettants al costat de Francesc Pujols, Diego Ruiz i Cristòfor de Domènec. Amb tot, sembla oportú emfasitzar que, amb independència del judici d'Alexandre Galí, Josep Farran i Mayoral va ser un col·laborador destacat de la *Revista de Catalunya*, tal com Xavier Ferré va posar en relleu fa un temps:

En l'àmbit de la cultura, l'assagista i autodidacta Josep Farran i Mayoral fou l'autor amb més col·laboracions entre 1924 i 1929, amb un total de sis reflexions del total de 21. Els articles més destacats

foren la sèrie dedicada a vincular les arts, la música i la política amb la cultura [1925, núm. 16-18] (Ferré, 2012, p. 152).

A pesar del judici de Galí, sempre contundent i a vegades un xic desmesurat, quan hom s'apropa a la producció intel·lectual de Farran i Mayoral, certament prolífica, no pot deixar de reconèixer l'esforç que va fer —tot i ser autodidacta, al cap i a la fi, com Galí— per tal de defensar la importància de la filosofia en un intent per salvar la presència humanista en l'ensenyament, especialment en el batxillerat. No debades, llavors la cultura continental es trobava en un moment en què després de la Gran Guerra —que va posar en relleu el poder destructiu de la ciència i la tecnologia— es confirmava el retrocés de les matèries humanistes, començant per les llengües clàssiques ferides de mort des de la fi del segle XIX, en el segon ensenyament. En contra del que s'imposava en la dècada dels anys vint, a redós del cientisme i del pragmatisme, una etapa que feia visible la crisi europea, una crisi de sentit segons Husserl, Farran i Mayoral va fixar en la filosofia la possibilitat d'ennobrir la política, per tal d'enfortir els lligams —després del fracàs bèl·lic de la Primera Guerra Mundial— entre la política i la cultura. En fi, Farran i Mayoral va proposar una educació política que s'havia de catalitzar a través de la filosofia que escurcés la distància entre el pensament i l'acció política, entre la cultura i la política, perquè en darrer terme considerava que el polític també ha de ser filòsof, en un plantejament d'ascendència platònica que recorda els filòsofs-reis, que, per altra part, no s'allunyava molt del postulat *Política vol dir pedagogia* (1933) de Rafel Campalans. Establerta així la qüestió, a les darreries de 1925, Ferran i Mayoral estampava les paraules següents a la *Revista de Catalunya*:

La base de l'educació política, com nosaltres la concebem, és la Filosofia, la més total i més orgànica Filosofia, qui infongui al major nombre possible el sentit d'universalitat i de totalitat; qui els faci comprendre, amb els fonaments més sòlids i més seriosos, els problemes primers i més generals dels destins humans, de les relacions entre les societats i entre els homes; de l'alta col·laboració necessària davant tots els problemes que presenta la realitat. No, doncs, aquell vague i sentimental *humanitarisme* de certa gent sinó un profund *humanisme*. No aquelles prèdiques barroeres i simplificadores a favor d'una fórmula i d'un partit; sinó el sentit de la gran complexitat que ofereix la vida social moderna (*Revista de Catalunya*, núm. 18, desembre de 1925, p. 607).²¹

21 Text inclòs a *Reflexions i semblances* (1931), amb el títol de «Política i cultura», p. 271-284 [Aquí la cita correspon a la p. 283].

Tal volta, en qualque ocasió s'ha dit que el primer número de l'*Anuari* de la Societat Catalana de Filosofia va aparèixer l'any 1925, per bé que aquesta data no acaba d'encaixar atès que el primer número de la *Revista de Catalunya*, corresponent al mes de juliol de 1924, en l'apartat d'alta cultura (p. 85-86), Josep Farran i Mayoral va donar notícia detallada del seu contingut, encara que és possible que ho fes sobre la base de l'índex previst, atès que no indica la paginació corresponent.²² Precisament, aquest autor en el número segon de la *Revista de Catalunya*, que pertany al mes d'agost de 1924, va criticar obertament la tendència de la Societat que va advocar pel mètode objectivista, sobretot després de les opinions que Bordoy i Torrents va llançar contra l'idealisme (Croce, Gentile).²³ Tampoc es pot silenciar que Farran i Mayoral va reclamar que els qui no seguissin el mètode objectivista també s'havien de sentir acollits per la Societat Catalana de Filosofia, i així va defensar la llibertat de la recerca filosòfica, per reblar-ho amb la següent consideració final:

Desitjaríem, doncs, d'acord amb la nostra interpretació, veure la nostra Societat de Filosofia ben acollidora de tots els talents. Que en ses publicacions hi visqui en tota sa vigoria el tomisme, però que hi siguin rebudes i noblement discutides les més contràries noves tendències d'arreu del món. Hi ha una secció en aquest primer *Anuari*, qui per raons que ens han dit de presses editorials, apareix molt pobre i descurada, la qual podria contenir en el futur una vasta, completa, i imparcial informació (*Revista de Catalunya*, núm. 2, agost de 1924, p. 187).

Tot sembla indicar, doncs, que Farran i Mayoral es referia a la crònica final d'aquell primer número de l'*Anuari*, on dominaven les referències al catolicisme i al tomisme, mentre les informacions sobre el que succeïa a l'estranger eren inexistents, per bé que es va mostrar molt respectuós amb les aportacions de la filosofia escolàstica. De tal manera que la *Revista de Catalunya*, en una línia més plural que l'*Anuari*, va esdevenir una talaia des d'on es contemplava el moviment filosòfic contemporani, amb la qual cosa es va trencar la direcció inicial dels fundadors de la Societat. I així, a banda de la participació dels nostres autors, es van donar notícies sobre el moviment filosòfic internacional (Hegel, Rickert, Maritain, etc.),

22 Josep Farran i Mayoral, «Alta Cultura», *Revista de Catalunya*, núm. 1, juliol de 1924, p. 79-86 [Les referències a l'*Anuari* de la Societat Catalana de Filosofia es troben a les pàgines 85-86]. També va ser inclosa a *Reflexions i semblances* (1931), amb el títol «Un anuari de filosofia», p. 154-156.

23 Josep Farran i Mayoral, «L'Alta Cultura. Més sobre l'*Anuari* de Filosofia. Curs Delacroix», *Revista de Catalunya*, núm. 2, agost de 1924, p. 182-187. L'autor també la va incorporar al llibre *Reflexions i semblances* (1931), amb el títol «La filosofia "nostrada"», p. 157-171.

alhora que s'aprofitava per difondre el pensament d'un autor com Freud, sempre criticat des de les publicacions filosòfiques eclesiàstiques pel seu pansexualisme. En aquesta ocasió, des de les pàgines de la *Revista de Catalunya*, un redactor anònim es va fer ressò de les contribucions d'autors com Dwelshauvers i Claparède, aparegudes a la revista *Le Disque Vert*, en un número especial de 1924 dedicat a «Freud et la psychanalyse», mentre que es preguntava per què les teories psicoanalítiques no havien penetrat en la cultura francesa i, per extensió, en els pobles llatins, probablement per la tendència cartesiana a la lògica, mentre l'inconscient havia tingut una bona acollida en els països nòrdics, en part gràcies a l'influx del protestantisme.

Paga la pena tenir present que aquell número de *Le Disque Vert* portava una salutació de Freud que recordava el magisteri rebut de Jean-Martin Charcot a l'hospital de la Salpêtrière entre 1885 i 1886, i en el qual Georges Dwelshauvers va publicar el treball «Freud et l'inconscient», fet que pot explicar l'interès de Joaquim Carreras i Artau per aquestes qüestions. Sigui com sigui, el cert és que Dwelshauvers va signar aquell treball com a director del Laboratori de Psicologia Experimental de Barcelona l'abril de 1924, tot recordant que posseïa un bon coneixement de l'obra freudiana. «J'ai eu personnellement l'occasion d'étudier de manière approfondie plusieurs écrits de Freud, que en 1913 je travaillais à la documentation de mon livre *L'Inconscient*» (París, Flammarion, 1916).²⁴ Tanmateix, si bé és veritat que Dwelshauvers va acceptar les aportacions freudianes pel que fa a les idees reprimides i a les tendències inconscients, va subratllar el paper dels autors francesos en la gènesi de la psicoanàlisi, un contrapunt que restava originalitat a l'obra de Freud. En realitat, i això no deixa de ser rellevant per a la filosofia catalana, Dwelshauvers va posar l'accent en la introspecció, cultivada per filòsofs francesos com Maine de Miran i Théodore Jouffroy, que d'una manera o altra podem posar en relació amb la filosofia escocesa, com a precedents de la psicoanàlisi freudiana, sense comptar amb el plantejament psicològic de l'escola de Würzburg, fundada per Oswald Külpe, que es va distanciar de Wundt i va fomentar la introspecció. Les paraules finals de l'article de Dwelshauvers a *Le Disque Vert* són definitives, i marquen la seva opció experimental, que coincidia amb l'ideari de Ramon Turró.

En résumé, l'œuvre de Freud mérite d'être prise en considération. Mais n'exagérons rien. Méfions-nous et de sa fantaisie et de ses hypothèses et répétons que la psychanalyse n'a rien de nouveau, sinon le *mot*: ce fait n'est du reste pas rare dans l'histoire des sciences.²⁵

24 Georges Dwelshauvers, «Freud et l'inconscient», *Le Disque Vert*, número especial, 1924, p. 112-118 [La cita correspon a la p. 113].

25 Georges Dwelshauvers, «Freud et l'inconscient», *Le Disque Vert*, op. cit., p. 117-118.

Malgrat aquest judici amb un punt crític, la *Revista de Catalunya* va aprofitar l'avinentsa per donar compte dels cinc nuclis de la teoria freudiana: l'arraconament, el disfressament, el somni, la libido i la malaltia.²⁶ Convé ponderar que aquest horitzó internacionalista de la filosofia, que a més s'obria a altres disciplines naixents com la psicologia, no es va limitar a la producció continental europea, com acabem de veure, sinó que també va abordar la perspectiva oriental. I així Jaume Carner-Ribalta va confeigir una síntesi de la vida i obra de Rabindranath Tagore, que havia obtingut el Nobel l'any 1913, un poeta amb inequívokes connotacions filosòfiques i pedagògiques (Carner-Ribalta, 1925).

Som del parer que Farran i Mayoral no ha estat prou reivindicat en els nostres ambients intel·lectuals, probablement per no haver format part de cap claustre universitari, ni tampoc per observar una militància política remarcable, més enllà de la seva inequívoca voluntat catalanista i culturalista. En el seu favor, es pot dir que va ser un treballador incansable que va col·laborar no només amb la *Revista de Catalunya*, sinó també en altres publicacions i en la premsa diària, per exemple, en *La Veu de Catalunya* al començament de la dècada dels anys trenta, fins que fou destituït el 1932 (Farran i Mayoral, 1935). Les seves còniques a *La Veu*, aparegudes entre la segona quinzena de novembre de 1930 i el primer d'octubre de 1932, van ser recollides en el llibre *Política espiritual* (1935), en què va insistir sobre la importància de l'educació i l'enriquiment de la intel·ligència, dues manifestacions de l'alta cultura per tal de combatre l'animalitat i la brutalitat, al marge dels interessos materialistes i dels tripijocs econòmics de caràcter especulatiu. La cultura amb un pregó pòsit espiritualista esdevenia així el millor antídoto contra la barbàrie i, naturalment, una eina excel·lent per lluitar contra el totalitarisme feixista, en una posició que recorda si més no els postulats de Jaume Serra i Hünter i, nogensmenys, la pedagogia de les ciències de l'esperit (Dilthey, Spranger, Jaeger, etc.) introduïdes a Catalunya per Joan Roura-Parella, que l'any 1937 va defensar la seva tesi doctoral, amb el títol *Ciència i educació*, sota la direcció de Joaquim Xirau.

Potser val la pena indicar que Josep Farran i Mayoral —que va mantenir la col·laboració amb la *Revista de Catalunya* d'una manera un xic irregular, amb molta presència en els primers moments i més esporàdica després,

26 *Revista de Catalunya*, núm. 4, octubre de 1924, p. 372-381.

perquè és possible que topés amb Rovira i Virgili—²⁷ va esmentar tres noms que a parer seu havien de ser presents a l'*Anuari*, personificats en el jove Joan Crexells, «vigorosa mentalitat filosòfica d'una preparació formidable»; en Joaquim Xirau, que «sembla viure només per a la filosofia», i Joaquim Carreras i Artau, autor de la tesi *Assaig sobre el voluntarisme de J. Duns Scot*, «un dels treballs més originals, més complets, com a erudició i més seriosos com a rigorositat de pensament que s'han publicat a Europa aquests últims anys», una obra centrada en la filosofia medieval.²⁸ D'acord amb el que diem, entre les col·laboracions filosòfiques de la *Revista de Catalunya* destaquen les contribucions de Joan Crexells, mort prematurament a finals de 1926, però que malgrat això va aportar diferents treballs que posen de manifest que la revista es trobava oberta també als joves talents (Bilbeny, 1979). Dit això, trobem les firmes d'aquests tres filòsofs suara esmentats —Crexells, Xirau, Joaquim Carreras i Artau— en els primers números de la *Revista de Catalunya*, si bé el darrer alternava en aquells moments el seu interès filosòfic amb el psicològic en el seu vessant experimental, que gradualment va abandonar a benefici dels estudis d'història de la filosofia medieval, elaborats conjuntament amb Tomàs, el seu germà gran (Carreras i Artau, 1925).

Com dèiem, Farran i Mayoral s'inscriu en una línia culturalista i espiritualista que, sense negar el progrés científic i tècnic, proclama la supremacia espiritual de la cultura, i, encara millor, de l'Alta Cultura (filosofia, literatura, música, pedagogia, etc.) en una mena de combat per la llum que recorda l'*Heliomàquia* d'Eugeni d'Ors, però sense el seu barroquisme (Díaz-Plaja, 1981). Els escrits de Farran i Mayoral —que, com hem expressat, es mereix una monografia específica— constitueixen veritables cròniques de la vida cultural catalana amb la mirada posada cap a Europa. Proper a Pere Coromines, soci actiu de l'Ateneu Barcelonès, Farran i Mayoral va participar en el cicle de *Conferències filosòfiques* que va tenir lloc durant l'exercici 1928-1929, amb una intervenció sobre la filosofia grega, perquè d'acord amb els principis noucentistes veia en Atenes el bressol de la cultura que havia ressorgit amb el Renaixement i que ara s'havia d'imposar de bell nou a través de la cultura, en una posició que encaixava amb els postulats noucentistes, que encara van ser presents

27 Josep Farran i Mayoral va tornar a col·laborar en la *Revista de Catalunya* poc després que Ferran Soldevila es fes càrrec de la direcció, en la represa de la publicació el setembre de 1930, moment en què va manifestar el següent: «Reprenc amb goig la col·laboració a Revista de Catalunya perquè espero tornar-hi a trobar allò que més preo: la llibertat completa d'expressar el meu pensament» (*Revista de Catalunya*, núm. 64, desembre de 1930, p. 346).

28 Josep Farran i Mayoral. «L'Alta Cultura. Més sobre l'*Anuari de Filosofia*. Curs Delacroix», *Revista de Catalunya*, núm. 2, agost de 1924, p. 187.

des d'un punt de vista estètic en algunes construccions —per exemple, en el Palau de l'Agricultura— de l'Exposició Internacional de 1929.

Altra volta, no ens podem d'estar d'insistir que és factible que l'espiritualisme de Farran i Mayoral l'apropés a Jaume Serra i Hünter, de qui va saludar encomiàsticament l'aparició, l'any 1931, del seu llibre sobre Sòcrates, dins de la col·lecció «Els clàssics de la filosofia». Arran d'això, Farran i Mayoral va esdevenir —com López Picó— un promotor de «negocis espirituals», en els quals la filosofia va tenir un paper cabdal. Així s'explica que el seu nom aparegui en el primer número de *La Paraula Cristiana*, tot signant una crònica sobre la vida literària que va encapçalar amb l'advertiment següent:

Malgrat la limitació de temps que ens imposen els nostres compromisos de col·laboració a data fixa en altres publicacions, hem acceptat amb goig la contribució periòdica als treballs d'aquesta REVISTA; no hem gosat a refusar la sol·licitació afectuosa de bons i estimats amics. Però no podrem escriure aquí tan extensament com ens plauria. Haurem de concentrar en notes breus, sintètiques, els nostres judicis i les nostres informacions.

Algun cop demanarem a triats companys que ens ajudin, per tal que el present noticiari vagi esdevenint ben complet, no sols en allò que es refereix a la producció literària de Catalunya, sinó a la dels països estrangers. Aquestes primeres notes seran per força molt incompletes i escrites apressadament, a causa del temps curtíssim que se'ns ha concedit per a redactar-les. Seran molt agraïts, la tramesa de llibres, les invitacions a lectures, els avisos, les informacions que puguin interessar als nostres propòsits (*La Paraula Cristiana*, núm. 1, gener de 1925, p. 66).

El cas és que no deixa de cridar l'atenció la dedicació filosòfica de Josep Farran i Mayoral que es va perllongar durant un breu temps a *La Paraula Cristiana*, revista iniciada per Carles Cardó i que dirigia precisament Josep Maria Capdevila, un dels fundadors de la Societat Catalana de Filosofia, a qui es va dedicar la sessió inaugural del curs acadèmic 1992-1993.²⁹ A banda de les aportacions que el mateix Capdevila va estampar a la revista que

29 La sessió inaugural del curs 1992-1993, organitzada per la Societat Catalana de Filosofia, va ser dedicada a Josep Maria Capdevila (Olot, 1892 - Banyoles, 1972), un dels fundadors de l'entitat el 17 de gener de 1923. La lliçó central «Josep Maria Capdevila, una filosofia d'ordre i d'harmonia» va ser pronunciada per Jordi Giró i París. En aquella sessió també va intervenir Mn. Joan Carreres i Péra, que segons es feia constar en la invitació d'aquell acte «fa vint anys que treballa ordenant i completant, en la mesura del possible, l'arxiu del filòsof, delmat per la guerra».

dirigia, també Georges Dwelshauvers (1925) va participar en la publicació, amb diferents col·laboracions. Així, en un primer article (Dwelshauvers, 1925), va defensar la filosofia tomista que en aquells moments experimentava un procés de vivificació gràcies a diferents iniciatives (Lleó XIII, Gratry, Mercier, Sertillanges, etc.), en una línia que concordava amb la postura que es va seguir inicialment a la Societat Catalana de Filosofia. S'ha de recalcar el paper de Dwelshauvers, que, com bon assistent de Turró, no només va sortir en defensa de la filosofia tomista, sinó que va aprofitar les pàgines de *La Paraula Cristiana* per criticar Eugeni d'Ors, que fou —com hem assenyalat anteriorment— el gran enemic a batre per Turró. A continuació, reproduïm les paraules que Dwelshauvers, instal·lat a l'Institut Catòlic de París després de ser foragitat de Barcelona, en què a més d'insistir en la necessitat de llegir Sant Tomàs i de meditar-lo, en el marc de la revifalla neoescolàstica, manifestava el següent:

Un altre exemple de la necessitat filosòfica del temps: a Catalunya molts de joves, erudits, escriptors, artistes, cobejosos de conèixer la filosofia, es deixaren emmenar per les fal·lacioses paraules d'Eugeni d'Or. És llur necessitat de filosofia qui els ha menat al llaç. Previnguts i ben guiats, però, indubtablement haurien atorgat llur confiança al tomisme (Dwelshauvers, 1926a, p. 223).

Aquest conjunt d'aspectes ens fa veure que sota la dictadura de Primo de Rivera es van donar dues possibilitats, en relació amb les col·laboracions dels membres fundadors de la Societat Catalana de Filosofia i del seu precedent la Fundació Catalana de Filosofia de Diego Ruiz. Els autors religiosos van poder canalitzar llurs participacions a través de *Criterion* —una revista tomista saturada de balmesianisme, segons s'ha dit— i de *La Paraula Cristiana*, promoguda per Carles Cardó, mentre que els elements laics com Jaume Serra i Húnter —que va esdevenir membre adjunt de l'Institut d'Estudis Catalans després de la mort de Ramon Turró— van comptar principalment amb la *Revista de Catalunya*, sempre en un deixant polític de caràcter republicà amb l'antecedent de Pi i Margall i la proximitat de Rovira i Virgili. D'una manera o altra, cadascuna d'aquestes vies des de la seva perspectiva particular, aspirava a tenir cura del pensament català, tal com el pare Miquel d'Esplugues va exposar en el programa de *Criterion* a les acaballes de 1926, quan feia mesos que la revista apareixia:

Volem fer escola. Més ben dit; aspirem a continuar la història gloriosa del pensament català. Llavors, dins el marc d'aqueixa aspiració, voldríem educar les joves generacions en sentit molt

divergent del de colles escorredisses, i, com els Xiquets de Valls o les Sardanes, sempre a punt de fer-se i desfer-se.

Es tractava, consegüentment, d'establir un canal que sintonitzés amb la filosofia perenne i que perdurés al llarg de la història, més enllà de les circumstàncies de cada moment, sense perdre de vista la dimensió pedagògica, una constant de la filosofia catalana. D'acord amb aquest objectiu, es necessitava una línia editorial que preparés els llibres i manuals corresponents, de manera que un dels objectius de *Criterion* no era altra que:

[...] preparar una Biblioteca de vulgarització filosòfica, que s'honorarà amb el nom de la revista. El primer volum està en curs d'estampació; i dintre aquest mateix any haurà sortit el segon: un petit manual de filosofia, sota la direcció de Mossèn Joan Tusquets, prou estimat del nostre públic (Miquel d'Esplugues, «Als nostres lectors», *Criterion*, núm. 7, 1926, p. 383-386; la cita correspon a la pàg. 385).

Segons el que portem dit, no cal gaire esforç per adonar-se que la *Revista de Catalunya* —com hem vist una iniciativa d'Antoni Rovira i Virgili, el primer número de la qual va sortir el juliol de 1924— va fer una tasca de substitució i així va servir de catalitzador de l'activitat filosòfica del país, en una doble direcció. En primer lloc, per tal de servir de crítica inicial al programa establert pel doctor Turró atès que a la *Revista de Catalunya* va col·laborar Josep Farran i Mayoral, absent en la fundació de la Societat Catalana de Filosofia, i, en segon terme, com a portaveu de les contribucions filosòfiques que haurien d'haver utilitzat l'*Anuari* com a mitjà divulgador, per bé que la *Revista de Catalunya* permetia una obertura de perspectives desconeguda en els primers passos de la Societat Catalana de Filosofia. Això no vol dir que s'oblidessin d'altres iniciatives com l'aparició del primer volum de les obres completes de Jaume Balmes, que va portar a terme el P. Ignasi Casanovas, en un projecte de trenta-tres volums, i així es va saludar encomiàsticament aquesta edició.³⁰

És prou manifest, per consegüent, que la *Revista de Catalunya* va oferir un ventall intel·lectual més ampli que el primer i únic número de l'etapa inicial de l'*Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, la qual cosa tampoc va comportar excloure la tradició tomista. En aquesta direcció, es pot afegir que Josep Farran i Mayoral, que com hem dit va ser un dels primers referents de la *Revista de Catalunya* en qüestions filosòfiques, va mostrar una actitud de respecte vers el tomisme. De fet, aquesta predisposició va permetre el diàleg entre la filosofia eclesiàstica i la civil,

30 *Revista de Catalunya*, núm. 8, febrer de 1925, p. 191-192.

una presència que es dona en els primers números de la publicació, on el nom de Miquel d'Esplugues va aparèixer sovint a les seves pàgines. Així, el setembre de 1925 Farran i Mayoral va escriure:

Una ment filosòfica ben exercitada en l'escolàstica, per molt que després se'n pugui separar, ofereix sempre una superioritat de qualitat indiscutible, i en la discussió, en la lluita contra els sistemes flàccids, parcialíssims, inconsistents d'avui, el tomisme tindrà sempre la causa guanyada.³¹

Pel que fa a la pluralitat de la *Revista de Catalunya* també tenim una bona prova durant els anys de la Guerra Civil, quan Andreu Avel·lí Artís, que després seria conegut amb la signatura de Sempronio, dins de la secció «L'accent de Barcelona», es va referir a Francesc Pujols, que havia publicat *Concepte general de la ciència catalana* (1918), un autor poc reconegut per l'acadèmia universitària, que actualment viu una autèntica revifalla.

EL CONFERENCIANT. — Francesc Pujols, conferenciant. D'una tribuna passa a una altra. I parla de tot: dels poetes catalans en llengua castellana, del pintor Fortuny, de l'ànima catalana... Amb la meitat de les coses que Pujols diu a cada conferència, a l'estranger hi hauria molts que s'haurien fet una fama de pensadors profunds i que s'haurien obert les portes de tots els salons i de totes les acadèmies.

En canvi, Francesc Pujols ha estat a casa nostra considerat molt de temps com a humorista. Tot, perquè viu a Martorell i té l'orgull de parlar amb aquest to planer que dóna el viure i el pensar en contacte amb els arbres i els ceps d'aquest tros de terra beneïda en què es confonen el Pla del Llobregat i el Penedès.³²

De tal forma que a les pàgines de la *Revista de Catalunya* trobem articles signats per filòsofs de relleu com Jaume Serra i Hünter, Joan Crexells, Francesc Mirabent, Joaquim Xirau, Josep Farran i Mayoral, etc., alhora que emergeixen firmes de joves novells com Eduard Nicol, que va començar a exercir la crítica teatral a partir de 1930, en substitució temporal de Prudenci Bertrana, i que també va encetar la crítica de llibres, amb especial atenció als que publicava la col·lecció Bernat Metge

31 *Revista de Catalunya*, núm. 15, setembre de 1925, p. 301.

32 *Revista de Catalunya*, núm. 82, 15 de gener de 1938, p. 79-80.

que va dirigir.³³ Fet i debatut, la *Revista de Catalunya* va donar cabuda a diferents reflexions filosòfiques, a les quals es poden afegir d'altres de caràcter literari sobre autors com Chesterton, Maurois, Wells, Huxley, D'Annunzio, etc., molt llegits en les dècades dels anys vint i trenta del segle passat, que també poden interessar a la història del pensament, però que, per limitacions del nostre treball, deixem per una altra ocasió.

D'acord amb el que hem exposat, podem concloure que la filosofia catalana a partir de 1924 es va canalitzar, davant la impossibilitat que l'Institut d'Estudis Catalans portés una vida normalitzada, en altres revistes, algunes de caràcter eclesiàstic, com *Criterion* i *La Paraula Cristiana*, ambdues publicades entre 1925 i 1936, a banda de la revista *Estudis Franciscans* (1923-1936). Tot i la diferència d'orientacions, es fa palesa una bona relació —si més no formal— entre la *Revista de Catalunya* i *Criterion*, que dirigia Miquel d'Esplugues que va mantenir una conversa amb Tomàs Garcés en què va reconèixer una lleu evolució del seu pensament, que combinava el tomisme i el franciscanisme, pel qual es va inclinar, amb el rerefons de l'aristotelisme, segons es desprèn de les paraules següents:

I entre un ésser concret i l'essència de l'ésser, em decantava decidit per l'essència, abstracció última de l'ésser.

Com si les formes seminals del tomisme s'haguessin imprès físicament en la meua intel·ligència, per sempre més ha esguardat les qüestions transcendents de la filosofia a la llum d'aquelles formes. L'ur revelliment perifèric ha canviat, però.

En efecte, de ple dins un ambient de franciscanitat, diem-ne platonisme cristià, en què m'he hagut de moure, la reacció enrobustia la interior musculatura tomística. L'aristotelisme, és un dir, em semblava menjar dels déus.

Heu's ací com avui, tot i pensant el mateix en ço essencial, entre un bell objecte o un bell panorama de natura i una bella idea o un bell panorama de la ment, prefereixo, oïtal?, els primers.

L'abstracció pateix de dues tares: és desflorada; no és sempre objectiva (Garcés, 1927, p. 275).

33 Eduard Nicol, «El teatre. El possible renéixer dels Balls Russos», *Revista de Catalunya*, núm. 61, p. 58-60. En aquell mateix número, Nicol va recensionar un parell d'obres (*De l'orador*, de Ciceró, *Discursos de Lísies*) publicats per la Fundació Bernat Metge (p. 74-75). També va publicar una altra crítica teatral al núm. 62, octubre de 1920, p. 168-169 sobre l'inici de la temporada a Barcelona.

També cal notar que la *Revista de Catalunya* va experimentar dificultats al llarg de la seva trajectòria de manera que va veure interrompuda la seva publicació a les darreries de 1929, amb el número 60, corresponent els mesos de novembre i desembre, que va ser el darrer que Rovira i Virgili va dirigir. Tot amb tot, la *Revista de Catalunya* va reprendre la trajectòria el setembre de 1930, amb el número 61, amb la direcció de Ferran Soldevila, que en un article de presentació de la nova etapa, sota el títol de «Represa», va remarcar que, malgrat l'existència d'altres publicacions, restava un ampli espai per cobrir.

Ara la REVISTA DE CATALUNYA resta, en el seu to i el seu gènere, única a casa nostra. Altres revistes existents, totes elles realitzant una tasca benemèrita, sia per llurs objectius més especialitzats, sia per llur periodicitat més espaciada, sia per llur col·laboració més restringida —*Criterion*, *Ciència*, *La Revista*, *La Paraula Cristiana* i altres— deixen un ample espai a emplenar. El nostre anhel seria d'emplenar-lo dignament (Soldevila, 1930, p. 2).

A això cal afegir que les reflexions i comentaris filosòfics també van trobar un bon altaveu en publicacions com *Ciència. Revista Catalana de Ciència i Tecnologia* que va començar a caminar el 1926 i va perdurar fins al 1933 i on, per exemple, Joaquim Xirau va publicar l'article «Noves etapes de la investigació filosòfica» (Xirau, 1929). Dit això, convé fixar l'atenció en l'aparició de *Criterion*, que es va presentar com la «primera revista catalana de filosofia», sense cap referència al primer i únic número de l'*Anuari* de la Societat Catalana de Filosofia. Com és lògic, *Criterion* va dibuixar un fil conductor que partia de Lull i Sibiuda —«els dos primers pensadors dins Europa que confiaren a una llengua vulgar els conceptes més alts de què és capaç l'humà intel·lecte»—, que passa per Balma —«tot i ésser tan català, ens parla sempre en la llengua que no és la d'Eiximenis i de Ramon Llull»— i que arriba fins a Torras i Bages.

És fàcil intuir que, mentre *Criterion* s'inscrivía en el deixant de la filosofia perenne, la *Revista de Catalunya* va oferir un ventall ideològic més plural, i al marge de qualsevol intent polèmic de combatre determinades corrents ideològiques d'una manera graonera. De totes maneres, aquesta disposició combativa va ser observada pel pare Miquel d'Esplugues, que va fixar per a la revista *Criterion* objectius com el següent: «Contribuir modestament, des de les esferes de l'especulació filosòfica, a reaccionar contra tota llei de formes degradants del positivisme i de l'utilitarisme: ve't ací una obra d'humanitat i de civilització, mai com ara tan necessària» (Esplugues, 1925, p. 13).

No obstant això, i possiblement per palesar mostres d'obertura inherents a la seva personalitat, el pare Miquel d'Esplugues va llançar una crida des de les pàgines d'aquell primer número de *Criterion*, dirigida, a banda dels integrants de la Societat Catalana de Filosofia, a amplis sectors del nostre pensament, en els termes següents:

Ultra els membres de la «Societat Catalana de Filosofia» que a partir del Dr. Turró, son Degà venerable, u per u es poden donar com a citats expressament, ens cal esmentar els següents conreadors de la filosofia més o menys connotada de catalanitat: Sr. Bisbe de Lleida, Sr. Bisbe d'Àvila, P. Ignasi Casanovas, (darrerament amb el mèrit, que Catalunya mai no li agrairà prou, de publicar les obres completes de Balmaes), Mossèn Frederic Clascar, P. Rupert de Manresa, P. Ferran Maria Palmés, P. Francesc de Barbens, Mn. Carles Cardó, P. Josep M. Dalmau, Joan Crexells, Carles Riba, J. Carreras i Artau, Miquel Masriera, P. Antoni de Barcelona, Ramon Rucabado, Dr. Pau Rosselló, Cristòfor de Domènech, Eugeni d'Ors, J. Farran i Mayoral, Modest Bargalló. Voldrien els fundadors que es donessin per invitats a col·laborar, a més dels al·ludits, vivents, tots aquells qui, com J. M. Junoy i Tomàs Garcés, esperits desperts i agudíssims, presten a la filosofia, nostra o universal, una atenció afectuosa (Esplugues, 1925, p. 7-8).

Ben mirat, aquesta relació reuneix diferents persones que participaven d'orientacions i tendències que no sempre coincidien amb la filosofia perenne, però que, al seu torn, no queien en l'heterodòxia. En efecte, gràcies al treball de Max Pérez Muñoz, que ha buidat sistemàticament el contingut de *Criterion*, podem concretar que els membres fundadors de la Societat Catalana de Filosofia que van col·laborar en aquesta revista foren els següents: Pere Màrtir Bordoy i Torrents, Bartomeu Xiberta (que va ser nomenat corresponent a Roma) i Tomàs Carreras i Artau (Pérez Muñoz, 2023b, p. 597-601). Per altra part, no consta que les firmes d'autors com Eugeni d'Ors, Joan Crexells, Josep Farran i Mayoral i Domènec de Bellmunt apareguessin a les pàgines de *Criterion*, per bé que van ser convidats.

En el fons, tot i ser àmbits diferents els que corresponen a *Criterion* i a la *Revista de Catalunya*, o, cosa que és el mateix, a la filosofia eclesiàstica i a la filosofia civil, això no vol dir que fossin dos compartiments estancs, sense vasos comunicants, tal com es comprova en la controvèrsia respectuosa, una clara mostra de civilitat, que van mantenir Rovira i Virgili i el pare Miquel d'Esplugues des de les pàgines d'*Estudis Franciscans* a propòsit de Pau Claris (Rovira i Virgili, 1925). Aquesta expressió de finesa intel·lectual que lamentablement es va estroncar

radicalment i violentament el juliol de 1936, fins al punt que alguns dels nostres pensadors de signe catòlic, no només eclesiàstics, van haver de marxar a l'exili abans de 1939, com va fer Tomàs Carreras i Artau el juny de 1937, gràcies a la intervenció de Marcel·lí Moreta en nom de Francesc Cambó (Moreta, 2001, p. 119-120). Efectivament, Tomàs Carreras i Artau va demanar al consolat franquista de Gènova, el dia 5 de juliol de 1937, el passaport per ingressar a la zona nacional (Doll-Petit, 2003, p. 261).

Però a banda d'aquests esdeveniments, fruit de l'acció de les patrulles descontrolades, el cert és que el tarannà de cortesia, de respecte i consideració mútua entre el món intel·lectual laic i l'eclesiàstic es va mantenir fins i tot després de 1936. Així ho posa de manifest el diàleg entre Antoni Rovira i Virgili i Carles Cardó, a propòsit de la publicació de la *Histoire spirituelle des Espagnes* (1946). Després de les precisions històriques del primer, en què Rovira considerava que Cardó —a qui seguia quan escrivia a *Criterion* i a *La Publicitat*— no és absolutista ni intolerant, tampoc «és demòcrata en el sentit modern del mot». Alhora, pregonava que «com a història, el llibre no és pas reeixit», atès que «barreja les dades exactes amb les inexactes» sense perdre de vista que «la línia divisòria que entre les dues tradicions marca Cardó és tendenciosa i arbitrària» perquè la seva perspectiva històrica «està massa influïda pels prejudicis de l'autor» (Rovira i Virgili, 1947). En la resposta, el canonge va acceptar corregir les imprecisions històriques en edicions posteriors del llibre, unes qüestions de detall que a parer de Cardó —amic i conterrani de Rovira i Virgili, amb la diferència de criteri sobre Pi i Margall i el federalisme, que Cardó va acusar de manca de catalanisme, a banda de situar-lo al costat de Ferrer i Guàrdia— que «perden un xic d'importància tant més que no debiliten gens la força de l'argumentació» (Cardó, 1947, p. 436).

Àdhuc, no es pot perdre de vista que la Societat Catalana de Filosofia va quedar en suspens a partir de 1925, un any abans del traspàs de Ramon Turró. Tot seguit es va produir la incorporació de Jaume Serra i Húnter com a membre adjunt a l'Institut d'Estudis Catalans, la qual cosa va comportar que l'activitat intel·lectual de la Societat prosseguís, malgrat les dificultats d'una manera difosa, però constant, amb les conferències que es van impartir des de diferents tribunes. Per exemple, la Reial Acadèmia de Bones Lletres, l'Ateneu Barcelonès i l'Institut d'Estudis Catalans a partir de 1931 i altres institucions culturals (Conferentia Club, Ateneu Polytechnicum, Ateneu Enciclopèdic Popular, Ateneu de Girona, Centre de Lectura de Reus, etc.). I això sense oblidar el paper catalitzador de la *Revista de Catalunya*, fins i tot en els temps durs de l'exili. Endemés, s'ha de remarcar que els lligams entre Antoni Rovira i Virgili i Jaume Serra i Húnter —catedràtic de filosofia a la Universitat de Barcelona i

membre de l'Institut d'Estudis Catalans des de 1931, després de cinc anys d'adjunt— va afavorir la presència de pensadors a les pàgines de la *Revista de Catalunya*. A més, cal remarcar que Rovira i Serra van ingressar a Esquerra Republicana de Catalunya l'any 1932, després que Macià llancés la crida de Lleida (octubre de 1932). Ambdós van col·laborar estretament, una relació que es va palesar de manera més pregona durant els anys de la Guerra Civil, tal com el professor Sobrequés va constatar:

De gener a desembre de 1938 aparegueren dotze números, del 82 al 93. La direcció va ser assumida de manera col·legiada per Antoni Rovira i Virgili, Jaume Serra i Hünter i Ferran Soldevila. Armand Obiols, pseudònim de l'escriptor Joan Prat, n'assumí la responsabilitat de la redacció (Sobrequés, 2012, p. 78).

Podem precisar que ambdós —Rovira i Virgili i Serra i Hünter— van ocupar vicepresidències al Parlament de Catalunya i tots dos van marxar a l'exili, primer a França (on Rovira va traspassar el 1949) i Serra a Mèxic, després d'una llarga estada a terres franceses. D'altra banda, no sorprèn que durant els primers compassos de l'exili al país veí, quan bona part de la gent cercava un passatge per marxar a Amèrica, l'aparició de la *Revista de Catalunya* devia constituir una guspira d'esperança, si fem cas a l'anotació que Artur Bladé va deixar consignada en el seu diari de l'exili el 25 de gener de 1940, quan era a Montpeller i feia un any de la caiguda de Barcelona:

Aquesta tarda, en lloc d'anar a la biblioteca he anat a la Residència [Es referia a la Résidence des Intellectuels]. Ahir la policia alçà la clausura que pesava sobre el primer pis. Era ple de gent i de comentaris. He saludat, entre molts d'altres, l'amic Lladó Figueres [el periodista Josep Maria Lladó], el qual duia a la mà un exemplar de la *Revista de Catalunya*. Imprès a París, porta el número 94 i és el primer de la quarta època (la present). Anoto que l'actual consell de direcció és integrat per Pompeu Fabra, president; Josep Pous i Pagès, vicepresident; Pere Bosch i Gimpera, Pau Casals, Ventura Gasol, Lluís Nicolau d'Olwer, Carles Pi i Sunyer, Carles Riba, Antoni Rovira i Virgili, Ferran Soldevila i Jaume Serra-Hünter. El secretari és el delegat general de la Fundació Ramon Llull, Antoni M. Sbert. De l'administració i la gerència se n'ha fet càrrec, als efectes legals, Pierre-Louis Berthaud, escriptor francès catalanòfil (Bladé i Desumvila, 2006, p. 275).

Igualment, és ben eloqüent que durant aquells mesos, quan hom buscava apressadament un passatge per embarcar-se rumb al nou continent, Serra i Hünter mantenia encara la flama de la filosofia catalana

que en el seu univers mental projectava cap a Amèrica. Així Artur Bladé comenta que quan va arribar a Marsella, a la primavera de 1942, es va trobar amb el nostre pensador, segons registra en el seu dietari l'onze d'abril d'aquell any.

Abans d'anar a dormir en aquella cambra indiferent i vulgar del Cheval Blanc escric aquestes ratlles. Recordo que el primer dia a Marsella vaig saludar Serra i Hünter, que em parlà dels seus projectes sobre el nacionalisme filosòfic i la conveniència de continuar la tasca a Amèrica (Bladé i Desumvila, 2010, p. 285).

A banda d'aquest desig, Serra i Hünter —que era satiritzat amb bufonada inclosa, fins i tot en la situació extrema de l'exili—³⁴ va tenir temps de constar com a president del consell de direcció de la *Revista de Catalunya*, tal com apareix en el número 99-100-101, que porta la data següent: París, 1940 - Mèxic, 1943. Fou llavors, en el moment que es preparava a la capital francesa el número 99 dedicat a Vives per commemorar el quart centenari de la seva mort (1540-1940), quan la *Revista de Catalunya* es va veure obligada a fer el salt a Amèrica, que per bona part dels nostres exiliats es va convertir en terra de refugi i d'esperança. I justament en aquells moments ben difícils, la *Revista de Catalunya* va donar de nou protagonisme a la filosofia, després del fracàs de la política, sobretot la de partits, enemistats també a l'exili, com va succeir amb l'enterrament de Jaume Serra i Hünter el vuit de desembre de 1943 i en l'homenatge que va tenir lloc a l'Orfeó Català de Mèxic el dissabte dotze de febrer de 1944, en unes jornades no exemptes de tensions per les desavinences partidistes.

A TALL DE CLOENDA: SEMPRE ROMANDRÀ EL CONSOL DE LA FILOSOFIA

Vist en conjunt, significa que durant els primers compassos de l'exili Jaume Serra i Hünter —sempre infatigable, malgrat el seu delicat de salut— va participar en la *Revista de Catalunya* amb diferents articles, entre els quals destaquem «Filosofia espiritualista de l'acció» (núm. 94, desembre 1939), «Entorn del problema del mal» (març de 1940) —ambdós

34 «Serra i Hünter, Serra i Hünter!— canta, amb veu de baix, Lladó amb la música d'*Els remers del Volga*, o potser d'una altra melodia russa igualment coneguda. La paròdia ja era coneguda a Catalunya» (Bladé i Desumvila, 2006, p. 237).

es van incorporar al llibre *El pensament i la vida* (1945)—³⁵ i «La filosofia de Joan Lluís Vives» (gener-febrer-març 1943), treball que formava part d'un número monogràfic dedicat al centenari de la mort de Vives, esdevinguda el maig de 1540. Fins i tot, després del seu traspàs, la *Revista de Catalunya* (núm. 102, 1947, p. 67-73) va publicar un darrer article de Serra i Húnter amb el títol «La concepció de l'infinit», en què s'indicava en una nota a peu de pàgina que «en un fascicle pròxim publicarem un estudi sobre la personalitat de l'il·lustre filòsof», extrem que no hem pogut escatir en la trajectòria de la revista.

És des d'aquest punt de vista que resulta molt revelador que la filosofia retornés a les pàgines de la *Revista de Catalunya* a partir del número 82, en plena guerra, quan Jaume Serra i Húnter va treballar per posar al dia les publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans i, al seu torn, col·laborar amb la *Revista de Catalunya*. Encara que no coneixem amb precisió l'estat anímic de Serra i Húnter, hem de suposar que en aquella hora crucial per a la història de Catalunya i de la humanitat Serra i Húnter sentia l'atracció de l'infinit que a parer seu constituïa una «incitació constant a la consciència de la nostra inferioritat, però és al mateix temps l'origen de la nostra grandesa». No debades, Josep Carner en el pròleg a *El pensament i la vida* (1945) havia escrit, en relació amb l'actitud de Serra i Húnter després del seu traspàs, que «tenia confiança que en morint passaria una ampla portalada més enllà dels estels».

Mentre Serra i Húnter devia sentir la proximitat de la mort, més encara després de les vicissituds que va haver de patir durant l'exili a França abans d'arribar a Amèrica, on es va instal·lar a Cuernavaca per raons de salut, Joaquim Xirau —establert a Mèxic des de l'estiu de 1939— va manifestar abans d'emprendre el camí de la diàspora que, malgrat totes les contingències, sempre podria comptar amb el consol de la filosofia, després de comentar els destrets de la política. Així es desprèn de la crònica que Josep Maria Corredor ens va deixar, després de la mort del pensador figuerenc l'any 1946 a la capital mexicana quan es dirigia amb el seu fill Ramon cap a la universitat en ser atropellat per un tramvia. Aquests van ser els records de Josep Maria Corredor, poc després d'aquell accident, circumstància que va aprofitar per reproduir les paraules del seu mestre a la Universitat de Barcelona:

Algunes vegades, i més en dies incerts i cruels de la nostra guerra, ens havia parlat de la quantitat inevitable de misèria que comporta

35 Serra i Húnter, Jaume, *El pensament i la vida. Estímul per a filosofar*. Pròleg de Josep Carner. Dibuix-retrat d'A. Artís-Gener. Mèxic: Club del Llibre Català, 1945, p. 121-130 («Entorn del problema del mal» i p. 131-139 («Filosofia espiritualista de l'acció»).

l'actuació política. No en parlava en un to de repulsa; de la integritat que es sent vexada i ofesa. Reconeixia que en mig de febleses i de misèries, el temperament polític, mogut per la voluntat creadora i sensible a la veritat històrica, aconsegueix l'obra potser més difícil de l'esperit humà (Corredor, 1946, p. 34).

Altrament, és un testimoni impagable del que diem l'anècdota que el professor Miquel Siguán va comentar públicament a l'Ateneu Barcelonès amb motiu de la presentació de l'edició de les obres completes de Joaquim Xirau, a les acaballes del segle passat. En aquella ocasió, el professor Siguán va assenyalar que en una tertúlia durant la guerra civil amb estudiants al cafè Or del Rin a la Gran Via cantonada Rambla de Catalunya, Xirau va ser preguntat pel futur que podia presentar la marxa dels esdeveniments bèl·lics, no favorables als interessos republicans. El filòsof figuerenc, que des de les pàgines de la *Revista de Catalunya*, en el número corresponent al 15 de desembre de 1938, havia lloat la figura de Husserl, mort feia poc, no va dubtar a respondre, tot estraftent Boeci, que sempre restaria el consol de la filosofia.

Amb aquest rerefons, no deixa de cridar l'atenció que Serra i Hünter declarés en plena contesa bèl·lica amb la «Glossa del moment», des de les pàgines de la *Revista de Catalunya*, altra volta el poder ideal de la cultura i, el que no és menys important, la conveniència de la incorporació de les classes obreres al món intel·lectual per tal d'assolir l'anivellament cognitiu entre els distints sectors de la societat, a fi d'eliminar la diferència de classes en el camp cultural. Al capdavant, la *Revista de Catalunya* va romandre fins al darrer moment sempre a favor de la causa de Catalunya, compromesa amb la defensa de la llibertat i de la democràcia, que no només necessitava els soldats en el front, sinó també el compromís intel·lectual d'aquells que se sentien partidaris amb una idea de pàtria que trobava en les seves pàgines un catalitzador de llurs ànsies, sobre la base que una cultura nacional com la catalana implicava una «cultura nacional, solidària quasi sempre d'un idioma i d'un art, d'una ciència i d'una filosofia» (Serra i Hünter, 1938b, p. 472).

A dir veritat, en el número triple (99-101), aparegut després de la doble derrota —primer la pèrdua republicana a la Guerra Civil, després la desfeta de la III República francesa del maig de 1940— la *Revista de Catalunya* va emfasitzar de bell nou la importància de la filosofia, i així van incloure articles d'aquesta temàtica amb una significació afegida. Amb el rerefons d'aquella atmosfera històrica, es podia veure en l'exemple dels models exemplars (Vives, Servet, Tolstoi) referents per tal de donar sentit i continuïtat a la Catalunya de la diàspora. D'aquí que s'exaltessin pensadors perseguits per la seva condició jueva, com Vives, que va viure

i morir lluny de la seva pàtria, i de perseguits per qüestions ideològiques, teològiques i científiques, com Servet, sense oblidar la vocació pacifista de Tolstoi quan els alemanys havien profanat la finca d'Iàснаia Poliana, residència del pensador rus on va establir la seva emblemàtica escola. És interessant assenyalar, igualment, que d'acord amb els principis democràtics (Atenes de Pèricles, la vella república romana i, sobretot, el sentit federal de la fundació dels Estats Units) s'apuntava cap a una confederació universal «constituïda per homes alliberats definitivament de tot esclavatge polític i econòmic», tal com Antoni Xirau va plantejar, en una proposta que recorda la filosofia de Kant i de Fichte (Xirau, 1943).

Tampoc ens ha de passar per alt l'aportació que el doctor Josep Trueta va fer des d'Oxford uns anys després, el 1956, quan va publicar a la *Revista de Catalunya* una nota sobre «L'origen de la legislació social» (Trueta, 1956). Volem destacar que el doctor Trueta ocupava la mateixa habitació on Vives havia residit uns segles abans al *Corpus Christi College* que va instituir Richard Fox, bisbe de Winchester, l'any 1517. Enllà d'aquesta curiositat, el doctor Josep Trueta va ressaltar la importància del tractat sobre *L'assistència als pobres*, que va dedicar als magistrats de Bruges pel setembre de 1526 i al qual es va referir extensament a *L'esperit de Catalunya*, que va veure la llum per primera vegada a Oxford l'any 1946, poc després que a la fi de l'any anterior acabés la primera versió d'aquella obra (Trueta, 1979, p. 157-183). No debades, en les seves memòries —*Fragments d'una vida* (1978)— va reconèixer que «m'havia proposat explicar qui havia estat Joan Lluís Vives i March, el cèlebre filòsof valencià que ocupà la càtedra d'Humanitats a Oxford del 1523 al 1528, any que deixà Oxford per imposició d'Enric VIII», que «s'havia ressentit per l'ajuda que Vives donà a Caterina d'Aragó amb motiu dels batibulls del divorci reial» (Trueta, 1978, p. 289).

En definitiva, en el llistat de col·laboradors de la *Revista de Catalunya* trobem al llarg de la seva trajectòria diferents autors dedicats a la filosofia. I així, sense pretendre ser exhaustius, esmentem els noms següents: Ramon Turró, Jaume Serra i Hünter, Josep Farran i Mayoral, Joaquim Xirau, Joan Crexells, Josep Maria Capdevila, Francesc Mirabent, Joaquim Carreras i Artau, Alexandre Galí, Eduard Nicol, Josep Ferrater Mora, etc., que van participar en la publicació al llarg dels diferents moments de la seva singladura, no sempre fàcil. D'entre aquesta extensa nòmina, quatre noms (Turró, Serra i Hünter, Capdevila i Galí) van formar part de la comissió que va fundar la Societat Catalana de Filosofia, el 17 de gener de 1923. Aquí podem esmentar també la col·laboració que Alexandre Galí va fer a la *Revista de Catalunya* (núm. 91, 15 d'octubre de 1938) titulada «Els forjadors de la mentalitat europea contemporània-Pascal», que, tal com el

professor Josep Monserrat ha indicat (Galí, 2021, p. 23-24), és un article lligat al pensament sobre Pascal dels *Assaigs de vida devota* (Galí, 2019).

A manera de resum, tot indica que, quan hi ha ruptures que impedeixen una línia de continuïtat, la cultura catalana sempre ha buscat solucions alternatives, com va fer la Societat Catalana de Filosofia en aquells anys del Directori Militar de Primo de Rivera, un assaig del que havia de succeir amb el règim franquista que va representar una segona sotragada per la filosofia catalana, fins al punt que la nostra Societat no es va poder reconstituir fins a l'any 1980 en el context de la transició. Tanmateix, això són figues d'un altre paner, per bé que de totes maneres la Societat Catalana de Filosofia, a desgrat de totes les vicissituds, va mostrar llavors una voluntat de continuïtat i persistència que, d'una manera o altra, també va deixar la seva empremta a la *Revista de Catalunya*, que malgrat tots els contratemps, va mantenir viva la flama del nostre pensament en temps ben envitricollats, com van ser la dictadura de Primo de Rivera, la Guerra Civil i l'exili. A tall de postil·la final, sembla d'allò més oportú concloure que, malgrat els temps de foscor que planaven sobre la nostra cultura, gràcies a les pàgines de la *Revista de Catalunya* es va poder canalitzar el deixant de la Societat Catalana de Filosofia, que, tot i fer-se fonedissa en diversos moments de la història, ha estat un referent de la nostra tradició filosòfica.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILÓ, Ferran (1926a). «Aplec de lletres íntimes adreçades a Marian Aguiló per Llorenç i Barba, Coll i Vehí i Quadrado». *Revista de Catalunya*, núm. 19, 40-56.
- AGUILÓ, Ferran (1926b). «Aplec de lletres íntimes adreçades a Marian Aguiló per Llorenç i Barba, Coll i Vehí i Quadrado (continuació)». *Revista de Catalunya*, núm. 20, 155-166.
- AGUILÓ, Ferran (1926c). «Aplec de lletres íntimes adreçades a Marian Aguiló per Llorenç i Barba, Coll i Vehí i Quadrado (continuació)». *Revista de Catalunya*, núm. 24, 626-643.
- AGUILÓ, Ferran (1940). «L'Escola de Medicina de Barcelona i la descoberta de la circulació de la sang en el segle XVII». *Revista de Catalunya*, núm. 98, 421-429.

- AMETLLA, Claudi (1979). *Memòries polítiques 1918-1936*. Pròleg de Josep Raimundo Bartrés. Barcelona: Catalònia.
- ATENEU BARCELONÈS (1930). *Conferències filosòfiques professades durant l'exercici 1928-1929 pels senyors J. Serra Hunter, J. Farran i Mayoral, J. Xirau, Ramon Roquer i Vilarrasa, F. Mirabent i Vilaplana, Tomàs Carreras Artau i August Pi i Sunyer*. Pròleg de P. Coromines. Barcelona: Nagsa.
- BALCELLS, Albert (2011). *Testimonis de la Catalunya contemporània (1875-1986)*. Santa Coloma de Queralt: Obrador Edendum, Institut d'Estudis Catalans.
- BELLIDO, Jesús (1926). «Ramon Turró». *La Paraula Cristiana*, núm. 19, 22-26.
- BEN-AMI, Shlomo (1983). *La dictadura de Primo de Rivera 1923-1930*. Barcelona: Planeta.
- BERTRANA, Prudenci (1978). *Jo! Memòries d'un metge filòsof*. Barcelona: Edicions 62 - "La Caixa".
- BILBENY, Norbert (1979). *Joan Crexells en la filosofia del Noucents*. Barcelona: Dopesa.
- BILBENY, Norbert (1985). *Filosofia contemporània a Catalunya*. Barcelona: Edhasa.
- BLADÉ I DESUMVILA, Artur (1984). *Antoni Rovira i Virgili i el seu temps*. Barcelona: Rafael Dalmau [Fundació Salvador Vives Casajuanà].
- BLADÉ I DESUMVILA, Artur (2006). *L'exiliada*. Cicle de l'exili i. *Obra completa*, núm. 2. Valls: Cossetània.
- BLADÉ I DESUMVILA, Artur (2010). *L'exiliada*. Cicle de l'exili i. *Obra completa*, núm. 9. Valls: Cossetània.
- BLADÉ I DESUMVILA, Artur (2012). *El meu Rovira i Virgili*. A: *Obra completa*, vol. 4. Valls: Cossetània, p. 13-206.
- BLADÉ I DESUMVILA, Artur (2017). *Obra Completa, 13*. Cicle de l'exili, iv. *Memòries de l'exili mexicà (1943-1956)*. Valls: Cossetània.
- CAPDEVILA, Josep M. (1938). «Joaquim Ruyra». *Revista de Catalunya*, núm. 91, 211-260.
- CAPDEVILA, Josep M. (1975). «Notes d'ambientació i de genealogia espiritual». A: *Diaris i records de Pere Coromines*. Volum tercer. *La República i la Guerra Civil*. Barcelona: Curial, p. 337-357.

- CARDÓ, Carles (1947). «Sobre la meua “Histoire spirituelle”. Resposta d’amic a Rovira i Virgili». *Revista de Catalunya*, núm. 104, 431-436.
- CARNER-RIBALTA, Jaume (1925). «Rabindranath Tagore. La seva vida i la seva obra». *Revista de Catalunya*, núm. 10, 359-371.
- CARRERAS ARTAU, Joaquim (1925). «Un nou mitjà de descoberta en la persecució judicial dels delinqüents: el diagnòstic psicològic». *Revista de Catalunya*, núm. 12, 528-539.
- CARRERAS ARTAU, Joaquim (1926). «La vida subconscient de la imatge mental». *Ciència. Revista Catalana de Ciència i Tecnologia*, núm. 8, 345-353.
- CASASÚS, Josep M. (1996). *Periodisme català que ha fet història*. Barcelona: Proa.
- CERVERA, Leandre (1926). «En la mort de Ramon Turró». *Revista de Catalunya*, núm. 25, 51-58.
- COROMINES, Pere (1923). «Les persones polítiques en la Athinaion Politeia». *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, núm. 1, 17-34.
- COROMINES, Pere (1974). *Diaris i records. II. De la Solidaritat al catorze d’abril*. Barcelona: Curial.
- CORREDOR, Josep M. (1946). «Joaquim Xirau». *Quaderns d’estudis polítics, econòmics i socials*, núm. 15, 34.
- CREXELLS, Joan (1996-1999). *Obra completa*. Barcelona: La Magrana, 4 vols.
- DÍAZ-PLAJA, Guillermo (1981). *El combate por la luz. La hazaña intelectual de Eugenio d’Ors*. Madrid: Espasa-Calpe.
- DOLL-PETIT, Rubèn (2003). *Els «catalans» de Gènova: història de l’èxode i adhesió d’una classe dirigent en temps de guerra*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- DWELSHAUVERS, Georges (1924). «El Laboratori de Psicologia Experimental». *La Veu de Catalunya*, 16 d’abril, 7.
- DWELSHAUVERS, Georges (1925). «El tomisme i filosofies contemporànies». *La Paraula Cristiana*, núm. 3 (març), 209-214.
- DWELSHAUVERS, Georges (1926a). «San Tomàs d’Aquino i la “Revue des Jeunes”». *La Paraula Cristiana*, núm. 15 (març), 222-227.
- DWELSHAUVERS, Georges (1926b). «El P. E. Peillaube». *La Paraula Cristiana*, núm. 21 (setembre), 202-210.

- DWELSHAUVERS, Georges (1926c). *La Catalogne et le problème catalan*. París: Librairie Félix Alcan. [L'apartat dedicat a les ciències filosòfiques, que ocupa les p. 145-151 d'aquesta obra, va ser traduït per Montserrat Kirchner i inclòs a Siguán i Kirchner, 2006, p. 79-82.]
- DWELSHAUVERS, Georges (1926d). «L'obra filosòfica de Ramon Turró». *Ciència. Revista Catalana de Ciència i Tecnologia*, núm. 5, 227-230.
- DWELSHAUVERS, Georges (1927). «El més antic Laboratori de Psicologia Experimental». *Ciència. Revista Catalana de Ciència i Tecnologia*, núm. 20, 632-635.
- DWELSHAUVERS, Georges (1930). *Tratado de Psicología*. Barcelona: Gustavo Gili.
- ESPLUGUES, Miquel d' (1925). «La primera revista catalana de filosofia». *Criterion*, any I, fasc. 1, 5-18.
- FARRAN I MAYORAL, Josep (1926). «A propòsit de "Jo" de Prudenci Bertrana (L'aspecte moral i l'aspecte literari)». *Revista de Catalunya*, núm. 19, 1-9.
- FARRAN I MAYORAL, Josep (1931). *Reflexions i sentiments (Sèries I-II)*. Barcelona: La Revista.
- FARRAN I MAYORAL, Josep (1935). *Política espiritual. «El món de la cultura» (1930-1932)*. Barcelona: La Revista.
- FERRÉ, Xavier (ed.) (2000). *Àlbum. Antoni Rovira i Virgili*. Reus: Centre de Lectura de Reus.
- FERRÉ, Xavier (2012). «La Revista de Catalunya i Rovira i Virgili (1924-1929)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 23, 141-155.
- FIGUERES, Josep M. (2011). «Antoni Rovira i Virgili». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. xxii, 131-156.
- GALÍ, Alexandre (2004). *Filosofia a Catalunya (1900-1936)*. Selecció de textos i edició a cura de Pere Lluís Font i Josep Monserrat Molas. Barcelona: Societat Catalana de Filosofia.
- GALÍ, Alexandre (2019). *Assaigs de vida devota*. Edició a cura de Marta Lorente i Josep Monserrat. Introducció a càrrec de Xavier Ibáñez Puig. Cabrera de Mar: Galerada.
- GALÍ, Alexandre (2021). *El món moral. Primera sèrie d'assaigs morals (1936-1939)*. Edició a cura de Josep Monserrat. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.

- GARCÉS, Tomàs (1927). «Conversa amb el P. Miquel d'Esplugues». *Revista de Catalunya*, núm. 33, 272-277.
- GARRIGA, Teodor (1998). *La meva vida i Ràdio Associació de Catalunya*. Barcelona: Proa.
- JIMÉNEZ Guirao, Jordi (2019-2020). «Les Conferències filosòfiques de l'Ateneu Barcelonès (1929): un intent de fer filosofia durant la dictadura de Primo de Rivera». *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, núm. 30-31, 121-132.
- JOANQUET, Aurelio (1955). *Alfonso Sala Argemí, conde Egara*. Madrid: Espasa-Calpe.
- JUBERT GRUART, Joaquim (2007). *Diego Ruiz, Prudenci Bertrana i La locura de Álvarez de Castro*. Girona: CCG-Fundació Valvi.
- LLUÍS FONT, Pere (2002). «Filosofia». A: *Les idees i els dies. Un segle de filosofia i ciències socials als Països Catalans*. Barcelona: Proa, p. 15-60.
- MIRA, Emili (1947). «La psicologia al servei del treball professional». *Revista de Catalunya*, núm. 104, 395-402.
- MIRABENT, Francesc (1927). «Els estudis filosòfics a Catalunya». *Revista de Catalunya*, núm. 40, 348-357.
- MISIAK, Henryk; STAUDT, Virginia M. (1954). «Émile Peillaube and the Catholic Institute in Paris». A: *Catholics in psychology: A historical survey*. Nova York: McGraw-Hill Book Company, p. 162-173. També disponible en línia a: <<https://doi.org/10.1037/11143-011>>
- MORETA, Marcel·lí (2001). *Memòries d'un catalanista. 50 anys de vida política a Catalunya (1932-1982)*. Lleida: Pagès Editors.
- MOREU CALVO, Àngel (1998). «Biografia intel·lectual de Diego Ruiz (1881-1959): un filòsof de l'entusiasme». A: *Noves reflexions a l'entorn de l'educació estètica*. Seminari Iduna. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, p. 127-144.
- NIN, Andreu (2022). *De l'URSS estant*. Edició i presentació de Pelai Pagès. La Selva del Camp: Peu de Mosca.
- PALAU I FABRE, Josep (2005). *El monstre i altres escrits autobiogràfics*. Edició i pròleg de Julià Guillamon. Barcelona: Galaxia Gutenberg, Cercle de Lectors.
- PÉREZ MUÑOZ, Max (2023a). «La Fundació Catalana de Filosofia de Diego Ruiz (1906-1908)». *Comprendre*, núm. 25/1, 7-28.

- PÉREZ MUÑOZ, Max (2023b). *La Filosofia en la construcció nacional de Catalunya (1892-1928). Estudi sobre la historiografia nacionalista de la filosofia*. Tesis doctoral dirigida pel Dr. Joan Vergés i Gifra. Girona: Universitat de Girona. També disponible a: <<http://hdl.handle.net/10803/691971>> [Consulta: 24 setembre 2024].
- PICH MITJANA, Josep; SABATER, Jordi; PORTA, Frederic J. (2021). «Georges Dwelshauvers, l'home que va ser utilitzat per a començar a destruir l'obra cultural de la Mancomunitat». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 32, 65-90.
- PLA, Josep (1977). «La Girona del meu temps i la d'avui (En la inauguració de la Fontana d'Or)». A: *Prosperitat i rauxa a Catalunya. Obra Completa*, núm. 32. Barcelona: Destino, p. 531-588.
- PUIG I OLIVER, Jaume de (1990-1991). «Un fragment inèdit de Xavier Llorens i Barba sobre la filosofia de Plató a cura de Jaume Serra i Hünter». *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, núm. 4, 13-21.
- PUJOL, Enric (2012). «Ferran Soldevila i la *Revista de Catalunya* (1924-1939)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 23, 157-180.
- PUY I JUANICO, Josep (1983). *Alfons Sala Argemí. Industrial i polític. 1863-1945*. Terrassa: Arxiu Tobella.
- RAHOLA, Carles (1926). «Una autobiografia del Doctor Diego Ruiz». *Revista de Catalunya*, núm. 19, 22-25.
- RAHOLA, Carles (1998). *Els epistolaris de Carles Rahola. Antologia de cartes de cent corresponents (1901-1939)*. Edició de Narcís-Jordi Aragó i Josep Clara. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Ajuntament de Girona.
- RIU-BARRERA, Eduard (2017). *Viatge a la Rússia soviètica*. Barcelona: L'Avenç.
- ROCA ROSELL, Antoni (1988). *Història del Laboratori Municipal de Barcelona. De Ferran a Turró*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- ROIG I ROSICH, Josep M. (1992). *La Dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ROIG I ROSICH, Josep M. (2000a). «Un intel·lectual en temps de guerra». A: Ferrer, Xavier (ed.), *Àlbum. Antoni Rovira i Virgili*. Reus: Centre de Lectura de Reus, p. 33-39.

- ROIG I ROSICH, Josep M. (ed.) (2000b). *Rovira i Virgili, 50 anys després*. Valls: Cossetània.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1925). «Ciència i ciutadania (Conversa amb el P. Miquel Esplugues)». *Revista de Catalunya*, núm. 10, 325-341; «La conversa closa (final del debat amb el P. Miquel d'Esplugues)». *Revista de Catalunya*, núm. 13, juliol, 28-40.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1928). «La Psicologia de Pi i Sunyer». *Revista de Catalunya*, núm. 45, 225-237.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1947). «La història espiritual de les Espanyes». *Revista de Catalunya*, núm. 103, 167-184.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1968). *Viatge a la URSS*. Pròleg de Joaquim Molas. Barcelona: Edicions 62.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1969). *Siluetes de catalans. Segles XIX i XX. Vol. I*. Pròleg de Domènec Guansé. Barcelona: Barcino.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1994). *Antoni Rovira i Virgili i la qüestió nacional. Textos polítics, 1912-1947*. Recerca, selecció i introducció de Josep-Lluís Carod Rovira. Semblança biogràfica per Felip Calvet i Teresa Rovira. Bibliografia per Teresa Calvet. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Presidència.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (2002). *Cartes de l'exili*. Edició de Maria Capdevila. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (2012). *Sobre història de Catalunya. Escrits a l'exili (1939-1949)*. Edició i estudi introductori a cura de Mercè Morales Montoya i Jaume Sobrequés i Callicó. Valls: Cossetània.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (2016a). *Les valors ideals de la guerra*. Edició a cura de Josep M. Roig i Rosich. Presentació de Jaume Sobrequés i Callicó. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Centre d'Història Contemporània de Catalunya.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (2016b). *La guerra de les nacions. Crònica coetània de la Primera Guerra Mundial*. Edició a cura de Mercè Morales Montoya. Estudi introductori de Jaume Sobrequés i Callicó. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Centre d'Història Contemporània de Catalunya.
- RUYRA, Joaquim (1935). «Ramon Turró i el P. Esplugues». *Criterion*, núm. XI, 40-41, 292.

- RUYRA, Joaquim (2003). «El temps difícils del doctor Turró». A: *Dotze relats i altres textos*. Edició i introducció a cura de Lluïsa Julià. Girona: Edicions de la Ela Geminada, p. 23-46.
- SERRA I HÚNTER, Jaume (1925). *Les tendències filosòfiques a Catalunya durant el segle XIX*. A: *Discursos llegits en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la solemne recepció pública del Dr. D. Jaume Serra y Hünter el dia 27 de desembre de 1925*. Barcelona: Tipografia Atlas, p. 1-25.
- SERRA I HÚNTER, Jaume (1926). «Algunes aspectes de la vida universitària del doctor Llorens i Barba». *Revista de Catalunya*, núm. 21, 288-296.
- SERRA I HÚNTER, Jaume (1928). «L'obra filosòfica d'En Ramon Turró». *Revista de Catalunya*, núm. 51 (setembre-octubre), 209-238.
- SERRA I HÚNTER, Jaume (1938a). «Assaig sobre l'atzar i la contingència». *Revista de Catalunya*, núm. 82, 25-38.
- SERRA I HÚNTER, Jaume (1938b). «Glossa del moment». *Revista de Catalunya*, núm. 85, 467-473.
- SERRA I HÚNTER, Jaume (1938c). «El pensament popular i els sistemes de filosofia». *Revista de Catalunya*, núm. 87, 171-184.
- SERRA I HÚNTER, Jaume (1939). «Filosofia espiritualista de l'acció». *Revista de Catalunya*, núm. 94, 33-38. [Inclòs a *El pensament i la vida. Estímuls per a filosofar*. Mèxic: Club del Llibre Català, 1945, p. 131-139.]
- SERRA I HÚNTER, Jaume (1940). «Entorn del problema del mal». *Revista de Catalunya*, núm. 97, 301-307. [Inclòs a *El pensament i la vida. Estímuls per a filosofar*. Mèxic: Club del Llibre Català, 1945, p. 121-130.]
- SERRA I HÚNTER, Jaume (1943). «La filosofia de Joan Lluís Vives». *Revista de Catalunya*, núm. 99-101 (gener-març), 45-66.
- SERRA I HÚNTER, Jaume (1945). «Filosofia espiritualista de l'acció». *Revista de Catalunya*, núm. 94, desembre 1939, 33-38. [Inclòs a *El pensament i la vida. Estímuls per a filosofar*. Mèxic: Club del Llibre Català, 1945, p. 131-139.]
- SERRA I HÚNTER, Jaume (1945). *El pensament i la vida. Estímuls per a filosofar*. Pròleg de Josep Carner. Dibuix-retrat d'A. Artís-Gener. Mèxic: Club del Llibre Català. [Inclou els articles «Entorn del problema del mal», p. 121-130, i «Filosofia espiritualista de l'acció», p. 131-139.]
- SERRA I HÚNTER, Jaume (1947). «La concepció de l'infinit». *Revista de Catalunya*, núm. 102 (abril-juny), 67-73.

- SERRA I HÚNTER, Jaume (2010). *Escrits sobre la història de la filosofia catalana*. Edició d'Ignasi Roviró i Xavier Serra. Barcelona: Publicacions de la Facultat de Filosofia de la Universitat Ramon Llull.
- SIGUÁN, Miquel; KIRCHNER, Montserrat (2001). «Georges Dwelshauvers. Un psicólogo flamenco en Cataluña». *Anuario de Psicología*, vol. 32, núm. 1, 89-108.
- SIGUÁN, Miquel; KIRCHNER, Montserrat (2006). *Georges Dwelshauvers i els començaments de la psicologia experimental a Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume (2012). «*Revista de Catalunya*. Aproximació a la seva història». *Revista de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXIII, 75-89.
- SOLDEVILA, Ferran (1926). «El llibre de Georges Dwelshauvers». *Revista de Catalunya*, núm. 21, 261-268. [Reproduït a *Textos d'història política 1924-1967*. Recerca, selecció, introducció i cronologia a cura d'Enric Pujol. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Presidència, 1994, p. 55-64.]
- SOLDEVILA, Ferran (1930). «Represa». *Revista de Catalunya*, núm. 61, 1-4.
- SOPENA, Mireia (2018). *El risc de la modernitat. La revista Criterion*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TRIADÚ, Joan (2000). «Rovira i Virgili i els intel·lectuals catalans del seu temps». A: Roig, Josep M. (ed.), *Rovira i Virgili, 50 anys després*. Valls: Cossetània, p. 69-80.
- TRUETA, Josep (1956). «L'origen de la legislació social». *Revista de Catalunya*, núm. 105, 30-34.
- TRUETA, Josep (1978). *Fragments d'una vida*. Barcelona: Edicions 62.
- TRUETA, Josep (1979). *L'esperit de Catalunya*. Barcelona: Selecta.
- TURRÓ, Ramon (1925). «Diàlegs sobre coses d'art i ciència». *Revista de Catalunya*, núm. 7, 1-12; núm. 8, 105-116; núm. 10, 313-324.
- TURRÓ, Ramon (1926). «El mètode objectiu». *Ciència. Revista Catalana de Ciència i Tecnologia*, núm. 5, 205-209.
- TUSQUETS, Joan (1926). «L'obra filosòfica de Ramon Turró». *Criterion*, núm. II, 6, 255-275.
- VILANOU, Conrad; DE LA ARADA, Raquel (2017). «Guillermo Díaz-Plaja y Eugenio d'Ors, el combate por la luz». A: Jiménez León, Marcelino

- (coord. i ed.), *El Fondo Guillermo Díaz-Plaja: perspectivas de un legado*. Barcelona: Octaedro, p. 105-120.
- XIRAU, Antoni (1943). «El progrés moral de la Humanitat». *Revista de Catalunya*, núm. 99-101, 81-87.
- XIRAU, Joaquim (1925). «Kant i la cultura catalana (Reflexions de centenari)». *La Revista. Quaderns de Publicació Quinzenal*, núm. 223, 7-10. [Inclòs a *Obras completas, II. Escritos sobre educación y sobre el humanismo hispánico*. Rubí-Madrid: Anthropos, Fundación Caja Madrid, 1999, p. 499-504.]
- XIRAU, Joaquim (1929). «Noves etapes de la investigació filosòfica». *Ciència. Revista Catalana de Ciència i Tecnologia*, núm. 32, 3-8.
- YATES, Alain (1975). *Una generació sense novel·la? La novel·la catalana entre 1900 i 1925*. Barcelona: Edicions 62.

Detall (per ordre cronològic) d'articles de caràcter filosòfic publicats a la *Revista de Catalunya*, a banda dels ressenyats en la bibliografia anterior:

- CREXELLS, Joan (1924). «La ciència i el futur». *Revista de Catalunya*, núm. 2 (agost), 113-124. [Es va incloure a l'edició de l'*Obra completa*. I. Barcelona: Edicions de la Magrana, 1995, p. 131-139.]
- XIRAU, Joaquim (1924). «Consciència i realitat. El subjectivisme i la cultura moderna». *Revista de Catalunya*, núm. 5 (novembre), 458-470. [Inclòs a les obres completes de l'autor, *Escritos sobre historia de la filosofía. Vol. 2. Artículos y ensayos*. Rubí: Fundación Caja Madrid, Anthropos, 2000, p. 135-146.]
- CREXELLS, Joan (1925). «La Història a l'inrevés». *Revista de Catalunya*, núm. 7 (gener), 13-25. [Es va incloure a l'edició de l'*Obra completa*. I. Barcelona: Edicions de la Magrana, 1995, p. 170-197.]
- CREXELLS, Joan (1925). «Els arguments de Zenon d'Elea i el concepte de l'infinit». *Revista de Catalunya*, núm. 9 (març), 234-242. [Es va incloure a l'edició de l'*Obra completa*. I. Barcelona: Edicions de la Magrana, 1995, p. 189-202.]
- CARRERAS I ARTAU, Joaquim (1925). «Un nou mitjà de descoberta en la persecució judicial dels delinqüents: el diagnòstic psicològic». *Revista de Catalunya*, 12 (juny), 528-539.

- CREXELLS, Joan (1925). «De Hobbes a Maurras». *Revista de Catalunya*, núm. 13 (juliol), 1-14.
- FARRAN I MAYORAL, Josep (1926). «A propòsit de “Jo” de Prudenci Bertrana (L'aspecte moral i l'aspecte literari)». *Revista de Catalunya*, núm. 19 (gener), 1-9.
- RAHOLA, Carles (1926). «Una autobiografia del Doctor Diego Ruiz». *Revista de Catalunya*, núm. 19 (gener), 22-25.
- JUNOY, Josep M. (1926). «Al marge de la política i de l'estètica de Charles Maurras». *Revista de Catalunya*, núm. 21 (març), 269-278.
- SERRA I HÚNTER, Jaume (1926). «Algunes aspectes de la vida universitària del doctor Llorens i Barba». *Revista de Catalunya*, núm. 21 (març), 288-296.
- CERVERA, Leandre (1926). «En la mort de Ramon Turró. L'home i l'obra». *Revista de Catalunya*, núm. 25 (agost), 51-53.
- CARRERAS I ARTAU, Joaquim (1926). «La psicologia del testimoni amb referència al procediment judicial». *Revista de Catalunya*, núm. 28 (octubre), 337-353.
- FONT, Melcior (1927). «Joan Crexells (Dades per a una biografia)». *Revista de Catalunya*, núm. 32 (febrer), 158-177.
- XIRAU, Joaquim (1927). «La ideologia de Pi i Margall». *Revista de Catalunya*, núm. 33 (març), 278-290.
- PASCUCHI, Marçal (1927). «Introducció a l'Epistolari del Dr. J. M. Guardia». *Revista de Catalunya*, núm. 34 (abril), 380-395.
- ALBERT, Salvador (1927). «Renan, el seu idealisme i la seva humilitat». *Revista de Catalunya*, núm. 39 (setembre), 269-278.
- MIRABENT, Francesc (1927). «Els estudis filosòfics a Catalunya». *Revista de Catalunya*, núm. 40 (octubre), 348-357.
- REVENTÓS, Manuel (1927). «Sobre Niccolò Machiavelli: en el seu quart aniversari». *Revista de Catalunya*, núm. 42 (desembre), 561-576.
- CERVERA, Leandre (1928). «Conversa al marge de l'epistolari i del diari íntim de Cristòfor de Domènec». *Revista de Catalunya*, núm. 44 (febrer), 159-172.
- F. M. (FONT, Melcior?) (1928). «Una noble evocació de Joan Crexells». *Revista de Catalunya*, núm. 44 (febrer), 217-219.

- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1928). «La Psicologia de Pi i Sunyer». *Revista de Catalunya*, núm. 45 (març), 225-237.
- MIRABENT, Francesc (1928). «L'altre aspecte de la filosofia anglesa». *Revista de Catalunya*, núm. 52 (nov.-des.), 361-367.
- FAREZ, Paul (1929). «El credo del psicoanàlisi». *Revista de Catalunya*, núm. 54 (març-abril), 165-170.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1929). «Les idees de P.-J. Proudhon». *Revista de Catalunya*, núm. 55 (maig-juny), 337-351.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1929). «Estudis sobre Valentí Almirall». *Revista de Catalunya*, núm. 59 (octubre), 281-292.
- NICOL, Eduard (1930). «A propòsit d'un escàndol. Dos mots sobre estudiants». *Revista de Catalunya*, núm. 63 (novembre), 229-230.
- COROMINES, Pere (1938). «La tràgica fi de Miguel de Unamuno». *Revista de Catalunya*, núm. 83 (febrer), 155-170.
- TASIS I MARCA, Rafael (1938). «Aldous Huxley». *Revista de Catalunya*, núm. 83 (febrer), 181-211.
- CAPDEVILA, Josep M. (1938). «Algunes influències sobre l'estètica de Maragall». *Revista de Catalunya*, núm. 84 (15 març), 323-340.
- ESCLASANS, Agustí (1938). «Un assaig sobre Xavier Llorens». *Revista de Catalunya*, núm. 84 (15 març), 459-464. [Comentari al treball de Jaume Serra i Hünter, *Xavier Llorens i Barba. Estudis i carrera professional*. Arxius de l'Institut de Ciències (Any ix, 1921), edició de 200 exemplars, novembre de 1937.]
- CAPDEVILA, Josep M. (1938). «Emerson i el "Discurs de la Festa de la Bellesa"». núm. 85 (15 d'abril), 515-518. [Complementa el núm. 84.]
- CAPDEVILA, Josep M. (1938). «El concepte de Bellesa». *Revista de Catalunya*, núm. 86 (15 maig), 9-31.
- MANENT, Marià (1938). «Swedenborg». *Revista de Catalunya*, núm. 86 (15 maig), 119-120.
- MANENT, Marià (1938). «Un llibre d'Estètica». *Revista de Catalunya*, núm. 88 (15 de juliol), 463-473. [Comentari al llibre de Francesc P. Mirabent, *Iniciació als problemes de l'Estètica*, IEC, 1936.]
- GALÍ, Alexandre (1938). «Els forjadors de la mentalitat europea contemporània-Pascal». *Revista de Catalunya*, núm. 91 (15 d'octubre), 169-193.

- PI I SUNYER, August (1938). «Determinisme i contingència». *Revista de Catalunya*, núm. 92 (15 de novembre), 377-410.
- XIRAU, Joaquim (1938). «Husserl». *Revista de Catalunya*, núm. 93 (15 de desembre), 541-561. [Inclòs a les obres completes, *Escritos sobre historia de la filosofía*. Vol. 2. *Artículos y ensayos*. Rubí: Fundación Caja Madrid, Anthropos, 2000, p. 17-28.]
- RAHOLA, Carles (1938). «Josep Maria Meranges». *Revista de Catalunya*, núm. 93 (15 de desembre), 605-639.
- SANTALÓ, Lluís A. (1940). «Les Matemàtiques, el llenguatge i l'infinit». *Revista de Catalunya*, núm. 97 (març), 313-317.
- AGUADÉ MIRÓ, Jaume (1943). «Humanisme i reforma». *Revista de Catalunya*, núm. 99-101 (gener-març), 67-77.
- MORAGAS, Rafael (1943). «Evocació de Tolstoi». *Revista de Catalunya*, núm. 99-101 (gener-març), 121-134.
- CORREDOR, Josep M. (1947). «Al marge (després) del centenari de Nietzsche». *Revista de Catalunya*, núm. 102 (abril-juny), 112-117.
- FERRATER MORA, Josep (1947). «El sentit de la mort». *Revista de Catalunya*, núm. 103 (juliol-setembre), 194-208.

EL PENSAMENT MEDIEVAL A LA REVISTA DE CATALUNYA: UN STATUS QUAESTIONES

MARIA CABRÉ DURAN

Universitat Autònoma de Barcelona

INTRODUCCIÓ

La filosofia, en qualsevol de les seves expressions, ha estat un dels temes centrals a què s'ha dedicat la *Revista de Catalunya* al llarg dels seus cent anys d'història (1924-2024). El Simposi Trias, celebrat a l'Institut d'Estudis Catalans de Barcelona el 19 i 20 de juny de 2024, va ser una bona mostra d'aquesta trajectòria, amb ponències dedicades a figures rellevants com Eduard Nicol, Jaume Serra i Hünter, Joan Crexells i Ferrater Mora. Cal destacar especialment la presència destacada de textos filosòfics publicats durant la primera etapa de la revista (1924-1967), determinada per les conjuntures socials i polítiques del moment. Molts d'aquests textos, enfocats a l'epistemologia i la filosofia de la ciència (vegeu, per exemple, Crexells, 1924), van ser escrits per filòsofs de la generació de preguerra, aleshores joves pensadors com els esmentats Nicol, Serra i Hünter, Crexells, als quals cal afegir Joaquim Xirau, Joaquim Carreras i Artau, Ramon Turró i Francesc Mirabent. Entre les seves aportacions voldria subratllar la reivindicació i actualització dels clàssics que va dur a terme Joan Crexells amb el text *Els arguments de Zenon d'Elea i el concepte de l'infinit* (Crexells, 1925a) i els articles que revisen la història de la filosofia catalana, com el de Serra i Hünter dedicat a Llorens i Barba (Serra i Hünter, 1926).

Tanmateix, a partir del 1986, la filosofia va continuar ocupant un espai rellevant a la *Revista de Catalunya*, que es publica de manera ininterrompuda fins a l'actualitat. En aquesta segona etapa s'observa un notable interès per la filosofia política i els estudis dedicats a filòsofs catalans del segle xx. Figures com Eugeni d'Ors, amb els nombrosos articles de Josep Albertí i Oriol publicats durant la primera dècada del segle XXI (com, per exemple, Albertí, 2001 i 2008), Ferrater Mora (Pagès, 1991b), Francesc Pujols (Ribas, 2001; Cuscó, 2006; Ribas, 2007), Raimon

Panikkar (Pigem, 2007; Blasi, 2010), Xavier Rubert de Ventós (Vilar, 2024) o Pere Grases (Molas, 2009) hi han estat àmpliament representats, al costat d'altres intel·lectuals destacats i rellevants en el camp que ens ocupa, com Lluís Nicolau d'Olwer (Manent, 2006). Altres aportacions han fet retrospectives de la filosofia catalana a línies més generals, com són l'estudi sobre el Liceu Maragall (Alegret i Biosca i Castany Magraner, 1991) o sobre l'exili de la filosofia catalana del 39 (Jiménez Guirao, 2023).

Durant tota la seva trajectòria, la *Revista de Catalunya* ha publicat també una àmplia varietat d'estudis sobre pensadors internacionals, dedicats a algun aspecte del pensament de figures com Montaigne (Sáez, 2009), Hobbes (Crexells, 1925b), Montesquieu (Quero, 1940), Kant (Olesti, 1993), Husserl (Xirau, 1938), Gramsci (Morera, 2012), Sartre (Cuscó, 1998), Quine (Pagès, 1991a), Morin (Tort i Tobaruela, 2003), Singer (Tobaruela i Tort, 2003), Habermas (Renyer, 1998) o Mosterín (Tobaruela i Tort, 2003), entre molts altres. A més, en aquesta panoràmica general —forçosament incompleta— sobre la presència de la filosofia en la revista, també hi voldria esmentar la participació de filòsofs contemporanis del nostre país, com Marina Garcés (Beltran, 2020), Raúl Gabás (Gabás, 1986), Francisco Bengoechea Echaondo (Bengoechea, 1998) i Josep Maria Terricabras (Terricabras 1991 i 1992), tristament traspasat fa pocs mesos.

Però la qüestió que ha motivat aquest estudi és la següent: fins a quin punt la *Revista de Catalunya* ha tractat temes i figures pròpies de la filosofia medieval catalana? Així, l'objectiu d'aquesta contribució és, tal com indica el seu títol, analitzar la presència d'estudis i textos dedicats al pensament medieval en la revista. Es tracta d'explorar com aquesta ha abordat la filosofia medieval catalana, entesa com la producció filosòfica desenvolupada en els territoris de la Corona d'Aragó entre els segles v i xv.

Abans de presentar els resultats d'aquesta anàlisi, convé subratllar que, al marge de la filosofia, el medievalisme també ha estat una línia d'interès fonamental en els articles de la *Revista de Catalunya*, especialment en els dedicats a la història, però també —i sobretot— en els centrats en la literatura i l'art. Alguns exemples significatius de la primera etapa de la revista són els estudis de Montoliu (1926), Nicolau d'Olwer (1926), Rovira i Virgili (1929), Rubió i Lluch (1928), Serra i Ràfols (1925), Valls i Taberner (1928) i la secció bibliogràfica «Cròniques catalanes: la història i l'erudició» que el medievalista Ferran Soldevila va publicar en tots els primers números de la revista (de l'any 1924 al 1929; vegeu la resta de referències bibliogràfiques de Soldevila), així com els seus nombrosos

assajos històrics (vegeu, a tall d'exemple, Soldevila, 1925a).¹ En la segona etapa, destaquen els estudis sobre història i literatura medieval catalana de Bramon (1992), Carré (1996), Cuadrada (1992 i 1999), Cingolani (2000b), Espadaler (1998, dedicat a Ramon Muntaner), Gonzalvo i Bou (2008), Massip (2002) o Torró (2001), entre molts altres.

Dins dels quinze segles que conformen l'edat mitjana, destaquen, pel tema que ens ocupa, els quatre darrers (xi-xv), corresponents al període conegut com l'*escolàstica*. Durant aquesta època, els principals protagonistes de la vida intel·lectual foren els membres dels ordes mendicants, especialment dominics i franciscans. Aquest període es caracteritza per integrar la filosofia clàssica al servei de la comprensió i l'explicació de la revelació cristiana. És en aquest context que emergeixen les grans figures de la nostra tradició filosòfica, com Ramon Llull, Arnau de Vilanova, Ramon Martí, Francesc Eiximenis, Vicent Ferrer, Nicolau Eimeric, Ramon Sibiuda o Guiu de Terrena.²

RAMON LLULL

De tots els autors esmentats, la figura que ha rebut més atenció per part de la *Revista de Catalunya* és, sens dubte, Ramon Llull (1232-1315), probablement l'autor més destacat del període que ens ocupa. Llull, filòsof i teòleg mallorquí, fou un pioner del pensament en llengua catalana i creador de l'*Ars*, un sistema filosòfic únic amb el qual pretenia demostrar racionalment la fe cristiana i promoure la seva proposta missionera. Considerat un dels fundadors tant de la literatura com de la filosofia en català, la seva influència ha estat universal.

Durant la primera etapa de la revista, Llull va ser objecte d'interès i estudi per part del medievalista Ferran Soldevila. Aquest va destacar especialment la publicació d'obres lul·lianes o sobre Llull a casa nostra, un fet que ja es percep en els primers números de la revista. Segons Soldevila,

- 1 L'historiador Ferran Soldevila i Zubiburu (Barcelona, 1894-1971) és una figura clau de la historiografia catalana contemporània. Deixeble d'Antoni Rubió i Lluch, destaca especialment per la seva monumental *Història de Catalunya*, obra de referència en l'àmbit acadèmic i divulgatiu. Soldevila va col·laborar de manera activa amb la *Revista de Catalunya*, que va dirigir durant un període breu, però significatiu (de setembre de 1930 a desembre de 1931). Anys més tard, la revista li dedicaria alguns textos d'homenatge i anàlisi, com els de Pujol (2010) i Vidal (2018).
- 2 Per completar la llista i ampliar el perfil biogràfic i intel·lectual d'aquests autors, vegeu Mensa (2012, *Filosofia medieval a Catalunya*).

aquest interès reflectia tant el fervor vers la figura del mallorquí com la dimensió universal de la seva obra, tant en l'àmbit del pensament com en el de la literatura. Així, Soldevila, es va fer ressò, entre altres, de la publicació, per part de Ramón d'Alòs-Moner, de les *Poesies* de Llull en el tercer volum d'«Els nostres clàssics» de l'Editorial Barcino (Soldevila, 1925b, p. 90-92); de l'edició d'*Història del lul·lisme* de Joan Avinyó, que és «una història de les controvèrsies entorn de la doctrina de Ramon Llull» (Soldevila, 1925c, p. 187) i de la *Medicina lul·liana* de Josep M. Serra de Martínez (Soldevila, 1925c); de les traduccions angleses de l'*Arbre de la filosofia d'amor* (Soldevila, 1927a, p. 414-415) i del *Llibre de les bèsties* (Soldevila, 1928b, p. 73-74), ambdues per part de l'hispanista Allison Peers; d'algunes publicacions sobre l'obra lul·liana en anglès, com *The book of the order of chyvalry* i *The alchemical 'testament' attributed to Raymond Llull* (Soldevila, 1928b, p. 74-75); o de la culminació de la *Bibliografia de les impressions lul·lianes*, un projecte que Elies Rogent i Estanislau Duran havien començat el 1910 i que aleshores havia acabat Ramón d'Alós, secretari de l'Institut d'Estudis Catalans en aquell moment (Soldevila, 1928c, p. 170). Soldevila, en un dels seus assajos històrics, també va destacar la rellevància de la figura i l'obra de Llull en la descoberta geogràfica del continent africà (Soldevila, 1925a). Pel que fa al vessant poètic de Llull, aquest és mencionada en l'estudi de Rafael Tasis sobre la poesia catalana dels segles xv i xvi, on l'autor li dedica algunes línies que subratllen el valor singular de la seva producció lírica (Tasis, 1947, p. 41-42).

En aquesta primera etapa de la revista, també s'hi van publicar dos breus textos de Ramon Llull, concretament en el número especial de 1943, marcat inevitablement pel context de la Segona Guerra Mundial i les seves repercussions a Europa. El primer, especialment rellevant per la situació que patien les institucions culturals i acadèmiques europees en aquell moment, és un fragment de *Lo concili* (publicat per Llull el 1311). El segon, inclòs a la secció de «Literatura», és el poema «Del teu veí», extret del *Llibre de mil proverbis*, que Llull va escriure cap al 1302. En el número 59 de l'any 1929 (p. 371-374), la *Revista de Catalunya* també va publicar, en la secció de «Periòdics i revistes» i amb el títol «Ramon Llull a Palma», una semblança de la vida i obra del mallorquí, que és la traducció d'un fragment de l'obra de Havelock Ellis, *The soul of Spain* (1915).

A la segona etapa de la revista, destaca, en primer lloc, un estudi de l'historiador novaiorquès Anthony Bonner (1928-), titulat «L'estat actual dels estudis sobre el pensament de Ramon Llull» (Bonner, 1987). Aquest treball ofereix una anàlisi exhaustiva dels estudis lul·lians des de 1909, amb la publicació de l'obra d'Otto Keicher, fins al projecte d'edició crítica de l'obra llatina. Segons Bonner, aquests estudis reivindiquen

el lloc central de Llull en la història del pensament europeu i faciliten la integració de cada obra dins del seu sistema filosòfic. A més, l'autor presenta i comenta la cronologia de la producció lul·liana, que divideix en quatre etapes: preartística, quaternària, ternària i postartística.

En segon lloc, dins la secció de «Raonaments», observem que Raimon Panikkar (1918-2010) va publicar la reflexió «La concòrdia religiosa segons Ramon Llull» (Panikkar, 1988). Aquest text s'articula entorn de l'«ecumenisme ecumènic» present al *Llibre del gentil e los tres savis*, on s'aborda la qüestió de l'harmonia entre les tres grans forces religioses d'Occident en el seu moment: el judaisme, el cristianisme i l'islam. Panikkar actualitza alguns aspectes de la visió profètica de Llull i subratlla la vigència de valors com la concòrdia, el respecte mutu i el diàleg. A més, destaca les regles que, segons Llull, haurien de regir el diàleg interreligiós i intercultural: celebrar-lo en un espai neutral, evitar els arguments d'autoritat i mantenir sempre una actitud de construcció i obertura.

En tercer lloc, trobem un altre assaig d'Anthony Bonner titulat «El lloc de Ramon Llull en la cultura universal» (Bonner, 1988). Aquest treball intenta situar la figura del Doctor Il·luminat dins la tradició filosòfica universal, analitzant la recepció de la seva obra filosòfica i teològica entre els segles xv i xviii, així com les reaccions i influències que va generar. Bonner també examina elements de la biografia de Llull, com el seu misticisme i l'alquímia, per oferir una visió més completa del personatge. A més, defensa que el corrent del lul·lisme és clau per comprendre determinats aspectes del Renaixement i de la cultura europea posterior.

Poc després, Rossend Arqués i Coromines (1953-) va publicar un text sobre la presència i l'ús de Llull en l'obra d'Eugeni d'Ors, qui el presenta com a model de comportament intel·lectual i racional, així com arquetip de l'home noucentista i reflex de la seva pròpia essència (Arqués, 1990). L'autor analitza la figura de Llull al segle xx a través d'Ors, qui el veu com un símbol de la mitificació del beat dins la ideologia de la Nova Catalunya, una figura que encarna la catalanitat universalista, teoritzadora i en recerca de la unitat. Aquest element, segons Arqués, resulta fonamental per comprendre el pensament i l'obra d'Ors.

Més endavant, el professor Albert Soler i Llopart (1963-) va publicar «Llull, de Mallorca estant» (Soler, 1990), que és una ressenya de les *Obres selectes* de Llull editades, en dos volums, per l'esmentat Bonner. D'aquesta publicació, Soler en destaca l'abundant informació bibliogràfica i el criteri de selecció de les obres, que és l'elaboració i difusió de l'*Ars*, la qual cosa permet presentar l'obra lul·liana com un tot que s'interrelaciona. Albert Soler, de nou, publica el text «Ramon Llull al segle XXI», on celebra la

publicació de la «Nova Edició de les Obres Ramon Llull» (NEORL), «una empresa de primera magnitud per a la cultura catalana del segle XXI» (Soler, 1991, p. 139). Soler repassa la història dels projectes d'edició crítica de l'obra lul·liana i les característiques de la tradició manuscrita en qüestió, que és molt àmplia i complexa tant per la quantitat com per la qualitat dels manuscrits.

Finalment, Pere Sánchez i Ferré (1946-), a «Ramon Llull i l'alquímia: consideracions sobre un malentès» (Sánchez, 1995), intenta provar que Llull no condemnava l'alquímia; dona suport a la tesi dels segles XIV i posteriors per la qual el filòsof mallorquí seria un mestre de la literatura alquímica.

ARNAU DE VILANOVA

A més de Llull, la *Revista de Catalunya* també ha publicat estudis dedicats a altres figures rellevants del pensament medieval català esmentades anteriorment. Una d'elles és Arnau de Vilanova (1240-1311), qui va ser un metge de renom, teòleg reformista i diplomàtic, conegut per les seves obres sobre medicina teòrica, en què introdueix a la cultura occidental textos mèdics clàssics, com els de Galè, que van suposar una revolució en la medicina. Arnau també fou influent per les seves reflexions sobre escatologia, en les quals desenvolupa proposicions profèticoapocalíptiques. Va combinar el pensament medieval amb la recerca espiritual i la recuperació de la «veritat del cristianisme» amb l'objectiu de reformar-lo, fet que va deixar una profunda empremta en el pensament europeu de l'època.

Durant la primera etapa de la revista, Arnau, tot i que en molta menor mesura que Ramon Llull, apareix esmentat en diverses ocasions: com un dels filòsofs clàssics reconeguts per prohoms contemporanis, com fou el metge i pedagog J. M. Guàrdia (Pascuchi, 1928, p. 428 i 443); com un dels metges que, tot i formar part de l'escolàstica, va ser crític amb els principis científics consagrats per ella a l'hora de pensar la medicina (Aiguader, 1939, p. 43); i com un dels catalans que, com Llull, permet vincular Montpeller i Catalunya (Carrión, 1940, p. 103). Però, de nou, és Ferran Soldevila qui dona notícia d'algunes publicacions de les obres d'Arnau de Vilanova o relatives a ell. Així, en el número 17 de l'any 1925 se celebra la publicació, en una miscel·lània d'homenatge a Heinrich Finke, del text català de la *Informatio beguinorum vel Lectio Narbonae* d'Arnau de Vilanova per part de Ramon d'Alòs-Moner (Soldevila, 1925d). Poc després, Soldevila comenta la publicació de l'assaig bibliogràfic de Pere Bohigas i Balaguer

titulat *Profecies catalanes dels segles XIV i XV* (Bohigas, 1920-1922). Arran d'aquesta obra, que es basa en l'estudi de manuscrits de les biblioteques de Barcelona i Madrid, Soldevila comenta la importància d'Arnau de Vilanova en el camp de la literatura profètica catalana (Soldevila, 1926a, p. 197). En aquesta darrera ressenya, Soldevila discuteix amb Bohigas sobre la relació d'un altre autor molt important per la filosofia medieval catalana i les profecies: Francesc Eiximenis (ca. 1327-1409).

En la segona etapa de la revista, Miquel Batllori va publicar l'article «Algunes pervivències d'Arnau de Vilanova fins a la Revolució Francesa» (Batllori, 1987), en el qual analitza els elements que el metge Arnau tenia en comú amb alguns comentaristes de Joaquim de Fiore sobre el suposat regne mil·lenari de l'Esperit Sant, com Antonio Vieira. Arnau, per part seva, va assenyalar que el rei d'aquest darrer temps seria Frederic de Sicília.

FRANCESC EIXIMENIS

Eiximenis (ca. 1330-1409) fou un frare franciscà, escriptor i teòleg gironí amb una àmplia formació, i es considera una de les figures més influents del pensament medieval català en tots els àmbits, especialment en els terrenys polític i teològic. Autor d'obres com *Lo Crestià* (escrita en català entre el 1378 i el 1383) o *Regiment de la cosa pública*, adreçada als regidors de València, Eiximenis va abordar temes religiosos, polítics i socials amb un llenguatge clar i accessible. A través de les seves obres, va contribuir a la difusió de la cultura i els ideals de l'escolàstica i va ajudar a fer arribar el pensament teològic i polític a un públic ampli.

En el número 40 de l'any 1927, Ferran Soldevila va escriure una notícia bibliogràfica sobre la publicació del *Regiment de la cosa pública* d'Eiximenis, un autor «dels més oblidats, i un dels que menys mereixien d'ésser-ho» (Soldevila, 1927b, p. 406), en el tretzè volum d'«Els nostres clàssics» (Barcino). A continuació, Domènec Guansé va ressenyar la mateixa edició i en va dir el següent:

El llibre, més que res, té un alt interès històric i fins geogràfic. És un bell i pintoresc document de l'època. La vida medieval catalana, les idees corrents de la societat d'aleshores, s'hi veuen clarament reflectides [...]. És un cant apassionat a la bellesa de València. La claror del cel i l'abundància de la terra, es reflecteixen en la prosa d'Eiximenis (Guansé, 1927, p. 413-414).

Soldevila, poc abans, ja havia comentat una altra publicació d'una obra d'Eiximenis, «qui ocupa un lloc, després de Ramon Llull i Arnau de Vilanova, entre els nostres grans escriptors enciclopèdics medievals» (Soldevila, 1927b, p. 406). Es tracta de *Contes i faules*, que fou editada de nou a «Els nostres clàssics» per Marçal Olivar (Soldevila, 1926b, p. 437-438). A continuació d'aquesta breu ressenya, Domènec Guansé fa una nova i més detallada anàlisi de la mateixa publicació, en què ressalta aspectes clau de la biografia i l'obra d'Eiximenis. Guansé subratlla especialment la gran popularitat de l'autor, la qualitat de la seva prosa i el paper fonamental que va tenir en la divulgació de la llengua catalana (Guansé, 1926, p. 439-440).

L'any 1929, finalment, Soldevila celebra l'arribada de la publicació íntegra de l'obra d'Eiximenis, de la qual fins al moment tan sols n'havien vist la llum algunes parts —com acabem de veure. El projecte, que de moment contemplava editar el segon volum del *Terç del Crestià* i els *Sermons* de Vicent Ferrer, el va anunciar l'Editorial Barcino i en tindria cura Josep Sanchis Sivera, com, de fet, va ser (Soldevila, 1929, p. 466-467). En el mateix volum, en la secció de «Periòdics i revistes» (p. 500-501) es comenta la publicació d'una quarta obra d'Eiximenis, la *Doctrina compendiosa*. Es va publicar en «Els nostres clàssics» de Barcino i a cura de Martí de Barcelona, qui en va dissipar tots els dubtes d'atribució. Per la ressenya, es recuperen les línies que Valls i Taberner havia publicat poc abans a *La Veu de Catalunya*.

Per acabar, i recuperant la discussió entre Bohigas i Soldevila sobre la possible relació d'Eiximenis amb els anuncis profètics (Soldevila, 1926a), cal esmentar que Antoni Rovira i Virgili cita un fragment d'Eiximenis que sembla ser una profecia, car hi anuncia l'extinció de les dinasties i monarquies cristianes i la formació d'un imperi universal format per repúbliques.³ Rovira i Virgili considera i analitza si la transició dels règims absolutistes als règims democràtics i igualitaris que es va donar durant l'edat mitjana, de Pere III el Cerimoniós a Ferran II el Catòlic, es pot llegir com l'arribada d'aquesta profecia (Rovira i Virgili, 1938, p. 13-14).

3 «D'aquí avant no hi haurà reis, ne duchs, ne comptes, ne nobles, ne grans senyors, ans d'aquí avant fins a la fi del món regnarà per tot lo món la justícia popular, e tot lo món per consegüent serà partit e regit per comunes, axí com huy se regeix Florença, e Roma, e Pisa, e Sena, e d'altres ciutats d'Itàlia i d'Alemanya» (Rovira i Virgili, 1938, p. 13-14; fragment que coincideix, parcialment, amb Eiximenis, *Dotzé del Crestià*, cap. 466).

VICENT FERRER, ANTONI ANDREU I ALTRES

Vicent Ferrer (1350-1419) fou un frare predicador que, entre altres, feu aportacions en l'àmbit de la filosofia i de la lògica, si bé en el marc del tomisme propi de l'època. Aquest autor, vitalment vinculat a València i a Lleida, també es va dedicar a predicar arreu d'Europa i a defensar una reforma de l'Església que l'allunyava dels moviments humanistes del moment. Vicent Ferrer apareix a la *Revista de Catalunya* per primera vegada de la mà de Víctor Oliva (1884-1948), que en parla extensament en ocasió de la publicació d'una apologia a París per part de Matthieu-Maxime Gorce (Oliva, 1924). Oliva exposa, en primer lloc, la biografia del sant, i n'emfatitza especialment les tasques polítiques com a conseller de reis i papes, per les quals va participar en el Compromís de Casp i en el Cisma d'Occident. En segon lloc, Oliva presenta les obres filosòfiques de Ferrer, com el *Tractatus de suppositionibus*, en el qual refuta el nominalisme d'Ockham en voga a París a finals del segle XIV; i teològiques, com el *Tractatus de vita spirituali*, on exhorta el lector a imitar a Jesucrist mitjançant, també, la vida intel·lectual. Finalment, Oliva analitza diversos aspectes del personatge i destaca l'activitat de Ferrer com a predicador; subratlla que, com a dominic, predicava en català davant de grans auditoris i causava un fort impacte i una gran suggestió col·lectiva.

Ferrer reapareix l'any 1927 a la revista, ara de la mà de Ferran Soldevila, qui va comentar la publicació d'una petita obra sobre el dominic, escrita pel també valencià Almela i Vives i inclosa dins de la «Col·lecció popular Barcino». En aquest estudi, es presenta la figura de Ferrer com a part del conjunt de pensadors i figures influents de l'època (Soldevila, 1927b, p. 409). La mateixa biografia és comentada de nou per Domènec Guansé unes línies més endavant, qui esmenta la intel·ligència i ortodòxia en la qual és reportada la vida del sant (Guansé, 1927, p. 415-416). L'any 1928, el mateix Soldevila dedica «un llarg comentari» a la publicació, per part de la Institució Patxot, de la *Quaresma de Sant Vicent Ferrer* (Soldevila, 1928a, p. 421-424). Aquest text està format per cinquanta-tres sermons que el dominic havia predicat a València l'any 1413, on havia acudit arran de la sentència de Casp. L'edició del text, la introducció i les notes van anar a càrrec del canonge, ja esmentat, Josep Sanchis Sivera.

També en la primera etapa de la revista, i de nou a càrrec de Ferran Soldevila, trobem un comentari a la publicació del *Diplomatari de Ramon de Penyafort* (1185-1204), editat per Ferran Valls i Taberner i format per trenta-cinc documents, indispensables per reconstruir els darrers anys de vida que el predicador i conseller reial va passar a Barcelona (Soldevila, 1929, p. 464-466).

En la segona etapa de la revista, tan sols trobem un estudi que ens cridi l'atenció en el nostre objectiu.⁴ Es tracta de la presentació, per part del professor Jaume Mensa i Valls de l'escotista Antoni Andreu (ca. 1280-1335). És un dels membres més important de l'escola de deixebles de Duns Escot, la qual fou especialment rellevant a Catalunya pel nombre d'autors (Alfred Gunter, Guillem Rubió, Pere Tomàs i Joan Bassols, entre altres) i per la qualitat de les seves produccions. Andreu va escriure una extensa obra filosòfica, dedicada fonamentalment a comentar l'obra d'Aristòtil i d'altres autors clàssics en clau escotista —és a dir, aplicant les doctrines i tesis del seu mestre. Mensa, en el seu assaig, presenta la biografia d'Antoni Andreu, qui sabem que va ser un frare franciscà que va viure a la custòdia de Lleida, a la província d'Aragó (que coincidia amb la Corona d'Aragó). En relació amb Duns Escot, Antoni Andreu presenta les mateixes idees, però amb més claredat, rigor i sistematització, motiu pel qual la seva obra va esdevenir fonamental per l'estudi de l'escotisme en els ambients universitaris dels segles xv i xvi. Amb raó, doncs, ha estat considerat com el «segon fundador de l'escotisme» (Mensa, 2015, p. 27).

També cal esmentar, per acabar, la ressenya i resum que el medievalista Jaume de Puig va publicar, l'any 2003, de la tesi de Claudia Heimann sobre l'inquisidor gironí Nicolau Eimeric (1320-1399) (Puig, 2003). De Puig descriu el treball d'Heimann, els principals temes que s'hi tracten i el marc teòric del qual parteix; també en remarca l'exhaustiva bibliografia que presenta. Eimeric, figura importantíssima per a reconstruir la Inquisició catalana medieval, és l'autor d'un manual per a inquisidors (*Directorium inquisitorum*, 1376) i fou especialment tenaç en perseguir Llull i els lul·listes.

A TALL DE CONCLUSIÓ

Amb tot, observem dues tendències en la *Revista de Catalunya* en relació amb el tema que ens ha ocupat. En la primera etapa, dedicada de manera especial a celebrar les publicacions en català de la nostra literatura clàssica, hi trobem una presència més important d'estudis que parlen

4 D'aquesta segona etapa de la *Revista de Catalunya* no disposem dels volums digitalitzats, fet que ha dificultat, a vegades, la recerca de textos que s'ajustin al nostre objectiu. Vull aprofitar aquesta nota per reconèixer i agrair la gran tasca realitzada per Mn. Perarnau i per la resta de l'equip editorial en redactar la secció de *Notícies bibliogràfiques* de tots els volums de l'*Arxiu de Textos Catalans Antics*, una feina que ha estat fonamental per facilitar la recerca esmentada.

d'autors rellevants del pensament medieval català, la gran majoria dels quals estan signats per Ferran Soldevila. Tanmateix, també cal observar que alguns articles d'aquesta etapa es dediquen més aviat a ressaltar les llums del Renaixement i, en aquest sentit, a exposar la suposada decadència científica i intel·lectual de l'edat mitjana (vegeu, per exemple, Aiguader, 1943). Aquesta idea ens ve a tomb per a afegir que, en la *Revista de Catalunya* hi ressalten especialment els estudis sobre figures de l'edat moderna que representen l'humanisme literari i filosòfic a Catalunya. Alguns d'aquests autors són Bernat Metge (1340-1413), traductor i prosista a qui la revista ha dedicat diversos textos (com Cingoliani, 2000a i 2001); Antoni Canals (1352-1418), dominic valencià deixeble de Vicent Ferrer que va traduir al català alguns clàssics grecollatins (vegeu Riquer, 1934 i Saragossà, 2008), i també, tot i que posteriors, els influents pensadors humanistes Joan Lluís Vives (1493-1540) i Cristòfor Despuig (1510-1574) (vegeu Ventura, 1993a i 1993b; i Duran, 2010). En la segona etapa, com hem vist, la presència d'aquestes mencions i estudis a propostes pròpies de la filosofia medieval catalana que hem intentat rastrejar disminueix i, a excepció de Lull, esdevenen més esparsos.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AIGUADER I MIRÓ, Jaume (1939). «Els metges en el Renaixement». *Revista de Catalunya*, núm. 94, 39-45.
- AIGUADER I MIRÓ, Jaume (1943). «Humanisme i Reforma». *Revista de Catalunya*, núm. 99-101, 67-77.
- ALBERTÍ I ORIOL, Jordi (2001). «El *Glosari* de Xènius (1920-1921) després de la defenestració d'Eugeni d'Ors (i ix)». *Revista de Catalunya*, núm. 159, 99-113.
- ALBERTÍ I ORIOL, Jordi (2008). «Eugeni d'Ors: la filosofia de l'home en activitat». *Revista de Catalunya*, núm. 242, 112-117.
- ALEGRET I BIOSCA, Lluís; CASTANY MAGRANER, Bernat (1991). «El Liceu Maragall: un fogar de filosofia catalana». *Revista de Catalunya*, núm. 52, 26-32.
- ALÒS-MONER, Ramon d' (ed.) (1925). «Arnau de Vilanova. El text català de la *Informatio beguinorum vel Lectio Narbonae* d'Arnau de Vilanova». A: *Abhandlungen aus dem Gebiete der mittleren und neueren Geschichte und ihren Hilfswissenschaften: eine Festgabe*

zum siebzigsten Geburtstag Geh. Rat Prof. Dr. Heinrich Finke gewidmet von Schülern und Verehrern des In- und Auslandes. Münster: Aschendorff (Vorreformationsgeschichtliche Forschungen. Supplementband), p. 187-199.

- ARQUÉS I COROMINAS, Rossend (1990). «Ramon Llull, mirall orsià i noucentista». *Revista de Catalunya*, núm. 43, 107-122.
- BATLLORI, Miquel (1987). «Algunes pervivències d'Arnau de Vilanova fins a la Revolució Francesa». *Revista de Catalunya*, núm. 13, 64-72.
- BELTRAN XANDRI, Adolf (2020). «Entrevista a Marina Garcés: “Davant Marchena vaig sentir tota la duresa i la fragilitat del poder”». *Revista de Catalunya*, núm. 309, 135-157.
- BENGOECHEA ECHAONDO, Francisco (1998). «Transvaloració de tots els valors». *Revista de Catalunya*, núm. 134, 9-24.
- BLASI BIRBE, Ferran (2010). «En recordança de Raimon Panikkar». *Revista de Catalunya*, núm. 265-266, 95-99.
- BOHIGAS, Pere (1920-1922). «Profecies catalanes dels segles XIV i XV. Assaig bibliogràfic». *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, vol. VI, 24-49.
- BONNER, Anthony (1987). «L'estat actual dels estudis sobre el pensament de Ramon Llull». *Revista de Catalunya*, núm. 10, 133-144.
- BONNER, Anthony (1988). «El lloc de Ramon Llull en la cultura universal». *Revista de Catalunya*, núm. 19, 73-82.
- BRAMON PLANAS, Dolors (1992). «El passat àrabo-musulmà a Catalunya: ni tan lluny, ni tan a prop, ni tan aliè». *Revista de Catalunya*, núm. 61, 38-48.
- CARRÉ, Antònia (1996). «Medicina medieval i literatura: un bon tàndem». *Revista de Catalunya*, núm. 104, 99-106.
- CARRIÓN, Ambrosi (1940). «Els catalans arreu del món». *Revista de Catalunya*, núm. 95, 101-112.
- CASANELLAS, Pere (2021). «Les antigues versions bíbliques catalanes». *Revista de Catalunya*, núm. 316, 181-187.
- CINGOLANI, Stefano Maria (2000a). «Política, societat i literatura. Claus per a una reinterpretació de *Lo somni* de Bernat Metge». *Revista de Catalunya*, núm. 150, 106-132.
- CINGOLANI, Stefano Maria (2000b). «Memòria i estratègies comunicatives al “llibre” del rei Jaume I». *Revista de Catalunya*, núm. 154, 111-141.

- CINGOLANI, Stefano Maria (2001). «Bernat Metge, vindicat». *Revista de Catalunya*, núm. 166, 113-136.
- CREXELLS, Joan (1924). «La ciència i el futur». *Revista de Catalunya*, núm. 2, 113-124.
- CREXELLS, Joan (1925a). «Els arguments de Zenon d'Elea i el concepte de l'infinit». *Revista de Catalunya*, núm. 9, 234-242.
- CREXELLS, Joan (1925b). «De Hobbes a Maurras». *Revista de Catalunya*, núm. 13, 1-14.
- CUADRADA MAJÓ, Coral (1992). «Del català del Tres-cents i d'altres dialectes». *Revista de Catalunya*, núm. 62, 62-79.
- CUADRADA MAJÓ, Coral (1999). «Dones i naturalesa a les societats antigues i medievals: arguments per a la submissió del treball femení». *Revista de Catalunya*, núm. 145, 22-32.
- CUSCÓ I CLARASÓ, Joan (1998). «Jean Paul Sartre i Eduard Nicol. L'existència temporal de l'ésser». *Revista de Catalunya*, núm. 136, 7-20.
- CUSCÓ I CLARASÓ, Joan (2006). «Apunts sobre el pensament de Francesc Pujols: Ciència, filosofia i religió». *Revista de Catalunya*, núm. 220, 11-20.
- DURAN GRAU, Eulàlia (2003). «El pare Miquel Batllori. In memoriam». *Revista de Catalunya*, núm. 182, 3-8.
- DURAN GRAU, Eulàlia (2010). «En el 500 aniversari del naixement de Cristòfor Despuig, humanista del Renaixement». *Revista de Catalunya*, núm. 262, 11-21.
- ELLIS, Havelock (1915). *The Soul of Spain*. Boston: Universitat Harvard.
- ESPADALER, Anton Maria (1998). «Ramon Muntaner, exemple, servei i aventura». *Revista de Catalunya*, núm. 133, 94-107.
- FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Ana; SOLÉ CAMARDONS, Joan (2020). «L'edat mitjana catalana al cinema». *Revista de Catalunya*, núm. 309, 161-178.
- GABÁS, Raúl (1986). «L'Escola de Frankfurt: el problema de la raó en el nostre segle». *Revista de Catalunya*, núm. 3, 75-84.
- GONZALVO I BOU, Gener (2008). «A propòsit del VIII centenari del rei Jaume I (1208-1276)». *Revista de Catalunya*, núm. 245, 3-10.
- GUANSÉ, Domènec (1926). «Contes i faules, d'Eiximenis. - Poesies, de Salvador Albert. - La filla de Tartarí, de Joan Santamaria. - La Rulota, de Flama. - Biografies. - Altres obres». *Revista de Catalunya*, núm. 22, 439-444.

- GUANSÉ, Domènec (1927). «On va Catalunya?, de Marcelí Domingo. - Una vida obscura, d'Alfons Maseres. - Regiment de la cosa pública, de Francesc Eiximenis. - El jardiner, de Rabindranath Tagore, trad. de Maria Quadres. - Sant Vicents Ferrer, de F. Almela i Vives. - Exercicis de gramàtica catalana, de Jeroni Marvà. - Obrerisme i política, de Josep M. Vilà». *Revista de Catalunya*, núm. 40, 411-417.
- JIMÉNEZ GUIRAO, Jordi (2023). «L'exili filosòfic del 1939 a Catalunya». *Revista de Catalunya*, núm. 324, 98-107.
- MANENT, Albert (2006). «Lluís Nicolau d'Olwer, humanista i àcid gentilhome». *Revista de Catalunya*, núm. 214, 11-24.
- MASSIP BONET, Francesc (2002). «Formes teatrals de Al-Àndalus: restes del memoricidi». *Revista de Catalunya*, núm. 171, 41-54.
- MENSA I VALLS, Jaume (2012). *Introducció a la filosofia medieval*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- MENSA I VALLS, Jaume (2015). «Antoni Andreu, deixeble català de Duns Escot». *Revista de Catalunya*, núm. 291, 26-36.
- MOLAS RIBALTA, Pere (2009). «Centenari de l'erudit Pere Grases». *Revista de Catalunya*, núm. 251, 3-7.
- MONTOLIU, Manuel de (1926). «Sobre la teoria dels poemes històrics i cròniques rimades catalanes medievals». *Revista de Catalunya*, núm. 22, 401-411.
- MORERA, Esteve (2012). «Des dels marges: aproximació de Gramsci a la filosofia». *Revista de Catalunya*, núm. 277, 11-27.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís (1926). «Un altre cronista català medieval». *Revista de Catalunya*, núm. 25, 12-14.
- OLESTI VILA, Josep (1993). «Moral, política, història. Algunes reflexions sobre la filosofia de Kant». *Revista de Catalunya*, núm. 76, 9-21.
- OLIVA, Víctor (1924). «Sant Vicens Ferrer». *Revista de Catalunya*, núm. 2, 145-158.
- PAGÈS, Joan (1991a). «Quine, i la seva filosofia, a la Càtedra Ferrater Móra». *Revista de Catalunya*, núm. 49, 41-46.
- PAGÈS, Joan (1991b). «Integracionisme i continuisme: mètode i ontologia en la filosofia de Josep Ferrater Móra». *Revista de Catalunya*, núm. 53, 24-36.
- PANIKKAR, Raimon (1988). «La concòrdia religiosa segons Ramon Llull». *Revista de Catalunya*, núm. 16, 36-45.

- PASCUCHI, Marçal (1928). «Introducció a l'epistolari del Dr. J.-M. Guàrdia». *Revista de Catalunya*, núm. 8, 422-449.
- PIGEM, Jordi (2007). «Raimon Panikkar, cruïlla d'Orient i Occident». *Revista de Catalunya*, núm. 229, 9-19.
- PUIG I OLIVER, Jaume de (2003). «Claudia Heimann, *Nicolaus Eymerich (vor 1320-1399), praedicator veridicus, inquisitor intrepidus, doctor egregius. Leben und Werk eines Inquisitors*». *Revista de Catalunya*, núm. 184, 114-122.
- PUJOL, Enric (2010). «Ferran Soldevila, medievalista». *Revista de Catalunya*, núm. 265-266, 59-72.
- QUERO MOLARES, Josep (1940). «Del Dret de Gents i de la guerra en Montesquieu». *Revista de Catalunya*, núm. 96, 161-168.
- RENYER I ALIMBAU, Jaume (1998). «Aproximació a les tesis de Jürgen Habermas sobre el futur de l'estat nacional». *Revista de Catalunya*, núm. 135, 9-26.
- RIBAS, Frederic (2001). «El sistema de Francesc Pujols». *Revista de Catalunya*, núm. 166, 28-32.
- RIBAS, Frederic (2007). «Francesc Pujols vist per Artur Bladé i Desumvila». *Revista de Catalunya*, núm. 224, 64-72.
- RIQUER, Martí de (1934). «Humanisme i decadència en les lletres catalanes». *Revista de Catalunya*, núm. 79, 249-264.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1929). «La genealogia de Guifré I, comte de Barcelona, i de la seva muller Guinedilda». *Revista de Catalunya*, núm. 55, 289-296.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1938). «El clima de llibertat, factor vital per a la nació catalana». *Revista de Catalunya*, núm. 82, 9-23.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1928). «Per què donem el nom de catalana a la dominació de la Corona d'Aragó a Grècia». *Revista de Catalunya*, núm. 52, 410-421.
- SÁEZ MATEU, Ferran (2009). «Captaires europeus i bons salvatges americans. Montaigne i el pauperisme del segle XVI». *Revista de Catalunya*, núm. 250, 15-25.
- SÁNCHEZ I FERRÉ, Pere (1995). «Ramon Llull i l'alquímia: consideracions sobre un malentès». *Revista de Catalunya*, núm. 97, 27-40.
- SARAGOSSÀ ALBA, Abelard (2008). «El nom de la llengua en Antoni Canals (1395)». *Revista de Catalunya*, núm. 235, 93-117.

- SERRA I HÚNTER, Jaume (1926). «Alguns aspectes de la vida universitària del doctor Llorens i Barba». *Revista de Catalunya*, núm. 21, 288-296.
- SERRA I RÀFOLS, Elies (1925). «Ferran el Catòlic i els cosmògrafs catalans». *Revista de Catalunya*, núm. 16, 391-396.
- SOLDEVILA, Ferran (1925a). «Els catalans i el descobriment d'Àfrica a l'edat mitjana». *Revista de Catalunya*, núm. 10, 342-350.
- SOLDEVILA, Ferran (1925b). «Un homenatge a Rubió i Lluch. - Comentari a una rèplica. - El terç volum de *Els nostres clàssics*». *Revista de Catalunya*, núm. 13, 87-92.
- SOLDEVILA, Ferran (1925c). «La col·lecció popular *Barcino*. - Estudis sobre Ramon Llull». *Revista de Catalunya*, núm. 14, 185-188.
- SOLDEVILA, Ferran (1925d). «Les dames i els poetes de l'escola de Barcelona. - Una obra catalana d'Arnau de Vilanova. - Observacions a un catàleg sigil·logràfic». *Revista de Catalunya*, núm. 17, 513-518.
- SOLDEVILA, Ferran (1926a). «Profecies catalanes dels segles XIV i XV. - Noves butlles incunables catalanes. - El *Liber judicium popularis* d'Homobonus. - Brutails. - Homenatge a Rubió i Lluch». *Revista de Catalunya*, núm. 20, 197-202.
- SOLDEVILA, Ferran (1926b). «Contribució a la biografia del Cardenal Sala. - El venerable Fra Josep de Sant Benet. - Contes i faules d'Eiximenis». *Revista de Catalunya*, núm. 22, 433-438.
- SOLDEVILA, Ferran (1927a). «Manuale di Storia della Sardegna, per Raffaele Di Tucci. - L'Arbre de la Filosofia d'Amor, traduït a l'anglès. - Estudis sobre la influència de Walter Scott a Espanya, pel professor E. Allison Peers». *Revista de Catalunya*, núm. 34, 412-416.
- SOLDEVILA, Ferran (1927b). «Regiment de la cosa pública, d'Eiximenis. - Sant Vicents Ferrer, per F. Almela i Vives. - La mort de l'historiador Almarçhe». *Revista de Catalunya*, núm. 40, 406-410.
- SOLDEVILA, Ferran (1928a). «La Quaresma de Sant Vicent Ferrer. - La Xina, per Sinibald de Mas. - Manuscrits dels PP Caresmar, Pasqual i Martí, per Francesc Martorell». *Revista de Catalunya*, núm. 46, 421-426.
- SOLDEVILA, Ferran (1928b). «Paquimeres i Muntaner, per A. Rubió i Lluch. - Bibliografia dels monjos de Montserrat (segle XVI), per Dom Anselm Albareda. - Estudis i versions relatius a Ramon Llull. - La revista dels Estudis Universitaris Catalans». *Revista de Catalunya*, núm. 49, 70-75.
- SOLDEVILA, Ferran (1928c). «La descoberta d'Amèrica, per R. Carreras i Valls. - Itinerari de l'infant En Joan, primogènit de Pere el Cerimoniós,

- per D. Girona i Llagostera. - Bibliografia de les impressions lul·lianes, per Elies Rogent i Estanislau Duran». *Revista de Catalunya*, núm. 50, 166-171.
- SOLDEVILA, Ferran (1929). «La ciutat de Girona i Els jueus a Catalunya, per Carles Rahola. - Un articulat inèdit de les Consuetuds de Barcelona, Diplomatarí de Sant Ramon de Penyaforat i Le juriste catalan Pierre de Cardona, Cardinal de l'Esglise Romaine sous Alexandre III, F. Valls i Taberner. - Les obres d'Eiximenis publicades per l'Editorial Barcino». *Revista de Catalunya*, núm. 60, 463-467.
- SOLER I LLOPART, Albert (1990). «Llull, de Mallorca estant». *Revista de Catalunya*, núm. 38, 123-125.
- SOLER I LLOPART, Albert (1991). «Ramon Llull al segle XXI». *Revista de Catalunya*, núm. 57, 139-143.
- TASIS I MARCA, Rafael (1947). «El Cançoner de París i la poesia catalana als segles XIV i XV». *Revista de Catalunya*, núm. 102, 39-57.
- TERRICABRAS NOGUERAS, Josep Maria (1991). «S'ha ensorrat el marxisme?». *Revista de Catalunya*, núm. 102, 58.
- TERRICABRAS NOGUERAS, Josep Maria (1992). «Consciència nacional». *Revista de Catalunya*, núm. 62.
- TOBARUELA I MARTÍNEZ, Pere; TORT I DONADA, Joan (2003). «Cap a una nova ètica: Diàleg amb Peter Singer». *Revista de Catalunya*, núm. 190, 73-86.
- TOBARUELA I MARTÍNEZ, Pere; TORT I DONADA, Joan (2004). «Jesús Mosterín, la gran aventura del pensament». *Revista de Catalunya*, núm. 196, 15-31.
- TORRÓ TORRENT, Jaume (2001). «Una cort a Barcelona per a la literatura del segle XV». *Revista de Catalunya*, núm. 163, 97-124.
- TORT I DONADA, Joan; TOBARUELA I MARTÍNEZ, Pere (2003). «Edgar Morin, la mirada que vol entendre». *Revista de Catalunya*, núm. 185, 15-28.
- VALLS I TABERNER, Ferran (1928). «L'element meravellós i llegendari en les cròniques medievals catalanes». *Revista de Catalunya*, núm. 43, 23-48.
- VENTURA, Jordi (1993a). «Joan Lluís Vives, un centenari primerenc». *Revista de Catalunya*, núm. 70, 33-45.
- VENTURA, Jordi (1993b). «Joan Lluís Vives, pedagog de mestres i mestre de pedagogs». *Revista de Catalunya*, núm. 73, 54-71.
- VIDAL PALOMINO, Jordi (2018). «Ferran Soldevila, vist per Pere Bosch Gimpera». *Revista de Catalunya*, núm. 302, 79-92.

VILAR, Gerard (2024). «Xavier Rubert de Ventós, el filòsof». *Revista de Catalunya*, núm. 325, 23-32.

XIRAU I PALAU, Joaquim (1938). «Husserl». *Revista de Catalunya*, núm. 93, 541-561.

EL SENTIT DE LA MORT

MIQUEL OSSET

Universitat de Barcelona

INTRODUCCIÓ

L'any 1947 va ser especialment rellevant dins la biografia del filòsof Josep Ferrater Mora. Aquell any s'estableix, primer provisionalment i després definitivament, als Estats Units. Fixa allà la seva residència i comença la seva reflexió pública al voltant del tema de la mort mitjançant dos textos cabdals dins la seva bibliografia: *El sentido de la muerte*, publicat per l'Editorial Sudamericana a Buenos Aires, i un article introductori sobre la mateixa qüestió aparegut al número 20, de juliol a setembre de 1947, a les pàgines de la *Revista de Catalunya*: «El sentit de la mort. Introducció».

Per a molts exiliats, l'any 1947 és un any també delicat a les seves biografies perquè, un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial, comproven com el règim de Franco no només no cau, sinó que es consolida amb el vistiplau dels guanyadors de la guerra, i s'allunya així, gairebé definitivament, l'opció del retorn a casa dins el marc d'un règim democràtic recuperat. La sensació de final d'etapa, de no retorn, es gairebé completa entre els exiliats.

Després de la seva estada a Cuba (1939-1941) en la primera etapa del seu exili, curta però molt fructífera —perquè va tancar-se amb la publicació de la primera edició del *Diccionario de filosofía*—, i després també de la seva experiència xilena (1942-1947), al llarg de la qual va poder conrear amistats summament fèrtils (Xavier Benguerel, Joan Oliver, etc.), Ferrater Mora sent que ha arribat el moment de posar clarament el que porta dins seu sobre un tema que arrossega des dels anys de la Guerra Civil espanyola. La reflexió sobre la mort esdevé una porta que obrirà camins que permetran consolidar la seva proposta filosòfica més important.

L'experiència de la mort que Ferrater Mora esmenta a les seves reflexions i que és el tema principal de l'article té com a punt de partida el decés de la seva àvia materna (la primera mort de la qual ell en va ser testimoni) i de morts casuais, produïdes al seu voltant al llarg d'un bombardeig durant el període de mobilització militar a la Guerra Civil. En més d'una ocasió Ferrater Mora havia deixat palès com havien impactat aquestes morts sobtades, innecessàries i molt properes, en el seu esperit i en les seves reflexions. Unes morts indiscriminades que no avisen, ni distingeixen ni tan sols escullen clarament i que, per tant, obliguen a plantejar-se el sentit, el perquè de tot plegat.

NAIXEMENT DE L'INTEGRACIONISME

La reflexió inicial de Ferrater Mora sobre el tema de la mort havia de tenir continuïtat en llibres posteriors que només parcialment van poder fer realitat la intenció inicial, però va deixar petjada en nombrosos textos posteriors, i molt especialment en l'elaboració del seu pensament filosòfic: l'integracionisme. De fet, Ferrater Mora emprà aquesta noció ontològica desenvolupada per ell mateix mirant d'aplicar-la primer de tot al problema de la mort, i posant així a prova la seva solvència metodològica. Distingia amb ella quatre parts clarament diferenciades, cada una amb els seus propis pols propis, límits no absoluts: la mort en la naturalesa inorgànica, la mort en la naturalesa orgànica, la mort de l'ésser humà i la supervivència en la immortalitat. Per a ell, la distinció entre les quatre formes de mort era bàsicament una qüestió de posició al llarg d'uns eixos sobre l'ésser que oscil·laven entre el pol que va de l'exterioritat a la interioritat i el pol que es mou entre el sentit i el ser. I dins d'aquest ser es trobaria la mort, com a part intrínsecament constituent d'aquest. Un cop, doncs, esmolada l'eina, l'integracionisme, amb aquesta reflexió sobre la mort, Ferrater Mora va poder sentir-se prou segur per poder estendre la noció a molts altres àmbits d'actuació.

El ser y la muerte, aparegut l'any 1962 a l'editorial Aguilar, és la culminació d'un itinerari que s'inicia amb l'article aparegut a la *Revista de Catalunya*, que es desenvolupa el mateix any 1947 amb la publicació d'*El sentido de la muerte* i acaba l'any 1962. El subtítol de l'obra final és *Bosquejo de una filosofía integracionista*. És ben clara la intenció: la reflexió sobre la mort és, doncs, el punt de partida de l'integracionisme i el llibre; en paraules del mateix Ferrater Mora, «una concepción integral y razonada de la realidad» (Ferrater Mora, 1962).

Segons es diu a l'entrada *Integracionismo* que el mateix Ferrater Mora redacta per a l'edició de 1958 del *Diccionario de filosofía* (quarta edició), l'integracionisme pretén entendre les realitats que es consideren absolutes més aviat com a conceptes-límit, com pols al llarg dels quals és possible situar les diferents realitats. És a dir, «se trata de aunar los polos antedichos —y las concepciones correspondientes a ellos— mediante el paso constante del uno al otro» (Ferrater Mora, 1958). Ell mateix esmenta a *El ser y la muerte* un precedent força allunyat en el temps de la formulació de la seva proposta: la mediació desenvolupada per part de Demòcrit i dels atomistes entre dos termes que abans d'ells semblaven irreconciliables: la idea racionalista de l'escola eleàtica, i la idea fenomenista de la realitat un cop percebuda; és a dir, entre «realitat en si» i «fenomen».

Entre els exemples d'esferes d'aplicació de l'integracionisme, Ferrater Mora esmenta (a més de l'àmbit de la metafísica, la història i l'epistemologia) també l'àmbit de la filosofia de la naturalesa orgànica i, en concret, recupera amb aquesta la clàssica oposició entre mecanicisme i vitalisme. Afirman que «no hay realidad puramente mecánica ni realidad puramente orgánica: cada realidad es definible por integración de ambos polos» (Ferrater Mora, 1958), i posa l'accent on sigui necessari en cada cas.

LA MORT DES DE LA FILOSOFIA I LA CIÈNCIA

L'article aparegut a la *Revista de Catalunya* i als llibres posteriors es fa ressò de les conseqüències del avenços produïts en la física des del primer quart del segle xx, així com de les paradoxes que aquests avenços generaven. Paradoxes com, per exemple, l'existència de la dualitat ona-corpúscle de la matèria que va posar de manifest Louis de Broglie, o la possibilitat de descriure la realitat com un conjunt de camps energètics indeterminats fins que es produeix la mesura corresponent i el consegüent col·lapse de l'equació de Schrödinger. Per a ell, a més, la relació existent entre pensament i vida és comparable a la relació que apareix en la física relativista d'Einstein entre sistemes de referència. En aquest cas es tractaria d'establir una mena de teoria de la relativitat humana, d'arrel diltheyana.

Ferrater Mora seguia atentament els avenços que la ciència de la primera meitat del segle xx havia generat i va mirar d'integrar-los dins les seves reflexions sobre la realitat. Tot i el clar enfocament ontològic del seu raonament, va fer l'intent d'aproximar-s'hi amb una mirada integradora. Així, per exemple, estimava que era imprescindible tenir en compte la

combinació d'estructures orgàniques i inorgàniques a l'hora de conformar tota vida humana, però insistia també en el perill del reduccionisme, ja que, com a mínim, les dimensions, dramàtica i «entranyable» de l'ésser humà, són, a parer seu, irreductibles a aquesta dicotomia d'estructures. Els éssers orgànics, biològics, poden expressar-se autònomament i modificar-se progressivament, són éssers *per a si* que estan sempre *fent-se*, mentre que les entitats inorgàniques no, són pràcticament invariables. Els éssers humans, per tant, no són essències, sinó existències que es desenvolupen i evolucionen segons algunes «formes» i «lleis» que dirigeixen el comportament. L'inorgànic es determina pel que és, mentre que l'orgànic es determina pel que ha d'esdevenir.

Encara que no formalitzada amb claredat, aquesta reflexió ferrateriana esdevé una mena de precedent del que, al darrer terç del segle xx, es coneixerà amb el nom d'«emergentisme»; és a dir, el procés de generació espontània de formes orgàniques seguint unes lleis encara per definir amb claredat, però que condicionen significativament el ventall d'opcions que la biologia té al seu abast. En el joc d'equilibris que Ferrater Mora estableix a l'article de la *Revista de Catalunya* entre estructures inorgàniques i estructures orgàniques rau la clau de volta del tema. En el llibre, esmenta posteriorment les suposades solucions que el vitalisme ofereix teòricament a la qüestió. Considera imprescindible distingir, segons una mena d'escala progressiva, entre vitalisme radical, vitalisme estricte, organicisme i mecanicisme, però estableix un principi unificador: el que s'entén com a realitat és inseparable de la manera com aquesta es manifesta i és expressada.

Fent servir l'argumentació de Xavier Zubiri (i seguint, per tant, el fil engegat sobre el tema per Ortega y Gasset), caldria distingir, segons ell, entre els éssers que *viuen* (*están viviendo*) i els éssers humans, que *fan* la seva vida (Zubiri, 1944). Per tal de poder fer la pròpia vida, d'altra banda, cal sacrificar les possibles conveniències i interessos de l'espècie a les exigències imposades per part de la realitat subjectiva: la *circumstància*.

MORT I DETERMINABILITAT

A l'article publicat a la *Revista de Catalunya* l'any 1947, a l'hora de definir el concepte amb claredat didàctica, Ferrater Mora sembla preferir més el terme *cessament* que el de *mort*, ja que el primer recull d'una manera més clara, al seu entendre, l'acabament d'un procés i el caràcter específic i irreductible de la mort humana. Segons Ferrater Mora, hi ha diferents

graus i formes de determinabilitat. Desenvolupant l'argument fins a les darreres conseqüències, caldria entendre que la totalitat de l'univers avui observable es troba en una procés de creació contínua segons algun tipus de cicle còsmic, però sense un pla preconcebut o teledirigit, sense una teleologia explícita a l'estil, per exemple, de la defensada el seu moment per Teilhard de Chardin (1881-1955). En concret:

La dirección de los seres orgánicos es, propiamente hablando, la del devenir bajo la especie de la determinabilidad temporal y de la transformación estructural; por tanto, el pensamiento tiene que saltar del concepto de ser —como realidad primariamente estática— al concepto de devenir —como proceso esencialmente dinámico— (Ferrater Mora, 1962).

L'ésser humà, doncs, seria l'ésser que es fa i es desfà, que pot arribar a ser si mateix o deixar de ser-ho, tot exercint la seva llibertat però sense poder-se desvincular-se del seu esdevenir. La vida humana, doncs, pot definir-se com una mena de marxa endavant sense aturador envers si mateixa, i poder així esdevenir també matèria històrica. Les referències a Ortega y Gasset són prou clares...

El debat sobre essència i existència, d'altra banda, es troba al nucli dur del pensament sartrià i existencialista de l'època, un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial a Europa, i que Sartre mantindrà fins i tot durant la seva darrera època, d'inspiració marxista. El debat essència/existència és, gairebé, la raó de ser fonamental de l'existencialisme. Ferrater Mora participa en el debat de la seva època i dona preponderància a l'existència com a projecte. Estableix novament un fil conductor amb Ortega y Gasset i amb Zubiri, però afegeix alguns trets propis que procedeixen de la seva reflexió personal sobre el sentit de la mort. L'afegit fonamental de Ferrater Mora rau en la reivindicació ja establerta per Heidegger a l'hora de considerar l'ésser viu un *ésser per a la mort* (Heidegger, 1927); és a dir, entendre que és la mort el que, en darrera instància, dona sentit al viure; que sense la mort, *un dels temes més greus de la filosofia*, el viure no pot assolir la seva plenitud i el seu sentit. És més, si la mort no existís, el viure, aquest fer-se i desfer-se continu al llarg de l'existència, no tindria, segons ell, cap mena de sentit. Tot ésser humà necessita una certa claredat sobre la seva vida i «es siempre la presencia de la muerte lo que da a la vida sentido y aún contenido» (Ferrater Mora, 1962).

CONCEPCIONS SOBRE LA NATURALESIA DURANT EL SEGLE XX

Des de començaments del segle xx, i a conseqüència dels avenços de la física, la imatge que l'ésser humà podia tenir de la naturalesa es trobava sotmesa a una profunda revisió.¹ Així, per exemple, ja a l'any 1907 Henri Bergson (1859-1941), tot i la seva negativa inicial a acceptar alguns d'aquests descobriments paradoxals de la física, i molt especialment de la teoria especial de la relativitat a començaments del segle,² el cert és que havia proposat el concepte de «creació contínua»: un mecanisme *creatiu* de generació de novetats imprevisibles, a la seva obra *L'évolution créatrice* (Bergson, 1907) que va obrir portes per al desenvolupament de l'emergentisme dècades després.

Henri Bergson va ser un autor especialment estimat per part de Ferrater Mora. El va traduir durant la seva etapa xilena i va escriure un pròleg a la traducció castellana de la seva darrera obra publicada, *Las dos fuentes de la moral y la religión* (Bergson, 1962). Segons defensava Bergson, com a fonament de tota evolució vital (i demostrable mitjançant la gran diversitat de formes biològiques presents a la natura) existeix un veritable acte creador que es desenvolupa permanentment com una mena de motor de creixement, sense finalitat, però sense aturador. Bergson va anar aprofundint al llarg dels anys en la seva proposta i, per exemple, en les seves conferències de 1930, definia la realitat com una mena de *croissance global et indivisée, invention graduelle* (Bergson, 1907). Aquest vitalisme de caràcter pseudoteològic sense finalitat explícita defensat per Bergson és detectable implícitament al rerefons de l'article de Ferrater Mora i és un aspecte important d'ulteriors desenvolupaments teòrics previs a la formalització de l'emergentisme.

L'espai real es configura, segons Bergson, segons les nostres percepcions, però es troba en construcció permanent mitjançant l'ocupació d'espais addicionals capaços de superar àmpliament els ja incorporats per a la nostra confirmació d'allò que anomenem «la realitat». L'evolució no és, doncs, segons Bergson, l'exercici d'un programa preestablert, sinó ben al contrari, un exercici obert a la llibertat en què el que és potencialment real esdevé possible. Aquesta intuïció de Bergson,

- 1 Es poden llegir, sobre aquest tema, les reflexions d'Ortega y Gasset l'any 1923 recollides en diferents articles, i en particular a la seva obra *El tema de nuestro tiempo*; o bé les de Xavier Zubiri en la seva obra *La idea de la naturaleza en la física actual*, de l'any 1934.
- 2 És ben conegut l'enfrontament públic mantingut amb Einstein que va tenir lloc al llarg d'una conferència d'aquest l'any 1922 a la Sorbona de París al voltant del concepte de temps. Sobre aquest tema es pot consultar, per exemple, el llibre de Jimena Canales (2015) *The Physicist and the Philosopher*, Princeton University Press.

recollida també per Ferrater Mora al seu article, encaixa perfectament amb el que dècades més tard van defensar el Premi Nobel Ilya Prigogine i, molt especialment, els defensors de l'emergentisme de l'ordre dins els sistemes complexos com, per exemple, Stuart Kauffman (Kauffman, 1993).

Novament segons Bergson, fins i tot el temps seria també una mena de creació permanent, una mena de novetat imprevisible mitjançant ajustos d'elements preexistents per a l'aparició un nou ordre: *la matière est répétition*.³ Allò que és possible, al seu entendre, és posterior a allò que és real, i no previ, com semblaria lògic. El que és possible és sempre una imatge retrospectiva que el real crea de si mateix. El que és possible és un *futur anterior*, una idea que preveu el que ha d'esdevenir real. Tesi, doncs, anterior a l'axioma sartrià i existencialista per excel·lència: l'existència precedeix l'essència (Sartre, 2006).

D'altra banda, i gairebé simultàniament, Teilhard de Chardin (1881-1955) defensava als seus escrits una concepció també vitalista, hereva de Bergson, però que integrava l'evolució biològica en l'àmbit de la teologia. Ell mateix va ser un paleontòleg (a més de geòleg) ben reconegut a la seva època i que va prendre part en el descobriment de l'anomenat «Home de Pekín» (*Sinanthropus pekinensis*): un homínid *Homo erectus* d'aproximadament 350.000 d'anys d'antiguitat. Va defensar l'existència d'una mena d'energia espiritual dins la matèria (Chardin, 2015) que seria capaç per si mateixa d'empènyer tota la creació envers un punt final, un Punt Omega i una «Noosfera»: una mena d'intel·ligència col·lectiva assolida mitjançant la interacció de les ments humanes i sorgida després de la superació de les etapes prèvies de la geosfera i de la biosfera. La proposta de Teilhard de Chardin, doncs, seria una mena de teleologia o model d'evolució ortogènica, direccional, que donaria així sentit a la salvació cristiana. El desenvolupament espiritual humà estaria, al seu entendre, governat per les mateixes lleis que governen el desenvolupament material; seria, així, l'evolució biològica un procés històric adreçat a assolir consciència col·lectiva (Chardin, 1905).

Des d'una perspectiva estrictament laica, i tot reformulant el camí del vitalisme clàssic obert per Henri Bergson i els seus predecessors, fent un pas cap endavant, Georges Canguilhem (1904-1995) estava convençut, com ho estaven Bergson o Goethe, i en oposició al paradigma de Descartes, que la comprensió dels mecanismes de la vida no es pot reduir a l'exercici d'una anàlisi purament mecanicista; que la vida es

3 Tesi inicialment desenvolupada al seu article «Le possible et le réel», de 1930, inclòs dins *La Pensée et le mouvement*, publicat l'any 1934.

tracta d'alguna cosa diferent, sotmesa a lleis diferents i específiques, entre les quals el que és imprevisible, l'atzar, exerceix un paper important: «L'intelligence ne peut s'appliquer a la vie qu'en reconnaissant l'originalité de la vie». O, expressat d'una altra manera: «La connaissance de la vie doit s'accomplir par conversions imprevisibles» (Canguilhem, 1965).

Per a Canguilhem, existirien bàsicament dues actituds possibles a l'hora d'afrontar l'especificitat del fenomen de la vida: o bé mitjançant una actitud de pertinença, de subordinació identificant-nos com a part indissoluble d'aquesta; o bé, per contra, amb una actitud d'observador extern que analitza la vida amb la finalitat de treure l'entrellat del seu mecanisme de funcionament. Canguilhem, clarament, opta per la primera opció: l'observat és inseparable de l'observador. Les limitacions de l'anàlisi mecanicista sobre la vida ja havien estat explicitades prèviament, a més de per Bergson, també, per exemple, per Emanuel Radl (Radl, 1913), i Canguilhem volia reformular un model de vitalisme arraconat a la seva època, entre altres raons, pel mal ús que d'ell havia fet l'eugenèsia nazi amb les teories de supremacisme racial que se'n reivindicaven hereves. Malauradament, però, no va arribar a desenvolupar plenament la seva aposta neovitalista pròpia i diferenciada.

MECANICISME I VITALISME

El debat entre mecanicisme i vitalisme, que es troba al rerefons de l'article de Ferrater Mora a la *Revista de Catalunya*, es va desenvolupar al llarg de tot el segle xx i va tenir un dels seus punts intel·lectualment més fecunds en el llarg intercanvi epistolar entre Martin Heidegger (1889-1976) i Werner Heisenberg (1901-1976) cap al finals de la Segona Guerra Mundial, poc temps després de l'aparició de l'article. Era evident que l'ontologia de Heidegger encaixava malament amb la mecànica quàntica i amb el principi d'incertesa de Heisenberg. Per exemple: si l'observador modifica sempre el que és observat, quina és, en darrera instància, la naturalesa del que és observat? Seguint el fil argumental de Heisenberg, tota causalitat esdevenia un simple problema matemàtic. En conseqüència, l'hermenèutica de la tecnociència havia de ser totalment revisada i corregida. Tot i així, Heisenberg reconeixia al seu interlocutor que la relació existent entre la física i la biologia és més aviat de complementació, no de supeditació, i respectava profundament l'enfocament científic holístic formulat al seu dia per part de Goethe, ja que reconeixia que «there are broader and more lively domains of nature,

that remain inaccessible to precisely this method of natural science» (Pöggeler, 1993). Alguna cosa a la vida restava irreductible, en el món dels éssers vius, al reduccionisme analític, fos de caràcter newtonià o quàntic.

Una altra porta entreoberta cap a una nova mena de neovitalisme al segle xx la va assenyalar Conrad Waddington (1905-1975). Waddington va ser pioner durant els seus estudis de l'existència de mecanismes d'emergència de complexitat als organismes vius no descrits per Darwin i no predibles. En el seu cas es pot parlar ja, més aviat i sense embuts, d'emergentisme i no de vitalisme, ja que aquest apareixia cada cop més malauradament sovint vinculat a connotacions pseudomístiques i acientífiques que Waddington rebutjava frontalment. Ell estava convençut de l'existència de lleis físiques encara no formulades que havien de poder explicar la forma dels organismes, però sempre *a posteriori*, i mai (o gairebé mai) com a eina predictiva. Va anar més enllà que Bergson o Canguilhem. Waddington va ser, doncs, un pioner de la ciència de la complexitat, encara que no pogués descriure detalladament els mecanismes físics d'aquests comportaments emergents dins un col·lectiu autoorganitzat. No va poder (i encara avui dia segueix essent així) explicar com sorgeix (emergeix) l'ordre a partir del desordre, per què certes estructures són escollides i altres deixades de banda. Alguna cosa, no ben entesa ni ben descrita, sembla empènyer cap a un ordre creixent en el món dels éssers vius, posant aparentment en dubte la segona llei de la termodinàmica, quan es donen les circumstàncies favorables (com bé ho explicaria Ilya Prigogine més tard) en el límit entre l'ordre i el caos. Els éssers vius ens movem al llarg de la nostra existència en una zona summament delicada, la biosfera, que manté un equilibri dinàmic i fràgil entre ordre i caos. Aquesta mena de neo-neovitalisme (per anomenar-ho d'alguna manera) és el que avui coneixem sota la denominació d'«emergentisme».

CONCLUSIONS

La reflexió sobre el sentit de la mort va ser un eix vertebrador del pensament de Josep Ferrater Mora al llarg de bona part de la seva trajectòria intel·lectual. Ell mateix va establir un vincle entre aquesta preocupació i la seva experiència viscuda directament a la Guerra Civil espanyola (1936-1939), que va actuar com a punt de partida per a la seva aportació filosòfica al tema.

L'article aparegut a la *Revista de Catalunya* l'any 1947 va ser fonamental per consolidar la seva aportació al tema, per la presentació en societat, incipient però ferma, de la seva principal contribució a la metodologia filosòfica, l'integracionisme, i per la seva incorporació amb ella al selecte conjunt de les principals figures del pensament del segle xx a casa nostra. En aquell article seminal es mostraven, a més, bona part de les preocupacions filosòfiques del seu temps, com eren les reflexions entorn de l'existencialisme, del vitalisme, del mecanicisme o les paradoxes derivades de les aportacions de la física. D'una manera embrionària, Ferrater Mora va entreveure, a més, algunes de les aportacions posteriors dins l'àmbit de la biologia evolutiva i que van conduir, dècades després, a l'aparició de l'emergentisme i de la teoria dels sistemes complexos.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BERGSON, HENRI (2006) [1907]. *L'Évolution créatrice*. PARIS: PUF.
- BERGSON, Henri (2021) [1930]. *Le possible et le réel*. París: Presses Universitaires de France.
- BERGSON, Henri (2021) (1962). *Las dos fuentes de la moral y la religión*. Buenos Aires: Editorial Sudamericana.
- CANGUILHEM, Georges (1965). *La connaissance de la vie*. París: Librairie Philosophique J. Vrin.
- CHARDIN, Teilhard de (1970). *Le Phénomène Humain*. París: Seuil.
- CHARDIN, Teilhard de (2015). *Hymne de l'Univers et Puissance spirituelle de la Matière*. París: Points.
- FERRATER MORA, Josep (1958). «Integracionismo». A: *Diccionario de Filosofía*. Buenos Aires: Editorial Sudamericana.
- FERRATER MORA, Josep (1962). *El ser y la muerte*. Madrid: Editorial Aguilar.
- HEIDEGGER, Martin (1927). *Sein und Zeit*. Halle an der Saale: Max Niemeyer.
- KAUFFMAN, Stuart (1993). *The Origin of Order. Self-Organization and Selection in Evolution*. Oxford: Oxford University Press.

- PÖGGELER, Otto (1993). «The Hermeneutics of the Technological World: The Heidegger-Heisenberg Dispute». *International Journal of Philosophical Studies*, vol. 1, núm. 1, 21-48.
- RADL, Emanuel (1913). *Geschichte der Biologischen Theorien in der Neuzeit*. Leipzig: Engelmann Verlag.
- SARTRE, Jean-Paul (2006). *El existencialismo es un humanismo*. Barcelona: Edhasa.
- ZUBIRI, Xavier (1944). «Sócrates y la sabiduría griega». A: *Naturaleza, Historia, Dios*. Madrid: Editora Nacional.

JOAN CREXELLS A LA REVISTA DE CATALUNYA

NORBERT BILBENY

Universitat de Barcelona

Joan Crexells publica quatre articles de filosofia a la *Revista de Catalunya*. Tots quatre són ben representatius del seu pensament filosòfic. Es tracta dels següents: «La ciència i el futur», al número 1 de la revista (juliol de 1924); «La teoria cínica de la monarquia i la teoria cínica de la democràcia», al número 4 (octubre de 1924); «La història a l'inrevés», al número 7 (gener de 1925), i «Els arguments de Zenon d'Elea i el concepte de l'infinit», al número 9 (març de 1925). El segon dels articles referits es va tornar a publicar a la mateixa revista el juliol de 1925 amb el títol «De Hobbes a Maurras».

A part, finalment, de l'*Obra completa*, en quatre volums, que publicà Edicions de La Magrana el 1996, el primer i únic llibre de Joan Crexells que sortí després de la Guerra Civil espanyola és una col·lecció de textos complets de l'autor —entre els quals, tres de les contribucions a la *Revista de Catalunya*— que prengué precisament el títol d'una d'aquestes: *La història a l'inrevés* (Editorial A. C., 1968). No s'ha reeditat i l'*Obra completa* fa anys que ha desaparegut de les llibreries. Sembla com si una fatalitat —a part de morir només a trenta anys— pesés sobre la memòria del nostre destacat pensador.

I

Crexells debat, en aquests articles, assumptes bàsics del coneixement humà, en temps, com els seus, de revolució científica, i de la democràcia i l'ordre social, en temps que també ho eren de dictadura (a Espanya, la del general Primo de Rivera) i ascens del totalitarisme, tot plegat en el clima encara

de la postguerra mundial. No es pot dir que en la data de les publicacions esmentades Crexells tingui ja una filosofia pròpia: en iniciar-les, acaba de complir vint-i-vuit anys, i no ha publicat cap llibre. Però és doctor en Filosofia i Lletres, ha impartit classes de filosofia en diverses institucions oficials i continua escrivint un gran nombre d'articles de reflexió filosòfica per a la premsa periòdica, sobretot al diari *La Publicitat* i algun més a la revista literària *La Revista*. Alhora, entre 1924 i 1925 apareix, en sengles dos volums, la seva traducció i edició dels primers set diàlegs de Plató. I al mateix diari *La Publicitat* el nostre personatge és l'encarregat de dedicar regularment una pàgina sencera a economia i finances, que signa com a «Observer».

Les quatre col·laboracions a la *Revista de Catalunya* són, però, les peces de pensament filosòfic més llargues d'entre totes, a les quals hem d'afegir els nou articles sobre filòsofs contemporanis que Crexells ha publicat sis anys abans als *Quaderns d'Estudi*, entre 1918 i 1919, en una sèrie que inclou una acurada i ben documentada introducció al pensament de Bertrand Russell. En qualsevol cas, el 1924 i 1925 el jove filòsof ja té pràcticament format un pensament propi, bé que no exposat sistemàticament, i en el centre del qual hi ha la preocupació per l'estructura i l'abast del coneixement humà, així com un interès per l'entorn cultural i la situació social i política en què el coneixement es manifesta i és posat a prova.

Mostra d'això últim són les nombroses col·laboracions —articles i notes sobre societat i cultura— que Crexells fa com a corresponsal de *La Publicitat* des d'Alemanya i Anglaterra. Comptat i debatut, la densa carrera publicística del nostre filòsof es desenvolupa en només vuit anys, en els quals haurà també escrit i presentat la seva tesi doctoral, *Las verdades absolutas* (1919). En dues coses almenys se li ha de reconèixer a Crexells una aportació original: ser el primer traductor de Plató al català i l'introduïdor a Espanya de l'anomenada, després, «filosofia analítica». Ja, això darrer, des del seu seguiment de Russell i amb l'esmentada tesi, on s'exposen els darrers corrents (neopositivisme i fenomenologia) de la teoria del coneixement crítica amb el relativisme epistemològic.

II

Posats ja a la *Revista de Catalunya*, l'article «La ciència i el futur» és una reflexió sobre l'ús de la ciència, feta a partir de la contraposició de dos llibres que s'havien publicat en llengua anglesa: *Dèdal, o la ciència del futur*, del biòleg John Haldane, i *Ícar, o el futur de la ciència*, del filòsof

Bertrand Russell. Crexells troba el primer massa optimista i el segon prou pessimista. Es pregunta qui té, en realitat, dret a parlar sobre el futur de la ciència, per sostenir, per la seva banda, que una cosa és la utilitat de la ciència i, per una altra, la seva bondat. No sempre van juntes. I, a més, hi ha un problema d'arrel: quan el científic diu el que fa actua com a tecnòleg, mentre que si anuncia el futur d'això que fa actua com a profeta. Si, en canvi, examina el seu treball i la seva possible utilitat o bondat, exerceix com a filòsof. Crexells dubta, mentrestant, que l'avenç tècnic suposi necessàriament el de les idees i els valors. La ciència, en general, no arriba a canviar les «constants humanes», sobre les quals influeixen molt més les humanitats i el pensament. En canvi, «l'home modern té una tendència a resoldre qüestions religioses per la Física o la Biologia, qüestions polítiques per l'Economia, qüestions morals per l'Estadística».

L'article següent, «La teoria cínica de la monarquia i la teoria cínica de la democràcia», és un assaig de filosofia política on apareix també com a problema de fons una antinòmia, ara entre els monàrquics contemporanis que justifiquen, com Maurras i els nacionalistes francesos, la monarquia per la seva utilitat, d'una banda, i els demòcrates que també pretenen la utilitat per a defensar la democràcia, de l'altra. Uns i altres venen a defensar llur opció de govern «pels seus defectes», sobretot el poder extrem, més que no pas com un *dret*. Són, doncs, dues concepcions cíniques que s'emparen de la posició de Hobbes en el seu *Leviathan*. Hi ha, però, una diferència notòria entre la teoria de Hobbes i la posició de Maurras. Per al primer, el poder suprem del sobirà es justifica en la racionalitat d'una *Commonwealth*; per al segon, en contrast, en la salvació nacionalista de la pàtria. Crexells aprofita per resumir i rebutjar els arguments tant de l'un com de l'altre. No hi ha més superioritat, opina, que la de la democràcia —per bé que aquesta sembli ingènua—, perquè la justícia és més coherent, permet més adaptacions i, al capdavall, és més resistent que quan un règim descansa en el poder de la força. Al sobirà demòcrata se'l pot canviar; al monarca, no:

En moments de veritable perill, una assemblea cedirà fàcilment el seu poder, i si no el cedeix, essent el govern democràtic un govern relativament dèbil, serà fàcil de prendre-li. Mentre que un rei inepte pot no cedir aquest poder, i en el cas d'una situació greu serà molt més difícil que l'home adequat li pugui prendre.

«La història a l'inrevés», el tercer article, adopta un punt de vista molt original: si uns savis viatgen a una estrella llunyana amb una velocitat superior a la de la llum, veuran la Terra tal com era molts segles abans i podran comparar-la, a la tornada, amb el seu present. Aquests savis «referen la història a l'inrevés». El fet és que la irreversibilitat dels processos

naturals i socials és una concepció relativa. Tot depèn de la posició i habilitat de l'observador. També, doncs, es pot pensar que el progrés de les idees i els costums va del present al passat remot, i no en el sentit que és observat habitualment. Crexells adopta aquesta visió inspirant-se en un llibre del seu mestre a Londres, Karl Pearson: *La gramàtica de la ciència*, una obra que havia agradat al mateix Einstein. Alhora, el pensador català se serveix dels nous paradigmes en física (la relativitat), biologia (la selecció natural), la sociologia (el positivisme), l'economia (el maquinisme) i el dret (l'uniformisme). Torna a presentar-se una antinòmia, ara entre el progrés propulsiu i el retroactiu. A Grècia i en civilitzacions anteriors tot era més senzill i proper a l'home, la diversitat era més respectada. El text conclou amb una solució transaccional a l'antinòmia de la visió reversible del progrés:

—Si tu acceptes el meu progrés, jo accepto el teu progrés. Seria una fórmula d'arbitratge perfectament admissible per tots dos. Per bé que la fórmula ideal seria aquesta: —Hi ha un cert progrés anant endavant de la Història com hi ha un cert progrés anant endarrera de la Història. Però totes dues línies de progrés són secundàries davant de la unitat fonamental de la natura humana, acaba.

L'opció per una constant humana és la mateixa amb què conclou el primer article resumit més amunt.

El quart i darrer text de Crexells a la *Revista de Catalunya* és «Els arguments de Zenó d'Elea i el concepte de l'infinit». Dotze anys abans, Eugeni d'Ors havia publicat l'opuscle *Las aporías de Zenón de Elea y la noción moderna de espacio-tiempo*, en la seva preparació per opositar a una càtedra universitària. Recordem que les apories del savi grec Zenó tractaven de criticar la noció del moviment amb paradoxes com la d'Aquil·les i la tortuga. El nostre filòsof torna a presentar-nos una antinòmia, ara a entorn de si el moviment és quelcom real o si no ho és. És possible que el jove estudiant Joan Crexells hagués tingut coneixement del text de D'Ors. El cas és que el seu punt de vista és contrari al d'aquest, qui, basant-se en la teoria de la relativitat, celebra que la física moderna ofereixi una visió finitista de l'espai-temps, la qual permetria trencar amb la visió infinitista més pròpia de la filosofia romàntica del segle XIX.

Crexells, en canvi, se sustenta en els matemàtics Georg Cantor (teoria dels nombres transfinitos) i Julio Rey Pastor, així com en els filòsofs Bernhard Bolzano i Bertrand Russell, i conclou que l'espai i el temps són infinitament divisibles. L'arrel del problema de les apories es trobava en un concepte poc clar de l'infinit, que gràcies especialment a Bolzano (*Paradoxes de l'infinit*, 1851) i a Cantor (amb la seva tesi que «en els nombres infinits, la part és equivalent al tot») quedarà resolt.

III

Potser, més enllà de la seva obra filosòfica, val la pena fer cinc cèntims sobre la vida mateixa de Crexells durant aquests dos anys en què està publicant a la *Revista de Catalunya*. Ell és a Londres, des del novembre de 1923, amb la seva esposa, Francesca Pizà. Aquest mateix any ha acabat la seva estada a Berlín, on s'ha matriculat a la seva universitat amb una beca de l'Ajuntament de Barcelona i realitza pràctiques a l'Oficina d'Estadística de l'ajuntament de la ciutat. A Londres s'inscrigué al University College de Londres, en concret al Galton Laboratory, per continuar estudiant també estadística, com ha fet a Alemanya. Hi va romandre fins al mes de maig de 1924.

De tornada a Barcelona, es presenta a unes oposicions per ocupar la plaça de cap d'estadística de l'Ajuntament de Barcelona, però no les guanya. Creu que no han estat netes i ha sortit el candidat d'un tribunal advers a les idees democràtiques i catalanistes de Crexells, el qual farà un recurs —fallit— contra la decisió d'aquell. Fa un any que hi ha dictadura militar a Espanya. Pendent d'estabilitzar-se, el jove filòsof accepta el lloc de secretari de la secció d'estadística del Foment del Treball Nacional. Mentrestant, es publica el primer volum dels *Diàlegs* de Plató, i Antoni Rovira i Virgili li encarrega el primer article per a la nova *Revista de Catalunya*, sota la seva direcció. Crexells i Rovira es coneixen des de llur col·laboració al diari *La Publicitat*, dirigit per Martí Esteve, i la coincidència al partit Acció Catalana, presidit per Jaume Bofill i Mates. Ambdós, partit i diari, sintonitzen en la seva ideologia nacionalista catalana, liberal i progressista.

Durant el 1925, el filòsof resta a Barcelona, on és temporalment nomenat substituït a la càtedra de llengua i literatura espanyoles. Completa la llicenciatura en Dret, prossegueixen les nombroses col·laboracions a *La Publicitat*, publica dos articles més a *Revista de Catalunya* i apareix el segon volum dels *Diàlegs* de Plató. Neix la seva filla Eugènia. Encara l'any següent tornarà a Alemanya, però durant menys temps, i visitarà Txecoslovàquia i Polònia. Malauradament, a finals d'any es posarà malalt i morirà a la mateixa taula d'operacions, suposadament per una negligència del cirurgià. Crexells mor el desembre de 1926 als trenta anys. Serà acomiadat sense ofici religiós i enterrat a Barcelona.

La premsa, fins fora de Catalunya, se'n fa prou ressò. Els molts companys i amics del món de la filosofia i la literatura li dedicaran un número, el 32, de *Revista de Catalunya*; un altre, el 2, de *La Nova Revista* (ambdós del febrer de 1927); una assortida *Miscel·lània Crexells* (1929), a càrrec de la Fundació Bernat Metge, i una selecció dels seus articles de pensament: *Primers assaigs* (1933). L'any 1928 es

crea a l'Ateneu Barcelonès el Premi Crexells de novel·la, amb un jurat presidit per Pompeu Fabra i compost, entre d'altres, per Carles Riba, Josep-Maria Junoy i Agustí Calvet, 'Gaziel'. Un mortífer bombardeig de l'aviació feixista, el març de 1938, destruí l'edifici del costat del teatre Coliseum (Gran Via cantonada Balmes), on vivien la vídua i la filla de Crexells. Resultaren il·leses, però una part de la rica biblioteca del filòsof desaparegué. Els volums supervivents i l'arxiu personal es conserven avui al mateix Ateneu Barcelonès, on el nostre pensador formava part d'una il·lustre i concorreguda penya literària.

A l'esmentat número especial de *La Nova Revista* parlen de Crexells un dels seus professors, Jaume Serra i Hünter; dos condeixebles, Martí Esteve i Josep Maria Capdevila; i un company de partit, Lluís Nicolau i d'Olwer. Tots ells acabaren a l'exili republicà, com probablement li hauria passat al mateix Crexells. És també la sort que corregué un altre company d'estudis, Joaquim Xirau, qui parla del jove filòsof traspassat en un article del mateix any 1927 a la revista *Ciència*. En aquest hi diu: «La meua vida va unida a la seva amb una amistat profunda i fraternal.» Afirmar que de més jove Crexells va ser filosòficament influït pel neokantisme de Cohen i Natorp, una tendència de la qual informaren Ortega y Gasset i García Morente després de la seva estada a Alemanya, i que per això Crexells, diu Xirau, es posà a estudiar alemany.

Xirau no veu en el jove català un «orteguià», sinó més aviat un dels «orsians *malgrat ells*», és a dir, un noucentista prop, en el seu moment, d'Eugeni d'Ors. Del filòsof diu també que «el seu conservadorisme social i polític era evident» —jo crec, però, que els seus escrits revelen un liberal demòcrata—, però que canvià en tornar d'Alemanya. Afegeix que no era religiós, i en filosofia «era escèptic respecte de tots els problemes últims».

IV

És interessant, en termes històrics, que Xirau conclogui el seu article dient que Crexells va ser la víctima d'una universitat en general precària i mediocre, que no sabé trobar el lloc que el jove pensador es mereixia i per al qual aquest estava a bastament preparat.

En la mateixa publicació, Jaume Serra i Hünter recorda el jove estudiant —entrà a la facultat el 1913— i la seva gran inquietud, sobretot en el camp de la filosofia del coneixement. Tenia vocació; era més reflexiu que no pas erudit. Però la seva activitat en tants fronts

—classes, periodisme, assaig filosòfic, estudis d'estadística— «estava en camí de perjudicar-lo». Certament, ens preguntem com Crexells podia dedicar-se a escriure per exemple els mateixos articles de la *Revista de Catalunya* enmig de tants viatges, ocupacions i la nova vida de família. D'aquesta efervescència en parlen també altres amics, com Carles Riba i el mateix Antoni Rovira i Virgili. L'«Homenot» que li dedicarà Josep Pla (*Obra completa*, xi, 1969) és, potser, el retrat més complet i encertat de la personalitat excepcional de Joan Crexells.

El que crida l'atenció no és com Crexells podia fer tantes coses alhora (estudis d'estadística, periodisme econòmic, articles de filosofia i cultura, classes de filosofia, traducció del grec), sinó com les va poder fer en tan poc temps (de 1918 a 1926: vuit anys). Xavier Rubert de Ventós parla d'ell i del seu «geni enlluernador» i destaca encertadament les característiques de la seva personalitat intel·lectual, entre la passió i la raó, la complexitat i la ironia, la curiositat i el rigor.

No puc sinó estar-hi d'acord. Sens dubte, els articles de Crexells, per la seva claredat i profunditat, continuen sent una bona escola per aprendre a escriure assaig filosòfic.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BILBENY, Norbert (1979). *Joan Crexells en la filosofia del Noucents*. Barcelona: Dopesa.
- BILBENY, Norbert (1985). *Filosofia contemporània a Catalunya*. Barcelona: Edhasa.
- CABRÉ, Rosa (2003). «El periodisme de Joan Crexells: la dosificació dels clàssics». A: *Polis i nació: política i literatura (1900-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Institut d'Estudis Catalans, p. 193-216.
- MONSERRAT, Josep (2007). «Joaquim Xirau i Joan Crexells, condeixebles». *Anuari de la Societat Catalana de Filosofia*, núm. 18.
- RUBERT DE VENTÓS, Xavier (2008). *Per què filosofia?* Barcelona: Edicions 62.
- VERGÉS, Joan (ed.) (2016). *Joan Crexells, obra i pensament*. Girona: Documenta Universitaria.

QUINA CIÈNCIA HA REFLECTIT LA REVISTA DE CATALUNYA?

FERRAN SABATÉ I CASELLAS

Institut d'Estudis Catalans

INTRODUCCIÓ

La Revista de Catalunya, nascuda ara fa cent anys, a l'inici de la dictadura de Primo de Rivera, en el context social del catalanisme militant i del noucentisme cultural del primer quart del segle xx, és un exponent dels avatars històrics de la cultura i la societat catalana al llarg d'aquest període. Una etapa històrica també convulsa i esperançadora per a la cultura i la ciència occidentals.

La Revista de Catalunya és una de les realitzacions d'un moviment polític i cultural iniciat dues dècades abans, amb la intenció d'actualitzar la llengua i cultura catalanes, i projectar-les a escala internacional.

El noucentisme esdevé progressivament sinònim de la singular conjunció de política i cultura que és dona a la Catalunya de començaments del segle xx, per obra de la burgesia compromesa amb el catalanisme i de la intel·lectualitat que accepta de col·laborar en el projecte de transformació encapçalat per aquella (Balcells i Pujol, 2008, p. 68-69).

La Revista de Catalunya formà part d'una xarxa d'institucions públiques i d'iniciatives privades de caràcter cultural o científic, que compartien els mateixos objectius: estimular la recerca autòctona en tots els àmbits (científic i humanístic) i donar-la a conèixer amb la llengua pròpia, el català. Aquest interès per la llengua i la projecció internacional de la cultura pròpia es posa de manifest en una reflexió de Prat de la Riba:

Així com la restauració dels Jocs Florals inaugurava el període de redempció exterior de la llengua catalana, la creació de l'Institut (d'Estudis Catalans) senyalava un nou període, el de internacionalisació

de la llengua catalana y la seva consagració com instrument de cultura en la vida científica universal (Prat, 1909-1910, p. 9).

Dins el plantejament de la *Revista de Catalunya* com a revista d'«alta cultura», de caràcter general i nacional, es va reservar un espai —des dels seus inicis— per a la reflexió sobre la ciència i les seves implicacions socials i filosòfiques. Es posava en relleu que la ciència i la tecnologia formen part —important— de la cultura general contemporània i, per tant, han de ser conegudes i analitzades per la intel·lectualitat i la societat. I això en un context de progressiva especialització i compartimentació del coneixement.

Els iniciadors de la *Revista de Catalunya*, inspirats en els ideals clàssics d'unitat i universalitat del coneixement, incorporaren l'anàlisi i la reflexió sobre el coneixement científic i els avenços tècnics a les seves pàgines, intentant ser un punt de trobada entre la cultura científica i la cultura humanística.

Per altra banda, els impulsors de la *Revista de Catalunya*, conscients de la marginalitat de la llengua i la cultura catalanes, però amb el ferm objectiu d'incorporar-les al concert de la cultura universal, intentaren donar a conèixer i analitzar alguns aspectes puntuals del coneixement científic i tècnic generat a casa o a l'estranger.

Un tercer argument és l'afany de construir una veritable «cultura nacional», característica i homologable a les cultures més avançades del seu entorn i, en aquesta construcció no hi pot faltar la ciència o la tècnica, que són elements característics i primordials de la contemporaneïtat.

LA PRODUCCIÓ I ELS CONTINGUTS

En l'anàlisi de la producció de la *Revista de Catalunya* que tracta de la ciència i la tècnica, o hi fa referència explícita, hem trobat 145 articles en forma d'assaig, biografies, entrevistes, comunicació de resultats de treballs realitzats, cròniques, ressenyes de llibres, etc.

Per àrees temàtiques i, a grans trets, trobem articles de la temàtica següent: agricultura (3), arquitectura (5), art i ciència (4), biografies i epistolari (21), botànica (7), cartografia (6), demografia (2), ecologia (14), ensenyament universitari i recerca (13), entrevistes (8), filosofia de la ciència (14), geologia (2), història de la ciència (11), matemàtiques (6), medicina (11), meteorologia (2), psicologia (6), ressenya de llibres (4), urbanisme (3) i zoologia (3).

Si tenim en compte els períodes de silenci o discontinuïtat de la *Revista de Catalunya* per causes polítiques o econòmiques, trobem que en els últims cent anys només s'ha publicat durant cinquanta-un anys: catorze anys incomplets durant la primera època (1924-1967), amb cent sis números editats; i trenta-set anys en la nova etapa (1986-2023), amb 324 números eixits. Això representa que en total la revista s'ha publicat durant cinquanta-un anys. Quantitativament, surt a una mitjana de tres articles de cultura científica per any publicat.

Si ens referim a la qualitat dels articles publicats, podem dir que tots mantenen un nivell prou acceptable per a una revista generalista d'alta cultura. Cal valorar l'originalitat, l'oportunitat, la selecció temàtica, els autors, la claredat expositiva, l'orientació ideològica, l'extensió, etc.

Com a projecte cultural d'àmbit nacional, la revista es fa ressò d'informacions de tot l'àmbit lingüístic català.

ELS AUTORS

A la primera època (1924-1938), es fa evident la influència i l'autoria de la denominada Escola Biològica Catalana, nascuda a l'empara dels instruments científics i de recerca creats o promoguts per la Mancomunitat de Catalunya a través de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i la seva Secció de Ciències, amb la Societat de Biologia de Barcelona (Camarasa i Casassas, 2020), el Servei d'Estudis Sanitaris o l'Institut de Fisiologia. També cal mencionar els laboratoris de la Universitat Industrial (agricultura, meteorologia, química, etc.), o els seminaris i cursos promoguts per la mateixa Mancomunitat (psicologia experimental, fonètica-audiologia, etc.).

Aquestes institucions foren el bressol d'un cert reviscolament de la ciència catalana, coneguda com l'edat de plata, amb repercussió internacional. Això es fa pales en les visites a Catalunya de figures científiques de primera línia (premis Nobel) com ara Albert Einstein, Marie Curie o Alexander Fleming, entre altres.

En aquest període, el primer terç del segle xx, es produeix la implicació dels científics i professionals en el projecte noucentista de societat i de país (Casassas, 1989), i la *Revista de Catalunya* n'és un dels instruments o producte. Així, hi trobem articles de caràcter científic signats per Jaume Aiguader i Miró, Jesús M. Bellido i Golferichs, Leandre Cervera i Astor, August Pi i Sunyer, Lluís Sayé i Sempere o Ramon Turró i Darder, entre altres.

La segona època (1939-1966), ja després de la guerra d'Espanya, es produeix la sortida dels elements més significats d'aquest moviment científic capdavanter, i els que es quedaren patiren l'exili interior amb la incomunicació. Això coincidí també amb la Segona Guerra Mundial i les dificultats de publicació i circulació de les revistes científiques. En un intent de resistència i continuïtat, trobem articles des de l'exili a la *Revista de Catalunya* més propis d'una revista mèdica, de metges com Jaume Roig (des de Mèxic) o de Josep Trueta i Raspall (des de la Gran Bretanya), entre altres.

En la nova època (1986-2023) de la revista, del postfranquisme fins a l'actualitat, la llista de col·laboradors científics és llarga i variada. Hi trobem:

- Noms dde l'àmbit mèdic, com Josep Trueta novament, Josep Laporte i Salas, Josep Alsina i Bofill, Lluís Barraquer i Bordas, David Cardús, Ramon Espasa i Oliver o Joan Rodés i Teixidor, etc.
- Molts professors i catedràtics d'universitat, com Ramon Margalef i López, Ramon Folch Guillen o Joandomènec Ros i Aragonès, ecòlegs; Josep M. Camarassa i Castillo, botànic; Ramon Parés Farras, microbiòleg; Joan Jofre i Torroella, viròleg; Enric Casasses i Simó, químic; Antoni Prevosti i Civera, genetista; Ramon Lapiedra i Pelegrin o David Jou i Mirabent, físics; Joan Estruch i Gibert, sociòleg; Lluís Santaló i Sors o Claudi Alsina Català, matemàtics; Joan Vernet o Jordi Bilbeny, historiadors; Frederic Ribes i Massana, economista; Santiago Riera i Tuèbols o Joan Vallbé i Riera, enginyers industrials; Francesc Burjachs i Cases, arqueòleg (Camarasa i Roca, 1995).
- També, la contribució de dones, com Júlia Coromines i Vigneaux, metge psicoanalista; Marta Estrada i Miyares, ecòloga; M. Carme Montaner i García, geògrafa; Raquel Lacuesta Contreras, historiadora de l'art o Maria Antònia Martí Escayol, historiadora.

QUINA CIÈNCIA HA REFLECTIT LA *REVISTA DE CATALUNYA*?

Amb la perspectiva dels cent anys viscuts per aquesta revista i tenint en compte el context social convuls i el desenvolupament tan notable del coneixement científic i tècnic, cal fer un balanç equilibrat. Els editors de la revista i els autors dels articles han intentat reflexionar sobre l'impacte de la ciència i la tècnica en la societat actual, així com reflectir-lo, i en

particular en la nostra. Com la ciència i la tècnica ben aplicades ajuden o contribueixen a l'objectiu d'un país homologable amb els del seu entorn més avançat. La ciència forma part dels instruments validats pel noucentisme per assolir una societat més culta, justa, equilibrada, interconnectada i autònoma. I aquesta orientació s'ha mantingut durant tot el segle de publicació de la *Revista de Catalunya*.

Els articles van del coneixement més genèric al més específic; de les idees a les aplicacions quotidianes i la seva repercussió. Ressaltar el que la ciència aporta a la qualitat de vida dels ciutadans. Enquadrar la ciència en el marc general de la cultura. Per això, els autors dels articles han estat no solament científics, sinó també periodistes, filòsofs, historiadors o sociòlegs, que analitzen les repercussions de la ciència en la vida col·lectiva, tant material com espiritual.

És un repte per als científics, per a les administracions públiques i per a les institucions generadores de coneixement científic traslladar-ho al si de la societat. I, en aquesta funció de pont entre la cultura científica i la cultura humanística, la *Revista de Catalunya* ho ha intentat amb força dignitat.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric (2008). *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. Volum I. 1907-1942*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- CAMARASA, Josep M.; CASASSAS, Oriol (2020). *Cent anys de la Societat Catalana de Biologia, la primera societat filial de l'Institut d'Estudis Catalans. Primera part. De la Societat de Biologia de Barcelona a la Societat Catalana de Biologia (1912- 1963)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Biologia.
- CAMARASA, Josep M.; ROCA, Antoni (dir.) (1995). *Ciència i tècnica als Països Catalans: una aproximació biogràfica als darrers 150 anys*. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca.
- CASASSAS, Jordi (1989). *Intel·lectuals, professionals i polítics a la Catalunya contemporània (1850-1920)*. Sant Cugat del Vallès: Els Llibres de la Frontera.
- CASASSAS, Jordi; PRAT DE LA RIBA, Enric (1909-10). *Anuari*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

L'ART EN ELS CENT PRIMERS NÚMEROS DE L'ETAPA NOVA DE LA REVISTA DE CATALUNYA

FRANCESC FONTBONA

Institut d'Estudis Catalans,
Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts Sant Jordi,
Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic

En la represa actual de la *Revista de Catalunya* hi va tenir un paper decisiu Max Cahner, el 1986, després de la seva etapa de conseller de Cultura de la primera Generalitat de la postguerra. Cahner, com a director, va tenir molt clar des del començament que, si bé la *Revista* es centrava bàsicament en temes socials, històrics i literaris, les arts plàstiques hi havien de tenir sempre igualment un pes considerable, i em va encarregar la gestió d'aquest aspecte fonamental de la cultura. De la mateixa manera que l'atenció a la música i el cinema, que també considerava molt importants, els encarregà respectivament a Montserrat Albet i a Miquel Porter Moix. Quant al contingut, havien de ser articles en els quals es pretenia —com en els dels altres temes apareguts a la revista— no practicar-hi l'erudició, sinó la reflexió.

El disseny gràfic de la *Revista* fou encomanat des del començament a la cura refinada de l'editor i escriptor suecà Josep Palacios, que li donà un aire clàssic però no mimètic, i a partir del número 50 (març de 1991) hi va haver un lleu canvi de disseny que es notava especialment a la coberta i la portada de la revista. Al número 100, just quan s'acaba l'abast del que hem analitzat aquí, s'iniciaria una nova etapa gràfica, que tanmateix no desdeia la línia anterior.

Ens va semblar que una bona manera de començar l'enfocament de l'art a la *Revista* seria posar sobre la taula d'entrada la figura de Feliu Elias, que entre altres coses havia estat el gran crític d'art de la Catalunya del primer terç del segle xx, i que havia tingut també a la *Revista de Catalunya* inicial una de les seves tribunes principals i més constants.

S'ocupà de glossar-ho Miquel Molins, que havia dedicat la seva tesi doctoral a la faceta de crític d'art d'Elias (1-1986).¹

A continuació, també com una declaració de principis, vàrem obrir les pàgines de la revista a una visió externa de l'art català: ens semblava important esforçar-nos en trobar estudiosos estrangers que s'haguessin plantejat qüestions nostres a fons. Per això vàrem acollir tot seguit a les nostres pàgines l'assaig d'una universitària nord-americana que havia treballat sobre el realisme pictòric català del segle XIX. Joan Lipton, que s'havia doctorat a Nova York amb aquest tema, va fer l'article (2-1986). Un altre cas similar ens el va oferir la figura d'Helios Gómez, un dibuixant revolucionari a la Catalunya del temps de la Guerra Civil, que havia estat objecte d'una recerca acadèmica a Berlín, i Ursula Tjaden —la seva autora— va ser convidada a col·laborar sobre aquest personatge (8-1987), anys abans que una monografia seva sobre l'artista es difongués a bastament entre nosaltres.

EXPLICACIONS DELS RESPONSABLES DE GRANS INSTITUCIONS

Vàrem creure també que la *Revista* podia ser una bona plataforma perquè els màxims responsables de museus i entitats rellevants en el món cultural expliquessin els seus projectes i realitzacions. Així, en ser nomenat Joan Sureda director del Museu d'Art de Catalunya —encara no es deia aleshores Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC)—, li reclamàrem un plantejament de com enfocaria la seva tasca (6-1987), de la mateixa manera que anys després, en ser-ne nomenat director Xavier Barral, va fer el balanç dels dos primers anys del que ja es deia MNAC (75-1993).

Igualment, l'arquitecte director de les obres de la Sagrada Família, Jordi Bonet Armengol, escriví sobre el futur d'aquella obra singular (7-1987), i anys després, en un altre ordre de coses, ell mateix publicà la seva opinió de la restauració del *Judici final* de Miquel Àngel a la Capella Sixtina de Roma, que havia pogut examinar des de la bastida abans que fos oberta al públic (83-1994). Ricard Bofill exposaria també les raons del seu projecte arquitectònic per a l'edifici del nou Teatre Nacional de Catalunya (18-1988).

1 Les referències als articles apareixen entre parèntesi, amb la indicació, en primer lloc, del número de la revista i, a continuació, de l'any de publicació. Tots ells corresponen a articles de la *Revista de Catalunya* a partir de 1986. Atès el gran nombre de referències i al fet que l'autor només té interès a ressenyar-ne l'existència en el número en qüestió, el lector no trobarà una llista dels detalls de tots els articles en una secció bibliogràfica final. [Nota dels ed.]

TEMES GENERALS

Però el cos principal dels escrits sobre art apareguts a la *Revista* foren assaigs sobre qüestions generals. No preteníem ser una revista d'actualitat i per això tota la trajectòria cronològica de l'art català tenia cabuda aleshores en la *Revista*. Un gran expert com Josep M. Gasol es replantejà el barroc manresà (3-1986). Molt aviat, Eliseu Trenc, fill de catalanoparlants de la Franja però ja nascut, per l'exili d'aquests, a l'Ariège, i professor a universitats franceses, un dels grans estudiosos de l'art del modernisme, reflexionava sobre aquest moviment tan decisiu (5-1987), i més endavant també ho faria sobre l'art lleidatà contemporani (49-1991). Marta Gili va fer reflexions sobre fotografia (5-1987). Manuel Trallero, antiquari que alhora era historiador de l'art, reflexionà sobre el diàleg entre aquestes dues tasques, «condemnades» a col·laborar (8-1987). L'arquitecte Josep Martorell reflexionà sobre restauracions de monuments (12-1987), i Joaquim Garriga raonaria sobre el que hauria de ser un dels seus grans temes d'estudi: l'art cincentista català (13-1987), així com un article seu sobre patrimoni històric i creació arquitectònica va ser decisiu per impedir l'enderrocament de les voltes de la capella del Peu de la Creu de Barcelona que una projectada restauració monumental equivocada pretenia fer desaparèixer (22-1988).

El filòsof Josep Ferrater Mora feu un assaig sobre la significació de l'obra d'art (15-1988). Pilar Vélez plantejà la relació de l'art i les tècniques (17-1988), així com la de les arts decoratives i els museus (64-1992); ella també saludà l'aparició d'una nova revista sobre exlibris (36-1989) i posà en valor un innovador treball de Rosa M. Subirana Rebull sobre els orígens de la litografia a Catalunya (55-1991). Entre els apunts del compositor Enric Granados que el pianista nord-americà Douglas Riva va glossar en un article de la secció de música hi havia també dibuixos inesperats del músic (26-1989). Objecte artístic i artefacte fou el tema d'un treball d'Àngel Monlleó (27-1989), un col·laborador que reflexionà també en una altra ocasió sobre la definició de l'art (61-1992). Núria Rafel i Xavier Dupré plantejaren com les institucions de govern de Catalunya enfocaren l'arqueologia a la Catalunya del segle xx d'abans del franquisme (28-1989). Martí Peran tractà de Josep Aragay a través d'unes cartes d'Itàlia d'ell (30-1989), i de l'art a través de la fotografia (60-1992). Rafael Torrella estudià l'obra fotogràfica d'Enric Monserdà (35-1989) i la de Joan Vidal Ventosa, de qui s'esplaià sobre el seu famós taller Guaiaba (71-1993). Un grup de joves investigadors posà el focus damunt un patrimoni descuidat: les botigues (32-1989). L'arquitectura catalana del XIX tardà a Comillas (Cantàbria) va ser presentada per Rogelio Pérez Bustamante (36-1989). Montserrat Castillo escriví sobre Ismael Smith com a gravador, en ingressar bona part de les seves

matrius a la Biblioteca de Catalunya (41-1990). El paisatge en Darío de Regoyos va ser objecte d'una reflexió de Mercedes Valdivieso (45-1990).

Santiago Alcolea Gil subratllà ornamentacions renaixentistes a l'art cinccentista català (52-1991) i la conjunció entre el xilògraf E.-C. Ricart i el poeta Carles Riba (84-1994). Anna Riera, des de Roma, va fer denses revisions de les figures dels grans escultors neoclàssics catalans Damià Campeny (51-1991) i Antoni Solà (88-1994), que ella mateixa havia estudiat de primera mà a Itàlia. El *Cézanne* d'Eugeni d'Ors fou objecte d'un assaig per part de Norbert Bilbeny (54-1991). El centenari del Museu Episcopal de Vic fou glossat per Jordi Rovira i Àngels Casanovas (56-1991). Joan-Lluís Marfany desvelà els gustos artístics d'un burgès del segle XVI (66-1992). Del cinquè centenari de Jaume Huguet en parlà Joan Ainaud de Lasarte (69-1992), un dels que anys enrere més havien ajudat a desvelar aquella gran figura de la pintura gòtica. Josep de C. Laplana, que encara estava preparant la seva gran monografia sobre Santiago Rusiñol, abordà la pintura naturalista d'aquesta figura del modernisme (77-1993), de qui Lourdes Sánchez Rodrigo analitzà la seva estada a Granada (77-1993). El geògraf Marc-Aureli Vila evocà els seus records del pintor Ignasi Mallol (79-1993). Lluís Busquets i Grabulosa tractà la crisi argentina i brasilera del pintor Francesc Domingo (81-1994), i encara a Sud-amèrica la presència de dos artistes catalans a Veneçuela —Manuel Cabré i Ernest Maragall— fou tractada per Antonio Salcedo (94-1995), que esdevindria professor de la Universitat Rovira i Virgili. Jaume Auferil abordà la polèmica del noucentisme (95-1995). El catedràtic d'escultura, i escultor molt actiu, Josep S. Jassans es basaria en la figura de Julio Antonio per fer una àmplia reflexió sobre l'art escultòric (99-1995).

Jo mateix alguns cops vaig emprar les pàgines de la revista per enfocar l'art no des de l'òptica de l'historiador —per això ja hi havia revistes especialitzades—, sinó com a objecte de reflexió (4-1987, 24-1988, 100-1995). Però també vaig abordar el Fortuny romàntic empeltat del nacionalisme de la Renaixença (29-1989); vaig publicar també un article crític sobre el recentment inaugurat Museu d'Orsay de París, remodelat per l'arquitecta Gae Aulenti (7-1987); vaig ressenyar l'aparició d'una eina tan extraordinària com la publicació del catàleg de pintura de l'aleshores Museu d'Art Modern de Barcelona —que després s'integraria en el MNAC— (12-1987); em vaig fer ressò de la publicació de tres textos inèdits de Josep Gudiol Ricart, entre els quals hi ha la narració en primera persona de la seva actuació en el salvament del patrimoni artístic català durat la Guerra Civil (14-1987), i d'altres ressenyes de llibres d'art (21-1988; 56-1991), i em vaig referir a l'any Kokoschka (25-1988). Vaig aprofitar també una estada al Japó per parlar d'exposicions i museus

vistos allà (44-1990), i vaig posar en connexió els centenaris del Cercle Artístic de Sant Lluc i del seu soci Joan Miró (75-1993). El traspàs de l'escultor i col·leccionista Frederic Marès m'induí a fer-ne una semblança (57-1991), de la qual es va fer una tirada a part, i també vaig escriure entorn de la mort del completíssim intel·lectual Marçal Olivar, que excel·lí tant en la filologia i el llatínisme com en la història de l'art (72-1993), així com de l'obra del pintor castellà Antonio López (78-1993).

ART CONTEMPORANI

L'art contemporani també va trobar sovint en la *Revista de Catalunya* una plataforma adient. Pere Gimferrer i Robert S. Lubar dedicaren articles a Joan Miró (10-1987), sobre la generació del qual Daniel Giralt-Miracle va fer l'editorial del número 79 (1993), i vàrem convidar Enric Tormo que expliqués des de dins com havia estat la gènesi i el desenvolupament de la revista *Dau al Set* (11-1987) en un escrit que esdevindria document de primera mà imprescindible per historiar aquell grup artístic decisiu de la segona avantguarda catalana. Rafael Santos Torroella donà a conèixer aspectes inèdits dels inicis del surrealisme de Salvador Dalí (21-1988), dels orígens de l'entorn del qual l'especialista Víctor Fernández Puertas també exhumà documents interessants (97-1995).

Julia Guillamon plantejà les arts plàstiques dels anys cinquanta (24-1988), David H. Rosenthal comparà alguns poetes i pintors catalans del segle xx (26-1989). Jaume Vidal Oliveras, doctorat amb una tesi sobre l'obra del marxant i promotor Josep Dalmau, decisiva en el coneixement i la difusió de les primeres avantguardes internacionals a Catalunya, en va fer un ampli text (82-1994), com també detectà els episodis d'art abstracte a la Barcelona del primer terç del segle xx (91-1994), i Fina Duran parlà àmpliament del pintor i escultor d'avantguarda Joan Junyer (85-1994).

SOBRE LA HISTORIOGRAFIA DE L'ART

La historiografia de l'art ens preocupava. És una especialitat de la història de la cultura de gran pes, però que, en canvi, passa molt desapercebuda com a matèria de coneixement, fins i tot entre el públic culte: Joan Bosch Ballbona s'aproximà a la de l'escultura catalana barroca (39-1990) i allò desvelà una

rèplica per part d'una altra especialista: Aurora Pérez Santamaria (43-1990); i el mateix Bosch va prendre com a pretext una àmplia exposició sobre el principal pintor de l'època barroca catalana, Antoni Viladomat, per fer-ne certs replantejaments (53-1991). Jordi À. Carbonell escriví sobre els autoretrats de Francesc Gimeno (40-1990), i va fer també una lectura de l'escola d'Olot en relació amb el carlisme (44-1990) i sobre Modest Urgell (58-1991). Rosa Alcoy obria un debat entorn de la pintura gòtica (47-1990). Matilde González López s'aproximava per primer cop a la robusta figura del teòric vuitcentista de l'art Josep de Manjarrés (48-1991). Laura Mercader es fixà en la valoració que feia de l'art gòtic el gran intel·lectual il·lustrat Antoni de Capmany (96-1995) i Xavier Barral publicava un text inèdit de Joaquim Folch i Torres (98-1995).

CAPÍTOL A PART PER A JAUME PLA

L'any 1987 inicià una col·laboració a la *Revista Jaume Pla*, el gran gravador de la seva generació, que alhora tenia molt a explicar de l'art de l'època de preguerra que ell ja havia viscut en primera persona. Especialment importants varen ser molts articles seus sobre artistes de la generació del 1917 i altres pintors propers, que a ell el neguitejava que haguessin estat invisibilitzats (9-1987; 16-1988; 25-1988; 31-1989; 34-1989; 37-1990; 43-1990; 50-1991; 63-1992; 74-1993; 76-1993). D'aquesta manera, figures com el mateix Feliu Elias, Obiols, Mompou, Francesc Serra, Badrinas, Domingo, Miquel Villà, Benet, Grau Sala, Vila Arrufat, Manuel Humbert, Josep Amat, Ramon de Capmany, Ramon Calsina o E.-C. Ricart, la memòria dels quals passava per un palpable purgatori, varen ser abordades per algú que, en tant que coneixedor directe, però també com a pintor que era, podia fer-nos-en veure els seus valors. Tota una generació de pintors tan substancial com aquella el país no es podia permetre el luxe d'ignorar-la, i la *Revista* s'adonà de l'aportació de Jaume Pla fins al punt que aprofità el contacte amb ell per editar-li un llibre, sota el seu segell, que s'intitulà *Memòria escrita* (1991).

I Pla ens oferí també les circumstàncies de la gestació d'un gravat de Salvador Dalí (30-1989), una aproximació a l'art de la xilografia (59-1992), una meditació sobre la desaparició del Museu Clarà —un episodi més del silenciament diguem-ne oficial d'aquella generació d'artistes— (70-1993), i un nou escrit sobre un dels seus temes de capçalera: el Xavier Nogués gravador (80-1993). Igualment, oferí comentaris a experiències de viatges seus per Itàlia (54-1991) i per

Àustria, amb una especial atenció a la seva estada a l'Albertina de Viena, que per a un gran gravador com ell equivalia a la peregrinació a la Meca d'un musulmà (90-1994).

L'artista, que es veié abocat a una de les pitjors experiències que pot tenir algú que viu en i de la creació plàstica, una progressiva pèrdua de visió fins a arribar a la ceguesa, trobà gràcies a la finestra que li havia obert la *Revista* una nova activitat creativa, la literària, que el portà a publicar en altres editorials uns quants llibres, amb un estil sobri i magnífic, que fins i tot el feren guanyar un dels premis importants de la prosa catalana, el Sant Joan, que es donava a Sabadell, molt poc abans del seu decés el 1995. Tan poc abans que el llibre premiat, *De l'art i l'artista. Dietari 1982-1992* (Edicions 62, Barcelona 1996) ell no va arribar a veure'l publicat.

CRÒNIQUES I RESSENYES

També donàvem cabuda a valorar exposicions i publicacions que s'havien anat produint. Una publicació d'aparició no setmanal com la nostra no podia pretendre fer un seguiment exhaustiu de l'actualitat artística catalana i encara menys internacional. Però no vàrem renunciar al fet que, de manera selectiva, hi apareguessin consideracions d'aquesta mena.

A part d'aportacions ja esmentades en parlar dels seus autors, el citat Eliseu Trenc exercí sovint a la revista de corresponsal a França (9-1987, 20-1988, 46-1990, 97-1995), com també ho va fer Xavier Barral (18-1988), que a més reflexionà àmpliament sobre arqueologia industrial (19-1988), sobre l'art romànic a França (38-1990), sobre Joan Miró i el romànic (87-1994), sobre l'actualitat de Fernando Botero (89-1994) o sobre la pintura d'història vuitcentista catalana (95-1995). Així mateix, feu també alguna crònica des d'Itàlia (100-1995), cosa que igualment va fer l'esmentada Anna Riera (98-1995). Anna Maria Saludes feia igualment cròniques des d'Itàlia (6-1987, 20-1988), però de vegades també abordava un tema en profunditat, com el de Giorgio de Chirico (33-1989). Més cròniques anaren a càrrec de Julià Guillamon (8-1987) i Carmina Borbonet (15-1988).

L'aparició dels vuit volums de la *Història de l'art català* d'Edicions 62 va ser àmpliament ressenyada per un historiador internacional de l'art de l'alçada de Marcel Durliat (11-1987). Un destacat simposi internacional sobre arquitectura catalana medieval va ser comentat per Montserrat Pagès (22-1988).

Però s'hi publicaren més ressenyes d'exposicions. Antònia Maria Perelló feu la crònica d'una gran exposició alemanya sobre l'art contemporani a Berlín (14-1987) i insistiria des d'Alemanya parlant d'una exposició destacada d'Anselm Kiefer (49-1991), i el poeta Francesc Garriga ressenyava l'exposició fotogràfica «Fauna secreta» de Joan Fontcuberta i Pere Formiguera (35-1989). Joan Francesc Ainaud comentà la gran exposició Manolo Hugué que es va fer al Museu d'Art Modern de Barcelona (44-1990). Joan Ramon Triadó ressenyà críticament una exposició d'envergadura, la dedicada a l'escultura catalana vuitcentista (38-1990), i més endavant va fer precisions sobre Velázquez (42-1990). Valentí Sallas donà compte d'una important exposició sobre el modernisme català celebrada a Venècia (57-1991). Una important exposició retrospectiva de Modest Cuixart fou analitzada per Lourdes Ciriot (62-1992). Pilar Garcia Sedas, una de les persones clau de la *Revista* malgrat la seva manca d'interès perpètua a figurar, ressenyà una gran itinerant feta entorn del pintor avantguardista uruguaià i actiu a Catalunya Rafael Barradas (73-1993). Una exposició a l'Institut Valencià d'Art Modern sobre l'art d'avantguarda txec fou ressenyada per Romà de la Calle (76-1993), i una altra, magnífica, sobre el moble català la ressenyà Romà Arranz (86-1994), que reflexionaria també sobre arts decoratives, arran de la preparació del futur Museu Folch i Torres, que no s'acabaria de realitzar (92-1995).

CINEMA

El cinema era també una de les arts plàstiques, naturalment, i al Departament d'Història de l'art de la Universitat de Barcelona el responsable del seu estudi era Miquel Porter, que a part de dirigir-ne la secció corresponent a la *Revista* hi va publicar personalment diverses reflexions (3-1986, 29-1989), concretament sobre Jaime Camino (24-1988), Eisenstein (32-1989), Xostakóvitx com a músic de cinema (40-1990), Dreyer (57-1991 juntament amb J. J. Caballero), les publicacions de la filmoteca de València (41-1990) o sobre vint anys de cinema català (50-1991).

Joaquim Romaguera glossà la figura del crític de cinema Jean Mitry, aleshores recentment traspassat (17-1988), però també va fer una aportació molt pròpia sobre els inicis del pensament cinematogràfic català (27-1989), plantejà la mal coneguda història dels inicis del cinema parlat en la nostra llengua (56-1991) i parlà també del cinema des de la perspectiva «local» (64-1992). J. M. Minguet Batllori assajà la definició cultural del cinema

català (30-1989) i glossà la figura de Sebastià Gasch (58-1991). Anna Casanovas escriví sobre el cinema soviètic (33-1989), sobre la fascinació per la imatge (55-1991) i, concretament, sobre Dovjenko, aquest cop amb J. J. Caballero (93-1995). Joandomènec Ros relacionà cinema i ciència (41-1990). L'actualitat de la Filmoteca de Catalunya va ser tinguda en compte per Miquel A. Pintanel (48-1991). J. T. San Agustín es feu ressò d'un cicle de cinema soviètic ofert per la Filmoteca (63-1992). Eli Bartra Murià analitzà la figura de Magí Murià, pioner del cinema català (80-1993), i Ramon Farrés va fer una crònica de la Berlinale el 1995 (94).

CLOENDA

Hauria pogut anar més enllà, ja que l'època Cahner continuà, però això faria l'aportació present massa llarga i molt feixuga. A més, circumstàncies diverses varen fer que la dedicació que podíem donar a les arts plàstiques aleshores minvés un tant, fins al punt que a partir del 1992 alguns cops la *Revista* sortiria sense secció d'art. Cal dir, però, que, malgrat aquesta disminució d'intensitat, es continuà prestant atenció a aquest aspecte fonamental de la cultura fins avui mateix, fora ja, tanmateix, de la meva responsabilitat directa.

CRONOLOGIA DE LA REVISTA DE CATALUNYA (RDC)

1924: Antoni Rovira i Virgili, fundador i director de la RdC. El mes de juliol, en plena dictadura de Primo de Rivera, surt el primer número. Des del principi, compta amb la col·laboració de les personalitats literàries i culturals més destacades del panorama català.

1929: Se'n suspèn la publicació per raons polítiques i econòmiques, bàsicament.

1930: Sota la direcció de Ferran Soldevila es reprèn la publicació de la revista. S'hi incorporen noves seccions de política internacional, economia, teatre, arts plàstiques, música o cinema. La desfeta electoral d'Acció Catalana, partit al qual estaven vinculats tant Rovira i Virgili com Soldevila, propicia que la revista emmudeixi un altre cop.

1934: Amb patrocini de la Generalitat de Catalunya, gràcies al conseller Ventura Gassol, el mes d'abril, la revista torna al carrer. N'és director el poeta J. V. Foix. A petició de Foix, Josep Obiols en modernitza el disseny de la portada. La suspensió de l'Estatut de Núria arran dels Fets d'Octubre, tanmateix, n'atura un altre cop la publicació.

1938: En plena conflagració bèl·lica, al mes de gener, la Generalitat de Catalunya, a través de la Institució de les Lletres Catalanes, assumeix un altre cop la publicació de la revista. L'home clau a la revista és el redactor en cap, Armand Obiols, pseudònim de Joan Prat.

1939: Exili de la major part de col·laboradors de la RdC.

1940: L'intent de publicar un número dedicat a Joan Lluís Vives i l'humanisme és frustrat per l'ocupació de París per part dels nazis.

1943: Sota el paraigua de la Fundació Ramon Llull i l'impuls d'Antoni M. Sbert, apareix un número triple (números 99-101) a Mèxic.

1947: S'editen tres números a París, gràcies, sobretot, a la tasca d'Armand Obiols.

1956: Apareix el número 105 a Sao Paulo. L'edició, tanmateix, ha estat feta des de Barcelona per Max Cahner, Albert Manent i Joan Triadú.

1967: A Mèxic surt el número 106, si bé també havia estat coordinat principalment des de Barcelona per part d'Albert Manent, Joaquim Molas i Rafael Tasis.

1986: Max Cahner, conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya, conjuntament amb Teresa Rovira, filla del fundador Rovira i Virgili, impulsen la creació de la Fundació Revista de Catalunya, que té com a objectiu principal la represa de la publicació de la revista. Cahner va dirigir els primers 235 números de la RdC en aquesta nova etapa. N'agafaren el relleu Albert Manent, Jordi Amat i Jordi Manent.

2012: La RdC obre una nova etapa amb la direcció de Josep M. Roig i Rosich i un nou consell de redacció. La revista passa de ser mensual a trimestral, amb l'afegit de dos números extraordinaris a l'any de temes monogràfics.

2015: Quim Torra, director de la RdC.

2018: Agustí Pons, director de la RdC.

2022: Lluïsa Julià, primera dona que assumeix la direcció de la RdC.

2024: Commemoració del centenari de la RdC. El desembre de 2024, en un procés d'elecció controvertit, Frederic J. Porta és nomenat nou director de la revista.

NOMS DE LA FILOSOFIA CATALANA, 22

Aquest llibre és resultat del Simposi Trias que la Càtedra Ferrater Mora va voler dedicar a la *Revista de Catalunya* amb motiu dels cent anys de l'aparició del seu primer número. La història convulsa, però tossuda de la *Revista de Catalunya* ens ajuda a veure que un país fa cultura de qualitat quan els seus intel·lectuals es comprometen institucionalment i públicament amb les circumstàncies que viu el poble en un moment determinat. La història de continuïtat, perseverança, lleialtat a la llengua i capacitat d'adaptació de la *Revista de Catalunya* és realment admirable. És un exemple extraordinari de compromís amb un país que aspira a tenir una cultura normal en tots els seus aspectes i modalitats.

**Documenta
Universitaria**

@DocUniv
documentauniversitaria.com